

**STRATY WOJENNE
MUZEUM W GRUDZIĄDZU**

STRATY WOJENNE MUZEUM W GRUDZIĄDZU

Pod redakcją Dawida Schoenwalda

*Zespół autorski: Łukasz Ciemiński, Małgorzata Kurzyńska
Emilia Markot-Borkowska, Paweł Nastrożny, Dawid Schoenwald*

Grudziądz 2024

Wstęp:

Wioletta Pacuszka

Redaktor naukowy:

Dawid Schoenwald

Zespół autorski:

Łukasz Ciemiński
Małgorzata Kurzyńska
Emilia Markot-Borkowska
Paweł Nastrożny
Dawid Schoenwald

Recenzenci:

prof. dr hab. Wiesław Sieradzan
dr hab. Piotr Birecki, prof. UMK

Tłumaczenie z języka niemieckiego:

Biuro Tłumaczeń Jarosz, Toruń

Korekta językowa:

Monika Skowrońska-Iwan

Projekt i przygotowanie do druku:

SGK – Tomasz Kowalski, studiogk.eu

© Copyright by Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część publikacji nie może być kopiowana ani wykorzystywana w jakiegokolwiek formie bez pisemnej zgody wydawcy.

Wydawca:

Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu
ul. Wodna 3/5, 86-300 Grudziądz
tel. 48 56 46 590 63, fax 56 46 590 66
e-mail: muzeum@muzeum.grudziadz.pl
www.muzeum.grudziadz.pl

Grudziądz 2024

ISBN 978-83-88076-60-2

Dofinansowano ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z projektu „Badanie polskich strat wojennych 2023” oraz Urzędu Miejskiego w Grudziądzu

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	7
1. Zarys historii Muzeum w Grudziądzu w latach 1884–1939	11
<i>Dawid Schoenwald</i>	
2. Zbiory grudziądzkiego Muzeum do 1939 roku.....	33
<i>Łukasz Ciemiński, Małgorzata Kurzyńska, Emilia Markot-Borkowska, Paweł Nastrożny, Dawid Schoenwald</i>	
3. Muzeum w Grudziądzu w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939–1944.....	81
<i>Dawid Schoenwald</i>	
4. Straty wojenne Muzeum w Grudziądzu	97
<i>Małgorzata Kurzyńska, Paweł Nastrożny, Dawid Schoenwald</i>	
5. Lista strat wojennych Muzeum w Grudziądzu	125
<i>Łukasz Ciemiński, Małgorzata Kurzyńska, Emilia Markot-Borkowska, Paweł Nastrożny, Dawid Schoenwald</i>	
Bibliografia	223

WSTĘP

Zbiory grudziądzkiego Muzeum to wynik ponad 140-letniej pracy wielu pasjonatów, entuzjastów i profesjonalistów, gromadzone były w różnych miejscach i naznaczone zostały wieloma wydarzeniami z kart historii Europy. Projekt „Straty wojenne Muzeum w Grudziądzu” pozwolił zebrać i uporządkować wiele informacji na temat losów tego znakomitego zbioru od jego początku po lata 50. ubiegłego stulecia.

Mimo, że projekt zakładał skupienie uwagi nad problematyką zaginionych w trakcie II wojny światowej zabytków, to dzięki niemu udało się także odkryć wiele cennych informacji, które pozwoliły jeszcze raz dokonać analizy historii kolekcji gromadzonej już od lat 50. XIX wieku. Złożona początkowo głównie z zabytków archeologicznych i numizmatycznych, pozwoliła na zrealizowanie pierwszej ekspozycji w powołanym w dniu 15 czerwca 1884 roku Miejskim Muzeum w Grudziądzu, zarządzanym przez Towarzystwo Starożytności.

Przygotowanie publikacji wymagało przeprowadzenia wielu kwerend archiwalnych, muzealnych i bibliotecznych przez pracowników Muzeum, następnie – analizy uzyskanych wyników poszukiwań i w rezultacie opracowanie artykułów naukowych, które stanowią treść niniejszej publikacji. Główna baza wyjściowa dla poznania problematyki, znajduje się w zbiorach Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu i Archiwum Państwowego w Toruniu, nie mniej przeprowadzono także kwerendy, z pozytywnym skutkiem, w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy, Archiwum Państwowym w Gdańsku, Muzeum Narodowym w Gdańsku, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze, Bundesarchiv w Berlinie, Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie oraz National Archives and Records Administration w Stanach Zjednoczonych. Dyrekcji i pracownikom wszystkich wymienionych instytucji serdecznie dziękuję za pomoc i wsparcie. Zebrane materiały umożliwiły ustalenie listy strat wojennych, które – dzisiaj uznane za zaginione – w przyszłości być może doczekają się rewindykacji, czego wszyscy sobie niewątpliwie życzymy.

Powojenne losy wielu zabytków grudziądzkiego Muzeum są nadal zagadką ze względu na znikomą ilość źródeł archiwalnych, które pozwoliłyby na ustalenie miejsca wywiezionych eksponatów. Dokładną analizę utrudnia też fakt braku pierwszych przedwojennych inwentarzy (z lat 1884–1920). Niemniej na liście zaginionych eksponatów znalazło się 295 pozycji, przy czym największy zbiór stanowią zabytki archeologiczne i numizmatyczne.

Projekt „Straty wojenne Muzeum w Grudziądzu” otrzymał wsparcie finansowe Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Badanie polskich strat wojennych” oraz gminy – miasto Grudziądz. Efektem jego realizacji stała się niniejsza publikacja pod red. Dawida Schoenwalda, któremu dziękuję za analizę problemu i koordynację pracy zespołu pracowników grudziądzkiego Muzeum zaangażowanych w projekt. Zadaniu towarzyszyły także konferencja naukowa i wystawa czasowa, na której zaprezentowane zostały materiały źródłowe, które posłużyły do przybliżenia losów zaginionych zabytków muzealnych.

Wioletta Pacuszka
Dyrektor Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu

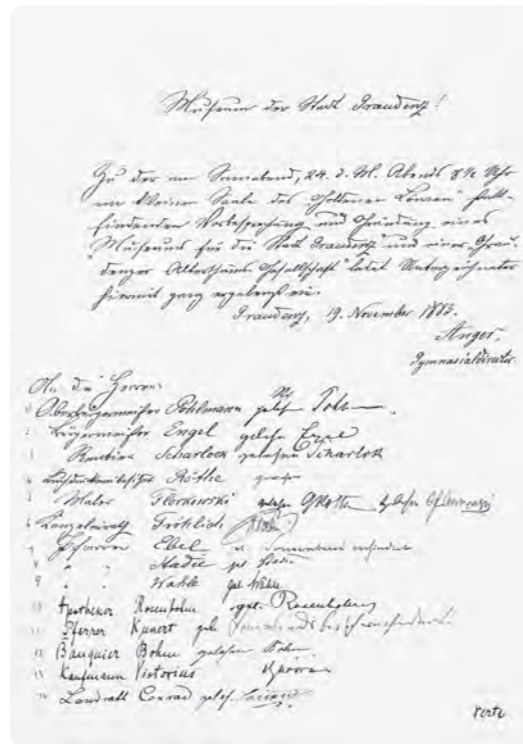
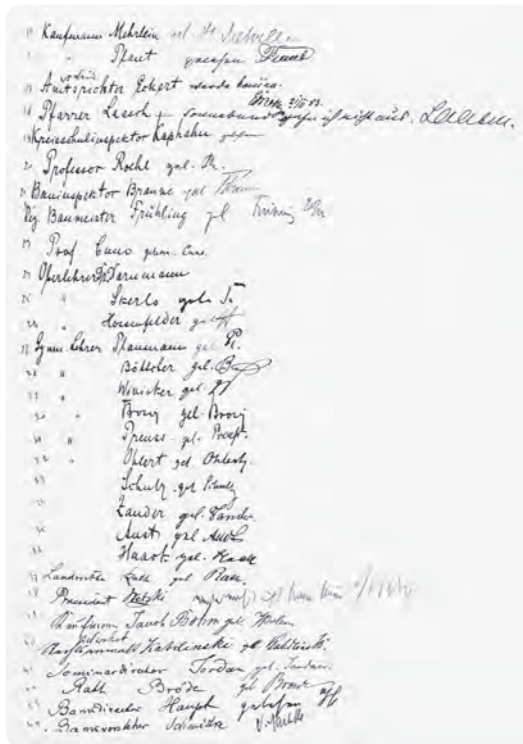
ROZDZIAŁ I
ZARYS HISTORII
MUZEUM W GRUDZIĄDZU
W LATACH 1884–1939

Początki grudziądzkiego muzeum związane są z pasjonatami historii, którzy jeszcze w latach 50. XIX wieku rozpoczęli poszukiwania pamiątek prehistorycznych i historycznych, zwłaszcza poprzez badania archeologiczne. Owi amatorzy, zafascynowani odkryciami między innymi Heinricha Schliemanna, posiadali gruntowną wiedzę z zakresu historii, archeologii i języków klasycznych – łaciny i greki. Prym pośród nich wiedli: aptekarz Julius Scharlok, archiwista miejski Xavier Froelich i bankier Jakob Bohm, których prywatne kolekcje oraz fascynacja były inspiracją do założenia w 1883 roku Grudziądzkiego Towarzystwa Starożytności (Graudener Altertums-Gesellschaft)¹.

24 listopada 1883 roku to jedna z najważniejszych dat w dziejach Grudziądza z zakresu upowszechniania kultury. Tego dnia (w sali zniszczonego w 1945 roku hotelu „Pod Złotym Lwem” („Goldenen Löwen”) przy dzisiejszej Alei 23 Stycznia, a ówczesnej ulicy Górnotoruńskiej) odbyło się zebranie założycielskie Towarzystwa Starożytności. Spotkanie stało się załączkiem planowanego otwarcia muzeum. Odezwa do zainteresowanych przedsięwzięciem mieszkańców i sympatyków kultury, historii oraz sztuki została podpisana 19 listopada 1883 roku przez dr. Siegfrieda Angera, dyrektora Gimnazjum Królewskiego w Grudziądzu. 5 dni później na spotkanie założycielskie towarzystwa przybyły łącznie 44 osoby, z nadburmistrzem Pohlmannem i drugim burmistrzem Engelem na czele². Na pierwszym zebraniu wyłoniono zarząd Towarzystwa Starożytności w składzie: przewodniczący – dr Anger, zastępca – Scharlok, sekretarz – Froelich, skarbnik – Schubert, konserwator – Florkowski. Głównym celem towarzystwa było gromadzenie zbiorów i utworzenie muzeum, które zostało ostatecznie otwarte w szkole średniej dla dziewcząt w budynku przy dzisiejszej ulicy Klasztornej 9/11 w dniu 15 czerwca 1884 roku (obecnie przychodnia POZ „Jedynka”)³. O tym doniosłym wydarzeniu informuje nas artykuł prasowy, opublikowany na łamach grudziądzkiego dziennika „Der Gesellige”:

[...] Muzeum mieści się w jednym pokoju na parterze byłego budynku gimnazjum. W trzech dużych witrynach i na różnych półkach na ścianach oferuje się zwiedzającym zaskakująco dużą ilość znalezisk, które w większości należą do czasów prehistorycznych naszej ojczyzny w węższym sensie, a poza tym różne, godne uwagi wyroby średniowiecznego rzemiosła artystycznego i kilka przedmiotów o znaczeniu historycznym i przyrodniczym [...].

- 1 S. Anger, *Rückblick auf die fünfundzwanzig jährige Tätigkeit der Graudener Altertums-Gesellschaft 1883–1908*, Graudenz 1908, s. 3 (nienumerowana).
- 2 Dokument założycielski Graudener Altertums-Gesellschaft, 19 XI 1883 r. (podpisy członków założycieli z dnia 24 XI 1883 r.), Muzeum im. ks. dr. Wł. Łęgi w Grudziądzu (dalej MG), sygn. MG/AR/47.
- 3 D. Schoenwald, *Pierwsza lokalizacja Muzeum w Grudziądzu w świetle źródeł archiwalnych*, „Rocznik Grudziądzki”, t. XXIII, 2015, s. 205–211. Przez wiele lat we wszystkich publikacjach opisujących historię muzeum z okresu pruskiego błędnie podawano jako lokalizację Pałac Opatok, obecnie położony przy ul. Klasztornej 4. Źródłem nieporozumienia była analiza numeracji poszczególnych budynków z 1884 r., przez co błędnie przypisano pierwszą siedzibę muzeum dawnej siedzibie ksieni klasztoru benedyktynek.

Dokument potwierdzający założenie Graudenzers Altertums-Gesellschaft, 19 XI 1883 r., wraz z podpisami osób uczestniczących w spotkaniu. MG, sygn. MG/AR/47.

Pierwsza siedziba Muzeum w Grudziądzu w latach 1884–1893 (gmach po prawej stronie) przy obecnej ul. Klasztornej 9/11, 1901 r. MG, sygn. MG/IK/4936.

[...] Podstawę stworzyli w godny najwyższego podziękowania sposób panowie Scharlok, Bohm, dyrektor Borrmann i malarz Florkowski swoimi prywatnymi zbiorami. Mają one znaczenie dla poznania okresu kamiennego i wczesnego okresu żelaza w naszej okolicy. Dostarczone przez pana Bohma znaleziska z cmentarzyska grobów całopalnych pod Rządzem pokazują niezwykle interesującą spuściznę plemienia, które na początku naszej ery żyło w tej okolicy, a którego ślady są widoczne tylko jeszcze na wyspie Bornholm i w dwóch innych miejscowościach naszej prowincji. Znaczenie kolekcji pana Borrmanna polega na tym, że uzupełnia i poszerza znaleziska z Rządza. Pan Florkowski natomiast zasłużył się tym, że wszystko, co ma jakąś wartość estetyczną i historyczną i od wielu lat ukazywało się w tutejszej okolicy na rynku, zachował od rozproszenia. W sumie katalog wykazuje 740 pozycji [...]⁴.

Z każdym rokiem przybywało do zbiorów muzeum wiele cennych obiektów, zwłaszcza z dziedziny archeologii i numizmatyki, o czym świadczą następujące liczby artefaktów (numerów inwentarzowych) w poszczególnych latach:

1885 r. – 1000, 1886 r. – 1065, 1887 r. – 1161, 1888 r. – 2531, 1889 r. – 2717, 1890 r. – 3116, 1891 r. – 3208, 1892 r. – 3257, 1893 r. – 3265, 1894 r. – 3280, 1897 r. – 3443, 1898 r. – 3510, 1899 r. – 3769, 1900 r. – 3796, 1904 r. – 3950, 1905 r. – 3985, 1906 r. – 4007, ok. 1920 r. – 5369⁵.

Zbiory biblioteczne Towarzystwa Starożytności wzrosły w tym czasie z 75 tomów w roku 1890 do 350 w roku 1908. W 1901 roku założono odrębny inwentarz numizmatyczny monet, medali i pieniędzy papierowych. Łącznie do 1920 roku skatalogowano kolekcję numizmatów w trzech tomach⁶.

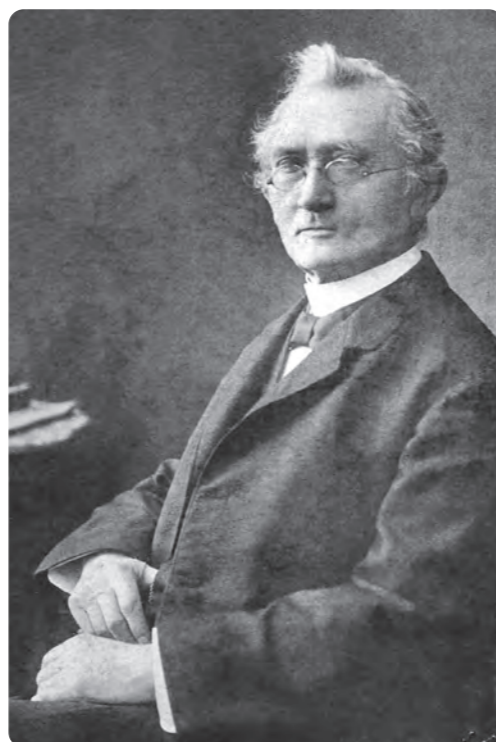
Muzeum było czynne w każdą pierwszą niedzielę miesiąca oraz okazjonalnie w wyjątkowe dni (np. wydarzenia kulturalne, zjazdy). Od dnia otwarcia do 22 października 1892 roku grudziądzkie muzeum odwiedziły 603 osoby⁷.

W październiku 1889 roku przeniesiono ekspozycję muzealną do nowego pomieszczenia w tym samym budynku, usytuowanym na parterze po lewej stronie od wejścia głównego. Nowa sala, jaśniejsza i bardziej sucha od poprzedniej, uznana została jednak za niedostateczną, aby odpowiednio wyeksponować obiekty. Przygotowano również drugi pokój, służący do prac konserwatorskich⁸.

Nie wszystkie pozyskane zabytki trafiały do inwentarza muzealnego. Towarzystwo, którego zasoby finansowe składały się ze składek członkowskich, niewielkiej dotacji miejskiej (100 marek) oraz wsparcia uzyskanego od władz prowincji (300 marek), zobowiązane było do przekazania części zabytków do Muzeum Ludoznawczego w Berlinie,

4 „Der Gesellige”, 17 VI 1884 r., wycinek znajdujący się w MG, sygn. MG/AR/26, Protokoll-Buch der Graudenzers Altertums-Gesellschaft von 1883 – 7. April 1899. Tłumaczenie z j. niemieckiego – Biuro Tłumaczeń Jarosz, Toruń.
 5 MG, sygn. MG/AR/26, Protokoll-Buch...; sygn. MG/AR/25, Graudenzers Altertums-Gesellschaft Protokollbuch II von Ostern 1899 – 30. Oktober 1908; MG, brak sygn., Katalog III (polnische), Muzeum Miejskie w Grudziądzu. Pierwszy wpis do księgi inwentarzowej w 1923 r. posiada numer 5370.
 6 MG, sygn. MG/AR/1180-1, Alterthums-Gesellschaft Graudenz, 1901, [Vol.] I; sygn. MG/AR/1180-2, Alterthums-Gesellschaft Graudenz, 1903, [Vol.] II; sygn. MG/AR/1180-3, Münzensammlung von Altertums und Museumgesellschaft zu Graudenz. Stand am 1.1.1915, [Vol.] III.
 7 MG, sygn. MG/AR/27, [Księga gości odwiedzających muzeum z lat 1884–1952].
 8 „Der Gesellige”, 30 X 1884 r., wycinek znajdujący się w MG, sygn. MG/AR/26, Protokoll-Buch... Pokój przygotowano dla konserwatora Constantina Florkowskiego.

Najważniejsi członkowie Towarzystwa Starożytności w Grudziądzu, u góry od lewej strony: Siegfried Anger – prezes w latach 1883–1911 oraz Julius Scharlok – honorowy kustosz i konserwator. Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. S Portr. Slg/Lit. kl/Anger, Siegfried, Nr. 1; Portr. Slg/Nat. kl/Scharlok, Julius, Nr. 1

U dołu od lewej strony: Xavier Froelich – archiwista miejski, sekretarz Towarzystwa oraz Karl Kaphan – prezes w latach 1911–1915. MG, sygn. MG/IK/653a; MG/IK/1219.

a także do innych instytucji muzealnych w Gdańsku, Królewcu, Halle i Magdeburgu. Przykładowo w 1890 roku 118 obiektów przekazano do Berlina, a do muzeum w Halle 16⁹.

Nowa ekspozycja była prezentowana do czerwca 1893 roku. 11 czerwca tego roku spłonął ratusz miejski na Rynku i władze miejskie postanowiły zaadaptować tymczasowo pomieszczenia w budynku przy ul. Klasztornej. Towarzystwo Starożytności zostało zmuszone do zamknięcia wystawy i przeniesienia spakowanych muzealiów do Gimnazjum Królewskiego przy obecnej ul. Sienkiewicza, gdzie umieszczono je na poddaszu w szkolnej sali muzealnej¹⁰.

Towarzystwo Starożytności w dalszym ciągu prowadziło działalność badawczo-popularyzatorską poprzez odkrycia archeologiczne i organizowane prelekcje o tematyce historycznej.

W 1897 roku władze miejskie wykupiły gmach dawnego kolegium jezuickiego, położonego przy obecnej ul. Ratuszowej i po dostosowaniu pomieszczeń do celów urzędowych wyraziły zgodę na umieszczenie ekspozycji muzealnej w nowym ratuszu. Latem 1898 roku umieszczono zbiory w refektarzu oraz w położonym piętro wyżej pokoju nowego ratusza. To mniejsze pomieszczenie służyło konserwatorom do pracy i miało także pomieścić ewentualną nadwyżkę zbiorów. Główny zbiór znajdował się w refektarzu¹¹.

Nową ekspozycję przygotowali dwaj kapitanowie, Mathes i Schmidt, którzy uporządkowali zbiory po czterokrotnych przeprowadzkach. Uroczystego otwarcia muzeum dokonano 23 kwietnia 1899 roku w obecności reprezentantów władz: generała-porucznika von Amanna, tajnego radcy rządowego Conrada, pierwszego burmistrza Kühnasta, przewodniczącego Rady Miejskiej Mehrleina, członków magistratu, wielu radnych, członków i przyjaciół Towarzystwa Starożytności¹². W artykule prasowym, opisującym otwarcie muzeum, znajdziemy również podstawowe informacje na temat samej ekspozycji:

[...] Następnie zebrani udali się celem zwiedzenia muzeum do refektarza, który z jego bogato zdobionym sklepieniem i ścianami jest jakby stworzony do przyjęcia muzeum. W 12 wielkich szafach są tutaj wystawione znaleziska w naukowym porządku, i tak: z okresu kamiennego, brązu, przedrzymskiego i rzymskiego, okresu żelaza, okresu słowiańskiego, średniowiecza i nowożytności. Środek pomieszczenia zajmują dwie szafy zawierające znaleziska z Rządza. Ponadto do dyspozycji muzeum są jeszcze dwa pokoje w północnym skrzydle ratusza; tworzą one pomieszczenie robocze dla konserwatorów i zawierają między innymi bibliotekę, dużą ilość dokumentów, aktów nadania, wartościowych sztychów, a również – wykonany przez cukiernika Güssowa z cukru tragakantowego – model nowego kościoła ewangelickiego w Grudziądzu. [...] ¹³.

Więcej informacji o rozmieszczeniu obiektów w poszczególnych szafach dostarcza nam ulotka informacyjna dla zwiedzających Muzeum w Grudziądzu¹⁴. Ekspozycja ułożona chronologicznie składała się z dwóch części:

9 A. Wajler, B. Sikorska-Nowacka, *Muzeum pod auspicjami Towarzystwa Starożytności w latach 1884–1921*, [w:] *120 lat Muzeum w Grudziądzu*, red. A. Wajler, Grudziądz 2004, s. 8.

10 MG, sygn. MG/AR/26, Protokoll-Buch...

11 MG, brak sygn., *Städtisches Museum*, Graudenz [1899], s. 1 (nienumerowana). Ulotka informacyjna o nowej ekspozycji muzealnej w ratuszu.

12 „Der Gesellige”, 25 IV 1899 r., wycinek znajdujący się w MG, sygn. MG/AR/25, Graudenz Altertums-Gesellschaft Protokollbuch II...

13 Ibidem.

14 MG, brak sygn., *Städtisches Museums*, s. 2–4 (nienumerowane).

Ekspozycja archeologiczna w refektarzu ratusza, 1908 r.
MG, sygn. MG/IK/629c.

Ekspozycja zabytków w refektarzu ratusza, 1908 r.
MG, sygn. MG/IK/629a.

- obiekty z okresu prehistorycznego, od początków młodszej epoki kamiennej (około 1000 r. p.n.e.) do przybycia Zakonu Niemieckiego w 1228 roku n.e. (szafy 1 do 9);
- obiekty z okresu historycznego od 1228 roku n.e. do współczesności (szafy 10-15).

W poszczególnych szafach umieszczono zabytki z podziałem na okresy historyczne, przede wszystkim w dziedzinie archeologii:

- szafy 1-2: młodsza epoka kamienna od roku 1000 do 500 p.n.e. (przedmioty wykonane z kamienia i kości: topory (ostrza toporów), skrobaki, młotki kamienne przewiercone wiertłem pełnym lub drążonym (kość rurkowa) ostrym piaskiem, części rękojeści, groty włóczni, groty strzał, piły krzemienne);
  - szafy 3-4: epoka brązu od roku 500-200 p.n.e. (narzędzia, sierpy, noże, topory z brązu z wąsem, groty włóczni, brązowe siekiery z tulejką. Biżuteria: naszyjniki (spiralne), bransolety, szpile, kolczyki ze szklanymi paciorkami, wisiorki, napierśniki, szklane lub bursztynowe paciorki. Liczne urny (często zdobione), przystawki, misy, miski. W szafie 4: między innymi miedziany topór z Weisshof /Biały Dwór/pod Grudziądzem);
  - szafy 5-8: okres rzymski ok. 100-400 roku (szafa 6 i 7: zamknięte znalezisko z dużego cementarzyska w Rządzu pod Grudziądzem. Zawierało znaleziska zarówno z okresu lateńskiego, jak i następującego bezpośrednio po nim okresu rzymskiego. Szafa 8: znaleziska z Chełmna;
  - szafa 9: okres słowiański lub arabsko-nordycki, lata 900-1228, kabłączki skroniowe, paciorki ze szkła i agatu, pierścionki z brązu lub srebra, noże żelazne w skórzanych pochwach, topory, osetki. Monety kufickie (często przecięte monety), srebrne wyroby filigranowe, surowo przycięty bursztyn. Naczynia zdobione ornamentem falowym lub odciskami paznokci. Czaszki;
  - szafy 10-11: ozdobne prace ślusarskie, skrzynie, puchary, miecze, włócznie, wędzidła, strzemiona, ostrogi, zapalniczki (stal i kamień), nożyczki do przycinania knotów, klucze, podkowy itp.;
  - szafa 12: nowe nabytki i znaleziska, zanim zostały dodane do kolekcji (znaleziska z Bąkowa, pow. Świecie i Moabu w Syrii, ze spuścizny po prof. Schlottmannie w Halle a.S.);
  - szafy 13-15: różne przedmioty ze wszystkich okresów;
  - gabloty - dyplomy, dyplomy mistrzowskie, dokumenty, zdjęcia.
- Na ścianach - rzeźby w drewnie, obrazy, przędzarka wrzecionowa, kołowrotek, szpontony, kamienne kule, kamienie młyńskie, stary pług hakowy, słup z jeziora Sitno pod Wąbrzeźnem, wiadro ze studni zamkowej. Sklep cechowy.
  - Dziedziniec ratusza - grób skrzynkowy z Bąkowa, powiat Świecie.
  - Kolekcja etnologiczna - подарowana przez Bolumskiego z Ziemi Cesarza Wilhelma na Nowej Gwinei zawierała: włócznie, oszczepy, strzały, łuki, maczugi, długie malowane wiosła, kilka modeli statków w wysięgnikami, maski do tańca, zdobione siekiery do tańca, kamienne młoty, fajki, jajo strusia, jajo kazuara, dwie duże malowane i rzeźbione łyżki, biżuterię na klatkę piersiową, biżuterię na ramiona i szyję, podpórki pod szyję, zdobione drewniane misy, tace, wytworne rzeźby ze skorup żółwi, torby, różnego rodzaju fartuchy, rzeźby w drewnie, różne wypchane ptaki, skorupy żółwi¹⁵.

Zbiory numizmatyczne nie były prezentowane na ekspozycji i zostały zdeponowane w głównej kasie miejskiej. Kolekcja biblioteczna natomiast tymczasowo znalazła schronienie w Wyższej Szkole Realnej (*Oberrealschule*) przy ob. ul. Sienkiewicza.

¹⁵ Ibidem. Z powyższego opisu wynika, iż w niedługim czasie poszerzono kolekcję o trzy kolejne szafy.

Rzuty pięter muzeum otwartego w 1912 r. Wystawa stała znajdowała się na parterze (Erdegeschoss) w trzech salach (Sammlung). Tam też znajdował się pokój dyrektora. Na pierwszym piętrze znajdowała się biblioteka z magazynem oraz czytelnia (Lesesaal, Bibliothekar, Bücher-magazin) oraz pomieszczenie na wystawy czasowe (Saal für Vorträge, Ausstellung) i malarskie (Gemäldeaal).
Festschrift zur Eiweiung des Museums und der Stadtbibliothek in Graudenz.
24 Mai 1912, Graudenz 1912, s. 9–10 (nienumerowane).

Po roku działalności muzeum okazało się, że wybór refektarza na cele muzealne nie był trafiony. Na zebraniu Towarzystwa Starożytności w dniu 2 listopada 1900 roku członkowie przedstawili wiele problemów związanych z funkcjonowaniem instytucji, między innymi zbyt ciasno ułożone przedmioty, wykorzystanie pomieszczenia jako przejście dla gońca, brak pomocy ze strony władz miejskich, a nawet obawa o zniszczenie obiektów muzealnych. W tych warunkach nasuwało się pytanie, czy nie oddać cennych zbiorów do Muzeum Prowincjonalnego w Gdańsku. Archiwista miejski, Hugo Manstein, wystosował wniosek o przekazanie cennych dokumentów (listów urodzenia, map, manuskryptów, itd.) do archiwum, przy czym towarzystwo zachowałoby prawa do swojej własności. Wniosek ten został jednogłośnie przyjęty¹⁶.

7 grudnia 1901 roku zmarł w Berlinie księgarz i wydawca gazety „Der Gesellige” Gustav Röthe. Przekazał on w spadku na rzecz miasta darowiznę w wysokości 60 000 marek, z której:

- 15 000 marek przeznaczono na utworzenie Biblioteki Miejskiej, która miała za zadanie udostępniać szerszemu kręgowi obywateli literaturę powszechną, naukową i piękną;
- 20 000 marek zainwestowano na procent. Odsetki od tych 20 000 marek zostały przeznaczone na stałe poszerzanie biblioteki lub na okazjonalne dotacje na rzecz muzeum¹⁷.
- 25 000 marek przeznaczono na budowę budynku mieszczącego zbiory miejskie, muzealne i bibliotekę;

Ówczesny nadprezydent Prus Zachodnich Gustav von Gossler był żywo zainteresowany realizacją zamierzeń fundacji. Udało mu się uzyskać dla miasta dotację od rządu w wysokości 55 000 marek na koszty budowy, więc do dyspozycji było 80 000 marek. Rada miejska zatwierdziła także przydział placu pod budowę, a gdy okazało się, że kapitał w wysokości 80 000 marek nie wystarczy, dodatkowo dołożono 20 000 marek. Ogółem, uwzględniając naliczone odsetki, dostępnych było 153 876,36 marek, w tym na budowę 116 376,36 marek.

W trakcie budowy doszły do tego jeszcze dwie darowizny, jedna od Honorowego Obywatela Grudziądza Mehrleina i druga w wysokości 2 500 marek od tajnego radcy rządowego profesora Waltera H. Nernsta na rzecz biblioteki.

Pierwotnym zamierzeniem było zbudowanie budynku w stylu średniowiecznych budowli ceglanych. Koszty budowy tego i różnych wcześniejszych projektów miały wynieść co najmniej 115 000 marek bez urządzenia wnętrza. Ponieważ jednak nie udało się uzyskać od rządu dotacji wyższej niż 55 000 marek, ponadto nie doszło do zwiększenia środków zatwierdzonych przez radę miasta, a ostatecznie budowy nie dało się odkładać na kolejne lata, należało znaleźć rozwiązanie, w którym budowa nowego budynku była możliwa przy znacznie mniejszych środkach. Po szczegółowych dyskusjach i pracach projektowych udało się miejskiemu wydziałowi budowlanemu sporządzić projekt, którego koszty budowy wyniosły około 100 000 marek. Projekt ten został zatwierdzony 15 listopada 1910 roku przez Ministra Wyznań i Oświaty z kilkoma drobnymi sugestiami modyfikacji¹⁸.

Jako teren budowy wybrano pusty plac przy ul. Lipowej (obecnie ul. Legionów 28). Prace budowlane pod kierunkiem architekta miejskiego Hoffmanna i budowniczego Korna trwały półtora roku. Sam gmach w chwili otwarcia składał się z następujących pomieszczeń:

- kondygnacja cokołowa: mieszkanie portiera (2 pokoje, izba, kuchnia, spiżarnia, toaleta i piwnica), 2 pomieszczenia na archiwum miejskie, 2 pomieszczenia dla konserwatora, kotłownia, pomieszczenie na węgiel);
- parter: 1 sala etnologiczna, 1 sala archeologiczna, 1 sala kulturalno-historyczna, 1 pokój dla dyrektora, ubikacje;

16 „Der Gesellige”, 2 XI 1900 r., wycinek znajdujący się w MG, sygn. MG/AR/25, Graudenz Altertums-Gesellschaft...

17 Festschrift zur Eiweiung des Museums und der Stadtbibliothek in Graudenz. 24 Mai 1912, Graudenz 1912, s. 4 (nienumerowana).

18 Ibidem, s. 4–5 (nienumerowane).

Fasada otwartego w 1912 r. gmachu Muzeum Miejskiego, ok. 1913 r. MG, sygn. MG/IK/458b.

- piętro: czytelnia, przechowalnia książek, sala wykładowa lub wystawowa, pokój ze świetlikami na obrazy;
- poddasze mansardowe: trzy pokoje, wystające na poddasze części biblioteki i sali ze świetlikami, wejście na strych;
- poddasze – magazyn na skrzynie¹⁹.

Zanim jednak muzeum otwarto powstała w Grudziądzu inna placówka, związana z historią grudziądzkiej fortecy. W 1908 roku otwarto w domu komendanta twierdzy Wilhelma de Courbière'a (1733–1811) muzeum jego imienia. Twórcami ekspozycji byli oficerowie w osobach dowódcy 175. Pułku Piechoty: pułkownik von Basedow oraz kapitan Schaer. Cenne eksponaty do ekspozycji pozyskano od rodziny feldmarszałka, od kilku rodzin mennonickich z niziny między Świeciem a Nowem nad Wisłą, a także dzięki wsparciu administracji Królewskiego Arsenалу w Berlinie²⁰. Po wybuchu I wojny światowej „Courbière Museum” zostało zamknięte dla publiczności, a dwa lata później postanowiono całkowicie przekształcić pomieszczenia na kasyno oficerskie. Wszystkie obiekty z wystawy zostały przeniesione do Muzeum Miejskiego, gdzie zostały udostępnione publiczności w nowym pomieszczeniu w dniu otwarcia, które miało miejsce 16 kwietnia 1916 roku²¹.

W ciągu 30 lat istnienia Muzeum Miejskiego w Grudziądzu zmarło wielu najbardziej zasłużonych członków założycieli. W 1894 roku odszedł Constantin Florkowski, pełniący funkcję konserwatora, cztery lata później zmarł radca kancelaryjny i Honorowy Obywatel Grudziądza, pełniący funkcję sekretarza w Towarzystwie – Xaver Froelich. W 1899 roku w wieku 91 lat odszedł jeden z najbardziej zasłużonych działaczy Towarzystwa Starożytności – Honorowy Obywatel Grudziądza i honorowy kustosz, konserwator muzeum – Julius Scharlok. W roku 1908 roku zmarł dr Ignatz Praetorius, mianowany kilka miesięcy przed śmiercią „strażnikiem zbioru numizmatycznego”, którego był faktycznym założycielem i opiekunem²². Otwarcia nowej siedziby muzeum nie doczekał również najbardziej zasłużony działacz – współzałożyciel towarzystwa i instytucji muzealnej, nieprzerwanie pełniący obowiązki przewodniczącego w latach 1883–1911, dr Siegfried Anger, który zmarł 19 listopada 1911 roku. Na jego miejsce wybrano inspektora szkolnego, dr. Karla Kaphana, pełniącego ową funkcję do śmierci w dniu 30 kwietnia 1915 roku²³. Jego zastępcą został bankier Jakob Bohm.

W skład ostatniego Zarządu przed wybuchem I wojny światowej wchodziło ponadto:

- Konserwator – budowniczy miejski dr Richard Korn;
- Skarbnik – księgarz Paul Schubert;
- Bibliotekarz – Hugo Manstein;
- Ławnik – dr Hans Hennig;
- Opiekun zbioru numizmatycznego – dr Friedrich Bredau²⁴.

Otwarcie muzeum w nowym gmachu było najważniejszym wydarzeniem kulturalnym w dotychczasowej działalności Towarzystwa Starożytności. Na uroczystość otwarcia w dniu 24 maja 1912 roku przybyło wiele osobistości, między innymi radca regencyjny Adolf Heinrichs z Gdańska, radca rządowy von Steinau-Steinrück z Kwidzyna,

¹⁹ Ibidem, s. 5–6 (nienumerowane).

²⁰ „Wanderer durch Ost – und Westpreussen”, 1908, nr 2, s. 31–33. W tym samym czasie otwarto w twierdzy drugą wystawę poświęconą pisarzowi i poecie, Fritzowi Reuterowi (1810–1874), który w latach 1838–1839 przebywał jako więzień w grudziądzkiej cytadeli.

²¹ „Aus dem Ostlande. Posener Land und Weichselgau”, 1916, nr 5, s. 231–232.

²² MG, sygn. MG/AR/26, Protokoll-Buch...

²³ „Thorner Zeitung”, nr 103, 4 V 1915 r.

²⁴ *Neues Adressbuch von Graudenz mit Einschluss der Feste Courbière, des Truppen-Uebung Gruppe, der Vororte Kl. Kunterstein und Kl. Tarpen*, Graudenz 1913, s. 52.

komendant twierdzy grudziądzkiej, gen. August Mathy, prof. dr Gustav Röhle z Berlina, Honorowy Obywatel Grudziądza Hermann Mehrlein i dyrektor Muzeum Prowincjonalnego w Gdańsku, prof. Paul Kumm. Po przemówieniach wygłoszonych przez budowniczego miejskiego dr. Korna, nadburmistrza Grudziądza Kühnsta i przewodniczącego Towarzystwa Starożytności dr. Kaphana oprowadzono zebranych gości po nowej ekspozycji muzealnej²⁵. Nie była to jedyna wystawa otwarta tego dnia. Na piętrze w sali ze świetlikiem zorganizowano Pierwszą Grudziądzką Wystawę Sztuki („Die erste Graudenzer Kunstausstellung“), prezentującą prace miejscowych malarzy: Josepha Tibora, Franza Herrmanna, Oswalda Gette, Emila Stanke, Wilhelma Burzy i Elizy Hecht²⁶.

Wraz z wybuchem I wojny światowej w 1914 roku, muzeum zostało zamknięte na polecenie gubernatora, a pomieszczenia zostały opróżnione z zabytków. Dopiero jesienią 1915 roku dyrekcja muzeum otrzymała pozwolenie na ponowne urządzenie ekspozycji, którą otwarto 16 kwietnia 1916 roku²⁷. Pracami adaptacyjnymi przy tworzeniu nowej wystawy kierowali profesor Herman Günther i A. Stalnick. Tydzień wcześniej (9 kwietnia) otwarto na I piętrze muzeum wystawę sztuki pod nazwą „Ausstellung von Werken feldgrauer Künstler”, zorganizowaną przez Vereinigung Graudenzer Kunstfreunde²⁸. Kolejną wystawę sztuki otwarto 8 lipca 1917 roku. Ekspozycja pod tytułem „Wystawa obrazów grudziądzkiego artysty” („Austellung von Gemälden Graudenzer Künstler”) prezentowała twórczość Emila Stanke (architektura, krajobraz, portrety)²⁹. Otwarcie wystawy 2 grudnia 1917 roku, pod nazwą „Die 2. Austellung von Werken feldgrauer Künstler” miało zdecydowanie militarny charakter, przy udziale komendanta Twierdzy Otto von Homeyera. W czterech salach na I piętrze, zaprezentowano 76 obrazów (większość olejnych) oraz 5 rzeźb, wykonanych przez siedmiu artystów, między innymi Fritza Wilhagena, Ericha Müllera, Bruno Böhma, Wilhelma Burzę i Ernsta Schäfera³⁰. Prace malarskie nauczyciela gimnazjum w Chojnicach, Roberta Budzińskiego, były ostatnimi, jakie zwiedzający mogli ujrzeć w grudziądzkim muzeum w okresie pruskim. Otwarcie ekspozycji miało miejsce w maju 1918 roku i zostało przygotowane przez dwa towarzystwa, działające na rzecz muzeum – Altertums-Gesellschaft i Museumgesellschaft³¹. O ostatniej z wymienionych organizacji nie udało się odnaleźć w trakcie kwerendy żadnych informacji.

Brak źródeł archiwalnych z lat 1918–1920 utrudnia odtworzenie działalności Muzeum Miejskiego z ostatnich lat panowania niemieckiego w mieście, a także z początków państwowości polskiej.

23 stycznia 1920 roku Grudziądz powrócił w granice państwa polskiego, w związku z czym władze administracyjne przejęły cały majątek państwowy. Formalnie muzeum i bibliotekę prowadziło aż do 1921 roku niemieckie Towarzystwo Starożytności, pod przewodnictwem prof. Günthera³². W marcu lub kwietniu 1920 roku otwarto w gmachu ruchomą wystawę reprodukcji artystycznych (około 3 000), które obrazowały historyczny rozwój malarstwa polskiego. Wcześniej była ona prezentowana w Toruniu, w Grudziądzu jej realizację powierzono wydziałowi kulturalno-oświatowemu Dowództwa Okręgu Generalnego Pomorza. Jej kuratorem został major Dąbrowa³³. W trakcie kwerendy nie udało się odnaleźć więcej informacji na jej temat.

25 „Der Gesellige”, nr 121, 25 V 1912 r.

26 Ibidem, nr 122, 26 V 1912 r.; nr 125, 31 V 1912 r.

27 „Aus dem Ostlande. Posener Land und Weichselgau”, 1916, nr 5, s. 232.

28 Ibidem, s. 196–201. Grudziądzkie Zrzeszenie Przyjaciół Sztuki powstało w 1912 r.

29 „Aus dem Ostlande. Illustrierte Monatsblätter für heimatkunde, Kunst, Wissenschaft und Verkehr des deutschen Ostens”, 1917, nr 8, s. 290–293.

30 Ibidem, 1918, nr 1, s. 15–17.

31 Ibidem, 1918, nr 5, s. 127.

32 „Mannus-Bibliothek”, nr 21, Leipzig 1921, wstęp. Prof. Günther stał na czele Towarzystwa Starożytności z pewnością do sierpnia 1920 r.

33 „Straż nad Wisłą”, 1920, nr 2, s. 31; nr 4, s. 31.

Dopiero na sesji Rady Miejskiej w dniu 13 stycznia 1921 roku postanowiono, że opiekę nad zbiorami przejmuje Towarzystwo Czytelni Ludowych (dalej TCL), które utworzyło w tym miejscu również swoją bibliotekę³⁴. Rokowania z magistratem rozpoczęły się w lipcu 1920 roku, w porozumieniu z komitetem lokalnym pod przewodnictwem ks. dziekana Dembka. Ostatecznie oddano w dzierżawę gmach z wyposażeniem dla TCL na okres dziesięć lat, następnie umowę przedłużono (do wybuchu wojny w 1939 roku)³⁵.

W chwili przejęcia przez sekcję muzealną opieki nad zbiorami, katalog muzealny obejmował prawie 5 000 przedmiotów i 4 000 monet³⁶.

Zanim udostępniono publiczności ekspozycje stałe w muzeum, otwarto w gmachu na I piętrze „Wystawę Sztuk Pięknych Artystów Pomorskich” urządzoną przez Radę Pomorską w Grudziądzu, z okazji przybycia Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego do Grudziądza w dniu 7 czerwca 1921 roku³⁷. Została ona uroczystie otwarta przez marszałka Piłsudskiego, który z zachwytem podziwiał prace artystów w ogólnej liczbie 165. Obrazy zostały wystawione przez 23 twórców, m.in. Wacława Szczęblewskiego, Emilię Parczewską, Mariana Mokwę, Teodorę Gulkowską, Franciszka Konitzera, Brunona i Feliksa Gęstwickich, Kazimierza, Leona i Władysława Drapiewskich oraz Stanisława Chlebowskiego³⁸. Wystawa była czynna do 1 września 1921 roku.

24 czerwca 1921 roku na posiedzeniu Rady Miejskiej ostatecznie podjęto uchwałę (kontrakt) pomiędzy miastem a TCL na wydzierżawienie gmachu³⁹. Uroczystego aktu otwarcia biblioteki i czytelni dokonano natomiast 3 lipca przy udziale najwybitniejszych mieszkańców miasta, m.in. ks. Dembka, mecenas Szychowskiego oraz posła Ludwiczaka. Na pamiątkę tego wydarzenia wykonano zdjęcie całej grupy zaproszonych gości w ogrodzie przed gmachem muzeum⁴⁰.

Początkowo instytucja była otwarta w środy i soboty w godzinach 12:00–14:00, a także w niedziele i święta w godz. 11:00–14:00. Kapelan wojskowy, ks. Władysław Łęga, został wybrany honorowym kustoszem muzeum i pełnił tę funkcję do wybuchu wojny w 1939 roku. W 1922 roku został zobowiązany do stworzenia inwentarza, aczkolwiek proces ten najprawdopodobniej przedłużył się do 1925 roku, gdy przesłano prezydentowi Włódkowi odpis i ponownie przepisano jego treść zgodnie z rozporządzeniem ks. Antoniego Ludwiczaka z Poznania, prezesa TCL⁴¹. W maju 1922 roku ks. Łęga, chcąc przybliżyć zawartość ekspozycji muzealnej, opublikował artykuł na łamach „Głosu Pomorskiego”, z którego dowiadujemy się podstawowych informacji na temat podziału zabytków na poszczególne kategorie⁴².

Zbiory zawierały zabytki przedhistoryczne (m.in. siekiery, groty, młoty, skrobacze, noże, szydła, urny, biżuteria – szafy 1, 2, 4, 5), historyczne (szafy, skrzynie, krzesła, porcelana, przedmioty codziennego użytku, pokój pamiątkowy Courbière’a, w piwnicy: kopie, miecze, sanie), zbiory etnologiczne (umieszczone w suterenie narzędzia i broń z Nowej Gwinei, na poddaszu zbiory ludoznawcze – krosna, wrzeciona, kołowrotek) i dział przyrodniczy (okazy

34 Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej APT), Akta Miasta Grudziądza, sygn. 1375/1, Wydział Prezydialny dot. protokołów z posiedzeń Magistratu z lat 1920, 1921, 1922.

35 *Życie Pomorza. Królewskie Miasto Grudziądz*, Grudziądz 1926, s. 58.

36 W. Łęga, *Muzeum Miejskie w Grudziądzu*, „Ziemia. Miesięcznik Krajoznawczy Ilustrowany”, 1925, nr 5, s. 83.

37 MG, sygn. MG/AR/225, Katalog „Wystawa Sztuk Pięknych Artystów Pomorskich”.

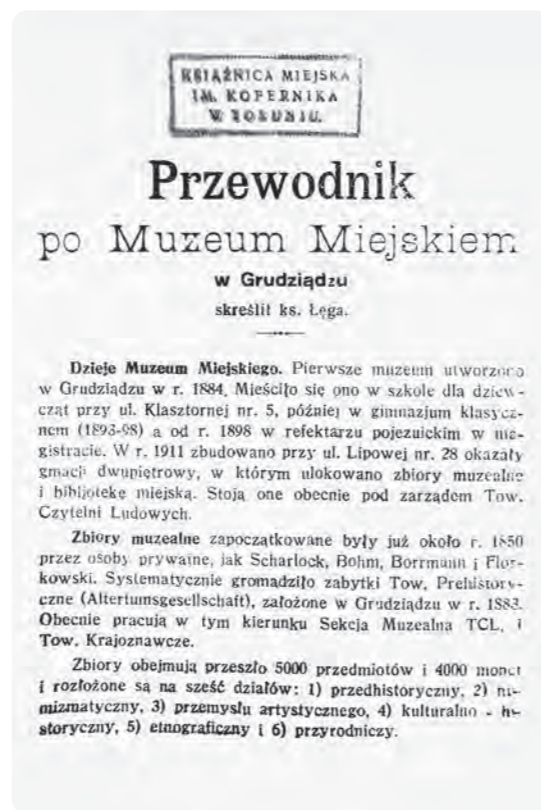
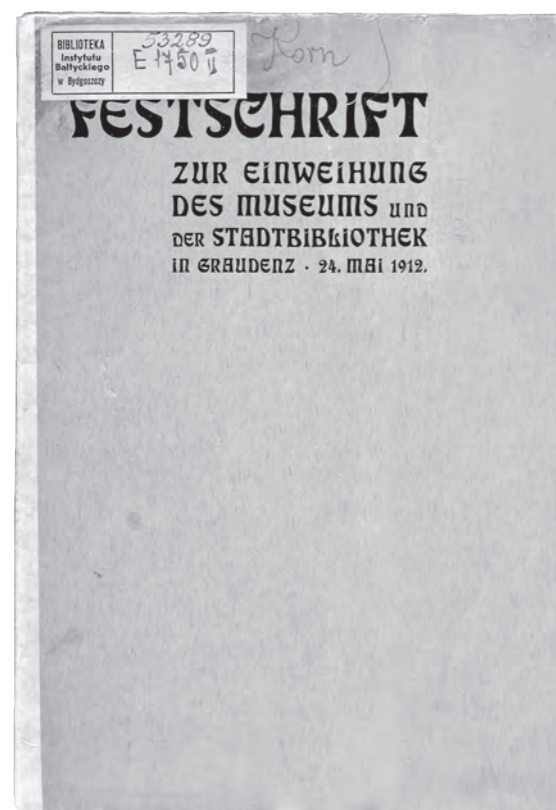
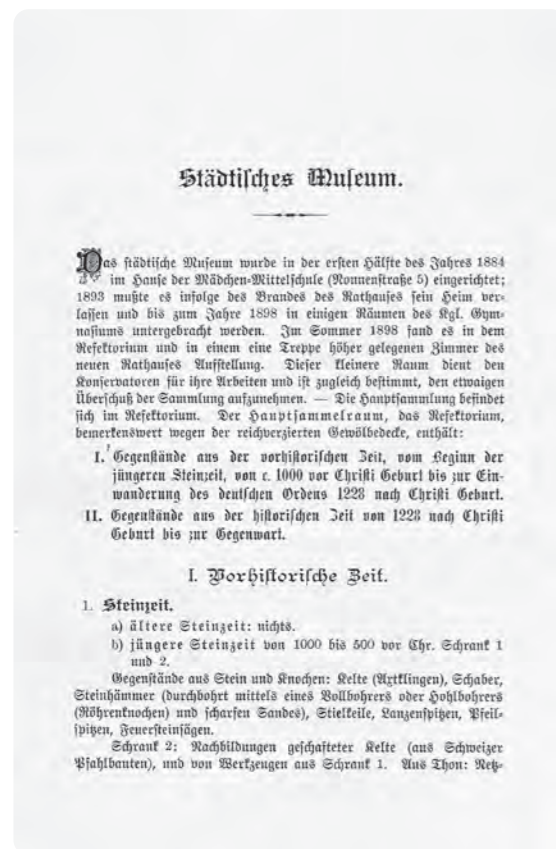
38 Ibidem; „Gazeta Grudziądzka”, nr 68, 14 VI 1921 r.

39 „Gazeta Grudziądzka”, nr 72, 23 VI 1921 r.

40 Ibidem, nr 76, 5 VII 1921 r.; „Gazeta Pomorska”, nr 77, 5 VII 1921 r.

41 „Głos Pomorski”, nr 113, 12 V 1922 r.; Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej APB), zespół Towarzystwo Czytelni Ludowych w Grudziądzu, sygn. 485/1, Towarzystwo Czytelni Ludowych w Grudziądzu (Historia, organizacja i cele TCL) 1912–1930.

42 „Głos Pomorski”, nr 115, 14 V 1922 r.

W latach: 1899, 1908, 1912 i 1924 ukazały się drukami cztery przewodniki po grudziądzkim muzeum, nie wliczając artykułów w gazetach i periodykach. Niewykluczone, iż było ich więcej, lecz w trakcie kwerendy archiwalnej nie udało się ich odnaleźć.

geologiczne, kolekcja motyli, kolekcja czaszek na poddaszu). Wymieniono jeszcze kolekcję monet, których większość była przechowywana w banku. Na dziedzińcu ułożono żarna, groby prehistoryczne i płyty grobowe, a na poddaszu posągi niemieckich bohaterów narodowych, które planowano zwrócić Niemcom⁴³. Jak widać nie nastąpiły praktycznie żadne zmiany w stosunku do ekspozycji z okresu pruskiego i z tego powodu Sekcja Muzealna TCL w składzie ks. Łęga, Solman oraz dr Bischoff zwróciła się do społeczeństwa grudziądzkiego o dary przedmiotów muzealnych: monet, strojów ludowych, wyrobów artystycznych, przedmiotów prehistorycznych, fotografii, okazów przyrodniczych, geologicznych itd.

W tym samym roku urządzono na I piętrze budynku Pomorską Szkołę Sztuk Pięknych pod kierunkiem prof. Wacława Szczeblewskiego. Pierwsza wystawa czasowa – monet i bonów wojennych – została zorganizowana w listopadzie 1922 roku. Zaprezentowano na niej około 300 okazów⁴⁴. W ciągu następnych kilku tygodni zbiory numizmatyczne zostały powiększone poprzez darowizny wniesione przez władze miejskie wielu miast na Pomorzu i nie tylko.

Sporym wyzwaniem dla sekcji muzealnej była organizacja wystawy szkolnej (maj-czerwiec 1923 r.), na której swoje prace i dzieła wystawili uczniowie Państwowej Szkoły Budowy Maszyn i Pomorskiej Szkoły Sztuk Pięknych (2 sale, I piętro), a także szkół powszechnych, wydziałowych, gimnazjów i seminariów nauczycielskich (2 sale, II piętro)⁴⁵. O wzrastającej roli małego, prowincjonalnego muzeum niech świadczy wizyta dyrektora departamentu kultury i sztuki, Jana Skotnickiego w dniu 29 czerwca 1923 roku. Idąc za ciosem, już miesiąc później, otwarto wystawę obrazów Krakowskiego Związku Artystów Plastyków, na której publiczność podziwiała dzieła Włodzimierza Tetmajera, Ludwika Stasiaka, Wincentego Wodzinowskiego i wielu innych⁴⁶. Większość wystawionych prac można było zakupić w ciągu zaledwie dwóch dni, aż 18 z nich znalazło swoich nabywców.

We wrześniu 1923 roku oddano do użytku nowy gabinet przyrodniczy na II piętrze, w którym zgromadzono piękny zbiór chrząszczy egzotycznych (dar p. Solmana), skamieniałości, rogi łosia, mamuta, wypchane ptaki śpiewające i drapieżne⁴⁷. Pod koniec tego roku zorganizowano wystawę prac malarskich nauczyciela Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego w Grudziądzu, Romana Merzowicza oraz Kazimierza Zacharkiewicza, z której dochód został całkowicie przeznaczony na odbudowę spalonego we wrześniu 1923 roku teatru. W tym też roku założono nową księgę inwentarzową, której pierwszy zabytek został oznaczony numerem 5370 (siekierka krzemieniowa, pasiasta, mała, gładzona z Wapcza [Wabcz] w pow. chełmińskim, подарowana przez p. Jaśniewskiego z Grudziądza)⁴⁸.

Z początkiem następnego roku sekcja muzealna wystawiła na sprzedaż zegar z czarnego marmuru zdobiony rzeźbami, przedstawiającymi sceny z mitologii klasycznej. Nie został on jednak wpisany wcześniej do inwentarza, najprawdopodobniej został подарowany w celu dalszej odsprzedaży, a pozyskane w ten sposób pieniądze miały zasilić skromne konto TCL. Utrzymanie instytucji było niezwykle trudne, pomocy rządowej nie było wcale, a miasto miesięcznie przekazywało kuriozalną kwotę 6 złotych⁴⁹.

Po niewielkim przearanżowaniu ekspozycji muzealnej, ks. dr Władysław Łęga postanowił opublikować przewodnik dla zwiedzających. Po raz pierwszy taki artykuł ukazał się na łamach „Głosu Pomorskiego” w kwietniu 1924 roku⁵⁰.

43 Ibidem.
 44 Ibidem, nr 271, 19 XI 1922 r.
 45 Ibidem, nr 121, 30 V 1923 r.
 46 Ibidem, nr 172, 31 VII 1923 r. Wystawa była czynna do 7 VIII 1923 r.
 47 Ibidem, nr 222, 29 IX 1923 r.
 48 MG, brak sygn., Katalog III, s. 5.
 49 „Głos Pomorski”, nr 65, 18 III 1924 r.
 50 Ibidem, nr 99, 27 IV 1924 r.

Zdjęcie z oficjalnego przejęcia i otwarcia Muzeum Miejskiego w Grudziądzu przez władze polskie w 1921 r. MG, sygn. MG/IK/639b.

W tym samym roku wydano osobną broszurę, której tekst był identyczny z opublikowanym wcześniej artykułem⁵¹. Opisano w nim dość dokładnie podział rozmieszczonych zabytków w poszczególnych pomieszczeniach muzeum:

Dział przedhistoryczno-wykopaliskowy (dwa pokoje na parterze, I pokój)

- szafa 1 – zabytki nabywane na bieżąco, ekspozycja zmieniała się periodycznie;
  - szafy 2 i 3 – zabytki z epoki kamiennej;
  - szafy 3 i 4 – zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza;
  - szafy 6 i 7 – zabytki z okresu lateńskiego z Rządza.
- W środku ustawiony grób skrzynkowy, po bokach urny z grobów skrzynkowych.

II pokój

- szafa 8 – wykopaliska z epoki wczesnożelaznej;
  - szafy 9, 10 i 11 – wykopaliska z okresu lateńskiego i rzymskiego z Chełmna, Maruszy itd.,
  - przy szafie nr 9 ustawiona socha przedhistoryczna, przy drugiej miecze żelazne, na ścianach tablice zabytków prehistorycznych;
  - szafy 12 i 13 – okres wczesnohistoryczny⁵²;
  - szafa 14 – zabytki z czasów krzyżackich.
- W pokoju na ścianach zawieszono plany Grudziądza, widok bramy miejskiej itp.
- W gablotach zaprezentowano dział numizmatyczny.
- Szklana szafka – dział przemysłu artystycznego (dokumenty, puchary, dyplomy, zegarki, klucze, fajki, żelazko, kielich z Góry Zamkowej itp.)
- Na oknie posążek fajansowy z 1760 roku.
- Moździerz z 1653 roku.
- Szafa gdańska.
- Szafa: talerze i kafle z Delft, dzbanek fajansowy z l. 1770 – 1788.
- Na stole: model starego ratusza, zbudowanego w 1660 roku.
- Na ścianach portrety i sztychy.

Dział kulturalno – oświatowy

- Portrety komendantów twierdzy z ok. 1807 roku⁵³.
- Sprzęty po Courbièrze, sztychy, mapy, karabiny, pałasze, stare sztychy angielskie i francuskie, portret Zygmunta III Wazy.

Dział etnologiczny

- Przedmioty z Nowej Gwinei (narzędzia, ozdoby, misy, maski, tkaniny broń). Narzędzia tkackie, laska sołecka, grzechotka stróża nocnego, sanki, karabiny, halabardy.

51 W. Łęga, *Przewodnik po Muzeum Miejskim w Grudziądzu*, Grudziądz 1924, s. 1–4 (nienumerowane).

52 Prawdopodobnie od tego opisu rozpoczyna się przewodnik po kolejnym pokoju na parterze.

53 Prawdopodobnie od tego opisu rozpoczyna się przewodnik po następnym pokoju na parterze.

Dział przyrodniczy (II piętro)

- Kości zwierząt (np. mamuta).
- W gablocie: skamieniałe gąbki, jeżowce, amonity, pudełko z chrząszczami i motylami.
- Na postumentach przy ścianach: ptaki wodne, dzięcioł, sroka itd.⁵⁴

Nie był to jedyny przewodnik po muzeum, który ukazał się w tym roku. Rajmund Bergel w swoim artykule dosyć obszernie opisuje zbiory archeologiczne, nieco mniej miejsca poświęca natomiast historii miasta, przedstawiając w skrócie przedmioty zebrane w dwóch salach. Pomija całkowicie ekspozycję działu etnologicznego i przyrodniczego⁵⁵. Podstawowe informacje o działach i najważniejszych obiektach muzealnych znajdują się również w przewodniku po archiwach, galeriach i muzeach, wydany w 1926 roku⁵⁶ oraz w przewodniku po województwie pomorskim M. Orłowicza⁵⁷. W drugiej z wymienionych pozycji znajduje się informacja, iż złota bransoleta z okresu rzymskiego i cenniejsze monety przechowywane są w banku. Orłowicz ponadto, w krótkich słowach, opisuje podział muzeum na pokoje: na parterze 4 pokoje – zbiory archeologiczne (1), zbiory numizmatyczne, przedhistoryczne i z czasów krzyżackich wraz z mapami z XVIII wieku (2), zbiory przemysłu artystycznego (3), pamiątki po Courbièrze (4), w suterrenach – sanki, stara broń, dział etnologiczny, posąg marszałka Hindenburga⁵⁸, na II piętrze – gabinet przyrodniczy, wystawa obrazów, książek itp.

Ks. dr Władysław Łęga, jako archeolog, skupił się w okresie pełnienia obowiązków kustosa muzeum na zabytkach archeologicznych. W przypadku wystaw czasowych najczęściej wystawiano ekspozycje artystyczne, zwłaszcza malarstwa, organizowane z pewnością przy współdziałaniu i pomocy Pomorskiej Szkoły Sztuk Pięknych, a po jej przeniesieniu do Gdyni (1934 r.), Szkoły Malarstwa i Zdobnictwa Wacława Piórczyńskiego (do 1937 roku)⁵⁹. W następnych latach zorganizowano w muzeum szereg interesujących wystaw:

- Wystawa monet polskich (od czasów Władysława Jagiełły do Stanisława A. Poniatowskiego i powstań, 1924 r.);
- Okrężna wystawa dzieł sztuki artystów plastyków polskich (m.in. A. Laszenko, W. Wodziński, K. Żelechowski, L. Stasiak, L. Stroynowski, W. Szczebleski, 1924 r.)⁶⁰;
- Wystawa malarska obrazów S. Błońskiego (1924 r., 1927 r.);
- Wystawa antyalkoholowa (1924 r., 1929 r.);
- Wystawa przeciwigazowa (1925 r.);

54 W. Łęga, *Przewodnik...*

55 R. Bergel, *Muzeum Miejskie w Grudziądzu*, „Przegląd Warszawski”, 1924, nr 39, s. 372–377.

56 E. Chwałewik, *Zbiory polskie. Archiwa, Biblioteki, Gabinety, Galerje, Muzeum i inne zbiory pamiątek przeszłości w Ojczyźnie i na Obczyźnie*, tom I, Warszawa – Kraków 1926, s. 116.

57 M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po województwie pomorskim*, Lwów – Warszawa 1924, s. 192–193.

58 Posąg Hindenburga został odsłonięty przy schodach prowadzących nad Wisłę przy ratuszu w dniu 29 VIII 1915 r. Po powrocie Grudziądza do Polski został przetransportowany do muzeum, gdzie znajdował się do 1939 r. Po wkroczeniu armii niemieckiej do miasta ponownie ustawiono posąg w dawnym miejscu. Został zniszczony zimą 1945 r. podczas walk pomiędzy wojskami radzieckimi i niemieckimi. M. Niedzielska, „Pomniki Żelazne” I wojny światowej w Prusach Zachodnich i Wschodnich, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym”, t. 36, 2016, nr 1, s. 83–84. W 1930 roku do zbiorów trafiła płyta Nieznanego Żołnierza, zdemontowana z rozebranego pomnika, który znajdował się przy Alei 23 Stycznia. Przetrwiała ona zawieruchę wojenną i w dalszym ciągu znajduje się w muzeum.

59 E. Markot-Borkowska, *Życie artystyczne Grudziądza w latach międzywojennych*, „Biuletyn Koła Miłośników Dziejów Grudziądza”, nr 5 (619), 29 I 2020 r., s. 3–5. Wacław Piórczyński (1873–1937) założył szkołę w gmachu muzeum i czytelnicy TCL w 1932 r. Kierował placówką do samobójczej śmierci w 1937 r.

60 „Głos Pomorski”, nr 145, 25 VI 1924 r. Wystawę odwiedził i wpisał się do książki gości Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Stanisław Wojciechowski.

- Wystawa sztuk pięknych szkoły prof. Szczebleskiego (z okazji otwarcia Pierwszej Pomorskiej Wystawy Rolnictwa i Przemysłu w Grudziądzu, 1925 r.)⁶¹;
- Wystawa obrazów Wincentego Wodzinowskiego i innych malarzy krakowskich (1925 r.);
- Wystawa obrazów warszawskich artystów malarzy (m.in. S. Bagiński, J. Olszewski, B. Kowalewski, W. Mikon, 1925 r., 1929 r.);
- Wystawa obrazów krakowskich artystów malarzy (1927 r.);
- Wystawa książki gwiazdkowej (TCL, 1927 r.);
- Wystawa strojów sztuki ludowej (1928 r.);
- Wystawa prac dziecka (1928 r.);
- Wystawa huculsko-zakopiańska (1928 r., 1929 r., 1930 r., 1931 r., 1933 r., 1934 r., 1935 r.);
- Wystawa Koła Krajoznawczego w Grudziądzu (1929 r.);
- Wystawa kilimów i tkanin wileńskich oraz nowogródzkich (1930 r.);
- Wystawa przemysłu ludowego w Świeciu połączona ze sprzedażą wyrobów (1931 r.);
- Wystawa obrazów Aleksandra Laszenki (1932 r.);
- Wystawa klubu amatorów-fotografów „Słońce” (1932 r., 1937 r.);
- Wystawa robót ręcznych Rodziny Wojskowej (1933 r., 1934 r.);
- Pomorska Wystawa Fotografiki Polskiej (1934 r.);
- Wystawa plastyki artystów – malarzy grudziądzkich (Piórczyński, Zelek, Krystoszek, Koźlik, 1934 r.)⁶²;
- Propagandowa wystawa obrazów Salonu Artystów Malarzy Polskich (T. Arentowicz, J. Fałat, W. Kossak, J. Mehoffer, S. Filipowicz i inni, 1935 r.);
- I Grudziądzka Wystawa Filatelistyczna (1935 r.);
- Wystawa sztuki artystów grudziądzkich (W. Burza, B. Franowski, A. Hendler, J. Sobieray, F. Szymański, J. Zelek, 1936 r.);
- Wystawa malarzy krakowskich i warszawskich (m.in. W. Kossak, Fałat, Styka, Wygrzewalski, 1936 r.);
- Wystawa obrazów Feliksa i Brunona Gęstwickich (1936 r.);
- Zbiorowa wystawa dzieł artystycznych Alojzego Ewertowskiego (1937 r.).

Na podstawie powyższego spisu można wywnioskować, iż działalność wystawiennicza muzeum była nieregularna i w większości przypadków opierała się na współpracy ze szkołami artystycznymi. Po samobójczej śmierci Piórczyńskiego w 1937 roku całkowicie została zarzucona. Powodem tego stanu rzeczy były problemy finansowe, z którymi instytucja borykała się praktycznie przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego. Przykładowo: w budżecie miasta w roku 1929/1930 przeznaczono na utrzymanie muzeum (naprawy, ubezpieczenie, opał, światło, wodę, utrzymanie porządku, zakup książek) zaledwie 5 165,80 zł⁶³. Suma ta pomniejszyła się w roku budżetowym 1933/1934 do 5 157,91 zł, przy czym Ratusz przez wszystkie lata działalności nie przyznawał subwencji na zakup eksponatów lub modernizację wystawy stałej⁶⁴. Z tej oto przyczyny ekspozycja stała, poza niewielkimi zmianami wprowadzonymi w pierwszej połowie lat 20. XX wieku, nie zmieniła się praktycznie od 1916 roku.

61 Pomorska Szkoła Sztuk Pięknych rokrocznie przygotowywała jesienią wystawę prac uczniowskich.

62 Na wystawie wystawiono obraz słynnego malarza hiszpańskiego Bartolomeo Murillo (1617–1682) pod tytułem „Madonna”. Jego właścicielem był prof. Koźlik. „Goniec Nadwiślański”, nr 294, 23 XII 1934 r.

63 *Budżet miasta Grudziądza na rok 1931/32*, Grudziądz, 1932, s. 30–31.

64 *Budżet miasta Grudziądza na rok 1935/36*, Grudziądz, 1936, s. 40–41.

Muzeum czynne w środy i soboty (dwie godziny) oraz w niedziele i święta (jedna lub dwie godziny), zatrudniało przez cały okres II RP tylko jednego etatowego pracownika, woźnego Franciszka Wojdę⁶⁵. Pełnił on swoją służbę sumiennie, aczkolwiek nie udało się uniknąć kradzieży. W październiku 1923 roku skradziono obraz olejny pierwszego Honorowego Obywatela Grudziądza z okresu pruskiego, ks. Franza Dietricha (1775 – 1848)⁶⁶. Ks. Łęga, kierując się troską o zabezpieczenie najcenniejszych zbiorów, zdeponował w dniu 7 listopada 1932 roku 264 monety i złotą biżuterię w kasie pancernej ratusza⁶⁷. Zostały one odnalezione przez H. B. Meyera w okresie okupacji niemieckiej.

Bardzo nieliczne, lecz ciekawe informacje na temat funkcjonowania instytucji w latach 30. XX wieku, dostarczają „Kwestionariusze dla muzeów i zbiorów muzealnych”. W trakcie kwerendy odnaleziono dwa takie pisma, za lata 1932 i 1937. W pierwszym z nich umieszczono podstawowe informacje na temat jego powstania (błędna data 1888 r.) i funkcjonowania:

- liczba otwartych dni w roku – 156, godzin – 312;
- inwentarz tylko pisany;
- brak pracowni reprodukcji i restauracji;
- liczba osób zwiedzających – 775;
- liczba obiektów wystawionych na ekspozycjach – 5 609;
- liczba obiektów w magazynie – 36;
- charakter zbiorów – regionalny⁶⁸.

Szerszy opis działalności instytucji pochodzi z kwestionariusza z 1937 roku, w którym między innymi odnajdujemy następujące zapisy:

- ogólna liczba okazów – 5 700, z czego numizmatów ok. 4 000 monet, 21 obrazów, kilka szaf i zabytków cechów miejskich, 33 stare sztychy i kilka rysunków;
- liczba osób zwiedzających – 1 578;
- personel – płatny woźny, który pracuje w Magistracie, tylko dodatkowo pełniący funkcję w Muzeum (Wojda), nieodpłatny kierownik (ks. Łęga);
- opłata wstępu – 20 groszy od osoby, wycieczki szkolne po 5 groszy;
- katalog działowy – tylko ogólny⁶⁹;

Pomimo wielu trudności i problemów, zwłaszcza finansowych, muzeum było jedną z najważniejszych placówek kulturalno-oświatowych Grudziądza w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Odwiedziło je tysiące osób, z marszałkiem Piłsudskim i prezydentem Wojciechowskim na czele. Ostatni wpis w księdze zwiedzających nosi datę 27 sierpnia 1939 roku⁷⁰. Najprawdopodobniej był to ostatni dzień funkcjonowania muzeum przed wybuchem II wojny światowej. Ks. dr Władysław Łęga zdążył opuścić Grudziądz przed wkroczeniem Niemców do miasta, co uchroniło go przed pewną śmiercią, a sama instytucja została przejęta przez władze okupacyjne.

65 A. Wajler, B. Sikorska-Nowacka, *Muzeum pod zarządem Towarzystwa Czytelni Ludowych w latach 1921–1939*, [w:] *120 lat Muzeum...*, s. 21.

66 APB, sygn. 485/1. Obraz został wycięty z ramy. Dotychczas nie udało się odnaleźć dzieła.

67 A. Wajler, B. Sikorska-Nowacka, *Muzeum pod zarządem...*, s. 22. W książce podano błędną datę zdeponowania artefaktów – 17 XI 1932 r.

68 Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej AAN), zespół Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 7003.

69 Ibidem, sygn. 7004.

70 MG, sygn. MG/AR/27, [Księga gości...], s. 192.

ROZDZIAŁ II ZBIORY GRUDZIĄDZKIEGO MUZEUM DO 1939 ROKU

DZIAŁ ARCHEOLOGII

Początki zbiorów grudziądzkiego muzeum to zbiory archeologiczne. Z chwilą otwarcia Miejskiego Muzeum Starożytności 15 czerwca 1884 roku zbiory liczyły 741 eksponatów, wyłącznie archeologicznych¹, których zaczątkiem stały się liczne kolekcje członków Towarzystwa Starożytności m.in. Juliusa Scharloka, Arona i Jakuba Bohma, Constantina Florkowskiego i Siegfrieda Angera, pochodzące z ich poszukiwań amatorskich na ziemi chełmińskiej, w powiatach grudziądzkim, chełmińskim, wąbrzeskim, brodnickim, a także z prawej strony Wisły z obszarów wysoczyzny świeckiej.

Niestety, nie zachował się inwentarz zbiorów. Jedynym, ale bardzo ważnym źródłem informacji z początków działalności Towarzystwa Starożytności i muzeum są protokoły z zebrań członków za lata 1883–1908, a następnie krótkie relacje z tych posiedzeń w zachowanych protokółkach² i w codziennej niemieckiej gazecie „Der Gesellige”. Dostarczają one informacji o badaniach, miejscowościach w których je prowadzono, z krótką charakterystyką pozyskiwanych zbiorów, przynależnością kulturową i chronologiczną, a także stanem liczbowym kolekcji w poszczególnych latach, najczęściej na koniec każdego roku. Dla pozyskiwanych zabytków zaprowadzono główny inwentarz zbiorów, a także katalogi kartkowe ruchomych zabytków. Niestety, zasób ten nie przetrwał II wojny światowej i nie mamy dokładnej wiedzy, kiedy zaginął, czy na początku wojny, czy pod jej koniec. Wiemy jedynie, że inwentarz zbiorów funkcjonował do końca 1921 roku, to jest do czasów rozwiązania przez magistrat Grudziądza niemieckiego Towarzystwa Starożytności³. Po tej dacie muzeum zostało oddane pod opiekę Towarzystwa Czytelni Ludowych. Po reaktywacji muzeum pierwsze wpisy do III. międzywojennego inwentarza rozpoczęły się w 1923 roku⁴ od nr. 5370, stąd wniosek, że ostatni zapis w głównym inwentarzu kończył się numerem 5369. Warto zaznaczyć, że często pod jednym głównym numerem funkcjonowało więcej obiektów, np. kolekcja naczyń z grobu lub grobów, wówczas poszczególne elementy tej kolekcji wyróżniano literami alfabetu – a, b, c, stąd wnioski, że ostateczna liczba zabytków była większa i wynosiła

1 „Der Gesellige”, 17 VI 1884 r.

2 MG, sygn. MG/AR/26, Protokoll-Buch...; sygn. MG/AR/25, Graudenzer Altertums-Gesellschaft Protokollbuch II...

3 W. Łęga, B. Bischoff, W. Solman, *Sprawozdanie sekcji muzealnej T.C.L. w Grudziądzu za czas od 1.VI.1923 r. do 1.VI.1924*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. VI, 1925, nr 9, s. 117; Z. Czernski, Powstanie Muzeum, Grudziądz 1964 [mps Muzeum w Grudziądzu], s. 10; B. Sikorska-Nowacka, *Zarys 100-letniej historii Muzeum w Grudziądzu. 1884–1984*, „Informator Muzeum w Grudziądzu”, R. 2 (135), 1985, s. 6–7; A. Wajler, B. Sikorska-Nowacka, *Muzeum pod auspicjami...*, s. 10; M. Kurzyńska, *Muzeum Miejskie w Grudziądzu po odzyskaniu niepodległości*, „Rocznik Grudziądzki”, t. XXVII, 2019, s. 167.

4 MG, brak sygn., Katalog III.

prawie 6 000 eksponatów, taką bowiem liczbę wymieniał ksiądz Władysław Łęga⁵. Pomimo utraty najważniejszego źródła tj. inwentarza głównego i kart katalogowych, warto podkreślić, że nasza wiedza o zasobach archeologicznych z lat 1884–1921 jest bardzo obszerna, a to dzięki wyjątkowej aktywności członków Towarzystwa Starożytności na polu opracowywania zbiorów, udostępniania, publikowania, przygotowywania dokumentacji wizualnej zabytków, w większości opatrzonej numerami inwentarzowymi. Dzięki temu możliwe jest odtworzenie ponad 60 procent zbiorów archeologicznych z numerami inwentarzowymi, które to zbiory dominowały w strukturze w czasach Towarzystwa Starożytności oraz po roku 1921, aż do 1939 roku.

W latach 1883–1896 największy wkład w pozyskiwanie i opracowywanie zbiorów ponieśli dwaj członkowie i założyciele Towarzystwa Starożytności i muzeum, Siegfried Anger⁶ i Constantin Florkowski⁷, którzy prowadzili badania stacjonarne na wielu stanowiskach archeologicznych finansowanych z funduszy Towarzystwa, a szczególnie z dwóch cmentarzysk, z Rządza i z Chełmna. Pojedyncze zabytki wpływały w drodze darowizn od członków Towarzystwa Starożytności lub od osób współpracujących tzw. korespondentów.

Do poznania pierwszych zabytków i kolekcji archeologicznych przydatne są rysunki autorstwa malarza, konserwatora C. Florkowskiego, przedstawiające zabytki krzemienne i kamienne⁸ oraz część kolekcji z cmentarzyska Rządź⁹, z Chełmna¹⁰, z Paparzyna¹¹. Pod koniec lat 80. i 90. XIX wieku coraz częściej korzystano, z jednego z największych osiągnięć w dziedzinie dokumentacyjnej, tj. wykorzystywaniu aparatu fotograficznego i negatywów na podłożu szklanym, które odegrały ogromną rolę w dokumentowaniu pojedynczych zabytków, całych kolekcji, pierwszych wystaw w refektarzu kolegium jezuickiego, a po 1911 roku w nowo wybudowanym budynku muzeum przy ul. Lipowej 28. Nieocenionym źródłem wiedzy o dawnych zbiorach jest kartoteka naukowa Józefa Kostrzewskiego, zapoczątkowana w 1912 roku, w której badacz w kilku tekach zadokumentował zabytki z wielu muzeów z Pomorza Gdańskiego, w tym ze zbiorów Muzeum Miejskiego w Grudziądzu, poczynając od epoki kamienia, aż po okres wczesnego średniowiecza¹². Są to szkice zabytków wykonane ołówkiem na papierze, z opisem surowca, numerami inwentarzowymi, podzielone na epoki i kultury. Z kartoteki wynika, że nie wszystkie zabytki, które zadokumentował J. Kostrzewski w Grudziądzu, miały numery inwentarzowe. Badacz ten często sygnalizował, że zbiory były przemieszane.

Wydaje się, że jako pierwsze do inwentarza muzealnego trafiły zabytki krzemienne i kamienne zadokumentowane na tablicach C. Florkowskiego i sygnowane numerami od 1 do 61¹³, pochodzące z różnych miejscowości powiatu

grudziądzkiego, wąbrzeskiego, chełmińskiego i dalszych ziem, tj. z powiatów toruńskiego, świeckiego, człuchowskiego, pozyskiwane już od lat 50. XIX wieku. Narzędzia kamienne, toporki, siekierki należały do zabytków dość licznie zasilających zbiory muzealne, w kolejnych latach i są tą kategorią, która w największej liczbie przetrwała okres II wojny światowej. Dzięki kartotece J. Kostrzewskiego wiadomo z jakich miejscowości pochodziły i jakimi numerami były sygnowane¹⁴. Posiłkując się wspomnianą kartoteką możemy uściślić wiele ogólnych informacji dotyczących kolejnych przekazów do zbiorów muzealnych nie tylko o nazwy miejscowości daty pozyskania, ale także numery inwentarzowe.

Po kolekcji narzędzi kamiennych, kolejnymi które trafiły do zbiorów były obiekty zapisywane od numerów 100 do 337. Przypuszczalnie były to również te zbiory którymi ofiarodawcami byli członkowie założyciele Towarzystwa Starożytności i muzeum. Niestety nie jesteśmy w stanie wymienić w tym przedziale każdego obiektu, jednak jest tutaj szereg cennych artefaktów, które zaginęły, a zostały opisane w literaturze naukowej lub były eksponowane na stałych wystawach, jak chociażby ozdoby metalowe kultury łużyckiej z Lisnowa¹⁵, naczynia kultury łużyckiej i pomorskiej z Paparzyna¹⁶, ozdoby kultury pomorskiej z Wiewiórek¹⁷, Świętosławia¹⁸ i z Rządza¹⁹. Dość często jako ofiarodawca pojawia się członek Towarzystwa aptekarz Julius Scharlok²⁰. Z jego przekazów trafiły do zbiorów wytwory kultury łużyckiej i kultury pomorskiej z grobów skrzynkowych m.in. z jego badań przeprowadzonych w 1870 roku w Klęczkowie²¹, z których trafiło kilkanaście naczyń²². Z tego samego roku trafiły naczynia z Książek²³, Łunaw²⁴, a z 1871 ze Starej Rudy²⁵. Nie wszystkie zabytki, które zostały ofiarowane na rzecz muzeum i Towarzystwa Starożytności były od razu wprowadzane do księgi inwentarzowej, część mogła zostać wpisana w okresie późniejszym lub w ogóle nie weszła do zbiorów²⁶, jednak prezentowano je na wystawach, z adnotacją, że pochodzą z kolekcji konkretnego badacza, z czasem stawały się własnością muzeum, zazwyczaj po śmierci ofiarodawcy.

- 5 W. Łęga w 1950 r. pisząc o przedwojennych zbiorach sygnalizował, że w głównym inwentarzu było ok. 6 000 pozycji. Por. W. Łęga, *Grudziądz. Dzieje i Kultura z ilustracjami*, Grudziądz 1950, s. 67.
- 6 M. Kurzyńska, *Siegfried Otto Louis Anger (1837–1911), przewodniczący Towarzystwa Starożytności (Altertumsengesellschaft) w Grudziądzu*, [w:] *Wpisani w dzieje miasta. Znani i mniej znani ludzie Grudziądza na przestrzeni wieków*, red. W. Sieradzan, przy współpracy W. Pacuszki i A. Wajler, Grudziądz 2016, s. 98–105.
- 7 M. Kurzyńska, *Konstanty Florkowski, 1819–1894, konserwator muzealny, archeolog – amator*, [w:] *Wpisani w dzieje miasta...*, s. 72–77.
- 8 MG, sygn. MG/A/215, C. Florkowski, Kreis Graudenz, A. Einzelfunde, A. Stein, gezeichnet von C. Florkowski Conservator des Stadt Museums Graudenz, im. Februar 1886, tablice I–VIII.
- 9 MG, sygn. MG/A/215, C. Florkowski, Abbildungen der Brandgrubenfunde von Ronsden, Kr. Graudenz nebst einer Karte des Fundortes gezeichnet von C. Florkowski Conservator des städtischen Museums Graudenz 1884–1885, tabl. XVII–XXXVI.
- 10 MG, brak sygn., Chełmno, tablice I–IV, prawdopodobnie po 1890 r.
- 11 MG, brak sygn., Urnen aus Kistengräber, Kr. Culm, 1885 (zabytki lat 1872, 1869, 1880).
- 12 Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze, Archiwum, sygn. R–1, J. Kostrzewski, Kartoteka, Pomorze Gdańskie: Teki 8 – Mezolit, neolit, epoka brązu; Teki 9 – skarby brązowe; Teki 10 – Kultura łużycka; Teki 11 – Kultura pomorska (A–K); Teki 12 – Kultura pomorska (L–Z); Teki 13 – okres lateński; Teki 14 – cmentarzysko w Rządzu, pow. Grudziądz; Teki 15 – okres rzymski, wczesne średniowiecze; Teki 16 – Warmia i Mazury. Prusy, od paleolitu po wczesne średniowiecze (dalej cyt. J. Kostrzewski, Kartoteka, Teki...).
- 13 MG, brak sygn., C. Florkowski, Kreis Graudenz..., 1886, tabl. I–VIII.

- 14 J. Kostrzewski, Kartoteka, Teki 8: z następujących miejscowości o numerach inwentarzowych: Bedlenki (1007), Branica (bn); Buśnia (51A, 621, 2537); Czapelki (bn); Chełmża (3575); Dąbrówka Królewska (3478A, bn, 777); Daszkowo (851); Goryń (90, bn); Gorzuchowo (625); Górna Grupa (619); Grubno (24); Grudziądz (172?, bn); Grupa (38); Gruta (3446, 3447?); Hannowo (9626); Huta (955, 956); Jamielnik (2596); Kobylanka (4017); Komórska (811); Kwidzyn (61D); Lipowieś (1387); Lisie Kąty (1108); Lisewo Królewskie (5289); Nicwałd (3477); Nowa Wieś (3425 lub 3475); Ossa (bn); Ostrowite (26); Pastwiska (12, bn); Golenki (31); Małe Tarpno (3855); Plemięta (2 x 3183); Płowężek (3178); Pokrzywno (1161); Papowo (629); Powiatok (bn); Rywałd (628); Rychnowo (885); Rządź (2307); Skarszewy (54); Sartowice (bn); Strzygi (3182); Świecie (2 x bn); Święte (bn); Szembruk (bn); Szerokopas (bn); Turznice (946); Tymawa (82); Udzierz (2577, 2578); Warlubie (3179); Wielki Węlcz (bn); Węgrowo (63, 941, 3193); Wiesental (2575D); Wiewiórki (77); Wybicz (3793); Chełmno (849); Grudziądz (3928, 3929); Łasin (4025); Węgrowo (42); Wydrzno (3197); Rogóźno (252); Szerokopas (69); Święte (3181); Kwidzyn (bn); Mszano (bn, 32); Rządź (4045).
- 15 W. Łęga, *Naszyjniki z epoki brązowej i wczesnożelaznej w zbiorach Muzeum Miejskiego w Grudziądzu*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin prof. dr. Włodzimierza Demetrykiewicza*, red. J. Kostrzewski, Poznań 1930, s. 5, nr inw. zab. 101; zabytek eksponowany na wystawie przy ul. Lipowej 28, w szafie nr 4, nr negatywu szklanego 042.
- 16 MG, brak sygn., C. Florkowski, Urnen aus Kistengräber..., 1885: nr inw. zab. 213–215, 223a–b, 249; J. Kostrzewski, Kartoteka, Teki 10, s. 186: nr naczyń 117; Teki 11, s. 114–116: nr naczyń 117, 251, 257, 252, 302, 304, 307, 309, 312, 314, 318, 319, 321, 331.
- 17 J. Kostrzewski, Kartoteka, Teki 12, s. 235: nr inw. zab. 119; MG, negatyw szklany nr 042.
- 18 MG, negatyw szklany nr 042, nr inw. ozdób 184; J. Kostrzewski, Kartoteka, Teki 12, s. 204: nr naczyń 238.
- 19 J. Kostrzewski, Kartoteka, Teki 16: nr inw. zab. 218, 354.
- 20 T. Krzemiński, *Julius Scharlok (24 VI 1809–14 VIII 1899), przyrodnik, nauczyciel, społecznik, Honorowy obywatel Grudziądza*, „Rocznik Grudziądzki”, t. XXVII, 2019, s. 279–288.
- 21 G. Ossowski, *Zabytki przedhistoryczne ziem polskich, Seryja I, Prusy Królewskie*, Kraków 1879, s. 94–95.
- 22 J. Kostrzewski, Kartoteka, Teki 11, s. 286, 288, numery naczyń: 269, 272, 276, 277, 286.
- 23 Ibidem, s. 313: nr naczyń: 282, 242.
- 24 Ibidem, Teki 12, s. 35: nr naczyń 249.
- 25 Ibidem, Teki 11, s. 65: nr naczyń 237, 246.
- 26 W zbiorach było wiele pojedynczych zabytków bądź zespołów, pozyskanych przez C. Florkowskiego lub J. Scharloka; zabytki nie posiadały numerów, mogły to być kolekcje udostępniane w celach ekspozycyjnych. Po śmierci ofiarodawców pozostały w zbiorach, lecz nie zostały wprowadzone do inwentarza.

Prawdopodobnie tak było z kolekcją J. Scharloka. Zabytki przez niego pozyskiwane jeszcze przed powstaniem muzeum, w latach 70. XIX wieku mają dość odległe numery inwentarzowe – dla przykładu szpili z Turznic znalezionej w 1882 roku, nadano nr 110²⁷, natomiast szpili tej samej kultury znalezionej przez J. Scharloka w 1870 roku w Klęczkowie²⁸ nadano dopiero nr 3727²⁹. Kolekcja Scharloka prezentowana była na ekspozycji, w gablocie 4, a poniżej, pod zabytkami umieszczono napis „Scharlokischen Nachlaß”³⁰.

Z czasem podstawowym źródłem napływu eksponatów były systematyczne badania wykopaliskowe, które finansowane były ze skromnych funduszy Towarzystwa wspieranych dotacjami miejskimi, władz prowincji w Gdańsku i władz centralnych w Berlinie. Ta zależność wywarła bardzo ujemne skutki na politykę gromadzenia zbiorów. W dowód wdzięczności za okazywaną pomoc muzeum przekazywało wiele cennych zabytków ze swoich zbiorów i nabytków muzeum Prowincji Prus Zachodnich w Gdańsku (Westpreussische Provinzial-Museum zu Danzig), a także muzeum w Berlinie (Museum für Völkerkunde) oraz innym muzeum pruskim m.in. w Królewcu, Halle, Magdeburgu. Muzea w Berlinie i w Gdańsku pełniły funkcje instytucji centralnych na terenie Prus Zachodnich i w zamian za finansowanie działalności muzeum przekazywało im część zbiorów i miało to miejsce nawet po wpisaniu zabytków do inwentarza w Grudziądzu. Z inwentarzy Museum für Vor- und Frühgeschichte w Berlinie, które przejęło zbiory Museum für Völkerkunde, wynika, że S. Anger przekazał muzeum berlińskiemu wiele naczyń z Brudzaw, Chełmna³¹, Gogolina³², Gutlina, pow. Chełmno³³, Klęczkowa³⁴, Paparzyna³⁵, Podwieska³⁶, Prus (obecnie Jarantowic), Wielkich Łunaw³⁷, Wąbrzeźna³⁸, a z ziemi świeckiej z Osieka³⁹. Wydawanie zabytków innym instytucjom muzealnym po wpisaniu do inwentarza fałszuje rzeczywisty stan zbiorów, zapewne nie jest możliwe w tej chwili odtworzenie faktycznej liczby zabytków, która była na stanie muzeum, a w konsekwencji i strat tych zabytków w czasie wojny.

Lata 80. i 90. XIX wieku to wielki napływ zbiorów. Zaledwie na dzień przed powstaniem Towarzystwa, 23 listopada 1883 roku, doszło do przypadkowego odkrycia grobów na cmentarzysku Rządź⁴⁰, które już od kolejnego roku przetrwały się w kilkuletnie systematyczne badania wykopaliskowe na stanowisku z młodszego okresu przedrzymskiego i wczesnego okresu rzymskiego (od poł. II w. p.n.e. do poł. II w. n.e.), tzw. kultury oksywskiej i wielbarskiej, prowadzone przez S. Angera i C. Florkowskiego do 1889 roku. W 1890 roku badania zostały zwieńczone monografią cmentarzyska, autorstwa S. Angera⁴¹. Publikacja została przygotowana w formie katalogu, w którym wymieniono każdy zespół grobowy i pojedynczy zabytek. Przy każdym zabytku wymieniono jego sygnaturę⁴². Badania te dostarczyły największej kolekcji zabytków w XIX- i XX-wiecznej historii muzeum, dzięki której stało się znane w świecie

naukowym ówczesnej Europy, odwiedzane przez znamienitych naukowców tamtych czasów. Ogólnie pozyskano 1620 zabytków, a wpisy w inwentarzu rozpoczęto od numeru 338 i zakończono numerem 2530⁴³. Kolekcja ta doczekała się bardzo szczegółowej dokumentacji wizualnej, o którą zadbali C. Florkowski i S. Anger. Dla grupy najciekawszych i najlepiej zachowanych zabytków wykonano przed 1890 roku dokumentację fotograficzną, którą wykonano dla 692 zabytków, z tego 542 zostało zaprezentowanych w publikacji Angera na 23 tablicach⁴⁴. Te same zabytki i dodatkowo 150 innych zostało przedstawionych w albumie fotograficznym, szczęśliwie ocalonym z zawieruchy wojennej⁴⁵. Na tablicach pokazano zabytki, które w 1890 roku trafiły do zbiorów Museum für Völkerkunde w Berlinie oraz Muzeum Prus Zachodnich w Gdańsku⁴⁶. Do Berlina trafiło 60, a do Gdańska 61 zabytków⁴⁷. Dla pierwszych 45 zespołów grobowych i luźnych zabytków pozyskanych w latach 1883–1884 C. Florkowski wykonał barwną dokumentację rysunkową⁴⁸. Na początku XX w. powstała kolejna szczegółowa dokumentacja kolekcji z Rządź, prezentowana od 1899 roku na stałej wystawie w refektarzu kolegium jezuickim⁴⁹, a po 1911 roku na wystawie w muzeum przy ul. Lipowej 28⁵⁰. Zabytki były prezentowane na 87 tekturowych tabliczkach, na których artefakty przytwierdzono do podłoża metalowym drutem. Każdy zespół grobowy pokazano w wydzielonym polu wraz z numerami inwentarzowymi każdego zabytku. Ogółem pokazano 436 zespołów grobowych i 1184 zabytków oraz 90 luźnych artefaktów. Każda tabliczka została sfotografowana, a jej odbitek naklejono na tekturę i ozdobiono folią mosiężną. Obecnie z tego zasobu zachowało się 32 negatywów i 74 odbitek fotograficznych⁵¹. Kolekcja rządźka to głównie naczynia ceramiczne – popielnice z gliny, 3 naczynia importowane z brązu, elementy ubioru, biżuteria, narzędzia i broń wykonane z żelaza, brązu, szkła. Na szczególną uwagę zasługują miecze, groty włóczni i oszczepów, okucia tarcz i ostrogi. Największą grupę tej kolekcji tworzą ozdoby stroju, a więc zapinki (agrafy do spinania szat) w liczbie 338, bransolety, kolie szklane oraz przedmioty codziennego użytku, noże, igły, brzytwy, narzędzia tkackie – przęśliki, zespół przedmiotów kowalskich – pilniki, raszple, młotek, nożyce. Na podstawie tablic ustalono, że w kolekcji po oficjalnym przekazaniu zabytków do Berlina i Gdańska brakuje około 200 zabytków⁵². Niestety nie można obecnie ustalić losu tych zabytków, jednak ze sprawozdań rocznych Towarzystwa wynikało, że Anger darował zabytki z tej kolekcji m.in. Otto Tischlerowi z Towarzystwa Fizykalno-Ekonomicznego w Królewcu⁵³. Zabytki wydawano także do muzeów Halle i Magdeburgu, stąd należy przyjąć, że do II wojny światowej z pozyskanych w trakcie badań archeologicznych 1 620 zabytków, na prezentowanych fotografiach z początków XX wieku było około 1 300 zabytków. Z tej kolekcji zachowały się po wojnie w zbiorach grudziądzkich 42 zabytki, a w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu 32 zabytki⁵⁴, a więc przypuszczalne zabytków z kolekcji zaginęło około 1 300. Do Poznania zabytki trafiły dzięki

27 W. Łęga, *Przyczynki do poznania kultury „łużyckiej” na Pomorzu*, Toruń 1926, s. 9, ryc. 4.

28 G. Ossowski, *Prusy Zachodnie z przyległymi częściami W. Księstwa Poznańskiego. Tękt Objaśniający*, 1881, s. 70, nr 232.

29 W. Łęga, *Przyczynki do poznania kultury...*, s. 8.

30 MG, negatyw szklany nr 042.

31 M. Gedl, *Materiały kultury łużyckiej i wschodniopomorskiej z terenu Pomorza Wschodniego i ziemi Chełmińskiej w zbiorach niemieckich*, „Pomorania Antiqua”, t. IV, 1971, s. 155–156; także J. Kostrzewski, *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań 1958, s. 255–256.

32 M. Gedl, op. cit., s. 159; W. Łęga, *Ziemia Chełmińska na przełomie epoki brązu i żelaza*, „Rocznik Grudziądzki”, t. I, 1960, s. 230.

33 M. Gedl, op. cit., s. 159–160.

34 Ibidem, s. 160.

35 Ibidem, s. 165.

36 Ibidem; W. Łęga, *Ziemia Chełmińska na przełomie...*, s. 233; T. Malinowski, *Obrządek pogrzebowy ludności kultury pomorskiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1969, s. 206; Idem, *Katalog cmentarzysk ludności kultury pomorskiej*, t. 2, Słupsk 1981, s. 200.

37 M. Gedl, op. cit., s. 172.

38 Ibidem, s. 171; J. Kostrzewski, *Kultura łużycka...*, s. 336.

39 M. Gedl, op. cit., s. 164–165.

40 Obecnie Grudziądz-Rządź, stan. 1, gm. loco.

41 S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden, Kreis Graudenz*, Graudenz 1890.

42 Nr. inwentarzowe zabytków: 45, 338–605, 1119–1121, 1123–1146, 1163–1362, 1373, 1400–2060, 2069–2530.

43 S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, s. 54.

44 Ibidem, tabl. 2–24.

45 MG, sygn. MG/A/536, Album Fotograficzny „Album Ronsden”.

46 M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządź (Ronsden, Kr. Graudenz), stan. 1, archiwalne cmentarzysko kultury oksywskiej i wielbarskiej*, Grudziądz 2020, s. 37–38.

47 Ibidem, s. 38.

48 MG, sygn. MG/A/215, C. Florkowski, *Abbildungen der Brandgrubenfunde...*, tabl. XVII–XXXVI: nr. zabytków od 357 do 560. Por. M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządź...*, tabl. 3–30.

49 MG, negatywy szklane nr 00127–00128.

50 Ibidem, nr. 00121 i 00129.

51 M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządź...*, s. 45.

52 Ibidem, s. 37–38.

53 Ibidem, s. 38.

54 Obecnie depozyt w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Gdańsku. Por. M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządź...*, s. 40–41, 81, 106–107, 173–174, 200–201, tabl. 194, 199, 205, 209.

Stanisławowi Niewiteckiemu⁵⁵, bydgoskiemu kolekcjonerowi, jednak nie wiadomo, jak dostały się w jego posiadanie i w jakim czasie, czy w czasie wojny, czy po jej zakończeniu⁵⁶.

W 1884 roku S. Anger przebadął w Maruszy koło Grudziądza 10 grobów popielnicowych z młodszego okresu przedrzymskiego i wczesnego okresu rzymskiego pozyskując do zbiorów kolekcję liczącą 30 obiektów, głównie naczyń z gliny, paciorków, grzebieni, fibuł, bransolet i przęślików⁵⁷. Niestety zbiór ten, poza 3 naczyniami, został bezpowrotnie utracony. W latach 1882–1885 wpłynęły do zbiorów, pojedyncze, bardzo cenne zabytki kultury łużyckiej m.in. urna z Turznic⁵⁸, naczynia ze Słupa⁵⁹, naszyjnik z Nicwałdu⁶⁰ i dwa naczynia kultury pomorskiej z Orla⁶¹, niestety utracone.

W roku 1886 i 1889 C. Florkowski ponownie powrócił na cmentarzysko w Osieku⁶² dobrze mu znane od dekady, na którym już latach 1874–1875 prowadził pierwsze badania ratownicze⁶³. Z badań z lat 1874–1875, 1886 i 1889 trafiło do zbiorów prawdopodobnie 7 popielnic, jedna przystawka oraz ozdoby i tylko na dwóch naczyniach widniały numery inwentarzowe i to prawdopodobnie z jego badań w 1886 roku⁶⁴. Przymuszczalnie naczynia to zbiór przemieszany, pochodzący z wieloletnich badań na tym stanowisku, jednak nie w całości utracony, bowiem w obecnych zbiorach zachowały się 4 naczynia⁶⁵. W latach 1889–1892 C. Florkowski podjął badania na cmentarzysku z późnego okresu lateńskiego i wczesnorzymskiego w Chełmnie⁶⁶, które wniosły do zbiorów, kolejną po Rządzu, cenną kolekcję archeologiczną – kultury oksywskiej i wielbarskiej (II w. p.n.e. do II w. n.e.). Z 201 grobów pozyskał 496 artefaktów⁶⁷ oraz pojedyncze naczynia kultury pomorskiej i z wczesnego średniowiecza⁶⁸. Zabytki zostały zainwentaryzowane pod numerami od 2599 do 3243⁶⁹. Z tej grupy już po wpisaniu do inwentarza w 1892 roku przekazano do Museum für Völkerkunde w Berlinie 58 zabytków z 41 grobów, a do Muzeum Prus Zachodnich w Gdańsku z 17 grobów 23 obiekty⁷⁰. W Grudziądzu powinno pozostać ponad 430 zabytków, ale niestety poza dwoma naczyniami z gliny oraz kilkoma mało charakterystycznymi wyrobami z metalu cała kolekcja zaginęła. Kolekcję tę tworzyły następujące grupy zabytków: fragmenty bądź całe naczynia, zapinki, klamry do pasa, sprzączki, miecze, okucia pochew, groty oszczepów i dziurków, okucia tarcz, toki lanc, noże, bransolety, igły do szycia, przęśliki, szydła, gładzidła i pin-cety. Dla niewielkiej części – 61 zabytków kultury oksywskiej, kultury pomorskiej i z wczesnego średniowiecza – C. Florkowski wykonał dokumentację rysunkową w ołówku zaprezentowaną na 4 tablicach⁷¹, a dla kolejnych 119 zabytków, w okresie późniejszym już w XX wieku wykonano dokumentację fotograficzną i rysunkową,

55 L. J. Łuka, *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1951*, „Fontes Praehistorici”, t. III, 1952, s. 166.

56 Szerzej na ten temat: M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządź*..., s. 40–41.

57 Eadem, *Archiwalne cmentarzysko kultury oksywskiej i wielbarskiej w Maruszy (Marusch), pow. grudziądzki*, „Studia Barbarica. Profesorowi Andrzejowi Kokowskiemu w 65. rocznicę urodzin”, t. II, 2018, s. 330–352; nr. inw. zabytków: 323, 751.2, 883, 886–895, 896.

58 W. Łęga, *Przyczynki do poznania kultury*..., s. 14–15, ryc. 12, nr inw. zab. 948.

59 Ibidem, s. 18, ryc. 17–19, nr inw. zab. 758.

60 W. Łęga, *Naszyjniki z epoki*..., s. 3, tabl. I:3; nr inw. zab. 820b.

61 J. Kostrzewski, Kartoteka, Teka 11, s. 88, nr inw. zab. 670–671.

62 Obecnie – Krusze-Osiek, stan. 1, gm. Warlubie (wcześniej określane jako Kommerau-Osiek, Osiek, Komorowo, Kamirowo).

63 C. Florkowski, *Das Gräberfeld von Kommerau, Kr. Schwetz, Westpr.*, „Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft, Zeitschrift für Ethnologie”, 1887, s. 512–519.

64 J. Kostrzewski, Kartoteka, Teka 11, s. 91–92; nr inw. zab. 2547, 2557 (naczynia o nr. 2549, 2561 – zostały przekazane do Museum für Völkerkunde w Berlinie).

65 Przy braku jakichkolwiek numerów na naczyniach – trudno ustalić.

66 C. Florkowski, *Gräberfeld bei Kulm, Westpreussen*, „Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde”, 1891, 1892, s. 40–43.

67 W. Łęga, *Cmentarzysko lateńsko-rzymskie z Chełmna*, Toruń 1938, s. 60.

68 Ibidem, s. 59.

69 Ibidem, s. 94–97.

70 Ibidem.

71 MG, brak sygn., C. Florkowski, *Chełmno*, tabl. I–IV, (prawdopodobnie po 1890 r.); zabytki o nr. 2599–2643.

którą zaprezentował W. Łęga w monografii cmentarzyska⁷². Uzupełnieniem tej dokumentacji są utrwalone na negatywach szklanych gabloty muzealne z kolekcją z Chełmna, pierwsza w refektarzu jezuickim (gabloty 6)⁷³, a druga w budynku muzeum przy ul. Lipowej 28 (gabloty 7)⁷⁴ oraz kartoteka J. Kostrzewskiego, który bardzo szczegółowo zadokumentował kolekcję chełmińską, prezentowaną w Muzeum Miejskim w Grudziądzu⁷⁵.

Lata 90. XIX wieku zaowocowały wpisami do inwentarza kilkoma kolekcjami wczesnośredniowiecznymi. W tym czasie została wprowadzona do zbiorów część bardzo cennego skarbu monet i biżuterii wczesnośredniowiecznej z Uścia, obecnie Kałdus-Uście, znalezionej w 1872 roku, a ofiarowanego muzeum przez Scharloka, a ten z kolei otrzymał go od profesora Olasztmana⁷⁶. Według W. Łęgi skarb został zainwentaryzowany w muzeum, pod następującymi sygnaturami: 2533–36, 3744⁷⁷, natomiast wg zachowanego negatywu szklanego skarb w muzeum był prezentowany pod numerami 2533, 2534, 2536⁷⁸. Skarb ten datuje się na lata 960–1060⁷⁹. Został uznany za zaginiony, jednak niezupełnie, bowiem po wojnie część skarbu była wymieniana przez T. i R. Kiersnowskich jako w posiadaniu S. Niewiteckiego z Bydgoszczy⁸⁰, który zaproponował sprzedaż tej kolekcji Muzeum Narodowemu w Warszawie, do transakcji nie doszło, ostatecznie skarb został zakupiony od żony Niewiteckiego przez Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy⁸¹. Część skarbu, która trafiła do Bydgoszczy, to 71 fragm. monet i ozdób: kolczyki srebrne, wisiorki, fragm. blachy o łącznej wadze 49,79 g i jest elementem kolekcji prezentowanej w Muzeum Miejskim w Grudziądzu pod nr. 2534 i 2536⁸².

W roku 1890 C. Florkowski włączył się w badania na cmentarzysku szkieletowym w Kałdusie⁸³, rozkopując sześć pochówków, pozyskując około 40 zabytków, głównie kabłączków skroniowych i paciorków szklanych (5 kolii), 2 pierścionki, w tym jedne ze szkła, a drugi brązowy, przęśliki, okucia, krzesiwo i noże, a także fragmenty ceramiki⁸⁴. Florkowski opublikował te badania, a także omówił i zilustrował 16 zabytków⁸⁵, jednak bardziej szczegółowe szkice zabytków, zwłaszcza kabłączków i kolii wraz z numerami inwentarzowymi zaprezentował J. Kostrzewski⁸⁶. Badacz ten jednak omyłkowo przypisał odkrycie tej kolekcji do roku 1901⁸⁷. Kolekcja była prezentowana na wystawie przy

72 W. Łęga, *Cmentarzysko lateńsko-rzymskie*..., tabl. I–XVIII.

73 MG, negatyw szklany nr 00125.

74 Ibidem, nr 00124.

75 J. Kostrzewski, Kartoteka, Teka 13.

76 MG, negatyw szklany nr 0045; skarb z Uścia został podzielony pomiędzy Muzeum w Berlinie oraz Muzeum Prus Zachodnich w Gdańsku.

77 W. Łęga, *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, Toruń 1930, s. 584–585, nr 81; informacje Łęgi powielają m.in. T. i R. Kiersnowscy, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Pomorza. Materiały*, Warszawa – Wrocław 1959, s. 110–110, nr 187, tabl. XXVI: 2.

78 Pod nr. 2533 zaprezentowano: 60 fragmentów monet, jedną całą, pozostałe we fragmentach, z tego 21 monet zostało opisanych bardziej szczegółowo: poz. 5–7 jako niemieckie, 7 jako bizantyjskie, pozostałe jako dirhemy, z datami emisji: 905, 913, 916, 928, 933–934, 946–947, 952, 954, 960; pod nr. 2534 zaprezentowano 30 fragmentów monet srebrnych bez szczegółowego opisu; pod nr. 2536 zaprezentowano 39 fragmentów monet i biżuterii.

79 T. i R. Kiersnowscy, op. cit., s. 110–110 nr 187, przyp. 2; G. Horoszko, J. Piniński, P. Ilisch, D. Malarczyk, T. Nowakiewicz, *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Pommern*, red. M. Bogucki, P. Ilisch, S. Suchodolski, Warszawa 2016, s. 257–263.

80 T. i R. Kiersnowscy, op. cit., s. 111.

81 B. Pietroń, *Monety i banknoty z kolekcji Stanisława Niewiteckiego w zbiorach Muzeum Okręgowego im. L. Wyczółkowskiego w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 1999, s. 9 nr 1; skarb został zainwentaryzowany pod nr. inw. MB/MO–6698.

82 Ta część skarbu niesłusznie funkcjonuje w obiegu naukowym jako III skarb z Uścia. Por. G. Horoszko, J. Piniński, P. Ilisch, D. Malarczyk, T. Nowakiewicz, op. cit., s. 263, nr 97.

83 C. Florkowski, *Ausgrabungen aus dem Burg-und Lorenzberg zu Kaldus, Kreis Kulm, Westpreussen*, „Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde”, 1891, 1892, z. 3, s. 37–40.

84 Zabytki te wpisane zostały w inwentarzu pod nr.: 2765–2766, 2768, 2771, 2773–2774, 2779–2780, 2782–2784, 3837.

85 C. Florkowski, *Ausgrabungen aus dem Burg-und Lorenzberg zu Kaldus*..., s. 38–39.

86 J. Kostrzewski, Kartoteka, Teka 11, s. 247; Teka 15: Kałdus.

87 Ibidem. W 1901 r. nie prowadzono w Kałdusie żadnych badań. Por. A. Drozd, *Historia badań i stan opracowania materiałów źródłowych*, [w:] *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie*, t. 3, red. W. Chudziak, Mons Sancti Laurentii, Toruń 2006, s. 13–25.

ul. Lipowej 28 i można dostrzec na niej, że z badań pozyskano nie tylko zabytki wczesnośredniowieczne, ale starsze m.in. szpilę-z brązu kultury pomorskiej oraz bardzo ciekawą zapinkę prowincjonalno-rzymską⁸⁸. Cała kolekcja, z wyjątkiem jednego noża⁸⁹, zaginęła. W tym czasie wpisane zostały do zbiorów pojedyncze zabytki z wielokulturowych stanowisk, najczęściej cmentarzysk m.in. szpila z łabędzią szyjką kultury pomorskiej, 4 bransolety z brązu, z okresu rzymskiego i kabłączek skroniowy wczesnośredniowieczny z Wydrzna⁹⁰, a z okolic Chełmna z cmentarzyska nad Frybą 4 kabłączki skroniowe wraz z czaszką⁹¹.

W obszarze zainteresowań S. Angera, C. Florkowskiego i innych członków Towarzystwa leżały nie tylko tereny wokół Grudziądza, lecz również ziemia świecka. W 1896 roku S. Anger przeprowadził badania na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Grucznie, na którym odkopał 49 grobów i pozyskał ponad 70 zabytków m.in. pierścionki, kabłączki skroniowe, wisioriki, noże i pochewki, monetę⁹². Zabytki zostały zainwentaryzowane pod nr. 3289–96, 3308–3373⁹³. Grupę 16 najciekawszych zabytków Anger zilustrował w swojej publikacji⁹⁴, również i te zabytki zostały zadokumentowane w kartotece Kostrzewskiego, który bardziej szczegółowo przedstawił 22 zabytki i 3 kolie⁹⁵, te zabytki, które prezentowane były na ekspozycji⁹⁶. Uznaje się tę kolekcję za zaginioną w czasie wojny, jednak niewielka jej część ocalała i trafiła w niewyjaśnionych okolicznościach do rąk prywatnych wymienianego już kolekcjonera S. Niewiteckiego z Bydgoszczy, który w 1951 roku ofiarował ją Muzeum Archeologicznemu w Poznaniu⁹⁷, były wśród nich: 4 kabłączki skroniowe brązowe, brązowe okucie pochwy noża, nóż żel. prosty, paciorki ze szkła, bursztynu (2 kolie), pierścionek brązowy⁹⁸, następnie w 1953 roku zabytki te trafiły do Muzeum Archeologicznego w Gdańsku jako depozyt. Nie wszystkie można zidentyfikować, jak chociażby kabłączki skroniowe posiłkując się ilustracjami S. Angera i kartoteką J. Kostrzewskiego, jednak zapewne nie zaginęło okucie, kolia i nóż⁹⁹. W tym samym roku co w Grucznie, S. Anger prowadził badania na wielokulturowym cmentarzysku w Topolnie, jednak pomimo wyjątkowych odkryć jak chociażby kociołka importowanego z okresu rzymskiego, do zbiorów grudziądzkich trafił tylko fragm. atasy tego naczynia¹⁰⁰. W 1896 roku trafił do muzeum i został wpisany unikatowy, zdobiony naszyjnik kultury pomorskiej wraz z innym wyposażeniem z grobu skrzynekowego z Wiskitna ofiarowany przez rektora Kitschmanna¹⁰¹. Cała kolekcja, obecnie zaginiona, prezentowana była w gablocie poświęconej kulturze łużyckiej i okresowi halsztackiemu¹⁰². W tym samym czasie do muzeum trafiły odkrycia z grobów kultury wielbarskiej

z Tytlewa, w pow. chełmińskim, ofiarowane przez właściciela Rassowa¹⁰³. Ta 12-elementowa kolekcja (bransolety, zapinki, paciorek, fragment rogu do picia, naczynie z gliny), prawdopodobnie pochodziła z kilku grobów, tylko dzięki szczegółowym ilustracjom J. Kostrzewskiego możemy mieć wyobrażenie jak wyglądały poszczególne elementy tej kolekcji¹⁰⁴. W 1898 roku trafił do zbiorów naszyjnik żelazny kultury pomorskiej znaleziony przy cmentarzu więziennym w Grudziądzu¹⁰⁵, a w 1899 roku doszło do odkrycia dwóch grobów skrzynekowych w Bąkowie, pow. świeckim¹⁰⁶, z których do zbiorów przeszło kilka lub kilkanaście naczyń¹⁰⁷, oczywiście wszystkie zaginęły. Początek XX wieku charakteryzuje się pewnym zastojem w prowadzeniu badań archeologicznych, stąd też i mniejszymi wpływami, co było zapewne wynikiem problemów finansowych i lokalowych muzeum, jedyne wpływy pochodzą z odkryć przypadkowych, a tych w dalszym ciągu nie brakowało i warto je odnotować. Ostatnia dekada XIX wieku i pierwsza XX stulecia to aktywność dwójki członków Towarzystwa – kapitanów A. Schmidta i M. Mathesa, niestety nie zawsze ta aktywność przekładała się na pozyskiwanie zabytków do zbiorów grudziądzkich. W tym czasie prowadzili badania w Grubnie, Grucznie, w Ciepłym, ale zabytki pozostawały w ich kolekcjach prywatnych lub były przekazywane do Gdańska¹⁰⁸. Kolekcja z Grubna należąca do kapitana Schmidta prezentowana była w muzeum z adnotacją, że to on był jej właścicielem, ostatecznie w 1941 roku została wywieziona do Gdańska¹⁰⁹. Z inicjatywy M. Mathesa przeszły do zbiorów 2 urny z Sąpolna (Samphol), pow. Człuchów¹¹⁰, a w 1903 roku trafiła niewielka kolekcja z co najmniej 5 naczyniami z grobu skrzynekowego ze Starych Marz, z pow. świeckiego¹¹¹. Niestety, zabytki z tych badań zaginęły. W 1905 roku zasiliły zbiory muzeum dwie kolekcje, z terenów Prus Wschodnich, pierwsza z Babięt, pow. mławowski, a druga z Giżycka. Kolekcja z Babięt dotarła do Grudziądza za pośrednictwem kupca Oskara Wollerta, który zakupił ją od właściciela Siega. Elementami tej kolekcji były głównie wyroby metalowe, elementy pasa, sprzączki, zapinki, noże, naczynie¹¹², stanowiące wyposażenie kilku grobów, z cmentarzyska kultury bogaczewskiej. Kolejny zbiór z tego samego roku, to późnośredniowieczny zespół pozyskany przez S. i Georga Angerów, a pochodzący z Pięknej Góry k. Giżycka (Schönberg bei Lötzen). Na zespół złożyła się urna, prawdopodobnie grapen średniowieczny, w którym znaleziono 156 przedmiotów żelaznych m.in. siekiery, groty, fragmenty kirysu, łańcuchy¹¹³. Z kolekcji tej pozostało

88 MG, negatyw szklany nr 00123.

89 C. Florkowski, *Ausgrabungen aus dem Burg- und Lorenzberg zu Kaldus...*, s. 39; nr inw. zab. 2782.

90 W. Łęga, *Kultura Pomorza...*, s. 610, nr 54; J. Kostrzewski, Kartoteka, Teka 15: Wydrzno: nr inw. 3202; zabytki te prawdopodobnie pochodziły ze starszych odkryć, z roku 1886. Por. MG, sygn. MG/AR/26, Protokoll-Buch..., s. 36; na negatywie szklanym nr 042 prezentowana jest szpila z łabędzią szyjką; J. Kostrzewski, Kartoteka, Teka 15: Wydrzno; MG, negatyw szklany nr 008228; J. Kostrzewski nie podaje nr. inw. bransolet, nie można ich także odczytać na negatywie szklanym, jednak przypuszczalnie mogły mieć numery 3203–3206.

91 W. Łęga, *Kultura Pomorza...*, s. 610, nr 55; nr. inw. zab. 3259–3260.

92 S. Anger, *Gräberfelder von Grutschno und Nachbarorten*, Kr. Schwetz, „Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde”, 1897 (1896), z. 5, s. 77–80.

93 W. Łęga, *Kultura Pomorza...*, s. 611.

94 S. Anger, *Gräberfelder von Grutschno...*, s. 77.

95 J. Kostrzewski, Kartoteka, Teka 15: Gruczno.

96 MG, negatyw szklany nr 00123.

97 L. J. Łuka, *Wykaz nabytków...*, s. 168.

98 Ibidem.

99 S. Anger, *Gräberfelder von Grutschno...*, s. 77; nr. inw. zab. 3343, 3365b, 3372.

100 Idem, *Eine neue aufgefunden Bronzurne von Topolno*, Kreis Schwetz, „Zeitschrift für Archäologie”, 1897, s. 36–42; J. Kostrzewski, Kartoteka, Teka 15: Topolno, nr inw. zab. 3418; kociołek trafił do zbiorów Museum für Völkerkunde w Berlinie.

101 W. Łęga, *Naszyjniki z epoki...*, s. 4, 9: 4.

102 MG, negatyw szklany nr 042; nr inw. naszyjnika 3406, a pozostałe wyposażenie nr inw. 3401 (prawie 20 elementów).

103 S. Anger, *Gräberfelder von Grutschno...*, s. 80.

104 J. Kostrzewski, Kartoteka, Teka 15: Tytlewo, nr inw. zab. 3386; MG, negatyw szklany nr 008228.

105 W. Łęga, *Naszyjniki z epoki...*, s. 7; J. Kostrzewski, Kartoteka, Teka 11, s. 222; nr inw. naszyjnika 3447.

106 L. J. Łuka, *Kultura wschodniopomorska na Pomorzu wschodnim*, t. I, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966, s. 19–20.

107 J. Kostrzewski, Kartoteka, Teka 11, s. 73; Kostrzewski przedstawił ilustracje 5 naczyń o nr. inw. 3503, 3504, 3507–8, 3510; jednak naczynie mogło być więcej.

108 L. J. Łuka, *Kultura wschodniopomorska...*, s. 257; J. Kostrzewski, Kartoteka, Teka 11, s. 48; nr inw. zab. 3 902; M. Kurzyńska, *Max Mathes (24 XI 1865–28 V 1915) działacz Towarzystwa Starożytności (Altertums-Gesellschaft) w Grudziądzu*, „Rocznik Grudziądzki”, t. XXVIII, 2020, s. 257–268.

109 Tak było z kolekcją z Grubna – kapitana, z czasem generała A. Schmidta, który przekazał ją na przechowanie; w 1941 r. została wywieziona do Gdańska. Por. *Neueingänge und Fundnachrichten im Berichtjahr 1941*, „Gothiskandza. Blätter für Danziger Vorgeschichte”, z. 3, s. 101.

110 APT, Akta organizacji i stowarzyszeń, sygn. 1428/1, Altertums-Gesellschaft Eingangs und Ausgangs Journal von Ostern 1899–3 Nov. 1905, korespondencja z dn. 15 XII 1900 r. (nr 96); MG, sygn. MG/AR/26, Protokoll-Buch..., s. 37; „Der Gesellige”, 17 I 1902 r.; M. Kurzyńska *Max Mathes...*, s. 262–263. W zbiorach muzeum zachowała się fotografia, na której widnieje nr inw. 3798 oraz napis: *Urne aus einer Steinkiste, gef. Bei Samphol. Kr. Schlochau. Inhalt: neben gebrannten Knochen eine gebogene Bronzenadel. Sammlung Mathes.*

111 MG, sygn. MG/AR/26, Protokoll-Buch..., s. 114, 124; APT, sygn. 1428/1, korespondencja z dn. 31 X 1905 r. (nr 748, 755); „Der Gesellige”, 10 XII 1905 r.; W. Łęga, *Nieznane materiały z cmentarzyska z okresu rzymskiego w miejscowości Babięta, pow. Mławowo*, „Rocznik Olsztyński”, t. 3, 1960, s. 73–79; MG, negatyw szklany nr 008228, nr 00060.

112 Zabytki zostały zainwentaryzowane pod nr. inw. 3972, 3974, 3975, 3985a-m.

113 MG, sygn. MG/AR/25, Graudenz Altertums-Gesellschaft Protokollbuch II..., s. 105, 108, 114, 124; APT, sygn. 1428/1, korespondencja z dn. 1 XI 1905 r. (nr 713, 729, 749–751, 755); „Der Gesellige”, 10 XII 1905 r. i 25 II 1906 r.; MG, negatyw szklany nr 008228. Zabytki zostały zainwentaryzowane pod nr. inw. 3983.

około 30 przedmiotów wraz z naczyniem¹¹⁴. Z ciekawszych nabytków archeologicznych warto wspomnieć o odkryciach w Parskach, z lat 1900 i 1913, z których pozyskano wytwory kultury wielbarskiej: dwie popielnice, zapinkę oraz unikatowy kamień do gry¹¹⁵, który zaginął, jak i również naczynia, ocalała natomiast zapinka, która to zapinka trafiła po wojnie w 1951 roku do Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, a obecnie znajduje się w depozycie w Muzeum Archeologicznym w Gdańsku¹¹⁶. W 1912 roku, trafił do zbiorów ciekawy zespół z Głupczyna (Strusendorf-Strużnica), z pow. złotowskiego, za pośrednictwem urzędnika kolejowego Blessa¹¹⁷, jakoby z grobu skrzynkowego. W rzeczywistości były to prawdopodobnie przemieszane materiały i z grobu skrzynkowego pochodziło 5 naczyń, a z innego grobu – kultury wielbarskiej – zapinka i małe naczynie z muszli¹¹⁸, i właśnie to naczynko przetrwało. W tym zespole na uwagę zasługuje jedno z naczyń – popielnica kultury pomorskiej, zdobiona ornamentem roślinnym. W 1914 roku podczas prac związanych z działaniami militarnymi pozyskiwano całe naczynia bądź ich fragmenty z Białachowa, z Górnej Grupy (Karolina), a także ze Starych Marz¹¹⁹, niestety nie znamy numerów wpisów tych zbiorów. Druga dekada XX wieku zaowocowała dwoma spektakularnymi odkryciami, z dwóch grobów szkieletowych kultury wielbarskiej, pierwszy z Zielnowa, w pow. grudziądzkim znaleziony w 1914 roku, a drugi z bogatego pochówku szkieletowego tej samej kultury, z importami rzymskimi w Komórsku-Osieku (dawne Kommerau-Osiek), z pow. świeckiego, znaleziony w 1915 roku¹²⁰. Niestety, zarówno dla jednego i dla drugiego nie znamy ich numerów inwentarzowych, być może pozyskane wyposażenie nie zostało w ogóle wciągnięte do inwentarza. W Zielnowie w grobie znaleziono złotą zawieszkę oraz dwie srebrne bransolety węzowate i małe naczynko z gliny¹²¹. Kolekcja była prezentowana na wystawie przy ul. Lipowej 28¹²², jednak prawdopodobnie została „skradziona” jeszcze przed przejściem muzeum przez władze polskie¹²³. Drugi zespół z Komórka zasłynął, dzięki dwóm złotym pierścieniom i złotej bransoletce zmiłowatej, jednak wiele innych artefaktów w tym wyposażeniu budzi podziw, a więc były tam dwie brązowe ostrogi, zapinka srebrna, brązowe elementy pasa – sprzączka i okucia, fragmenty importowanych naczyń, fragmenty okuć rogu do picia, brązowy żeton do gry, pierścienie – kółka brązowe i 4 naczynia¹²⁴. Wyposażenie grobu traktuje się jako zaginione, w rzeczywistości w zbiorach obecnych muzeum zachowały się 3 naczynia, natomiast część wyposażenia (ostroga, sprzączka, fragmenty importowanych naczyń i rogu do picia, jedna ostroga, pierścienie brązowe i elementy pasa – skuwki) trafiła po wojnie do Muzeum Archeologicznego w Poznaniu za przyczyną dobrze znanego nam

- 114 Wydaje się, że materiał był silnie rozdrobniony; m.in. były fragmenty kirysu folgowego, fragmenty gwoździ. Część tego materiału jak np. kirys i gwoździe zostały błędnie przyporządkowane do okresu rzymskiego. Por. MG, negatyw nr 008228.
- 115 W. Łęga, *Dwa groby ciałopalne z okresu rzymskiego odkryte w Parsku w pow. grudziądzkim*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1930, t. 8, nr 7, s. 217–220; nr inw. zabytków 3816–3018 (z 1900 r.); nr inw. 5 063 (popielnica z 1913 r.).
- 116 L. J. Łuka, *Wykaz nabytków...*, s. 166; M. Kurzyńska, J. Andrzejowski, *Cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich z Parsk, powiat grudziądzki*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. LXVIII, 2017, s. 287–288, przyp. 4.
- 117 W. Łęga, *Grób skrzynkowy z Głupczyna w pow. złotowskim a stosunek kultury grobów skrzynkowych*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XVI, 1939, s. 101–105.
- 118 A. Kokowski, *Nieznane stanowisko kultury wielbarskiej ze Strużnicy, pow. złotowski*, [w:] *In Medio Poloniae Barbaricae, Agnieszka Urbaniak in Memoriam*, red. J. Andrzejowski, Warszawa 2014, s. 109–114.
- 119 H. Günther, *Der Goldfund von Kommerau, Kreis Schwetz, Westpreußen*, Mannus, t. 14, 1922, s. 100–109.
- 120 Obecnie Krusze-Osiek, stan. 1.
- 121 Kaphan, *Skelettgrab in Selnowo, Kreis Graudenz, Westpr.*, Mannus, t. 6, z. 1–2, 1914, s. 212–213.
- 122 MG, negatywy szklane nr: 00119, 00077–00078, 00097, 00107–00108.
- 123 R. Bergel, op. cit., s. 372–377.
- 124 H. Günther, op. cit., s. 100–109; G. Kossinna, *Das reitergrab von Kommerau in Westpreußen und die germanische Trinkhörner, Spielsteine und goldenen Schlangenkopfarmspiralen der Kaiserzeit*, Mannus, t. 14, 1922, s. 110–140; MG, negatywy szklane nr: 00070, 00079, 00081, 00085, 00087, 00115.

już S. Niewiteckiego z grupą zabytków z Rządza¹²⁵. W rzeczywistości do Poznania z wyposażenia trafiła jedna ostroga, sprzączka, elementy pasa, kółka brązowe, fragmenty naczynia importowanego i rogu do picia¹²⁶. Zapinka, która wystąpiła w tym zbiorze nie należy do wyposażenia grobu z 1915 roku, jest to zapinka grupy VI, typ A.172, w typologii O. Almgrena, prawdopodobnie z Nowej Wsi Chełmińskiej¹²⁷. Nieznany pozostaje los dwóch pierścieni złotych, złotej bransolety, jednej ostrogi, zapinki oraz kamyka brązowego do gry. Książd Władysław Łęga utrzymywał, że jeden z pierścieni wraz z zapinką¹²⁸ zaginął już w 1920 roku, w kolejnych swoich publikacjach odnosił się tylko do jednego pierścienia i bransolety, które przechowywane były w „Danzigier Privat Aktien Bank”¹²⁹, natomiast wg jego późniejszej relacji skarb ten (jeden pierścień i bransoleta) wraz z monetami (246 monet) zdeponowano 17 listopada 1932 roku w kasie panczernej magistratu¹³⁰, natomiast wg protokołu niemieckiego z 1942 roku złote ozdoby z Komórka (2 pierścienie i bransoleta) zostały zdeponowane w kasie panczernej w magistracie¹³¹, a następnie ślad po nich zaginął.

W okresie międzywojennym, po przejściu obowiązków honorowego kustosa przez dr. Władysława Łęgę nie ustają wpływy do Muzeum Miejskiego. Cenne są jego kroniki wpływów, publikowane w zapiskach Towarzystwa Naukowego w Toruniu z lat 1923–1936, ze szczegółowym wykazem nabytków, głównie archeologicznych, z podaniem numerów inwentarzowych. Bardzo pomocna jest szczęśliwie odnaleziona III księga inwentarzowa zbiorów, z okresu międzywojennego. Dużo przekazów pochodziło od samego Łęgi, głównie fragmentów naczyń wczesno- i późnośredniowiecznych pochodzących z jego podróży po okolicach Grudziądza, Brodnicy, Wąbrzeźna, Chełmna, Świecia, ale i również z dalszych wypraw m.in. z pow. starogardzkiego ze Śliwic i Waćmierka czy też z okolic Helu i Gdyni. Były także wpływy wyrobów krzemienych z okolic Grudziądza, Rudnika, Świecia oraz kamiennych m.in. toporków z Łasina, Lipnicy, pow. Wąbrzeźno, także z Rybieńca w pow. chełmińskim¹³².

Z ciekawszych odkryć z okresu międzywojennego, z których zabytki wpłynęły do zbiorów muzealnych i niestety zaginęły, należy wymienić naczynie z kośćmi kultury pomorskiej ze Strzemięcina, które w 1925 roku przekazał muzeum magistrat Grudziądza¹³³, a w 1926 roku przekaz ks. Olszewskiego ze Szczodrowa, w pow. kościerskim, który ofiarował całą urnę i fragm. innych z grobu w obstawie kamiennej, wpisane pod nr 5432–3¹³⁴. W roku 1937 zbiory z okresu wpływów rzymskich zostały wzbogacone dzięki odkryciu dokonanemu w Lembargu k. Jabłonowa, gdzie w grobie szkieletowym znaleziono naczynie i grzebień kościany, wpisane do inwentarza pod nr 5743–4¹³⁵. Z tej niewielkiej kolekcji zaginęło jedynie naczynie, natomiast grzebień trafił dzięki S. Niewitekiemu do zbiorów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu¹³⁶. W 1938 roku rolnik Głazik zamieszkały w Malankowie w trakcie pogłębiania stawu

- 125 L. J. Łuka, *Wykaz nabytków...*, s. 164; następujący zapis przy charakterystyce zabytków: „Miejsce nieznane (Pomorze) Grzebień kościany, ostroga brązowa, zapinka brązowa z podwiniętą nóżką, brązowe okucie rogu do picia, sprzączka i skuwka brąz, tłoczek żelazny oraz ułamki brązowe i żelazne (częściowo z grobu szkieletowego). Ok. rzymski. Dar Niewiteckiego z Bydgoszczy. 1951:462”; wymieniany tłoczek żelazny – to późnośredniowieczny grot beltu kuszy.
- 126 Od 2019 r. zbiór ten znajduje się w depozycie Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu.
- 127 J. Kostrzewski, Kartoteka, Teka 15: Nowa Wieś Chełmińska, pow. chełm.; MG, negatywy szklane nr 008228.
- 128 Zapinkę, ostrogę brązową, brązowy kamień do gry otrzymał do oglądu G. Kossinna od Günthera przed 1922 r., prawdopodobnie w 1918 r. Por. G. Kossinna, op. cit., s. 110, 114.
- 129 W. Łęga, *Zbiory muzealne miasta Grudziądza*, „Głos Pomorski”, nr 115, 14 V 1922 r.
- 130 Idem, *Grudziądz. Dzieje...*, s. 65–66.
- 131 Por. rozdział 5 niniejszej publikacji autorstwa M. Kurzyńskiej, P. Nastrożnego i D. Schoenwalda.
- 132 W. Łęga, B. Bischoff, W. Solman, op. cit., s. 117; W. Łęga, *Kronika: Wpływy do Muzeum Miejskiego w Grudziądzu od r. 1925–1930*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1935, t. X, nr 4, s. 178–180; MG, brak sygn., Katalog III.
- 133 Nr inw. naczynia 5427.
- 134 W. Łęga, *Kronika: Wpływy do Muzeum Miejskiego w Grudziądzu od r. 1925–1930*, s. 178–179; MG, brak sygn., Katalog III.
- 135 W. Łęga, *Późnorzymski grób kobiecy z Lembargu, w pow. brodnickim*, „Z Otchłani Wieków”, R. XIII, 1938, z. 7–8, s. 96–98; MG, brak sygn., Katalog III, rok 1937.
- 136 L. J. Łuka, *Wykaz nabytków...*, s. 164; od 2019 r. w depozycie w Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu.

przy swoim gospodarstwie wyciągnął z torfu 9 amfor kultury pucharów lejkowatych, 7 z nich trafiło do Grudziądza¹³⁷, następnie 5 z tej grupy w 1941 roku trafiło do Staatliches Museum für Naturkunde und Vorgeschichte w Gdańsku¹³⁸, gdzie zostały szczegółowo opracowane i zilustrowane przez K. Langenheima¹³⁹. Po wojnie uznano zespół wywieziony do Gdańska za zaginiony, obecnie możemy mówić o zaginięciu 3 naczyń, bowiem 2 amfory odnalazły się w zbiorach Muzeum Zamkowego w Malborku, w jego oddziale w Kwidzynie¹⁴⁰. W 1938 roku W. Łęga przeprowadził badania w Grucznie na polu wójta Łobbeckiego, odsłonił 13 grobów kultury łużyckiej z IV okresu epoki brązu, a do zbiorów muzealnych trafiło kilkadziesiąt całych bądź zachowanych fragmentarycznie naczyń: popielnic i przystawek, mis, kubków, pucharów (nr inw. 5763–5793)¹⁴¹. Z tej grupy pozostało (z zawieruchy wojennej) 6 naczyń, natomiast pozostałe całe i fragmentarycznie zachowane zostały wywiezione do Gdańska. Zaginęło również 15 denarów zakupionych w 1937 roku przez ks. Władysława Łęgę z dużego skarbu odkrytego w tym samym roku w Rywałdziku, k. Płowęzy, w pow. brodnickim¹⁴². Były to emisje Wespazjana, Domicjana, Hadriana i Antonina Piusa¹⁴³. Jednym z ostatnich nabytków w III Księdze Inwentarzowej z 1939 roku były wpisy 8 naczyń i sprzączki brązu, z grobów ciałopalnych w Parskach, pow. grudziądzki¹⁴⁴. Na szczęście tylko dzięki odzyskanej księdze III mogliśmy się dowiedzieć o tych odkryciach, natomiast zagadką pozostanie miejsce w Parskach, w którym natrafiono na cmentarzysko¹⁴⁵.

Warto wymienić grupę zabytków, która zaginęła bezpowrotnie, albo trafiła po wojnie do zbiorów innej instytucji, o których wiemy jedynie, że były w zbiorach, nie zawsze wiadomo, kiedy zostały pozyskane i skąd pochodziły. W tej grupie warto wymienić kolekcję, która prezentowana jest na jednym z negatywów szklanych, a tworzy ją 7 naczyń kultury łużyckiej: dwuosznej amfory, 3 garnki, 2 czerpaki i kubek. Wszystkie naczynia zostały opisane jako „Wilhelmshöhe”, od 1906 roku występująca jako Płachawy, w pow. chełmińskim, w której w 1941 roku miały miejsce odkrycia grobów skrzynkowych¹⁴⁶, jednak zbiór prezentowany na grudziądzkiej fotografii jest starszy¹⁴⁷. W zbiorach wczesnośredniowiecznych był grot żelazny ze stali damasceńskiej inkrustowany, prawdopodobnie proveniencji skandynawskiej, wg W. Łęgi pochodził z okolic Grudziądza¹⁴⁸. Trzecim zabytkiem, wartym podkreślenia jest waga z Łasina, pokazuje ją Łęga¹⁴⁹, a także była prezentowana na wystawie przy ul. Lipowej 28¹⁵⁰. Waga przypuszczalnie

została odkryta przy budowie dworca kolejowego, przy fundamentach, określona jako „Biegel”, z czasów krzyżackich¹⁵¹. Waga trafiła dzięki S. Niewiteckiemu do zbiorów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu¹⁵².

Po wkroczeniu Niemców do miasta muzeum zostało zamknięte, w niedługim czasie wywieziono stąd bardzo dużo zabytków do muzeum gdańskiego, tj. do Staatliches Museum für Naturkunde und Vorgeschichte, które mieściło się w Zielonej Bramie. Budynek ten w czasie wojny władze niemieckie przejęły do swoich celów, a zbiory zostały przeniesione do tzw. Steffenshaus przy Długim Rynku¹⁵³. Naszą wiedzę o stratach grudziądzkich opieramy głównie na wykazie zamieszczonym w niemieckim czasopiśmie Gothiscandza z 1941 roku, na relacji W. Łęgi¹⁵⁴ jak i wielu innych badaczy zajmujących się utraconymi w czasie wojny zbiorami. Na wielu kartach czasopisma wymienia się zabytki z ponad 103 stanowisk ze Stadtmuseum Graudenz¹⁵⁵, które w 1941 roku trafiły do Gdańska w trwałe depozyt. O trwałym depozycie pisał K. Langenheim, badacz, główny konserwator i dyrektor z Muzeum Prehistorycznego w Gdańsku, który opracowywał niektóre zbiory z ziemi chełmińskiej, w tym amfory z Malankowa, pisząc o nich zaznaczył, że zabytki zostały przejęte w trwałe depozyt przez Muzeum w Gdańsku¹⁵⁶. Prawdopodobnie władze niemieckie dokładnie wiedziały jakie zabytki miały zostać wywiezione, temu służyły specjalne objazdy pracowników gdańskiego muzeum do mniejszych muzeów rozrzuconych na prowincji jeszcze przed wybuchem wojny. K. Langenheim, wymienia, że w 1939 roku w czasie urlopu (przepustki) z Sił Zbrojnych Wehrmachtu dokonywał objazdu po muzeach Prus Zachodnich podległych pod okręg gdański i był również w Grudziądzu¹⁵⁷. Wśród wywiezionych zabytków z Grudziądza były m.in.: 5 amfor kultury pucharów lejkowatych z Malankowa¹⁵⁸; wyposażenie grobów kultury łużyckiej z Gruczna i z wielu grobów skrzynkowych kultury pomorskiej m.in. 4 urny z Fordonu¹⁵⁹, ze Szynwałdu, Słupa, Turznic, Wydrzna, Węgrowa¹⁶⁰, 16 popielnic wraz z pokrywkami, miseczkami, przystawkami – łącznie ponad 30 naczyń wraz z wyposażeniem z grobów z Kłęczkowa, Łunaw, Chełmna¹⁶¹, 33 naczynia z Paparzyna¹⁶², a także z Bąkowa, Grabowo, Starych Marz¹⁶³, Marianek, Komórska-Osieka¹⁶⁴, Wąbrzeźna¹⁶⁵; kilkadziesiąt artefaktów – wyposażenie z cmentarzyska lateńskiego w Chełmnie¹⁶⁶ i w Maruszy, skąd wywieziono 18 naczyń i ostrogę¹⁶⁷, a także z Grubna¹⁶⁸; z grobów kultury wielbarskiej z Parsk, Zielnowa¹⁶⁹; cmentarzysk szkieletowych wczesnośredniowiecznych z Gruczna i Kałdusa¹⁷⁰ oraz z wielu stanowisk powiatu grudziądzkiego, chełmińskiego, wąbrzeskiego, chojnickiego, człuchowskiego, brodnickiego¹⁷¹. Nie wszystkie zabytki trafiły do Gdańska; te z Prus Wschodnich

137 W. Łęga, *Cenne odkrycie w Malankowie w pow. chełmińskim*, „Z Otchłani Wieków”, R. XIII, 1938, z. 5–6, s. 73; Idem, *Neolityczne wykopaliska bagienne z Malankowa, w pow. chełmińskim*, „Z Otchłani Wieków”, t. XX, 1951, z. 7–8, s. 117–119; MG, brak sygn., Katalog III, rok 1938.

138 Wcześniej Muzeum Prus Zachodnich w Gdańsku (Westpreußisches Provinzialmuseum).

139 K. Langenheim, *Zur Stellung der nord- und ostdeutschen Steinzeitgefäße aus Torfmooren*, „Gothiscandza. Blätter für Danziger Vorgeschichte”, z 1941, z. 3, s. 32–36, tabl. I–II.

140 Tabl. I: b,d wg publikacji K. Langenheim, op. cit.

141 W. Łęga, *Cmentarzysko łużyckie IV okresu brązu z Gruczna w pow. świeckim*, „Przegląd Archeologiczny”, 1938/1939, t. VI, z. 2–3, s. 232–239; MG, brak sygn., Katalog III, rok 1938.

142 Miejsce odkrycia określane jako Ossa-Rywałdzik, gm. Biskupiec; MG, brak sygn., Katalog III, rok 1937: nr inw. zab. 5716; R. Ciołek, *Katalog znalezisk monet rzymskich na Pomorzu*, Warszawa 2001, s. 126–136.

143 R. Ciołek, op. cit., s. 136.

144 MG, brak sygn., Katalog III, rok 1937: nr. inw. zab. 5719–5827. Z tej grupy w zbiorach grudziądzkich zachował się kubek (nr inw. 5819) i sprzączka (nr inw. 5825).

145 M. Kurzyńska, J. Andrzejowski, op. cit., s. 287–296.

146 *Neueingänge und Fundnachrichten...*, s. 62.

147 MG, negatyw szklany nr 00065.

148 W. Łęga, *Kultura Pomorza...*, s. 211, 482, ryc. 305.

149 Ibidem, s. 255, ryc. 424.

150 MG, negatyw szklany nr 045.

151 MG, sygn. MG/AR/26, Protokoll-Buch..., s. 40.

152 L. J. Łuka, *Wykaz nabytków...*, s. 168, ryc. 11:9 została opisana przez L. J. Łukę: *Miejsce nieznanne. Waga brązowa składana. Dar Niewiteckiego z Bydgoszczy*, 1951: 454.

153 W. Łęga, *Stan i potrzeby badań prehistorycznych na Pomorzu*, Instytut Bałtycki, Wydział Pomoroznawczy, 1946, nr 9 (23), s. 3.

154 Idem, *Grudziądz. Dzieje...*, s. 62.

155 *Neueingänge und Fundnachrichten...*, s. 95–109.

156 K. Langenheim, op. cit., s. 9.

157 Ibidem, s. 9.

158 *Neueingänge und Fundnachrichten...*, s. 95.

159 Ibidem, s. 96.

160 Ibidem, s. 99–100.

161 Ibidem, s. 101.

162 Ibidem, s. 106.

163 Ibidem, s. 105.

164 Ibidem, s. 106.

165 Ibidem, s. 95.

166 Ibidem, s. 101.

167 Ibidem, s. 99.

168 Ibidem, s. 101; kolekcja generała A. Schmidta, jednego z badaczy tego stanowiska, zdeponowana w zbiorach muzeum.

169 Ibidem, s. 99.

170 Ibidem, s. 101.

171 *Neueingänge und Fundnachrichten...*, s. 95–109.

jak zabytki z Babięt zostały prawdopodobnie ewakuowane do Królewca (Königsberg), tak bynajmniej sugerował W. Łęga¹⁷². Los zabytków grudziądzkich wywiezionych do Gdańska nierozdzielnie związany był z zabytkami z Muzeum Prehistorycznego w Gdańsku. W obliczu zbliżającego się frontu zabytki zgromadzone w Gdańsku przygotowywano do ewakuacji i zapakowano do 45 skrzyń, a następnie przewiezione do majątku Przyjaźń pod Żukowem, w pow. kartuskim¹⁷³. Natomiast budynek w Gdańsku, który pełnił funkcje Muzeum, tzw. Steffenshaus został zbombardowany, a pozostałe w nim zabytki uległy zniszczeniu¹⁷⁴. Przyjmuje się też, że najcenniejsze zbiory mogły trafić do Niemiec, jednak większość rozlokowano w okolicach Gdańska¹⁷⁵, po ewakuacji jednak część tych z okolic Gdańska ponownie powróciła do miasta i była ukrywana w schronach i piwnicach przypadkowych domów, niestety w większości uległy zniszczeniu pod gruzami zniszczonych budynków¹⁷⁶. Inna relacja mówi, że część muzealiów wywiezionych do bliżej nieokreślonego dworu w dawnym powiecie Danziger Höhe, po zajęciu go przez żołnierzy Armii Czerwonej została wyrzucona ze skrzyń na podwórze¹⁷⁷, prawdopodobnie może chodzić o majątek Przyjaźń¹⁷⁸. Zbliżona jest relacja Franciszka Tredera, pierwszego powojennego dyrektora Muzeum w Kartuzach, który opisywał, że po wyzwoleniu zabytki były ogólnie dostępne „zabytki gdańskich placówek muzealnych znalazły się nawet na ulicach Kartuz – inne w rzekach, jak np. eksponaty muzeum archeologicznego”¹⁷⁹. Jerzy Antoniewicz, który po wojnie został inspektorem do spraw zabytków archeologicznych na województwa białostockie, olsztyńskie i gdańskie jeszcze w 1956 roku zbierał z pól, z okolic wsi Przyjaźń zabytki¹⁸⁰. Nie można wykluczyć, że Niemcy wywożąc zbiory archeologiczne z Grudziądza do Gdańska zabrali także księgi i kartoteki i być może spotkał je ten sam los co cenne archiwa muzealne i dokumentacje z badań takich badaczy Muzeum Prus Zachodnich jak: A. Lissauera, K. Lakowitza i P. Kumma. Dokumentacja została wywieziona na Żuławy Wiślane i uległa zniszczeniu podczas ich zatopienia przez wycofujących się żołnierzy Wehrmachtu¹⁸¹.

Inne były dzieje zabytków z cmentarzyska Rządza w relacji W. Łęgi: „Inny był los wykopalisk lateńsko-rzymskich z Rządza pod Grudziądzem. Naoczni świadkowie zeznają, że je zapakowano do skrzyń w chwili, gdy wojska radzieckie podchodziły pod Grudziądz i przewiezione na Cytadelę. Co się z nimi dalej stało nie wiadomo”¹⁸². Znamy jeszcze jedną relację dotyczącą zabytków rządzkich, przedstawioną przez badacza niemieckiego, autora wielu publikacji dotyczących tego cmentarzyska i zabytków R. Hachmanna¹⁸³, zdaniem którego w 1942 roku zbiory Muzeum Miejskiego przewieziono do Gdańska, a kolekcja z Rządza była przewożona pomiędzy tymi miastami, a na miejscu w Gdańsku identyfikował je na podstawie publikacji S. Angera – asystent A. Rang-Borchling¹⁸⁴.

Nie udało się ustalić w jaki sposób S. Niewitecki, urzędnik bankowy, po II wojnie światowej właściciel firmy transportowej, ale także prezes Towarzystwa Numizmatycznego w Bydgoszczy¹⁸⁵ wszedł w posiadanie zabytków z dawnych

zbiorów Muzeum Miejskiego w Grudziądzu, które do 1939 roku były eksponowane na wystawach i można je zidentyfikować na tablicach fotograficznych, bądź na negatywach szklanych, tj. część zabytków z Rządza, wagę z Łasina, zapinkę z Parsk, część wyposażenia grobów z Komórska, zapinkę z Nowej Wsi Chełmińskiej, części ozdób z Gruczna, grzebień z Lembarga i część skarbu z Uścia. Zabytki te, z wyjątkiem skarbu z Uścia, przekazał w 1951 roku do zbiorów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu¹⁸⁶. Nie można wykluczyć, że zabytki te S. Niewitecki otrzymał od osoby z Grudziądza lub od kogoś z okolic miejscowości Przyjaźń, do której przewieziono pod koniec wojny zbiory z muzeów gdańskich i z Muzeum Miejskiego w Grudziądzu. Zabytki przejęte przez Niewiteckiego były przytwierdzone do tablic tekturowych z opisami, na zabytkach były często niemieckie nazwy miejscowości i numery inwentarzowe. Pytanie, dlaczego kolekcjoner nie zwrócił tych zabytków do macierzystej instytucji, tylko oddał do Poznania, zapewne pozostało bez odpowiedzi.

Z odtworzonego pierwszego powojennego inwentarza zbiorów archeologicznych, wynika, że wpisano ponownie doń około 410 zabytków, które przetrwały wojnę. Nie było problemu z identyfikacją tych, które miały przedwojenne numery i nazwy miejscowości naniesione czerwoną farbą, jednak dla dużej grupy, pozbawionych tych oznaczeń pozostaną tylko NN.

---

172 W. Łęga, *Nieznane materiały z cmentarzyska...*, s. 74.

173 Ibidem.

174 Ibidem.

175 M. Pelczar, *Zbiory gdańskie*, „Jantar”, 1948, t. 6, z. 1, s. 53–57; A. Drozd, op. cit., s. 20.

176 Ibidem.

177 J. Antoniewicz, *Losy gdańskich zbiorów prehistorycznych*, „Jantar”, 1948, t. 6, z. 2, s. 176–181; A. Drozd, op. cit., s. 20.

178 Ibidem.

179 F. Treder, *Dzieje i działalność kulturalno-oświatowa Muzeum Kaszubskiego i Zrzeszenia*, „Kartuskie Zeszyty Muzealne”, 2016, z. 1, s. 83–88.

180 J. Kostrzewski, *Część zbiorów prehistorycznych Muzeum Gdańskiego odnaleziona*, „Z Otchłani Wieków”, R. 15, 1946, z. 11–12, s. 110–111; A. Drozd, op. cit., s. 20.

181 A. Kwapiński, *Kolekcja kanop pomorskich w dawnych zbiorach gdańskich. Katalog*, Warszawa 1995, s. 16–17; A. Drozd, op. cit., s. 21.

182 W. Łęga, *Grudziądz. Dzieje...*, s. 62.

183 R. Hachmann, F. Stein, *Rondsen-Rządza, Gräberfeld und Fürstengräber* (reedycja), Bonn 1972, s. VIII.

184 M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządza...*, s. 40.

185 W. Szczygielski, *Niewitecki Stanisław (1904–1969)*, *Polski Słownik Biograficzny*, XXIII/1, 1978, s. 91–92.

---

186 L. J. Łuka, *Wykaz nabytków...*, s. 164, 166, 168, ryc. 11:9.

DZIAŁ ETNOGRAFII

Prezentacja kolekcji muzealnych grudziądzkiego muzeum dokonana w 1925 roku przez ks. dr. Władysława Łęgę wzmiankuje istnienie kolekcji „etnologicznej”¹⁸⁷. Szczegółowy opis lokalizacji gromadzonych na przestrzeni dziesięcioleci zbiorów autor opublikował w *Głosie Pomorskim* z dnia 14 maja 1922 roku. Czytamy w nim:

[...] Dział etnologiczny, umieszczony w suterrenach, zawiera ciekawy zbiór narzędzi i broni przywiezionych z Nowej Gwinei, wyspy położonej na północ od Australji, przez p. Bolumińskiego. Są tam łuki, maczugi, oszczepy, wiosła, maski używane przez dzikich w czasie tańca, łyżki, bransolety itp. Do tego działu należą też zbiory ludoznawcze, znajdujące się na poddaszu. Są tam narzędzia używane przez lud w przemyśle domowym, n.p. krosna, wrzeciona, terlica, kołowrotek itp. Dział ten trzeba uzupełnić i odpowiednio ulokować [...]¹⁸⁸.

Wspomniana kolekcja egzotycznych obiektów zakupiona została w 1899 roku od dr. Bolumińskiego i była pierwszą kolekcją o charakterze etnograficznym wchodzącą w skład zbiorów grudziądzkiego muzeum, stanowiąc niejako zaczątek całości zbiorów prezentujących zabytki kultury tradycyjnej. Decyzją Ministerstwa Kultury i Sztuki z 19 września 1951 roku, zbiory te zostały przekazane do Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie¹⁸⁹.

Prace nad poszerzeniem grudziądzkiej kolekcji muzealnej o profilu etnograficznym trwały nieprzerwanie i poszerzyły się o kolejne eksponaty w 1910 roku, kiedy trafiły do niej obiekty pochodzące z terenu ziemi chełmińskiej oraz tak odległych stron jak Syria i Gwinea¹⁹⁰. Te ostatnie również poszerzyły zbiory sztuki pozaeuropejskiej Muzeum Etnograficznego w Warszawie.

Według informacji umieszczonych w Zapiskach Towarzystwa Naukowego w Toruniu z lat 1925–1935 dział etnograficzny grudziądzkiego muzeum poszerzał konsekwentnie i metodycznie swoje zbiory. Trafiały tam obiekty pochodzące z terenów ówczesnej Rzeczypospolitej, jak np. łapcie poleskie otrzymane od p. Falkowskiego, ale i szereg obiektów związanych ściśle z regionem etnograficznym, na którym zlokalizowane jest muzeum, czyli ziemią chełmińską. W 1928 roku, dzięki staraniom ks. dr. Władysława Łęgi, grudziądzka kolekcja etnograficzna poszerzyła się o przykłady meblarstwa ludowego, którymi były malowane skrzynie wiane, ale i elementy stroju ludowego w postaci czepców chełmińskich, jak również ceramika kaszubska oraz wiejskiej roboty pułapki na myszy – samolówki. Przedwojenne zbiory ceramiki kaszubskiej pochodzącej z warsztatu rodziny Neclów w Chmielnie zakupione zostały w 1931 roku z funduszy pochodzących z opłat za wstęp do muzeum¹⁹¹. Utracone zabytki wzmiankowane są przez Józefa Błachnio na liście strat Działu Etnografii Muzeum w Grudziądzu, sporządzonej w 1948 roku¹⁹². Zapewne zróżnicowany pod względem formy korpus naczyń ceramicznych zapisany został pod numerami inwentarzowymi: 5547–5560. Trudności w jego rozpoznaniu wynikają nie tylko z faktu niepokrywania się ilości wyszczególnionych

187 W. Łęga, *Muzeum Miejskie w Grudziądzu*, s. 83.

188 W. Łęga, *Zbiory muzealne...*, s. 4.

189 A. Mielczewska, *Zbiory działu etnografii*, [w:] *120 lat Muzeum...*, s. 123.

190 Ibidem.

191 Ibidem.

192 MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia, 1948–1996, Wykaz ustalonych strat Muzeum w Grudziądzu.

zabytków z numerami inwentarzowymi, ale i brakiem jakiegokolwiek zachowanej ikonografii, czy choćby opisów. W przypadku czepców ludowych pochodzących z Papowa Toruńskiego, zakupionych w 1934 roku¹⁹³ (o numerach inwentarzowych: 5659, 5660, 5661) zachowały się nie tylko ich opisy, ale i fotografie autorstwa ks. dr. Władysława Łęgi z 1938 roku, które wykorzystał w swojej monografii „Ziemia chełmińska”, wydanej przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze w 1961 roku¹⁹⁴. W 1934 roku zakupiono także do kolekcji muzealnej rzeźbę drewnianą ze Świekatowa (numer inwentarzowy: 5662), która zaginęła podczas II wojny światowej¹⁹⁵. Nieznane są także losy kapliczki drewnianej, pierwotnie mieszczącej w sobie rzeźbioną figurę Matki Boskiej Skępskiej, dłuta Macieja Miłkowskiego, pochodzącej z Ostrowitego. Wojenne losy łaskawe były dla przykładów ludowego meblarstwa z terenu ziemi chełmińskiej i terenów Pomorza. Z wojennej pożogi ocalały przykłady mebli: skrzyń wiannyh (lub tylko ich frontów), drewnianego szelbiąga oraz krzesel. Spośród nich zaginęło tylko jedno krzesło – o miejskiej proveniencji, ale ludowej ornamentyce. Nie zachowało się także ludowe łóżko z malaturą ludową (numer inwentarzowy: 5677) pochodzące z Rozgart w powiecie tczewskim. Wzmiankowana przez Józefa Błachnio – jako strata wojenna – ludowa skrzynia wianna z Siemonia w powiecie toruńskim (numer inwentarzowy: 5719) przekazana została *de facto* jeszcze przed II wojną światową przez ks. Łęgę do zbiorów Muzeum Miejskiego w Toruniu, skąd przeniesiono ją do zbiorów utworzonego Muzeum Etnograficznego w Toruniu (numer inwentarzowy: 1737)¹⁹⁶. W przypadku rzadkich przykładów ceramiki pochodzącej z ziemi chełmińskiej utracono przykłady dwojaków glinianych, służących do przechowywania i transportowania żywności. Dwa z nich – z Grudziądza (wg Józefa Błachnio z Białego Boru) i Świerczynek widnieją na fotografii autorstwa Łęgi z 1934 roku. W przypadku fotografii czarno-białej bezcenny jest szczegółowy opis kolorystyki glazury ceramicznej, który autor umieścił w swojej pomnikowej „Ziemie chełmińskiej”¹⁹⁷.

W skład obecnych zbiorów etnograficznych wchodzi kilka pochodzących z regionu form piernikarskich. W wyniku analizy zdjęć szaf ekspozycyjnych wykonanych przed II wojną światową udało się ustalić braki w tej części kolekcji. Zaginęły bowiem formy z przedstawieniem stojącego mężczyzny, kogi, a także z niezidentyfikowanym motywem ornamentalnym. Podobne losy spotkały również popularne od XIX wieku drewniane modele architektoniczne, które napotkać możemy w wiodących kolekcjach etnograficznych rozlicznych muzeów. Grudziądzkie muzeum posiadało kilka takich (obecnie zaginionych) przykładów, z których najważniejszym był wykonany w 1939 roku model kościoła z Jarantowic w powiecie wąbrzeskim (numer inwentarzowy: 5817). Jego autorem był Franciszek Szymański, który wykonał model drewnianego kościoła wzniesionego jako zbór ewangelicki przez osadników holenderskich w XVIII wieku, z dwuspadowym dachem krytym strzechą. Podobnymi obiektami były modele chat z Pułkowa (numer inwentarzowy: 5794) oraz modele wiatraka i tartaku z Bieńkówki w powiecie chełmińskim (numery inwentarzowe: 5748, 5749). Do zaginionych podczas II wojny światowej obiektów prezentujących dawne zawody wiejskie należy model koła garncarskiego z przysiadką (numer inwentarzowy: 330) utrwalony na negatywie szklanym.

Działania wojenne pozbawiły grudziądzkie zbiory etnograficzne kilku przykładów plastyki obrzędowej z terenów Polski. Były nimi szopka bożonarodzeniowa (numer inwentarzowy: 5710) z Dąbrowy Chełmińskiej, o której – w związku z brakiem jakiegokolwiek opisu i dokumentacji fotograficznej, nie jesteśmy w stanie wyrokować, czy była szopką domową czy też kolędniczą. Zaginęły także wzmiankowane na liście strat sporządzonej przez Józefa Błachnio wzory kraszanek krakowskich i małopolskich (numery inwentarzowe: 5403, 5406, 5423). Tu, podobnie jak w przypadku szopki, nie jesteśmy w stanie jednoznacznie stwierdzić, czy miały one charakter

kolorowych tablic z umieszczonymi na nich przerysami form ornamentalnych, czy były to konkretne obiekty w postaci jajek.

Mimo wielu niejasności wynikających z trudności opisanego niektórych spośród utraconych w czasie wojny zabytków, dysponując jednak w wielu przypadkach dokumentacją fotograficzną, liczymy, że odnalezione w wyniku podjętych działań obiekty z powrotem wzbogacą swoim kapitałem kulturowym zbiory grudziądzkiej instytucji, a dla środowiska etnograficznego staną się bezcennymi dokumentami życia i kultury dawnych mieszkańców ziemi chełmińskiej.

193 A. Mielczewska, op. cit., s. 123.

194 W. Łęga, *Ziemia Chełmińska*, Prace i Materiały Etnograficzne, t. 17, 1961, s. 40–41, 166.

195 MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...

196 Zdjęcie wzmiankowanej skrzyni reprodukowane jest w: W. Łęga, *Ziemia Chełmińska*, s. 320.

197 Ibidem, s. 315.

DZIAŁ HISTORII

Założycielom grudziądzkiego Towarzystwa Starożytności przyświecała idea utworzenia muzeum, w którym prezentowane byłyby przede wszystkim pamiątki związane z dziejami miasta i okolicznych miejscowości. Od samego początku istnienia instytucji szczególną rolę odgrywały tzw. starożytności, czyli zbiory archeologiczne, jednakże członkowie Towarzystwa Starożytności zdawali sobie sprawę, iż pożądane byłyby także przedmioty charakterystyczne dla rozwoju kultury aż do czasów współczesnych¹⁹⁸. Niestety z powodu braku głównego źródła do poznania zasobu muzealnego, czyli ksiąg inwentarzowych z lat 1884–1920, bardzo trudno odtworzyć zbiory działu historycznego. Po otwarciu ekspozycji w refektarzu ratusza w 1899 roku, artefakty historyczne wraz z zabytkami działu sztuki umieszczono zaledwie w dwóch szafach (nr 10 i 11). Kolekcja ta zawierała ozdobne prace ślusarskie, skrzynie, puchary, miecze, włócznie, wędzidła, strzemiona, ostrogi, zapalniczki (stal i kamień), nożyczki do przycinania knotów, klucze, podkowy itp., pochodzące zgodnie z opisem od 1228 roku aż do czasów współczesnych. Ponadto w gablotach zaprezentowano różnego rodzaju dyplomy, w tym czeladnicze, dokumenty i zdjęcia. Ekspozycję uzupełniały przedmioty ustawione przy ścianach: szpontony, kamienne kule, wiadro ze studni zamkowej, model nowego kościoła ewangelickiego wykonany z tragantu (żywica pozyskiwana z krzewu rodzaju traganek), itp.¹⁹⁹ Z pewnością na ekspozycji prezentowanej w ratuszu nieczęsto dochodziło do zmian w prezentacji zbiorów, poza najcenniejszymi artefaktami, które periodycznie umieszczano w szafie numer 12²⁰⁰. Obecnie zbiory dawnego działu historycznego podzielone są na cztery odrębne inwentarze: militaria, ikonografia, archiwalia i przedmioty historyczno-artystyczne²⁰¹. Zarówno zakres chronologiczny, jak i przedmiotowy obiektów jest bardzo szeroki, przy czym należy pamiętać, że do przedwojennych inwentarzy wpisywano wszystkie zebrane w toku działalności obiekty (poza numizmatyką, którą wydzielono w 1901 roku). Klasyfikacyjnie można wyodrębnić następujące zabytki, z których część zachowała się w zbiorach muzeum od końca XIX wieku do okresu II RP:

- **Ikonografia** – mapy, plany, zdjęcia, pocztówki;
- **Archiwalia** – dokumenty, rękopisy, druki, plakaty, dyplomy, przywileje królewskie, księgi cechowe, starodruki, korespondencja, listy, legitymacje, listy dobrego urodzenia, książki, gazety;
- **Historyczno-artystyczne** – sztandary, tłoki pieczętnie, drzewce, klucze, kajdany, emblematy cechowe, butelki, itd.;

198 „Der Gesellige”, 17 VI 1884 r., MG, sygn. MG/AR/26, Protokoll-Buch...

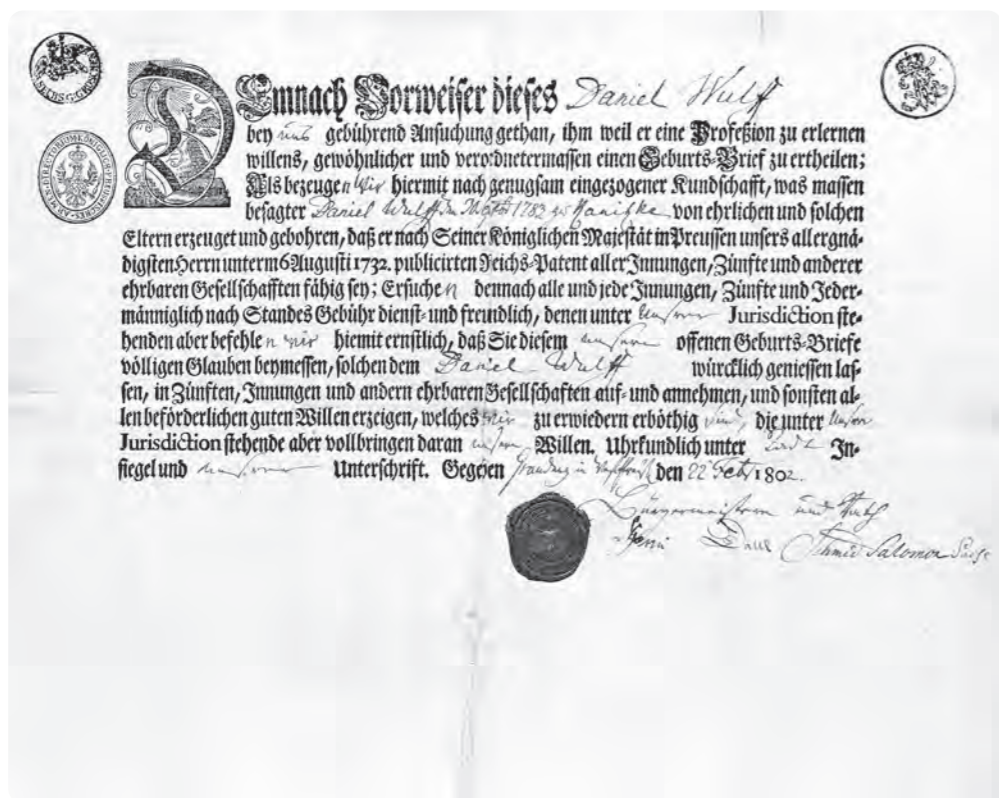
199 MG, brak sygn., *Städtisches Museum*, s. 3–4 (nienumerowane). Bardzo możliwe, że niektóre zbiory historyczne pokazywano również w szafie nr 12, w której prezentowano nowe nabytki i znaleziska, a także w szafach 13, 14 i 15, w których umieszczono różne przedmioty z różnych okresów.

200 Identyfikacja opis szaf z okresu historycznego znajduje się w publikacji z okazji 25-lecia Towarzystwa Starożytności z 1908 r.

201 Istnieje jeszcze inwentarz „Kawaleria”, którego zbiory dotyczą przede wszystkim Centrum Wyszkolenia Kawalerii w Grudziądzu, 18 Pułku Ułanów Pomorskich i innych obiektów dotyczących jazdy polskiej. Inwentarze „Militaria” i „Kawaleria” znajdują się pod opieką kustosa mgr. Mariusza Żebrowskiego, natomiast „Historyczno-artystyczne”, „Archiwalia” i „Ikonografia” kustosa mgr. Dawida Schoenwalda. Zdarzają się przypadki zapisów w inwentarzach obiektów, które powinny być włączone do zbiorów Gabinetu Numizmatycznego (medale, akcje) lub Działu Sztuki (wyroby rzemiosła artystycznego, rysunki, grafiki).

Mapa doliny Tempe w greckiej prowincji Tesalia, wykonana przez Abrahama Orteliusa w 1590 r., wydana drukiem w Antwerpii w 1624 r., miedzioryt. MG, sygn. MG/IK/129

Świadectwo czeladnicze Cechu Krawców w Grudziądzu, wystawione dla Daniela Wulfa, 1802 r. MG, sygn. MG/AR/4.

Niestety, obecnie nie jesteśmy w stanie odtworzyć liczby obiektów muzealnych z działu historii, które przetrwały okres wojenny, ponieważ w 1970 roku na nowo utworzono inwentarze, przy czym nie zachowano wówczas systemu chronologicznego wpisów²⁰². Kolejnym problemem jest proveniencja zbiorów po 1945 roku. W toku porządkowania zbiorów muzealnych i archiwalnych okazało się, że część obiektów, znajdujących się przed wojną w zbiorach Archiwum Miejskiego w Grudziądzu, zostało wpisanych do inwentarza muzealnego i na odwrót, co przy braku inwentarza muzealnego z okresu pruskiego jest sporym utrudnieniem w identyfikacji pierwotnego pochodzenia obiektów²⁰³.

Spora część obiektów działu historii, które znajdowały się na stanie muzeum do 1920 roku, jest prezentowana obecnie na wystawie stałej, poświęconej historii miasta, której otwarcie miało miejsce w 1974 roku²⁰⁴. Z ilości i różnorodności zachowanych obiektów możemy wywnioskować, że członkowie Towarzystwa Starożytności nabywali poprzez zakupy i dary obiekty związane przede wszystkim z historią Grudziądza i okolic, nie pomijając jednak przedmiotów z innych części świata. Do najcenniejszych zabytków z inwentarza ikonografii zaliczamy cztery atlasy świata z XVIII wieku²⁰⁵ oraz atlas wojny o sukcesję hiszpańską z lat 1701–1714, wydany ok. 1715 roku²⁰⁶. Zainteresowanie kartografią musiało być w Towarzystwie Starożytności bardzo duże, o czym świadczą także licznie zachowane pojedyncze mapy kontynentów, krajów i miast różnych części świata. Najstarsza mapa (Austrii) w zbiorach ikonograficznych została wydana w Antwerpii w 1584 roku²⁰⁷. Bardzo mało informacji zachowało się w przypadku zdjęć i pocztówek. Jak sami członkowie Towarzystwa Starożytności zaszygnowali, zbierali oni również przedmioty współcześnie wytworzone i po ilości zachowanych do dzisiaj tego typu zbiorów można śmiało powiedzieć, że uzupełniano kolekcję systematycznie do ok. 1918 roku. Analiza pojedynczych obiektów potwierdza, iż do 1939 roku nie zapisywano na obiektach numerów inwentarzowych, przez co nie wiemy, czy były one zapisywane do inwentarza głównego²⁰⁸.

Z działu przedmiotów historyczno-artystycznych na uwagę zasługuje zbiór tłoków pieczętnych herbowych, cechowych, wojskowych i miejskich, szczególnie cenna jest pieczęć miasta Grudziądza z 1693 roku²⁰⁹.

202 Przykładowo w księdze inwentarzowej archiwaliów pierwszy zapis o pochodzeniu obiektu pochodzi z 1968 r. i posiada nr inwentarzowy MG/AR/145 (legitymacja byłego jeńca wojennego nr 3301 S. Amrogowicza, wystawiony przez Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie 19 VI 1945 r. W księdze muzealiów historyczno-artystycznych pod nr. MG/HA/3 wpisany jest sztandar Towarzystwa Sportu Wędkarskiego w Grudziądzu z 1939 r., będący darem Polskiego Związku Wędkarskiego w Grudziądzu w 1970 r. Ostatni wpis w tym inwentarzu (MG/HA/72) z adnotacją „Dawne zbiory muzeum” pochodzi z 26 IX 1975 r. Najprawdopodobniej dla systematyzacji obiektów Działu Historii przyjęto zasadę spisu z natury, pomijając aspekty proveniencji zbiorów.

203 APT, J. A. Łukaszewicz, Inwentarz miasta Grudziądza, Grudziądz 1925. Przykładowo pozycja 29 w Części I Przywileje Dyplomu Dokumenta – 1698 r., dokument króla Augusta II Mocnego, „zatwierdza przywileje poprzednich królów i Krzyżaków”, obecnie sygn. MG/AR/3; pozycja 34 – 1766 r., dokument króla Stanisława Augusta Poniatowskiego „zatwierdza przywileje Grudziądza Augusta II z r. 1698 i Augusta III z r. 1739”, obecnie sygn. MG/AR/1.

204 Na wystawie stałej o dziejach Grudziądza od okresu średniowiecza do 1939 r., eksponowanej przy ul. Spichrzowej 9, znajdują się między innymi militaria, aczkolwiek większa część umieszczona jest w magazynach.

205 MG, sygn. MG/IK/142, MG/IK/143, MG/IK/147, MG/IK/148.

206 MG, sygn. MG/IK/124.

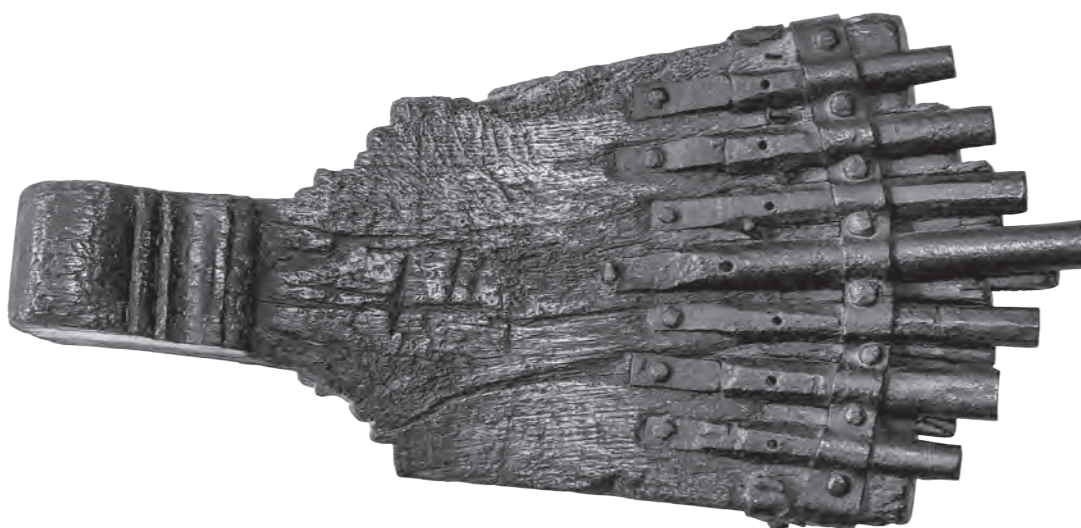
207 MG, sygn. MG/IK/126; *Austriae Ducatus Chorographia* Wolfgango Lazio Auctore, wykonana przez A. Orteliusa.

208 Są dwie możliwe opcje: zapisywano obiekty do inwentarza głównego i przechowywano je w opakowaniach, na których zapisywano numer inwentarzowy lub ich nie katalogowano. Pierwsze nadania numerów inwentarzowych pochodzą z okresu okupacji niemieckiej.

209 MG, sygn. MG/HA/27. Pieczęć w blaszanym pudełku z herbem Grudziądza i napisem w otoku „Sigillum Civitatis Graudent. Maius”.

Wystawa poświęcona Courbièrowi w twierdzy grudziądzkiej, 1908 r. Cała ekspozycja została przekazana do muzeum w 1916 r., „Wanderer durch Ost – und Westpreussen”, s. 33.

Działko siedmiolufowe z XVII w., zakupione przez muzeum w 1936 r. Obecnie eksponat prezentowany na wystawie stałej poświęconej historii Grudziądza przy ul. Spichrzowej 9. MG, sygn. MG/ML/257.

Z wczesnego okresu działalności Towarzystwa Starożytności pochodzą średniowieczne militaria, pokazane na wystawie stałej, m.in. fragment kolczugi oczkowej z XIV/XV wieku²¹⁰, dwa miecze żelazne²¹¹, groty włóczni²¹², broń biała²¹³, szyszak husarski²¹⁴, halabardy²¹⁵ i szpontony²¹⁶.

W 1916 roku zbiór muzeum został powiększony o eksponaty, które zostały przekazane ze zlikwidowanego Muzeum Courbièrea, mieszczącego się w twierdzy grudziądzkiej, dzięki czemu zaaranżowano kolejną ekspozycję poświęconą temu obiektowi i jego komendantowi. W zamian za ten transfer miasto przekazało zachodniopruskiemu 175. Pułkowi Piechoty pieniądze (1 500 marek) na budowę nowego kasyna²¹⁷. Nie znamy pełnej listy przekazanych eksponatów do instytucji, możemy jedynie określić je na podstawie zdjęć opublikowanych na łamach prasy niemieckiej z 1908 roku, a także negatywów i fotografii z 1916 roku. Z działu historii do najcenniejszych eksponatów, które zaprezentowano na owej ekspozycji, zaliczamy mapy i plany twierdzy z końca XVIII i pierwszej połowy XIX wieku, broń palną (karabiny skałkowe i kapiszonowe, pistolety skałkowe i kapiszonowe), broń białą (szable, tasaki), osobiste pamiątki po Courbièrze (m.in. dokumenty, pieczęcie), działka regimentowe²¹⁸, klucze do twierdzy²¹⁹ i kule żelazne.

Po przejściu muzeum przez władze polskie w 1920 roku opiekun zbiorów, kustosz ks. dr Władysław Łęga, nie zmienił ekspozycji stałej aż do 1939 roku. Prowadzony przez niego rękopiśmienny inwentarz z lat 1923–1939 skłania nas do konkluzji, iż w sferze jego zainteresowań były przede wszystkim obiekty związane z dziedzinami archeologii, numizmatyki, etnografii i etnologii. Pierwszy zapis księgi inwentarzowej, dotyczący działu historii pochodzi dopiero z 1928 roku (komunikat bojowy z roku 1863)²²⁰. Gdyby przyjąć obecną klasyfikację zbiorów okazuje się, iż w okresie II RP do zbiorów muzeum trafiło zaledwie 10–12 pozycji inwentarzowych, z których najcenniejszym jest działko siedmiolufowe z XVII wieku, znalezione na strychu kościoła w miejscowości Czarze w powiecie chełmińskim, zakupione przez ks. Łęgę w 1936 roku²²¹. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że kustosz zbierał także obiekty współcześnie wytworzone (mapy, pocztówki, zdjęcia, plakaty, dokumenty), nie uznając ich jednak za zbiory strictly muzealne²²². Dopiero H. B. Meyer, który został mianowany dyrektorem muzeum w okresie okupacji niemieckiej, przeprowadził szeroko zakrojoną kwerendę historyczną, dzięki której w drodze darów i zakupów pozyskał wiele muzealiów, zwłaszcza elementów umundurowania, broni białej i palnej. Były to jednak obiekty związane przede wszystkim z „niemiecką” historią miasta. Dzieje Grudziądza w okresie panowania Polski do XVIII wieku i w II RP zostały przez niego niemal zupełnie pominięte lub posłużyły do antypolskiej propagandy nazistowskiej, czego dowodem są wystawy organizowane w latach 1940–1944.

210 MG, sygn. MG/ML/193.

211 MG, sygn. MG/ML/203, MG/ML/324.

212 MG, sygn. MG/ML/197, MG/ML/198, MG/ML/199, MG/ML/201.

213 Szpada walońska, XVII/XVIII w., MG, sygn. MG/ML/281; Rapier, XVII w., MG, sygn. MG/ML/279.

214 MG, sygn. MG/ML/89.

215 MG, sygn. MG/ML/262, MG/ML/263, MG/ML/264, MG/ML/265, MG/ML/266.

216 MG, sygn. MG/ML/269, MG/ML/271a, MG/ML/271b.

217 „Aus dem Ostlande. Posener Land und Weichselgau”, 1916, nr 5, s. 231.

218 MG, sygn. MG/ML/259, sygn. MG/ML/260.

219 MG, sygn. MG/HA/58, MG/HA/59, MG/HA/60.

220 MG, brak sygn., Katalog III, s. 9, nr inw. 5488.

221 Ibidem, s. 16, obecnie MG, sygn. MG/ML/257.

222 Przykładowo: Katalog Wystawy Sztuk Pięknych, 1921 r., MG, sygn. MG/AR/225; szarfa z odsłonięcia Pomnika Niepodległości w Grudziądzu, 1930 r., MG, sygn. MG/HA/71.

GABINET NUMIZMATYCZNY

Historia bogatej i obszernej kolekcji numizmatów stanowiących dziś własność grudziądzkiego Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi jest ściśle związana z działalnością w mieście od końca 1883 roku Towarzystwa Starożytności (Alterthums-Gesellschaft Graudenz) i powołaniem w czerwcu kolejnego roku placówki muzealnej.

Obok zbiorów archeologicznych stanowiących główną oś kolekcji i badań prowadzonych przez członków Towarzystwa Starożytności (zwłaszcza w jego pierwszym okresie działalności), a także eksponatów historycznych czy artefaktów sztuki, od początku w zainteresowaniu twórców muzeum były zabytki numizmatyczne. Trzon kolekcji stanowiły zbiory prywatne osób zaangażowanych w działalność Alterthums-Gesellschaft oraz znaleziska pochodzące z okolicznych wykopaliisk archeologicznych, przekazane w momencie utworzenia muzeum²²³.

Początkowo numizmaty nie tworzyły osobnego zbioru. Przez pierwszych kilkanaście lat działalności pozostawały skatalogowane w głównym muzealnym inwentarzu²²⁴. Zmieniło się to z początkiem XX wieku. W marcu/kwietniu 1901 roku wydzielono osobny katalog, w którym rozpoczęto wpisywanie artefaktów numizmatycznych – głównie monet i medali oraz – początkowo nielicznych – pieniędzy papierowych. Prace te koordynował dr Ignatz Praetorius, członek Towarzystwa Starożytności, który sprawował pieczę nad zbiorem numizmatycznym²²⁵. W lipcu 1903 roku został założony II tom inwentarza.

W zainteresowaniu grudziądzkiego muzeum znajdowały się monety pochodzące z całej Europy i świata. Najlicniejszą grupę już od początku stanowiły numizmaty związane swoją proveniencją z różnymi formami państwowości niemieckiej. W momencie założenia muzeum i w ciągu pierwszych dekad jego działalności, a więc w czasach istniejącego od 1871 roku Cesarstwa Niemieckiego, licznie reprezentowane były obiekty wyemitowane w jego częściach – królestwach: Prus, Bawarii, Saksonii i Wirtembergii, wielkich księstwach (m.in. Badenii) i księstwach czy też wolnych miastach hanzeatyckich (np. Hamburgu). Szczególnie chętnie i bardzo licznie włączane do zbiorów były monety Królestwa Prus, na terenie którego położony był Grudziądz od 1772 roku. Katalogi wskazują ponad 700 takich pozycji inwentarzowych²²⁶.

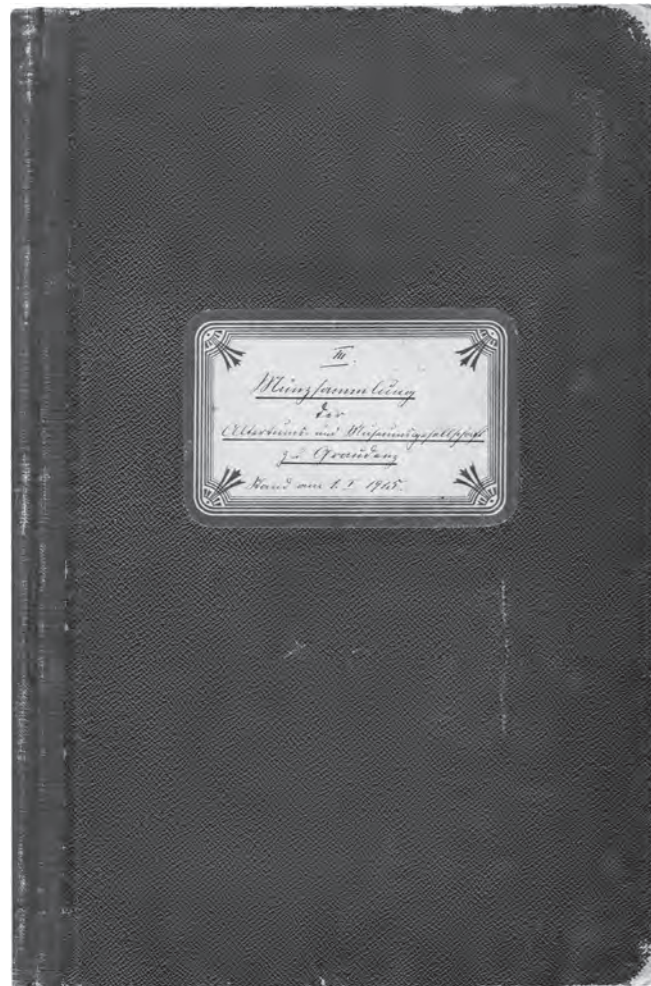
Do kolekcji włączano także obiekty emitowane niegdyś przez nieistniejące wówczas państwo polskie, na którego terenie znajdował się przez wieki Grudziądz. Należy podkreślić, że liczba pozycji inwentarzowych takich monet w 1920 roku, a więc u schyłku okresu, kiedy kolekcję muzealną prowadziło niemieckie Towarzystwo Starożytności,

223 MG, sygn. MG/AR/47, Dokument założycielski Graudenzers Altertums-Gesellschaft, 19 XI 1883 r.; MG/AR/26, Protokoll-Buch..., „Der Gesellige”, 17 VI 1884 r.; S. Anger, *Rückblick...*

224 Na początku lat 60. XX w., a więc już kilkanaście lat po II wojnie światowej (sic!), w muzeum znajdował się jeszcze pierwotny, ogólny katalog – dziś zaginiony. J. Błachnio, *Zarys historii zbioru numizmatycznego Muzeum w Grudziądzu*, „Rocznik Grudziądzki”, t. II, 1961, s. 159.

225 MG, sygn. MG/AR/1180-1, Alterthums-Gesellschaft Graudenz, 1901, [Vol.] I, strona tytułowa. J. Błachnio jako datę wydzielienia zbioru numizmatycznego podaje 17 I 1902 r., powołując się na specjalną uchwałę Towarzystwa Starożytności. Tego dnia miało miejsce zebranie organizacji, podczas którego przekazano numizmaty do opracowania przez dr I. Praetoriusa. Ta oficjalna decyzja nie zmienia jednak faktu, że osobny inwentarz numizmatyczny został założony niespełna rok wcześniej. J. Błachnio, *Zarys historii...*, s. 159. Por. B. Michalska-Kaczor, *Zbiory gabinetu numizmatycznego*, [w:] *120 lat Muzeum...*, s. 110.

226 MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 35-46; MG/AR/1180-2, Alterthums-Gesellschaft Graudenz, 1903, [Vol.] II, s. 91-117.

Okladka III tomu inwentarza numizmatów.
MG, sygn. MG/AR/1180-3, Münzensammlung
von Altertums und Museumgesellschaft zu Graudenz.
Stand am 1.1.1915, [Vol.] III

Strona tytułowa II tomu katalogu numizmatów.
MG, sygn. MG/AR/1180-2.

Talar, Królestwo Prus, Fryderyk II, 1771 r., śr. 38 mm.
MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 43, poz. 199.
Zachowana do dziś moneta – nr inw. MG/MY/1158.

nie jest niska i wynosi niespełna trzysta obiektów²²⁷. Ogółem jednak, na tle innych rodzajów numizmatów, które znajdowały się w zbiorach, nie jest to wiele, biorąc pod uwagę okres historycznej przynależności nadwiślańskiego grodu do Królestwa Polskiego, trwający łącznie kilkaset lat²²⁸.

Duża część monet pochodziła z okresów najnowszych – względem momentu włączenia ich do zbiorów – tj. z XVIII, XIX i początku XX stulecia, ale nie brakowało egzemplarzy bitych przez cesarzy rzymskich²²⁹ czy średniowiecznych monet krzyżackich i polskich. Wśród innych krajów europejskich, z których pochodziły monety włączone do zbiorów w pierwszym okresie działalności muzeum, tj. do roku 1920²³⁰, wymienić można m.in.: Austro-Węgry²³¹, Bułgarię²³², Danię²³³, Francję²³⁴, Grecję²³⁵, Italię/Włochy²³⁶, kraje półwyspu iberyjskiego (łącznie ujęte w katalogu zostały Hiszpania i Portugalia)²³⁷, Niderlandy (w tej grupie znajdowały się Belgia, Holandia i Luksemburg)²³⁸, Norwegię²³⁹, Rosję²⁴⁰, Rumunię²⁴¹, Serbię²⁴², Szwajcarię²⁴³, Szwecję²⁴⁴, Turcję („i kraje zaprzyjaźnione”)²⁴⁵ czy Wielką Brytanię²⁴⁶.

227 Zob. MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 31-34, 75-80; MG/AR/1180-2, s. 141-148. Niezwykle istotną kwestią, którą należy wyraźnie zaznaczyć jest fakt, iż rzeczywista liczba pozycji inwentarzowych (a co z tym bezpośrednio związane – sztuk eksponatów) była jednak niższa w związku z podwójnymi wpisami, wykreśleniami oraz (dość rzadką) zmianą kategorii obiektów. Uwaga ta dotyczy niemal wszystkich podawanych w tekście konkretnych ilości pozycji inwentarzowych, których nie można przyjmować jako faktycznie istniejących w zbiorach, bez uwzględnienia wskazanych problemów.

228 Jako ciekawostkę można przytoczyć sposób określenia polskich monet wybitych podczas powstania listopadowego. W inwentarzu określono je w kilku miejscach jako pochodzące z „Rewolucji polskiej” lub „Rewolucji 1831”. Zob. np.: MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 144, poz. 179; s. 145, poz. 219; sygn. MG/AR/1180-3, s. 9.

229 Łącznie 86 pozycji inwentarzowych. MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 47-50; MG/AR/1180-2, s. 119-120.

230 Podanie sumarycznych danych za cały okres podlegający badaniom, czyli do roku 1939, jest niemożliwe ze względu na bardzo dużą niedokładność prowadzenia inwentarza w okresie międzywojennym, o czym szerzej w dalszej części tekstu.

231 Zbiór numizmatów sygnowanych w inwentarzu jako austro-węgierskie liczył aż 447 pozycji inwentarzowych. MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 27-30; MG/AR/1180-2, s. 75-90, 149-150, 168, 170.

232 W odniesieniu do niemalże wszystkich monet z tego kraju (18 z 19) można z pewnością stwierdzić, że zostały dołączone do zbiorów dopiero w latach 1914-1918. MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 6.

233 Do inwentarza wpisano 93 pozycje. MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 7-8; MG/AR/1180-2, s. 17-19.

234 Monety francuskie liczyły 187 pozycji inwentarzowych. MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 11-15; MG/AR/1180-2, s. 25-28.

235 Do końca pierwszej dekady XX w. do zbiorów muzealnych włączono tylko jedną grecką monetę. Z kolei w następnym dziesięcioleciu – kolejne osiem. MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 29.

236 W zbiorach znajdowało się 125 pozycji inwentarzowych. MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 16-18; sygn. MG/AR/1180-2, s. 37-39, 165.

237 Mennictwo Hiszpanii i Portugalii reprezentowało w zbiorach grudziądzkich 38 pozycji inwentarzowych. MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 71-73.

238 Obszerny zespół monet liczył 211 pozycji inwentarzowych. MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 25-26; MG/AR/1180-2, s. 69-72, 153-155.

239 Pierwsze monety norweskie włączono do kolekcji dopiero w 1912 r., a łącznie liczyły 19 pozycji inwentarzowych. MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 73.

240 Numizmaty proveniencji rosyjskiej obejmowały 336 pozycji inwentarzowych. MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 51-56; MG/AR/1180-2, s. 121-124, 129-130.

241 Do końca pierwszej dekady XX w. w zbiorach znalazły się tylko 3 monety. Razem zgromadzono niewielką grupę obejmującą 18 pozycji inwentarzowych. MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 125.

242 Był to niewielki zespół 14 monet. MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 127.

243 Łącznie było to 59 pozycji inwentarzowych. MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 67-68.

244 Szwedzkie monety liczyły 131 pozycji inwentarzowych, z czego sporą liczbę (56) włączył do zbiorów pierwszy „kustosz” prowadzący inwentarz – prof. I. Praetorius. MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 61-66; MG/AR/1180-2, s. 167.

245 Razem zgromadzono do 1920 r. 49 monet. MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 81-82.

246 Monety brytyjskie obejmowały 132 pozycje inwentarzowe. MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 9-10; MG/AR/1180-2, s. 11-15.

Ponadto kolekcję stanowiły monety z państw znajdujących się na obu kontynentach amerykańskich (ujęte łącznie)²⁴⁷, Chin²⁴⁸ czy Persji²⁴⁹.

Z pewnością poczesne miejsce w zbiorach miały monety kruszcowe, zwłaszcza wybite ze złota. W grudziądzkiej kolekcji muzealnej do roku 1939 (a wiele wskazuje na fakt, że w całym jej dziejach) znajdowały się 23 złote numizmaty. Taka liczba wpisów istnieje na kartach tomów I i II inwentarza. Co najmniej dziewięć z nich zostało zakupionych²⁵⁰. Trudno precyzyjnie wskazać na moment, kiedy pierwsze złote monety trafiły do zbiorów. Niewykluczone (tak wynika z dostępnych danych), że były to: dukat gdański Jana III Sobieskiego z 1688 roku, dukat niderlandzki Józefa II Habsburga z 1783 roku i dukat austriacki Ferdynanda I z 1848 roku, które znacząco wzbogaciły kolekcję w początku 1904 roku²⁵¹.

Wymieniony dukat gdański z końca XVII stulecia z wizerunkiem polskiego monarchy współcześnie stanowiłby najcenniejszy pod względem historycznym i kolekcjonerskim eksponat zbiorów Gabinetu Numizmatycznego. Niestety, nie zachował się do dziś.

Oprócz pełnoprawnych (państwowych) monet w grudziądzkiej kolekcji muzealnej znajdowały się monety zastępcze. Ich emitentami były z reguły zarządy miast i powiatów. Były kierowane do obiegu w związku z aktualnymi, w pewnych momentach historii, potrzebami na pieniądź zdawkowy o niskich nominałach. Łącznie w zbiorach do 1920 roku znajdowało się kilkadziesiąt sztuk²⁵².

Bogato prezentowała się kolekcja medali. Liczyła ponad 400 obiektów²⁵³. Były wśród nich popularne okazy, ale nie brakowało obiektów cennych i co ważne w kontekście poruszanej problematyki strat wojennych – współcześnie rzadkich i wartościowych.

Z powodów naturalnych duży odsetek całej kolekcji medalierskiej grudziądzkiego muzeum tworzyły wytwory proveniencji prusko-niemieckiej. Liczne były też medale francuskie, angielskie czy rosyjskie. Pojedyncze obiekty pochodziły z Italii/Włoch, Szwecji, Hiszpanii czy Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. W tym kontekście warto odnotować charakterystyczny fakt jedynie symbolicznej reprezentacji medali polskiego pochodzenia w zbiorach placówki muzealnej miasta posiadającego silnie niemiecki charakter, jakim był w końcu XIX i na początku XX wieku Grudziądz²⁵⁴.

Znacząca większość obiektów posiadała – zgodnie z ideą medalierstwa – charakter pamiątkowy, okolicznościowy lub nagrodowy. W czasach dominacji monarchii absolutnych w Europie, ale także w wieku XIX i na początku XX niezwykle chętnie i nad wyraz często odwoływano się do postaci królów i cesarzy, celebując za pomocą medali

247 168 pozycji inwentarzowych, z czego tylko ok. 20 zostało włączonych do zbioru do schyłku pierwszej dekady XX w. MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 1-4, 7-8, 31.

248 Monety dalekowschodnie, sygnowane w inwentarzu jako chińskie, liczyły 24 pozycje inwentarzowe. MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 9.

249 Pierwsze monety perskie włączono dopiero w 1914 r. Stanowiły najmniejszy zbiór w kolekcji muzeum grudziądzkiego (5 sztuk). MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 169.

250 Szersze dane dotyczące rodzaju złotych monet przedstawione są w katalogu strat wojennych.

251 MG, sygn. MG/AR/25, Graudenzer Altermums-Gesellschaft Protokollbuch II..., s. 68. Natomiast inwentarze numizmatyczne nie podają daty dołączenia tych monet do zbiorów. Zob. MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 70, poz. 60; s. 82, poz. 142; s. 143, poz. 166.

252 MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 69, 83-84, 91-92.

253 Liczba numerów inwentarzowych i statystyki Towarzystwa Starożytności wskazują na 502 pozycje. Jest to jednak nieprawdziwa wartość obejmująca pozycje wykreślone, wpisy dublujące się, przeniesione do innych kategorii zbiorów (monet) oraz m.in. żetony płatnicze i pieniądze zastępcze (głównie Kriegsgeldy – sic!), które także znajdują się w spisie medalierstwa. MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 69, 83-84, 87-96; MG/AR/1180-2, s. 173-192; MG/AR/1180-3, passim.

254 Były to np. medal sławiący Józefa ks. Poniatowskiego z 1813 r. (zachowany do dziś – sygn. MG/ME/18) czy medalik z wyobrażeniem Matki Bożej z Gietrzwałdu z k. XIX w., związany z objawieniami maryjnymi w tej miejscowości.

Ufke gebrannt worden“.

Nachdem Herr Rentier Friedrich noch einige Erzeugnisse altitalienischen Gewerbfleißes, gewebte Handtücher, Servietten zc., vorgelegt hatte, erstattete der Konseruator, Herr Professor Dr. Praetorius, Bericht über die letzten Erwerbungen für die Münzensammlung. Herr Bankdirektor Sternberg hat der Gesellschaft ein Jubiläumsgeldstück von der Preußenfeier im Jahre 1901 geschenkt. Aus der Kupferstich-Schekung wurden vier Goldstücke vorgelegt. Das wertvollste Stück davon ist ein Danziger Goldgulden aus dem Jahre 1688 mit dem Bildnis Johann III. (Sobieski) von Polen. Ein holländischer Dukaten von 1783 und ein österreichischer von 1848 mit dem Bildnisse Ferdinand I. sowie ein Golddollar der Vereinigten Staaten Amerikas von 1856 wurden mit Interesse beichtigt.

Der Vorsitzende, Herr Direktor Dr. Unger, machte sodann einige Mitteilungen über das neu zu errichtende Museum und die Bibliothek.

Wycinek prasowy z gazety „Der Gesellige“ informujący o przekazaniu do zbiorów muzeum kilku złotych monet. MG, sygn. MG/AR/25, Graudenzler Altertums-Gesellschaft Protokollbuch II..., s. 68.

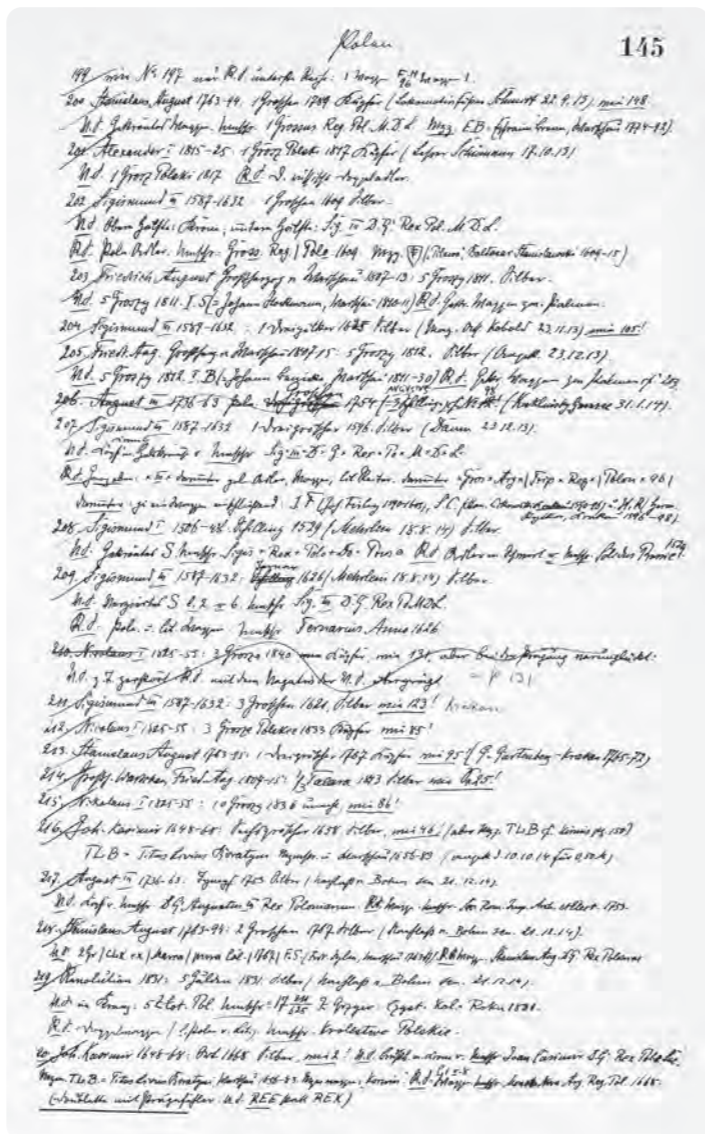
Medal upamiętniający złożenie hołdu w Berlinie przez lenników Fryderyka Wilhelma III, Królestwo Prus, 1798 r. MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 96, poz. 29. Zachowany do dziś obiekt – nr inw. MG/ME/216.

Josef Hradze (sygn.)
Poniatowski

Łył dla oyczyny
Umort dla sławy
Bog mi powierzył honor
Polaków; Temu tyłko oddam
19. Paz. 1813.
Razdriemik = October

Odbitka ołówkowa przedstawiająca medal ku czci Józefa ks. Poniatowskiego, 1813 r. MG, sygn. MG/AR/1181-1.

Jedna ze stron II tomu inwentarza numizmatów z wpisami monet polskich. Zwraca uwagę poz. 219 – 5 guldenów (tj. złotych) z „Rewolucji 1831”, jak określano wówczas powstanie listopadowe. MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 145.

różnorakie wydarzenia z ich życia oraz funkcjonowania państwa. Należały do nich momenty wstąpienia na tron, rocznice koronacji i urodzin, zawarcia małżeństwa przez władców itp.²⁵⁵

Kolejna liczna grupa medali znajdujących się w kolekcji grudziądzkiego muzeum odnosiła się do wojen, głównie tych, w których stroną było Królestwo Prus czy Cesarstwo Niemieckie. Spośród konfliktów – temat nadzwyczaj często podejmowany w sztuce medalierskiej w wieku XIX i na początku XX, z których to okresów pochodziła największa liczba medali w zbiorach – należy bez wątpienia wymienić wojny napoleońskie oraz wojnę francusko-pruską (1870–1871).

Bardzo chętnie kolekcjonowano medale i ich mniejsze formy (medaliki) o charakterze religijnym. Wśród obiektów tego rodzaju pozyskanych przez Towarzystwo Starożytności w Grudziądzu znajdowała się kolekcja medali papieskich z XVI–XIX wieku czy też pamiątek reformacji i związanych z nią wydarzeń oraz ich kolejnych rocznic.

Spora grupa obiektów, które znajdowały się w zbiorach, odnosiła się do chętnie organizowanych w „długim wieku XIX” wystaw przemysłowych, rolniczych itd. Medale te w większości dotyczyły ekspozycji organizowanych na terenie państw niemieckich.

Bezpośrednio z Grudziądzem, siedzibą muzeum i Towarzystwa Starożytności, związana była niewielka grupa wytworów sztuki medalierskiej. Wśród nich znajdowały się medale z wystaw przemysłowych organizowanych w mieście w roku 1885 i 1896 czy medal pamiątkowy stacjonującego w miejscowym garnizonie 129 Regimentu Piechoty z 1906 roku.

Liczną grupę wśród zbiorów medalierskich stanowiły nowożytnie i późnonowożytnie żetony, a wśród nich liczmany (tokeny), popularne w Europie od średniowiecza i wykorzystywane m.in. w prowadzeniu księgowości, ale także w grach towarzyskich, a później również kolekcjonowane. Dość rzadkie w zbiorach grudziądzkiego muzeum były natomiast żetony płatnicze, będące formą pomocniczego pieniądza zastępczego. Do najciekawszych, a ponadto związanych bezpośrednio z Grudziądzem, należy żeton o nominale 10 fenigów na przejazd tramwajem elektrycznym.

Trzeci główny zespół numizmatów stanowiły pieniądze papierowe, w tym pieniądze zastępcze i papiery wartościowe. Była to bardzo niewielka grupa eksponatów. Jedynie bony o charakterze zastępczym tworzyły większy zbiór.

Wśród kilkunastu pełnoprawnych banknotów w kolekcji muzealnej tworzonej przez niemieckie Towarzystwo Starożytności znajdowały się amerykańskie dolary, brazylijskie reale i peso, pruskie talary, austriackie krajcary, tureckie piastry czy grecka drachma²⁵⁶.

Jedynym w zbiorach reprezentantem papierów wartościowych była akcja na 50 talarów Towarzystwa Budowy Drogi Brodnica – Grudziądz z 1847 roku wraz z ośmioma kuponami na lata 1852–1859, którą przekazał Jacob Bohm w 1903 roku²⁵⁷.

Wspomniany wyżej, liczący ponad sto egzemplarzy (do roku 1920), zbiór zastępczych pieniędzy papierowych grudziądzkiego muzeum, związany jest z emisjami pochodzącymi z czasów Wielkiej Wojny i zaburzeń na rynku finansowym, tj. odpływem z obiegu monet kruszcowych, a nawet bitych z metali nieszlachetnych oraz koniecznością zapewnienia niedoboru środków płatniczych o niskich nominałach, dla zapewnienia względnie normalnego krążenia

255 Zbiory licznie wzbogacały medale związane z królami Prus i cesarzami II Rzeszy Niemieckiej oraz urzędnikami dworu czy też wysokimi oficerami, dowódcami wojskowymi.

256 MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 189; MG/AR/1180-3, s. 188.

257 MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 189, poz. 4; MG/AR/25, Graudenzler Altertums-Gesellschaft Protokollbuch II..., s. 54.

Żeton z wystawy przemysłowej w Newcastle w Anglii, 1825 r.
MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 174, poz. 58.
Zachowany do dziś obiekt – nr inw. MG/ME/159.

Banknot 50 dolarów, USA, 1864 r. (av). MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 188.
Zachowany do dziś obiekt – nr inw. MG/ME/262.

pieniądza. Najliczniejszy w zbiorach zespół ponad 70 sztuk pochodził z miast Rzeszy Niemieckiej. Pozostałe posiadały proveniencję m.in. francuską i rosyjską²⁵⁸.

Osobną kolekcję stanowiły bony przeznaczone do wewnętrznego obiegu w kilku obozach jenieckich z okresu I wojny światowej, przeznaczonych dla oficerów i szeregowych państw Ententy. Były to więc obiekty kolekcjonowane niemalże na bieżąco i włączone do zbiorów muzealnych u schyłku drugiej dekady XX wieku. Kilka z nich pochodziło również z grudziądzkiego obozu²⁵⁹.

Krótkiego omówienia wymaga przedstawienie sposobów pozyskiwania obiektów do zbiorów. Podstawowym źródłem dla stworzenia zrębu kolekcji numizmatycznej w momencie powstania muzeum, jak i znacznej większości dopływów z kolejnych dekad, były dary. Mniejszą grupę stanowiły zakupy nowych eksponatów. Dużą zasługę w początkowym okresie rozwoju zbioru miał prof. Praetorius. Prowadził on szeroko zakrojone działania promujące funkcjonowanie muzeum, których celem było pozyskanie nowych okazów. Członkowie Towarzystwa Starożytności i liczni goście wygłaszali odczyty, które przyniosły pozytywny oddźwięk wśród miejscowego społeczeństwa. Obiekty były przekazywane pojedynczo lub w ramach zespołów. Często o nowych nabytkach informowała miejscowa prasa – dziennik „Der Gesellige”²⁶⁰. Tak było np. w listopadzie 1904 roku:

[...] Zbiór monet Grudziądzkiego Towarzystwa Starożytności od kwietnia 1904 powiększył się. Poinformował o tym dr Praetorius na ostatnim posiedzeniu.

Pan Rahmel podarował pewną ilość drobniejszych monet srebrnych i miedzianych: rosyjskich, polskich, austriackich i pruskich. Najstarsza z nich to szeląg Jana Kazimierza z Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1661 roku. Szczególnie cenne są rosyjskie monety srebrne 20 i 10 kopiejkowe.

Pan Krüger, nauczyciel w szkole im. Wiktorii, przekazał poczerńiałego i wyszczerbionego talara Fryderyka Wilhelma III z roku 1814 i szwedzką monetę miedzianą jedno öre Gustawa Adolfa z roku 1628, które na obszarze nadwiślańskim z tego czasu nie są rzadkie. Tenże został wybity w Nyköping. Szwedzkie miasta handlowe miały wówczas prawo bicia własnej monety, tak jak u nas Gdańsk, Elbląg, Toruń. [...]

[...] Pan kapitan Mathes nabył dla Towarzystwa w godny podziękowania sposób wartościową monetę srebrną z roku 1689 biskupa Osnabrück i księcia Braunschweig-Lüneburg Ernsta Augusta z napisem na otoku: Sola Bona Quae Honesta; ponadto miśnieńskiego grosza Fryderyka Wilhelma II landgraфа Turyni (1639–1669) i cztery brakteaty z XII i XIII wieku.

Od pana kupca J. Holzmann z Grudziądza zakupione zostały do kolekcji za połowę dawnej wartości srebrne monety: 11 pruskich, 2 saskie, 1 heska, 1 polska. Do tego jeden półskojec Winrycha von Kniprode z 1370 roku, pięknie zachowany. Najstarsza z owych 11 monet była z roku 1765 –

258 MG, sygn. MG/AR/1180-3, s. 188–189.

259 Ibidem, s. 189–190.

260 MG, sygn. MG/AR/26, Protokoll-Buch..., passim; J. Błachnio, *Zarys historii...*, s. 159.

Zdjęcie jednej z sal wystawowych w muzeum (gmach przy ul. Lipowej), ok. 1916 r.
W dwóch szafach w głębi sali prezentowane są numizmaty – odznaczenia i pieniądze papierowe (banknoty i papiery wartościowe). MG, negatyw nr „muzeum_044”.

Zdjęcie jednej z sal wystawowych w muzeum (gmach przy ul. Lipowej), ok. 1912–1916 r. Z prawej strony widoczny fragment gabloty prezentującej monety i medale. MG, negatyw nr „muzeum_123”.

3 nierzadkie obce monety z nowszego okresu pan Holzmann podarował. Najważniejsze z wymienionych monet referent przedstawił zebraniu²⁶¹ [...].

Wiele szczegółowych informacji o nowych nabytkach zawierają ponadto inwentarze, wskazujące w wielu wypadkach pojedyncze lub kompletne dane dotyczące sposobu pozyskania (datę dołączenia do zbiorów, nazwisko ofiarodawcy lub sprzedawcy oraz cenę – jeśli obiekt został zakupiony)²⁶².

Innym źródłem uzupełniania zbiorów były wykopaliska archeologiczne i przypadkowe odkrycia skarbów. Część z nich stanowiła przekaz, który był podstawą zbiorów w momencie utworzenia muzeum. Do ważnych odkryć, które zostały przekazane do kolekcji, należał średniowieczny skarb srebrnych monet (siekańców), odkryty w Uściu w 1872 roku oraz monety z wykopalisk prowadzonych w Grucznie²⁶³.

Wbrew funkcjonującym w literaturze opiniom kolekcja grudziądzkiego muzeum była, po śmierci prof. Praetoriusa jesienią 1908 roku, w dalszych latach bardzo owocnie rozwijana. Co więcej, to właśnie okres lat 1909–1920, a szczególnie druga dekada XX stulecia przyniosły największy rozwój zbioru²⁶⁴. Świadczą o tym ilości eksponatów włączonych do inwentarza, a także fakt pozyskania drogą darów i zakupów większości złotych monet. Z 17 takich obiektów, których data dołączenia jest znana, aż 16 wzbogaciło kolekcję grudziądzką w tym okresie (lata 1914–1918, a więc czas trwania I wojny światowej)²⁶⁵.

W tym miejscu warto zasygnalizować jeszcze jedną kwestię. W momencie wybuchu Wielkiej Wojny w 1914 roku grudziądzkie muzeum na niespełna dwa lata zawiesiło swoją działalność²⁶⁶. Czas wojny był trudny i choć miasto za sprawą przebiegu wydarzeń na froncie wschodnim nie było nigdy zagrożone, istniały ogólne ograniczenia związane z toczącymi się – wprawdzie daleko od Grudziądza – działaniami wojennymi. Nie przeszkadzało to aktywnej działalności Towarzystwa Starożytności, w tym powiększaniu kolekcji muzealnej, choć początkowo bez szerszej możliwości jej publicznej prezentacji. Interesujący jest przede wszystkim fakt, że w czasach trwającej wojny, powszechnego zwłaszcza na początku konfliktu zjawiska tezauryzacji i tworzenia prywatnych skarbów z cennych przedmiotów, do których należy zaliczyć wykonane ze szlachetnych kruszców medale, monety, w tym okazy wybite ze złota, to właśnie na lata I wojny światowej przypadł okres szczególnie licznego wzbogacenia zbioru numizmatycznego²⁶⁷. Co więcej, także w okresie, kiedy muzeum nie funkcjonowało, 1 stycznia 1915 roku założono III tom inwentarza monet, medali i pieniądza papierowego, w którym starano się w kolejnych latach w formie skorowidzu uporządkować posiadane zbiory. Na jego końcu prowadzono ponadto wykaz banknotów oraz papierowych

261 MG, sygn. MG/AR/25, Graudenzer Altertums-Gesellschaft Protokollbuch II..., „Der Gesellige”, 15 XI 1904 r. Por. MG/AR/513, [Rękopis dotyczący zbioru monet Towarzystwa Starożytności w Grudziądzu], k. 9 i in. Tłumaczenie z j. niemieckiego – Biuro Tłumaczeń Jarosz, Toruń. Zob. także: MG, sygn. MG/AR/26, Protokoll-Buch..., passim; MG/AR/187, List P. Behrend[t]a z dn. 14 IV 1904 r.; MG/AR/513, passim; B. Michalska-Kaczor, op. cit., s. 107–114.

262 MG, sygn. MG/AR/1180-1; MG/AR/1180-2; MG/AR/1180-3.

263 R. Bergel, op. cit., s. 376; B. Michalska-Kaczor, op. cit., s. 107–114. Por. *Beiträge zur Landeskunde Westpreußens. Festschrift dem XV. Deutschen Geographentag in Danzig*, Danzig 1905, s. 143–145. Wskazane w tej publikacji obiekty zostały wypożyczone m.in. z grudziądzkiego muzeum i zaprezentowane na ekspozycji w Gdańsku z okazji 15. zjazdu geograficznego.

264 Z niewiadomych przyczyn J. Błachnio błędnie przyjął, mając nawet do dyspozycji historyczne katalogi numizmatyczne (które później zaginęły i do muzeum powtórnie trafiły dopiero w 2008 r.), że po 1908 r., a więc śmierci prof. Praetoriusa nastąpił „długi okres zastój, który trwał do roku 1921”. J. Błachnio, M. Kowalski, *Zarys dziejów Gabinetu Numizmatycznego Muzeum w Grudziądzu*, „Wiadomości Numizmatyczne”, 1961, z. 1, s. 61.

265 MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 3 (poz. 42–43, 54), s. 8 (poz. 129–130), s. 115 (poz. 728–729), s. 127 (poz. 9), s. 129 (poz. 303), s. 139 (poz. 257), s. 149 (poz. 370), s. 159 (poz. 630–631), s. 162 (poz. 702, 729).

266 „Aus dem Ostlande. Posener Land und Weichselgau”, 1916, nr 5, s. 196–201 i in.

267 P. Nastrożny, [Trzecia dekada funkcjonowania muzeum – lata 1914–1924], https://muzeum.grudziadz.pl/strona-3433-14_zabytkow_na_14_dekad.html [dostęp 6 V 2024 r.].

pieniędzy zastępczych, które w spisach katalogowych ujęto po raz pierwszy. Tom III założył dr Friedrich Bredau, który jeszcze przed wybuchem Wielkiej Wojny wszedł w skład Zarządu Towarzystwa Starożytności jako opiekun zbioru numizmatycznego (niem. *Münzwart*)²⁶⁸. On też prowadził wpisy we wszystkich trzech częściach inwentarza.

Przedstawienia w krótkim zarysie wymaga wystawiennictwo grudziądzkiego muzeum z przełomu XIX i XX wieku w zakresie numizmatyki. W tamtym okresie, z wielu przyczyn, stanowiło ono jedynie skromne odbicie ilości wystaw organizowanych w placówce począwszy od drugiej połowy XX stulecia. Jednym z powodów były trudne warunki lokalowe oraz niezwykle częste zmiany siedziby muzeum²⁶⁹.

Już w połowie 1893 roku, a więc po niespełna dziesięcioleciu funkcjonowania, wszystkie eksponaty zostały w skrzyniach przeniesione i zdeponowane w gimnazjum przy dzisiejszej ul. Sienkiewicza. W okresie tym nie prowadzono żadnej działalności wystawienniczej.

Następnie w refektarzu i innych pomieszczeniach dawnego kolegium jezuickiego w kwietniu 1899 roku otwarto nową ekspozycję. Niestety zabrakło na niej miejsca na monety i medale. Przeniesiono je do prywatnego mieszkania prof. Praetoriusa, jako opiekuna zbioru, gdzie pozostawały do jego śmierci, a więc przynajmniej do października 1908 roku. Następnie kolekcja została zdeponowana w kasie miejskiej. Miało to miejsce w okresie, kiedy trwała już budowa nowego gmachu muzealnego przy ul. Lipowej (dzisiejszej ul. Legionów)²⁷⁰.

Nowo wzniesiony budynek był pierwszym odpowiednim miejscem na organizację stałej ekspozycji muzealnej, a także przestrzenią do prezentacji wystaw czasowych. Muzeum otwarto 24 maja 1912 roku²⁷¹. Niedługo funkcjonowało, gdyż już w momencie wybuchu Wielkiej Wojny w 1914 roku, zostało zamknięte z polecenia gubernatora Twierdzy Grudziądz, a sale wystawowe opróżnione. Dopiero w kwietniu 1916 roku ponownie otwarto ekspozycję²⁷². Jak wynika z zachowanych szczęśliwie fotografii na wystawie znalazły się także zabytki numizmatyczne. Prezentowano m.in. medale związane z wojnami napoleońskimi²⁷³, banknoty – amerykańskie dolary²⁷⁴ czy papiery wartościowe²⁷⁵.

Na podstawie decyzji traktatu wersalskiego z czerwca 1919 roku Grudziądz w wyniku wojskowej akcji rewindykacyjnej Frontu Pomorskiego powrócił do Polski w styczniu 1920 roku. Tworzące się dopiero polskie władze administracyjne formalnie przejęły majątek państwowy. Nie zmieniła się siedziba muzeum – wciąż był to gmach przy ówczesnej ul. Lipowej. Wiosną udostępniono pierwszą wystawę, zorganizowaną jeszcze pod auspicjami Wojska Polskiego. W pierwszych miesiącach wiele instytucji i organów państwowych korzystało z organizacji, doświadczenia, siły ludzkiej czy lokali, którymi dysponowała armia, a zwłaszcza terytorialny szczebel administracji wojskowej kraju, jakim było utworzone jeszcze zaocznie w 1919 roku Dowództwo Okręgu Generalnego „Pomorze”, którego dowództwo zainstalowało się właśnie w Grudziądzu.

268 *Neues Adressbuch von Graudenz...*, cz. IV, s. 16.

269 Na przestrzeni kilkunastu lat (1884–1898) aż trzykrotnie zmieniała się lokalizacja placówki. Najpierw była to szkoła żeńska przy dzisiejszej ul. Klasztornej, później Gimnazjum Królewskie przy ul. Sienkiewicza, a następnie dawne kolegium jezuickie – ratusz.

270 MG, brak sygn., *Städtisches Museum*.

271 „Der Gesellige”, nr 121, 25 V 1912 r.

272 „Aus dem Ostlande. Posener Land und Weichselgau”, 1916, nr 5, s. 196–201, 231–232.

273 Medale pamiątkowe: Pokój paryski, Niemcy, 1814 r., srebro; 50. rocznica bitwy pod Lipskiem 1813 r., Niemcy, Drezno, 1863 r., żelazo; Wojny o wyzwolenie 1813–1815 r., Niemcy, XIX w., żeliwo.

274 10 dolarów z 1861 r. i 50 dolarów z 1864 r.

275 Akcja na 50 talarów Towarzystwa Budowy Drogi Brodnica – Grudziądz z 1847 r. wraz z kuponami.

Formalnie organem zarządzającym muzeum było wciąż niemieckie Towarzystwo Starożytności pod kierownictwem prof. Günthera²⁷⁶. Sytuacja ta trwała dość długo, gdyż aż do początku stycznia 1921 roku. Wówczas decyzją Rady Miejskiej w Grudziądzu zbiory przekazano w kuratelę komitetowi powiatowemu Towarzystwu Czytelni Ludowych (dalej TCL) i utworzonej przy nim Sekcji Muzealnej²⁷⁷. W momencie przejęcia przez stronę polską kolekcji liczyła ona około cztery tysiące monet, medali i banknotów²⁷⁸.

Okres zmiany przynależności państwowej Pomorza, związany z obradami konferencji pokojowej w Paryżu, ustaleniem trudnych do przyjęcia dla Rzeszy Niemieckiej warunków po przegranej wojnie i zatwierdzeniem tych decyzji na arenie międzynarodowej, spowodował znaczny odpływ ludności niemieckiej z terenów, które miały zostać oddane Polsce. Jednocześnie dokonywano wywozu na ogromną skalę majątku państwowego, który zgodnie z postanowieniami powinien zostać przekazany państwu polskiemu. Proces ten najbardziej zintensyfikowany był w drugiej połowie roku 1919, choć trwał też w kolejnych latach, zwłaszcza w odniesieniu do *exodusu* ludności narodowości niemieckiej²⁷⁹. Okres ten, jak można przypuszczać, był pierwszym momentem, kiedy ucierpiał stan zbiorów grudziądzkiego muzeum. W obecnym stanie badań nie są znane szersze dane na ten temat²⁸⁰. W odniesieniu do zbiorów numizmatycznych warto natomiast wskazać choćby jeden przykład. W grupie eksponatów wykreślonych z inwentarza muzealnego znajdowała się moneta złota. Podarowany i włączony do zbiorów w 1916 roku dukat niderlandzki z 1792 roku został we wrześniu 1920 roku sprzedany Niemcowi, jednemu z grudziądzkich nauczycieli i jednocześnie członków Towarzystwa Starożytności²⁸¹. Interesujący jest w tym wypadku moment transakcji i oficjalnego usunięcia monety z muzealnej dokumentacji. Jak wskazano, miało to miejsce już w okresie polskiej przynależności Grudziądza i Pomorza, ale wciąż jeszcze w czasie, gdy opiekunem zbiorów pozostawało Alterthums-Gesellschaft.

W lipcu 1921 roku dokonano uroczystego otwarcia muzeum. Kustoszem honorowym, a więc nie pobierającym z tytułu pełnienia funkcji wynagrodzenia, został w 1922 roku ks. Władysław Łęga, kapelan i administrator parafii wojskowej w garnizonie grudziądzkim²⁸². Przystąpił on do pracy nad organizacją wystaw i powiększaniem zbiorów. Dokonał podziału zabytków na kategorie. Początkowo, w 1922 roku, numizmaty nie zostały zaklasyfikowane do żadnej z nich, ale wspomniane odrębnie:

„[...] Wymienić jeszcze wypada dość bogaty zbiór monet, bądź to starszych, wydobytych z wykopalisk, bądź też nowszych; średniowiecznych i współczesnych; przechowane są przeważnie w banku. Zapoczątkowana jest kolekcja bonów wojennych, przeważnie niemieckich, warto by ją uzupełnić bonami polskimi, szczególnie z miast Pomorza” [...] ²⁸³.

276 *Mannus-Bibliothek*, nr 21, Leipzig 1921, wstęp, b.p.

277 APT, sygn. 1375/1, Wydział Prezydyalny dot. protokołów z posiedzeń Magistratu z 1920 r., 1921 r., 1922 r.,

278 W. Łęga, *Muzeum Miejskie w Grudziądzu*, s. 83.

279 Szerzej zob.: M. Wojciechowski, *Powrót Pomorza do Polski 1918–1920*, Warszawa – Poznań – Toruń, 1981; M. Stażewski, *Exodus: migracja ludności niemieckiej z Pomorza do Rzeszy po I wojnie światowej*, Gdańsk 1998; P. Hauser, *Mniejszość niemiecka na Pomorzu w okresie międzywojennym*, Poznań 1998.

280 Por. D. Schoenwald, *Zaginione skarby Muzeum*, „Kalendarz Grudziądzki”, 2023, t. 27, s. 105 i n.

281 MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 154, poz. 161.

282 „Biuletyn Muzeum w Grudziądzu”, 1961, nr 2, s. 3

283 „Głos Pomorski”, nr 115, 14 V 1922 r.

—** NA PROŚBĘ SEKCJI MUZEALNEJ T. C. L. W GRU-
DZIĄDZU przesyłał magistraty miast Gniewu, Grudziądza,
Nowego Miasta, Pucka, Sępólna, Świecia, Tczewa i Wejherowa
większą ilość pieniędzy namiatkowych, wydawanych przez
te miasta w czasie wojny.

Sekcja muzealna składa łaskawym ofiarodawcom serdecz-
nie podziękowanie za ten dar, który przyczynił się do powie-
kszenia zbioru, tutejszego Muzeum.

Ponieważ pomimo tego jest on jeszcze bardzo szczupły i
nie zawiera wszystkich okazów, jakie były wydawane na Pom-
orzu, Sekcja muzealna przagnąc go uzupełnić, zwraca się ta
drogą tak do władz samorządowych jak i do Starostów, jak
wreszcie i do osób prywatnych, które mogą jeszcze posiadać
takie okazy pieniędzy oraz monet namiatkowych, aby ze-
chętnie ofiarować je do tutejszego muzeum. Przedmioty te
nie posiadają dla tych władz jakoteż osób prywatnych — po
wyczerpaniu ich z obiegu — przeważnie żadnej wartości, a ze-
brane w Muzeum jako całość, będą zawsze posiadały wartość
historyczną i pozostaną tu przechowane jako wieczna pamią-
łka tych wielkich przełomowych czasów. Adresować prosimy
na ręce prezesa ks. prob. Łęga w Grudziądzu, ul. Słowackiego
Zarząd Sekcji Muzealnej T. C. L.

ks. Łęga, prezes. Solman, sekretarz

Wzmianka prasowa informująca o darze
bonów zastępczych dla muzeum oraz apel
o kolejne przekazy. „Głos Pomorski”,
nr 295, 19 XII 1922 r.

Banknot 1000 karbowanów, Ukraina, [1918 r.].
MG, brak sygn., Katalog III, poz. 5402.
Zachowany do dziś obiekt – nr inw. MG/BA/200.

Wystawa monet wojennych w Muzeum Miejskim w Grudziądzu.

W czterech gablotach wyłożyła Sekcja Muzealna T. C. L. w dziale archeologicznym Muzeum zebrane dotychczas w Grudziądzu monety i bony wojenne. W pierwszej gablocie są monety wydane przez zarządy miast polskich i niemieckich oraz pieniądże używane wyjątkowo w obozach jeńców.

Wśród monet są okazy dość prymitywne jak np. z Wa-
brzeźna, Dąbrowy, Jabłonowa i Łasina, gdzie jest po jednej i drugiej stronie tylko liczba i napis bez wszelkich wyobra-
żeń, herbów itp. Przeważnie jednak magistraty umieszcza-
ły herb miasta po jednej stronie a liczbę, oznaczającą war-
tość monety po drugiej.

Jest to bardzo ciekawe źródło studiowania heraldyki,
zapoznania się mianowicie z herbami miast. Toruń ma np.
tarczę z brama i trzema wieżyczkami, trzymaną przez anioła
z dużymi skrzydłami; Deńskowo tron o wyglądzie golykies-
ko ołtarza z siedzącą na nim postacią kobiecą z koroną na gło-
wie, zresztą siało w wykopkach; Dywogósz tarczę z brumą i
wleżami; Prabuty: brama, w której stoi młodzieniec wsparty
na tarczy; Poznań ma monety o bardzo wydatnym rysunku:
tarczę z brumą, w której skrzyżowane są klucze nad planie
trzy wieżycy, nad którymi są z lewej i prawej strony po-
stać świętych Piotra i Pawła, w środku zaś orzeł polski;
Kwidzyn ma pastorał, nitre i krzyż w herbie, przypominają-
ce dawne kiofiołkie czasy miasta.

Niektóre monety mają ciekawe wyobrażenia, o których
można być w wątpliwość, czy to herby albo też symbole.
Tak np. Hagen ma tarczę z dębem, Głogówek trzy sierpy i
trzy winogrona, Traunstein duży kłosa z długimi szubkami
Lüdenscheid wysuwająca się z poza muru ręka trzymająca
granat ręczny; Crailsheim: forteca oblegana przez wojsko.

Napis, czyli legenda, określa zwykle tylko miejscowość
dla której moneta bity i rok, lecz czasem są ciekawe dodatki
np. na monetcie z Prabuty: „In grosser Zeit 1917”, Meuselwitz:
„Quitt bis 1 Jahr nach Friedensschluss”. Moneta okupacji
niemieckiej na wschodzie ma cztery wawrzyny, napis: „Ge-
biet des Oberreichshabers Ost” a na drugiej stronie po ro-
syjsku: 1 kopejka.

Przeważnie są monety okrągłe z gładkim brzegiem. Są
jednak wyjątki. Monety z Łasina Crailsheim i inne są ós-
miokątne, moneta Tow. Akt. z Berlina czworokątna z zaokrą-
żonymi rogami, z Hagen ma brzoż fałszy. Okaz z Osterburg
ma okrągłą dziurkę pośrodku, z Frankfurtu nad Menem
dziurkę trójkątną. — Monety mówią nam dużo o historii
miast, o pomysłach i o technice mniej lub więcej wyrobionej
lub wytworzonej.

Monety jeńców wyróżniają się od innych górzszymi wyko-
paniem i pośledniejszym metalem. Monety obozów w Gnie-
wie i Grudzie są okrągłe, z Bytowa szkatki, z Tucholi mie-
szane.

O bonach wystawionych napiszę później. Gdyby zesta-
wić monety używane w różnych czasach, począwszy od naj-
starszych, to byłby ciekawy i pouczający obraz kulturalny
danej epoki. Jednym z najstarszych pieniądzy to — wół. Tak
ja nie żartuje u Rzymian pecus (wół) i pecunia (pieniądz)
miały pierwotnie to samo znaczenie. Nawet dziś spotkać
można ludzi, które używają monety wyrzucając z skóry woła,
albo wprost całe skórki dzikich zwierząt. Zresztą jeszcze
starsze są kamyczki i muszki, przywożone z dalekich krajów
i służące jako środek płatniczy, to muszki znalazły użycie np.
w grobach przedhistorycznych Pomorza.

Inne bardzo nam dziwne rodzaje pieniądzy to kawałki cy-
ny np. u starożytnych Meksykan, kawałki prasowanej herbaty w
Azji, kawałki bawełny lub surowego żelaza w Afryce, tytoł
w Włgłnii itp.

Najogólniej przyjęło się jednak srebro jako metal moneta-
rny i dla cenniejszych jednostek złota. Nowsze czasy prze-
szły do papieru, tworząc banknoty a w chwilach krytycznych
przełomów do monet żelaznych lub mosiężnych.

Monety są częstokroć jedynym świadectwem handlu, jaki
utrzymywały społeczeństwa w czasach, z których albo pór-
miennych dokumentów niema albo żadnych nofatek o sprá-
wach ekonomicznych. Na tej podstawie stwierdzono np. że
Pomorze w okresie wczesnohistorycznym (600—1000 po Chr.)
utrzymywało żywy stosunek handlowy z Arabami bo tak du-
żo znaleziono tu monet arabskich, że nazwano swego czasu
ten okres wprost epoką arabską.

Wyobrażenia na monetach uczą nas o wyglądzie ludzi co
do stroju, zarostu, broni, doja pojęcie o ryzach twarzy panu-
jących, o metalach, o młotach, o prawach miast i pa-
stwa.

Ale trzeba umieć — czytać...

Opis wystawy numizmatycznej
prezentującej pieniądź zastępczy,
udostępnionej zwiedzającym w 1922 r.
„Głos Pomorski”, nr 304, 31 XII 1922 r.,
dodatek noworoczny.

Już w pierwszym okresie prac na rzecz muzeum ks. Łęga zauważał konieczność naukowego opracowania zbiorów i wydania drukiem ich katalogu fachowego, a jednocześnie konieczności działań w zakresie wystawiennictwa i popularyzatorstwa oraz edukacji muzealnej. Podkreślał także konieczność powiększania zbiorów²⁸⁴.

W listopadzie 1922 roku zorganizowano pierwszą czasową ekspozycję numizmatyczną. W czterech gablotach ulokowanych w części ekspozycji poświęconej archeologii zaprezentowano około 300 monet i papierowych pieniędzy zastępczych²⁸⁵, w tym bonów z obozów jenieckich²⁸⁶. Wystawa była otwarta dla zwiedzających w środy, soboty oraz niedziele i święta²⁸⁷. Liczba eksponowanych obiektów wskazuje jednoznacznie, że część z nich stanowiły nowe nabytki muzealne, pozyskane w latach 1921–1922. Wystawa była następnie rozszerzana o kolejne dopływy. Na apel Sekcji Muzealnej TCL odpowiedziały magistraty miast Pomorza i osoby prywatne, przekazując kolejne okazy²⁸⁸.

Kustosz ks. Łęga dokonał niewielkich zmian w układzie ekspozycji muzealnej, a następnie w 1924 roku opublikował przewodnik po muzeum²⁸⁹. Zbiory numizmatyczne tworzyły drugi z sześciu działów muzeum²⁹⁰. Tak lakonicznie go scharakteryzował: „Dział numizmatyczny obejmujący monety rzymskie, średniowieczne, nowoczesne, liczne okazy mennic polskich, pomorskich, Gdańska, Torunia, Elbląga i Malbarga, bony wojenne i medale”²⁹¹.

Główna wystawa zmieniała się okresowo. Jak się wydaje, nie zawsze modyfikowano ją w całości. Co pewien czas dokonywano raczej wyjęcia określonej liczby monet/medali, a w ich miejsce prezentowano inne. W momencie publikacji przewodnika w 1924 roku eksponowano monety polskie z okresu XIV–XVIII wieku²⁹². Już jednak opis muzeum, który ukazał się rok później w jednym z periodyków wskazuje, że prezentowano monety „brandenbursko-pruskie z czasów średniowiecznych, pomiędzy nimi denar Przybysława z 12 w.”²⁹³. Numizmaty wyłożone były w gablotach na parterze gmachu muzealnego, w drugim z czterech pokoiów wystawienniczych²⁹⁴.

Dość obszerny opis muzeum pióra Rajmunda Bergela z 1924 roku nie przynosi dodatkowych informacji o zbiorach numizmatycznych w latach międzywojennych. Wspomniano w nim jedynie o skarbie monet pochodzącym z Uścia, który włączony był do zbiorów już wcześniej²⁹⁵. Wykopiska archeologiczne i przypadkowe odkrycia skarbów były natomiast jednym z źródeł, skąd pochodziły obiekty rozszerzające grudziądzką kolekcję muzealną także w okresie międzywojennym²⁹⁶.

284 Ibidem.

285 Prezentowano zarówno lokalne bony pomorskie (zapewne niemieckie i polskie), jak i wydane przez magistraty miast niemieckich, francuskich, rosyjskich i innych państw.

286 M.in. z Grudziądza, Czerska, Tucholi, Czarnego i Bytowa.

287 „Głos Pomorski”, nr 271, 19 XI 1922 r.; nr 304, 31 XII 1922 r., dodatek noworoczny.

288 Egzemplarze papierowych pieniędzy zastępczych przesyłały magistraty miast Gniewu, Grudziądza, Nowego Miasta, Pucka, Sępólna, Świecia, Tczewa i Wejherowa. „Głos Pomorski”, nr 281, 1 XII 1922 r.; nr 295, 19 XII 1922 r.

289 Rok ten obfitował w opisy grudziądzkiego muzeum – zob. kolejne przypisy.

290 W. Łęga, *Przewodnik po Muzeum Miejskim w Grudziądzu*, Grudziądz 1924, b.p. Już jednak w o rok późniejszej publikacji kustosz wskazał, że istniało pięć działów. Liczbę tę potwierdza następnie kwestionariusz krótko opisujący muzeum w stanie za rok 1932. Por. AAN, zespół Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 7003, Kwestionariusz dla muzeów i zbiorów muzealnych, nr VII/120/227 z dn. 5 V 1933 r.; W. Łęga, *Muzeum Miejskie w Grudziądzu*, s. 83.

291 W. Łęga, *Przewodnik...*

292 „Głos Pomorski”, nr 76, 30 III 1924 r.

293 W. Łęga, *Muzeum Miejskie w Grudziądzu*, s. 84. O ile nie popełniono błędu w identyfikacji, był to denar Przybysława Henryka (1127–1150 r.) z zachodniosłowiańskiego plemienia Hobolan.

294 W. Łęga, *Przewodnik...*; M. Orłowicz, op. cit., s. 192.

295 R. Bergel, op. cit., s. 376.

296 „Głos Pomorski”, nr 115, 14 V 1922 r.; J. Błachnio, *Zarys historii...*, s. 161.

1923 - 1924 r.

Nr.	Przedmiot	Miejscę	Depozytar
5390 (20)	Schorupy i polepa, wczesnohist.	Medar, grodzisko	Ks. Łęga, Grudziądz
5391 (21)	Sabakuska z kory różnionej	Grucań p. bród.	Ks. Łęga, Grudziądz
5392 (22)	Schorupy, kaflę i polepa średnio-wieczne	Grucań p. bród. Zaburzyce	" " " " " " " "
5393 (23)	21 monet miedzianych	Roga, Stupia, Fran- cja, Włochy, Prusy	Jasiewicz, Grudziądz
5394 (24)	Schorupy wczesnohist. z gród.	Sarnowo p. chotm.	Ks. Łęga, Grudziądz
5395 (25)	Schorupy	Szembark p. gród.	" " " " " " " "
5396 (26)	2 monety amezk. (1: 5 centów)	St. Ameryki	Jasiewicz, Grudziądz
5397 (27)	3 monety namiastkowe	Frankfurt, Goulsen Hansen, Odacienmide	" " " " " " " "
5398 (28)	4 drobne monety (10 kel, 25 cent. 20 bani, 20 cent.)	Austria, Francja Rumunia i Włochy	" " " " " " " "
5399 (29)	1 moneta Wolnego Miasta	Gdańsk	" " " " " " " "
5400 (30)	1 " "Królestwo Polskie" 1918	" " " " " " " "	" " " " " " " "
5401 (31)	1 " "namiastkowa z 1918	Poznań	" " " " " " " "
5402 (32)	1 bon 1000 Karbowanec	Ukraina	dr. Markinek, Grudziądz
1924 r.			
5403	Wazy krassanek Kraków	Kraków	Kliukova, Grudziądz
5404	1 pudelko chrząszczy egip.	Jawa	Solman, Grudziądz
5405	1 pudelko owadów	Grudziądz	Kierlick, Grudziądz
5406	Krassanki małopolskie	-	Solman, Grudziądz
5407	2 monety sr. Jana Sobieski.	-	Ks. Hesse, Szembark
5408	1 m. sr. Jana Kazimierza	-	" " " " " " " "
5409	1 mon. sr. Fryd. 4. th. III.	-	" " " " " " " "
5410	2 bonny (złote polskie) z 1825 r.	-	" " " " " " " "
5411	13 drobnych monet współczesnych	-	" " " " " " " "
5412	1 Książka op. v. skos z 184.	-	Zak. of. Bibliotecznej
5413	Schorupy z grodziska po pr. str. Dąb	Stup, Młyn p. gród.	Ks. Łęga, Grudziądz
5414	Schorupy wczesnohist. z grodziska	Szembark p. bród.	" " " " " " " "
5415	Schorupy z grodziska	Jagowice p. bród.	" " " " " " " "
5416	1 róg jellina z torfowiska	Grudziądz	" " " " " " " "
5417	2 dzwie chrząszczy egip.	-	Ks. Poncał, Grudziądz

Karta katalogu III z wpisami z okresu międzywojennego. MG, brak. sygn., Katalog III.

Ks. Łęga założył w 1923 roku kolejny (trzeci) tom inwentarza, jako kontynuację dwóch poprzednich części prowadzonych w okresie, kiedy muzeum zarządzało Towarzystwo Starożytności. Jednocześnie stworzył nowy katalog (do dziś nie został on odnaleziony), dokonując przekładu na język polski zapisów z dwutomowego inwentarza niemieckiego. Pracę tę ukończył w 1925 roku²⁹⁷. Do wybuchu wojny w 1939 roku ks. Łęga wpisał do III tomu katalogu 85 pozycji, które grupowały kilkaset eksponatów numizmatycznych. Trudno jednak określić precyzyjnie liczbę sztuk. Prawdopodobnie ze względu na liczne obowiązki kapelana wojskowego i inne sprawowane funkcje ks. Łęga nie mógł poświęcić wystarczająco dużo czasu na sprawy dotyczące dokumentacji muzealnej. Inwentarz prowadzony był więc w sposób zdecydowanie niewystarczający²⁹⁸. Skutkiem tego niezwykle trudno scharakteryzować nabytki muzealne z okresu międzywojennego. Liczną była na pewno grupa zastępczych pieniędzy – monet i bonów z lat 1914–1920. Jak już wspomniano, wielkość zbioru numizmatycznego w momencie przejścia kolekcji z rąk Towarzystwa Starożytności określano na około cztery tysiące obiektów. Pomimo licznych dopływów taką samą liczbę podał ks. Łęga kilkanaście lat później, określając stan liczebny w roku 1937²⁹⁹. Numizmaty stanowiły około 45% ogólnej ilości eksponatów muzeum.

Więcej danych można przedstawić w odniesieniu do sposobów pozyskiwania zabytków. Większość pochodziła z darów, w tym przede wszystkim od osób prywatnych. Prym w tej grupie wiodli grudziądzanie³⁰⁰. W większości były to jednak obiekty przypadkowe. Z kolei poczynając od 1932 roku spora część eksponatów została włączona do zbiorów drogą zakupów. Niestety ze względu na brak wystarczających środków finansowych zwykle niemożliwe było (podobnie jak ma to miejsce współcześnie) nabycie okazów szczególnie wartościowych pod względem historycznym³⁰¹. Ks. Łęga zdawał sprawę o nowych nabytkach numizmatycznych, równie ogólnie jak w przypadku III tomu inwentarza, na łamach Zapisek Towarzystwa Naukowego w Toruniu³⁰², a czasami również w regionalnej prasie³⁰³. Tak np. relacjonował wpływy do muzeum za rok 1932: „N.N. ofiarował medal pamiątkowy z r. 1888 i bony wojenne. Zakupiono srebrną monetę Zygmunta Starego, srebrną monetę fryzyjską z r. 1598 i kilka innych monet srebrnych i miedzianych”³⁰⁴.

297 W kwestionariuszu charakteryzującym placówkę za rok 1937 przygotowanym dla Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego ks. Łęga podał, że wśród inwentarzy muzealnych znajduje się jedynie tom ogólny, a brak jest katalogów działowych. Nie jest jasne, dlaczego nie wspomniał o trzytomowym inwentarzu numizmatów. Być może w kwestionariuszu miał na myśli wyłącznie nowy główny katalog przygotowany w połowie lat 20. XX w., który dziś uznawany jest za zaginiony. AAN, sygn. 7003, Kwestionariusz dla muzeów publicznych, nr 22/37 z dn. 1 IX 1937 r.

298 Można przytoczyć kilka niezwykle lakonicznych opisów zabytków pozyskanych do zbiorów: „1 bon namiastk.” (poz. 5387 – 17f), „15 medali nowszych” (poz. 5516), „Kilka monet z XVIII i XIX w.” (poz. 5653), „Moneta srebrna” (poz. 5695), „Monety nowsze, różne” (poz. 5712). MG, brak. sygn., Katalog III.

299 AAN, sygn. 7003, Kwestionariusz dla muzeów publicznych, nr 22/37 z dn. 1 IX 1937 r. Ks. Łęga użył określenia „ca 4000 monet”, jednak podobnie jak w wielu innych miejscach, należy odnosić to do ogółu zbiorów numizmatycznych (a więc także medali i banknotów), które podawano zwykle wspólnie, co dziś dodatkowo utrudnia dokonanie dokładniejszego zestawienia. Por. W. Łęga, *Muzeum Miejskie w Grudziądzu*, s. 83.

300 MG, brak. sygn., Katalog III, passim. Niekiedy Sekcja Muzealna TCL występowała z apelem o przekazywanie nowych zabytków do muzeum. „Głos Pomorski”, nr 121 z 21 V 1922 r.

301 MG, brak. sygn., Katalog III, passim; J. Błachnio, M. Kowalski, op. cit., s. 61.

302 Ks. Łęga znajdował się w składzie redakcji periodyku oraz pełnił funkcję redaktora odpowiedzialnego.

303 Zob. choćby: „Głos Pomorski”, nr 274, 23 XI 1922 r.; „Goniec Nadwiślański”, nr 271, 25 XI 1925 r.

304 W. Łęga, *Kronika: Wpływy do Muzeum Miejskiego w Grudziądzu od r. 1931–1935*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1936, t. X, nr 7, s. 270–271. Ważniejsze nabytki za inne lata zostały przedstawione w osobnych numerach. Zob.: W. Łęga, *Kronika: Wpływy do Muzeum Miejskiego w Grudziądzu od r. 1925–1930*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1935, t. X, nr 4, s. 178–180; Idem, *Kronika. Wiadomości z Muzeum Miejskiego w Grudziądzu (1936)*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1936, t. X, nr 11–12, s. 431.

Najcenniejsze eksponaty, wśród których była złota biżuteria i nieokreślone bliżej monety, co najmniej od 1924 roku przechowywano w skrytce bankowej³⁰⁵. Następnie, 7 listopada 1932 roku ks. Łęga zdeponował w kasie pancерnej w ratuszu 264 monety i wspomniane złote kosztowności³⁰⁶. Można przyjąć, że były to eksponaty, które wcześniej znajdowały się w banku. Brak jest szerszych informacji, jakie były to dokładnie numizmaty. Z pewnością szczególniemu zabezpieczeniu podlegały monety złote³⁰⁷ i najcenniejsze okazy bite ze srebra. Jednak ilość zabytków sugeruje raczej, że w kasie zamknięto również medale o dużej wartości historycznej i rynkowej. Wskazana grupa obiektów znajdowała się w kasie pancерnej w ratuszu do początku 1941 roku, kiedy została odnaleziona przez ówczesnego dyrektora muzeum dr. Hansa Bernharda Meyera, który wcześniej niesłusznie posądzał ks. Łęgę o ich kradzież.

DZIAŁ SZTUKI

Zbiory z zakresu sztuki zostały wydzielone dopiero w powojennej historii grudziądzkiego muzeum, w 1960 roku. Do czasu utworzenia odrębnego zespołu pojedyncze obiekty wchodziły w skład działu historycznego lub etnologicznego. Książd Władysław Łęga opisując eksponaty w 1925 roku wspomina, iż zostały one przyporządkowane następującym działom: prehistorycznemu, kulturalno-historycznemu, etnologicznemu, numizmatycznemu i przyrodniczemu³⁰⁸. W kwestionariuszu wysłanym do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego³⁰⁹ na 1 stycznia 1937 roku ze zbiorów artystycznych wymieniono 21 obrazów, w rubryce rzeźba nie odnotowano muzealiów, z kolei przy rycinach wpisano „33 starych sztychów, kilka rysunków”. Interesujący jest również zapis w rubryce przemysł artystyczny: „Kilka szaf, zabytków cechów miejskich”. W tym przypadku warto zaznaczyć, iż obiekty związane z rzemiosłem artystycznym znajdują się dziś częściowo w Dziale Sztuki, częściowo zaś w Dziale Historii.

W Archiwum Akt Nowych zachowały się tabele prezentujące liczbowo straty wojenne muzeów i zbiorów publicznych. W kolumnie przypisanej Grudziądzowi właściwie strat z zakresu sztuki i rzemiosła jest niewiele: 8 rzeźb, 7 obrazów, 1 grafika, 5 mebli, 23 obiekty ceramiczne, 9 obiektów ze złota, 1 instrument precyzyjny³¹⁰. Kolejnym dosyć ciekawym źródłem jest wydany przez ks. Łęgę w 1924 roku *Przewodnik po Muzeum Miejskim w Grudziądzu*. W dziale przemysłu artystycznego wyróżnia on m.in. pudełko miedziane bogato zdobione figurami, puchar cechu rybackiego z 1734 roku, puchar cechu tokarskiego z 1739 roku, puchar cechu stolarskiego z 1786 roku, godło rękawiczników, kałamarz cynowy, kielich z Góry Zamkowej, starą szafę gdańską, duży moździerz z 1653 roku, posążek fajansowy z ok. 1760 roku, talerze i kafle z Delft, dzbanek fajansowy z lat 1770–1788, model starego ratusza, a także bliżej nieokreślone portrety i sztychy. Ponadto w dziale kulturalno-historycznym wymieniono akwarele, malowany portret Zygmunta III³¹¹ oraz sztychy francuskie, angielskie i polskie³¹².

W związku z niewielką ilością dokumentów pisanych, zachowanych z pierwszych dwóch dziesięcioleci XX wieku, przy ustalaniu strat, wśród których są prace malarskie, rzemiosło artystyczne i obiekty rzeźbiarskie, opierano się przede wszystkim na fotografiach wykonanych na szklanych kliszach pochodzących z ok. 1916 roku. Dały one możliwość wyodrębnienia w katalogu (rozdział 5 niniejszej publikacji) kilkudziesięciu muzealiów, które zaginęły na skutek różnych okoliczności podczas II wojny światowej. Niestety niewyraźne fragmenty fotografii nie pozwoliły na zidentyfikowanie wszystkich zabytków.

Cennym źródłem informacji okazuje się Katalog III³¹³ zawierający wykaz obiektów przekazanych w latach 1923–1947. Pierwszą wzmianką o obiekcie artystycznym jest zapis z 1925 roku, że pan W. Heinke z Grudziądza

305 M. Orłowicz, op. cit., s. 192.

306 O zdeponowaniu kasetki wspomina sam ks. Łęga. Zob. W. Łęga, *Grudziądz. Dzieje...*, s. 65–66.

307 Nie wiadomo, czy zostały zabezpieczone wszystkie złote monety ani ile ich znajdowało się w zbiorach w okresie międzywojennym, po przekazaniu kolekcji przez Towarzystwo Starożytności. Dla porównania – w 1942 r. w kasie pancерnej znajdującej się w piwnicach ratusza zdeponowano jedynie 6 sztuk złotych numizmatów. MG, sygn. MG/AR/83, k. 348.

308 W. Łęga, *Muzeum Miejskie w Grudziądzu*, s. 83.

309 AAN, sygn. 7003, Kwestionariusz dla muzeów publicznych, nr 22/37 z dn. 1 IX 1937 r.

310 AAN, sygn. 387/30, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Straty wojenne muzeów i zbiorów publicznych – tabele szczegółowe, 1950 r.

311 Wpisany do współczesnego inwentarza malarstwa pod nr. inw. MG/M/1.

312 W. Łęga, *Przewodnik...*

313 MG, brak sygn., Katalog III.

przekazał obraz olejny przedstawiający krajobraz pomorski namalowany przez Franciszka Konitzera (1882–1952)³¹⁴. Obraz ten odnotowano pod nr 5426 w Katalogu III, a także w *Kronice: Wpływy do Muzeum Miejskiego w Grudziądzu od r. 1925–1930*³¹⁵. W tych samych źródłach pojawiają się zapisy o zakupach z 1926 roku, wśród których pod nr 5443 ujęto pejzaż przedstawiający Lanckoronę autorstwa A. Grabowskiego – prawdopodobnie chodzi tu o pracę Andrzeja Grabowskiego (1833–1883). Kolejnym obrazem jest wpisany w 1926 roku pod nr 5446 „Portret Dykierta pendzla Stachiewicza”. Być może chodzi tu o ks. Zygmunta Dykierta (1890–1981)³¹⁶, naczelnego kapelana oddziałów gen. Dowbor-Muśnickiego, zaś pod nazwiskiem „Stachiewicza” należałoby wskazać krakowskiego malarza Piotra Stachiewicza (1858–1930).

Wśród darów przekazanych w 1929 roku przez porucznika 18 Pułku Ułanów Mariana Hernika znalazły się dwa obiekty z zakresu sztuki: „rzeźba renesansowa, połączona miniaturowa” wpisana pod nr 5511 oraz „sztych franc. przedst. Częstochowę i jej obronę 1655 r.” pod nr 5515. Niestety zbyt ogólnikowy opis przedmiotu oraz brak zachowanej dokumentacji fotograficznej uniemożliwiają szczegółową identyfikację eksponatów. Nieprecyzyjność zapisu – w artykule Władysława Łęgi: „sztych z 1655 r. przedstawiający obronę Częstochowy”³¹⁷ – sugerowałaby, iż sztych powstał w 1655 roku, jednakże bardziej prawdopodobne jest to, iż przedstawia on rozgrywające się w tym roku wydarzenia.

Niewiele wnoszący do badań nad stratami wojennymi jest również zapis z inwentarza muzealnego datowany na 1933 roku, który informuje o „rzeźbie srebrnej owalnej 3 cm wys.” znalezionej przez pana Kruszewskiego na stokach grudziądzkiej cytadeli (nr 5650). W artykule W. Łęgi została ona określona jako „srebrna miniatura”³¹⁸.

Kolejny, 1934 rok, to wzmianka o zdeponowanej przez księdza Łęgę drewnianej rzeźbie stanowiącej obramowanie kropielnicy w kościele ze Świekatowa w pow. świeckim (nr 5662), figurce brązowej przedstawiającej kozła, znalezionej przez pana Menzedorfa na podwórzu grudziądzkiego ratusza w 1907 roku (nr 5663) oraz dawnej lunecie (nr 5664).

Dosyć powszechną praktyką stosowaną przez wdzięcznych artystów było przekazywanie do muzealnych zbiorów swojej pracy po zrealizowanej wystawie. W 1936 roku odbyły się w salach budynku przy ulicy Lipowej trzy ekspozycje malarskie, z których dwie miały wpływ na powiększenie się muzealnej kolekcji. Pierwsza wystawa prezentowała dzieła malarzy grudziądzkich takich jak: Julian Zelek (1900–1939), Franciszek Szymański (1905–1945), Wacław Piórczyński (1873–1937), Brunon Franowski (1894–1957) i in. Franciszek Szymański po jej zakończeniu przekazał do zbiorów obraz olejny swojego autorstwa pt. „Morze” przedstawiający wybrzeże morskie z sieciami (nr 5699)³¹⁹. Druga z nich była wystawą toruńskich artystów – braci Brunona (1882–1969) i Feliksa (1884–1935) Gęstwickich. Pod nr 5700 w inwentarzu wpisano akwarelę „Kościół w Łąkiem” Gęstwickiego. Jednak to dopiero Łęga w swoim

artykule dopowiada, że chodzi o Feliksa oraz precyzuje, iż zabytkowy kościół z Łąkiego w pow. lubawskim³²⁰ już w 1937 roku nie istnieje³²¹. Feliks Gęstwicki zmarł w 1935 roku. Dysponentem jego prac został brat, dzięki któremu zostały one wyeksponowane w grudziądzkim muzeum, a następnie jeden z nich zasilił zbiory instytucji. W reportażu z wernisażu tak opisano twórczość Feliksa: „Z licznych swych podróży po Pomorzu namalował p. Gęstwicki szereg fragmentów z różnych miejscowości, o silnym ujęciu kompozycyjnym, bajecznie czystym precyzyjnym rysunku, jasności kolorytu i dobrym cieniowaniu.”³²².

Rok 1937 owocuje dwiema darowiznami z zakresu sztuki. Pierwszą z nich jest „Portret dziewczynki z Skarlina pod Lubawą” (nr 5715) autorstwa Alojzego Ewertowskiego. O artyście niewiele wiadomo. Pojawiają się tylko lakoniczne wzmianki o tym, że pochodzi z podlubawskiego Skarlina, ukończył Akademię Sztuk Pięknych w Nowym Jorku, a jego prace zostały wystawione w 1935 roku na Salonie Zimowym Instytutu Propagandy Sztuki w Warszawie oraz na wystawach w Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie i Dworze Artusa w Toruniu³²³.

Drugi obraz przekazała rodzina artysty określonego jako Gaszyński ze Lwowa³²⁴. Jest to „Portret Lwowianki” wpisany do katalogu pod nr 5718. Najprawdopodobniej chodzi tu o Macieja Gaszyńskiego (ur. ok. 1805 r., zm. po 1868 r.), rysownika i malarza, który po powstaniu w 1830 roku przebywał na emigracji we Francji. Do kraju wrócił w latach 40. XIX wieku. Najpierw przebywał w Poznaniu, a następnie przeniósł się do Lwowa. Jego portrety znajdują się w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie, Muzeum Narodowego w Warszawie, Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, Bibliotece Narodowej oraz Lwowskiej Galerii Obrazów³²⁵.

Katalog III nie obejmuje swoimi zapisami okresu II wojny światowej, jednakże uzupełnieniem informacji o ówczesnych nabytkach jest korespondencja dyrektora Hansa Barnharda Meyera³²⁶, jego publikacja *Graudenz. Eine Stadtgeschichte in Bildern* z 1941 roku, a także dokumentacja fotograficzna wykonana w okresie okupacji. Cenne dla Działu Sztuki są tu szklane klisze fotograficzne dokumentujące poszczególne obiekty – zarówno te, które znajdowały się w zbiorach przed wybuchem wojny, jak i te nabyte podczas jej trwania. Wśród prac malarskich i graficznych znalazły się na nich: trzy prace Gustava Breuninga – „Widok na Grudziądz z Góry Zamkowej, przed 1876 r.”, „Widok z Góry Zamkowej u podnóża ruin zamku krzyżackiego, z ponadkilometrowym mostem kolejowym zbudowanym w 1879 r.” oraz „Widok na Grudziądz” z 1884 roku; „Portret nauczyciela Bruna Pompeckiego”³²⁷ z ok. 1917 roku pędzla Emila Stanke³²⁸; „Panorama Grudziądza” autorstwa Wilhelma Burzy³²⁹ z 1922 roku;

320 Powiat lubawski w okresie międzywojennym należał – podobnie jak Grudziądz – do województwa pomorskiego (obecnie powiat nowomiejski na terenie województwa warmińsko-mazurskiego).

321 W. Łęga, *Kronika. Wiadomości...*, s. 431.

322 *Z Muzeum Miejskiego. Wystawa obrazów dwóch malarzy pomorskich*, „Goniec Nadwiślański”, nr 252, 29 X 1936 r., s. 9.

323 *Wystawa malarska*, „Dzień Pomorski”, nr 253, 31 X–1 XI 1935 r., s. 11; *Ewertowski Alojzy*, [w:] *Słownik Artystów Polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy*, red. J. Maurin-Białostocka i in., t. II, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975, s. 178.

324 MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamanie, uszkodzenia...

325 E. Szczawińska, *Gaszyński Maciej*, [w:] *Słownik Artystów...*, s. 285; J. Bołoz Antoniewicz, *Katalog wystawy Sztuki Polskiej od roku 1764–1886*, Lwów 1894, s. 179–180.

326 Opisana przez D. Schoenwalda w rozdziale 3 niniejszej publikacji – *Muzeum w Grudziądzu w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939–1944*.

327 Brunon Pompecki – ur. 7.04.1870 r. w Świeciu nad Wisłą, ukończył gimnazjum w Chełmnie w 1900 r. Studiował na uniwersytetach w Marburgu, Wrocławiu i Królewcu w zakresie filozofii, filologii germańskiej, historii i geografii. Nauczał w Gimnazjach Królewskich w Grudziądzu, Świeciu, Chełmnie, Iławie i Wejherowie. Publikował poezję i prozę. (*Bericht über das Königliche Gymnasium zu Neustadt in Wpr. für die Zeit von Ostern 1909 bis Ostern 1910*, Neustadt Wpr. 1910, s. 9).

328 Nauczyciel rysunku w Städtische Oberrealschule w Grudziądzu w latach 1910–1915 (na podstawie sprawozdań szkolnych).

329 Wszystkie dzieła Wilhelma Burzy znajdujące się obecnie w grudziądzkim Muzeum opisano w katalogu E. Markot-Borkowska, *Wilhelm Burza*, Grudziądz 2021.

314 Franciszek Konitzer był artystą związanym z Pomorzem, w tym również z Grudziądzem. W Pomorskiej Szkole Sztuk Pięknych Wacława Szczęblewskiego wykładał w szkole „o stylach” (P. Klugowski, *Pomorska Szkoła Sztuk Pięknych Wacława Szczęblewskiego w Grudziądzu/1922–1933*, Toruń 1985, praca magisterska pod kier. dr. B. Mansfelda [mps w zbiorach Muzeum w Grudziądzu], s. 47).

W obecnych zbiorach grudziądzkiego muzeum znajduje się grafika F. Konitzera *Widok na Stare Miasto i Górę Zamkową* datowany na ok. 1929 r. (zakupiony w 1991 r., nr inw. MG/G/510).

315 W. Łęga, *Kronika: Wpływy do Muzeum Miejskiego w Grudziądzu od r. 1925–1930*, s. 178.

316 Ks. Zygmunt Dykiert był w 1917 r. inicjatorem powstania patriotycznego Towarzystwa Śpiewaczego „Halka” w Pile, a na początku 1918 r. stanął na czele powołanej w mieście Rady Ludowej. Jego zaangażowanie w sprawy niepodległościowe oraz walka o włączenie Pily w granice powstającego na nowo państwa Polskiego sprawiły, że w 1919 r. został aresztowany i oskarżony o zdradę stanu.

317 W. Łęga, *Kronika: Wpływy do Muzeum Miejskiego w Grudziądzu od r. 1925–1930*, s. 179.

318 Idem, *Kronika: Wpływy do Muzeum Miejskiego w Grudziądzu od r. 1931–1935*, s. 271.

319 Idem, *Kronika. Wiadomości...*, s. 431.

niezrealizowany projekt szkoły z 1914 roku sygnowany C.G.; „Widok na Grudziądz z Góry Zamkowej” autorstwa Herberta Wentschera; dwa obrazy Fritza Bayerlein – „Wisła” oraz „Rogóżno” z lat 40. XX wieku i „Kościół Mariacki” Bertholda Frantza Hellingratha. Wymienione prace Fritza Bayerlein, Herberta Wentschera i Bertholda Frantza Hellingratha prawdopodobnie trafiły do zbiorów w 1942 roku po wystawie „Süddeutsche Maler sehen das Ordensland”³³⁰. Warto zaznaczyć, iż oprócz zaginionego „Widoku na Grudziądz z Góry Zamkowej” zachowały się w muzealnych zbiorach inne prace Herberta Wentschera, które są wpisane we współczesnym inwentarzu malarstwa (MG/M/36 i MG/M/37) oraz grafiki (MG/G/19, MG/G/218 i MG/G/224) – nie jest znane pochodzenie tych prac, wszystkie mają jednak adnotację o pochodzeniu z „dawnych zbiorów”. Z kolei można przypuszczać, iż wymieniona wyżej akwaforta Bertholda Frantza Hellingratha stanowiła niegdyś wspólny zespół z 65 zachowanymi grafikami wpisanymi aktualnie w inwentarzu grafiki pod nr MG/G/215, MG/G/340 i MG/G/837–895. Ich proveniencja do tej pory nie została ustalona, jednak na kartach znajduje się adnotacja o nabyciu przed 1945 rokiem.

330 A. Wajler, *Muzeum Miejskie w latach 1940–1945*, [w:] *120 lat Muzeum...*, s. 24.

ROZDZIAŁ III

MUZEUM W GRUDZIĄDZU W OKRESIE OKUPACJI NIEMIECKIEJ W LATACH 1939–1944

1 września 1939 roku nazistowskie Niemcy zaatakowały Polskę, wywołując wybuch II wojny światowej. Wszystkie placówki kulturalne w kraju zostały zamknięte. 4 września armia niemiecka wkroczyła do Grudziądza, przejmując między innymi gmach muzeum. Rozpoczęła się ponad pięcioletnia okupacja miasta, naznaczona między innymi niszczeniem polskiej kultury i oświaty poprzez likwidację szkół, bibliotek oraz muzeum a także eksterminację inteligencji. Od samego początku wojny władze III Rzeszy planowały aneksję terenów dawnego województwa pomorskiego, uznając je za etnicznie niemieckie, Polacy natomiast w założeniach polityki germanizacyjnej mieli zniknąć z tego obszaru poprzez wysiedlenia i fizyczną likwidację¹. Adolf Hitler dekretem z 8 października 1939 roku jednostronnie wcielił zachodnie tereny Polski do Rzeszy, 26 października utworzono Okręg Rzeszy – Prusy Zachodnie, przemianowany kilka dni później na Okręg Gdańsk – Prusy Zachodnie, na którego czele stanął namiestnik Rzeszy, pełniący jednocześnie funkcję gauleitera (szefa okręgu partyjnego NSDAP), Albert Forster.

Władze okupacyjne zdawały sobie sprawę, iż obszar ten został po zakończeniu I wojny światowej i podpisaniu traktatu wersalskiego spolonizowany na skutek odpływu ludności niemieckiej do Rzeszy (tzw. optanci – osoby korzystające z prawa do wyboru obywatelstwa)². Wobec tego postanowiono w jak najkrótszym czasie usunąć wszystko, co polskie, przy czym dużą rolę w przywróceniu „tożsamości narodowej w duchu narodowo-socjalistycznym” miały odegrać placówki kulturalne, a w Grudziądzu najważniejszą taką instytucją było Muzeum Miejskie.

Wkrótce po włączeniu Grudziądza do III Rzeszy funkcję dyrektora muzeum objął Hans Bernhard Meyer.

Urodził się 20 sierpnia 1898 roku w Gdańsku i z tym miastem związany był do wybuchu II wojny światowej. W sierpniu 1916 roku został powołany do wojska i służył w piechocie. W kwietniu 1917 roku został wzięty do niewoli francuskiej w stopniu sierżanta. Stopień porucznika otrzymał w 1922 roku³. W latach 1920–1923 studiował medycynę na uniwersytetach w Heidelbergu, Freiburgu/Breisgau i Królewcu, studiów tych jednak nie ukończył. Pracował jako kupiec i malarz, w latach 1929–1934 podjął ponowne studia w Królewcu na wydziale historii sztuki, uzyskawszy tytuł doktora filozofii⁴. Po uzyskaniu dyplomu otrzymał pracę w Muzeum Miejskim w Gdańsku, gdzie między innymi pracował z Willy Drostem przy inwentaryzacji zabytków Gdańska. Jeszcze przed wybuchem wojny w 1939 roku pisywał artykuły naukowe do periodyków i gazet, był też twórcą kilku książek o historii Gdańska – *Hundert Jahre Kunstverein zu Danzig* (1935 r.), *Schaffende Hand, kämpfendes Land. Das Buch einer Heimat* (1937 r.) przewodnik

1 W. Wichert, *Niemiecki system okupacyjny na ziemiach polskich w latach 1939–1945. Zarys problematyki*, [w:] *Stan badań nad pomocą Żydom na ziemiach polskich pod okupacją niemiecką – przegląd piśmiennictwa*, red. T. Domański, A. Gontarek, Warszawa – Kielce 2022, s. 81–82.

2 M. Stażewski, *Przymusowy wyjazd optantów niemieckich w 1925 roku*, „Studia Historica Gedanensia”, t. V, 2014, s. 95–111.

3 Muzeum Narodowe w Gdańsku, Korespondencja 1940–1945, sygn. MNGA/IV/8. Pismo z dn. 14 X 1941 r. dyrektora Muzeum Miejskiego Willy Drosta do jednostki mobilizacyjnej w Gdańsku (Wehrersatzinspektion) dot. zwolnienia ze służby wojskowej dr. H. B. Meyera.

4 *Deutsches Literatur-Lexikon*, t. 10, De Gruyter, Berlin 1986, s. 974.

Rückgabepflicht

für Bücher, Akten usw. aus Stadtbibliothek, Stadtarchiv und Stadtmuseum.

Nach amtlichen Feststellungen befinden sich noch eine Anzahl von Büchern, Akten und anderen Gegenständen, die zur Zeit der polnischen Verwaltung aus der Stadtbibliothek, dem Stadtarchiv und dem Stadtmuseum entliehen worden sind, im Besitz der Entleiher.

Diese Gegenstände sind sofort im Geschäftszimmer des Stadtmuseums, Adolf-Hitler Strasse 28 abzugeben.

Als letzten Termin für die Rückgabe setze ich den 15. Juli fest. Wer nach diesem Tage Sachen der genannten Art in seinem Gewahrsam behält, setzt sich der Bestrafung aus.

Graudenz, den 2. Juli 1940.

Der Oberbürgermeister.

Druckerei J. Hoffmann, Graudenz
Komm. Verwalter Gerhard Stimmerling

Obwieszczenie burmistrza Grudziądza w sprawie zwrotu wypożyczonych książek, dokumentów i innych przedmiotów do biblioteki, archiwum i muzeum, 2 VII 1940 r. MG, sygn. MG/AR/125.

Danzig (1939 r.), *Danzig in schönen Bildern* (1939 r.), *Vom Alt-Danziger Schiffsverkehr und Hafенbetrieb* (1939 r.). Powołany na stanowisko dyrektora Muzeum w Grudziądzu pełnił tę funkcję do końca 1944 roku. Po zakończeniu II wojny światowej pracował jako nauczyciel historii sztuki w Państwowej Szkole Artystycznej w Hamburgu. Był także redaktorem czasopisma przesiedleńców „Der Westpreusse” oraz „Unser Danzig”, a także licznych publikacji z dziedziny sztuki, historii, poezji, między innymi – *Möwen umkreisen das Krantor* (1954 r.), *Das Danziger Volksleben* (1956 r.), *Danzig in 144 Bildern* (1956 r.), *Westpreußische Wippchen* (1957 r.), *Westpreussen in 144 Bildern* (1959 r.), *Bowkes und Pomuchelsköpp. Spaßige Erzählchen aus Danzig* (1970 r.). Zmarł 21 kwietnia 1982 roku w Reinbeck (Schleswig-Holstein).

Poza dyrektorem pracę w Muzeum znalazło sześć osób: urzędnik – pracownik biurowy, stenotypistka, asystent techniczny, magazynier, stolarz i dozorca. Placówka podlegała pod miejski Urząd Kultury (Kulturamt), który mieścił się w zniszczonym w 1945 roku budynku starostwa powiatowego przy ul. Młyńskiej 12⁵. Ożywioną korespondencję Meyer prowadził także z radcą szkolnym (Schulrat) Schikorrem. Dyrektor po objęciu stanowiska rozpoczął prace nad aranżacją nowej wystawy historycznej, na której – poza historią miasta – zaprezentowane zostały artefakty gloryfikujące III Rzeszę, a także dyskredytujące Wojsko Polskie. Znamiennym przykładem intencji niemieckiego kustosa było przełamanie godła Rzeczypospolitej nad wejściem na ekspozycję przedstawiającej rozpoczynającą wojnę kampanię polską 1939 roku⁶. Pierwsze prace przygotowawcze nad aranżacją wystawy ruszyły w kwietniu 1940 roku, od tego czasu można zauważyć ożywioną korespondencję H. B. Meyera z antykwariuszami w poszukiwaniu eksponatów, zwłaszcza militarnych (flagi, mundury, odznaczenia wojskowe)⁷. Ponadto złożył zamówienie wywołania zdjęć w formacie 18 × 24 cm wielu miast dawnych Prus Zachodnich do koncernu UFA w Berlinie, zaznaczając, iż będą one prezentowane na nowej wystawie o roboczym tytule „Weichselland-Ausstellung”⁸. W pracach porządkowych pomagali wówczas dwaj Polacy, Aleksander Wolski i Wiktor Malkowski, którzy w maju 1940 roku zostali przeniesieni do Elbląga⁹. W trakcie segregowania zabytków muzealnych Meyer zauważył spore braki w zbiorze numizmatycznym. Podejrzanie o kradzież padło na poprzedniego kustosa muzeum, ks. dr. Władysława Łęgę. Przeszukano nawet mieszkanie jego siostr w poszukiwaniu zaginionych monet, oczywiście bezskutecznie. Ogółem Meyer stwierdził brak 886 monet, w tym wszystkich złotych¹⁰. Dopiero na przełomie stycznia i lutego 1941 roku odnaleziono zaginione obiekty w kasie panczernej w ratuszu, zdeponowane przez ks. dr. Łęgę 7 listopada 1932 roku. Ogółem znajdowały się w kasie 264 najcenniejsze monety, będące własnością muzeum¹¹.

W czerwcu 1940 roku ogłoszono na łamach prasy apel do niemieckiego społeczeństwa Grudziądza, z prośbą o darowizny w postaci planów, zdjęć, medali, mundurów i innych pamiątek dotyczących Grudziądza i dawnych Prus Zachodnich¹².

5 A. Wajler, *Muzeum Miejskie...*, s. 23.

6 MG, sygn. MG/HA/46 Godło polskie przetrwało zawieruchę wojenną i zostało umieszczone na wystawie stałej w muzeum w Grudziądzu poświęconej historii Grudziądza – sala IV (lata 1920–1939).

7 MG, sygn. MG/AR/83, Korespondencja Muzeum w Grudziądzu z lat 1940–1943 (1944).

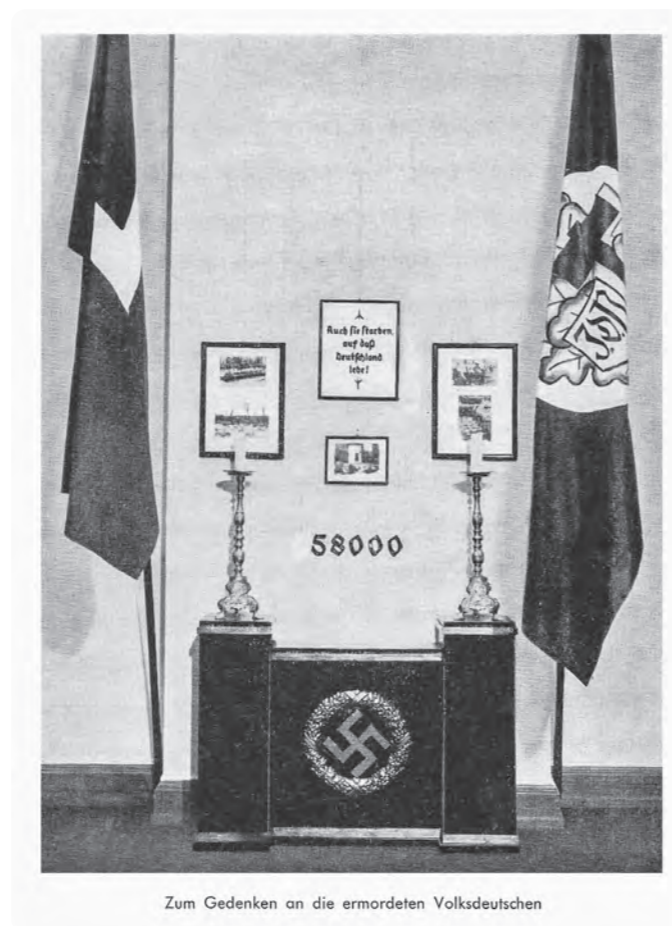
8 Ibidem, Pismo H. Meyera z dn. 20 V 1940 r.

9 Ibidem, Pismo H. Meyera z dn. 28 V 1940 r.

10 Ibidem, Pismo H. Meyera do Dyrektora Policji (Polizeidirektor) Gestapo z dn. 31 V 1940 r.

11 Ibidem, Wykaz niedatowany i niepodpisany, sporządzony pomiędzy 30 stycznia a 4 lutego 1941 r.

12 Ibidem. Niedatowany maszynopis pod tytułem „Alte Graudenz, Achtung!”.

Zum Gedenken an die ermordeten Volksdeutschen

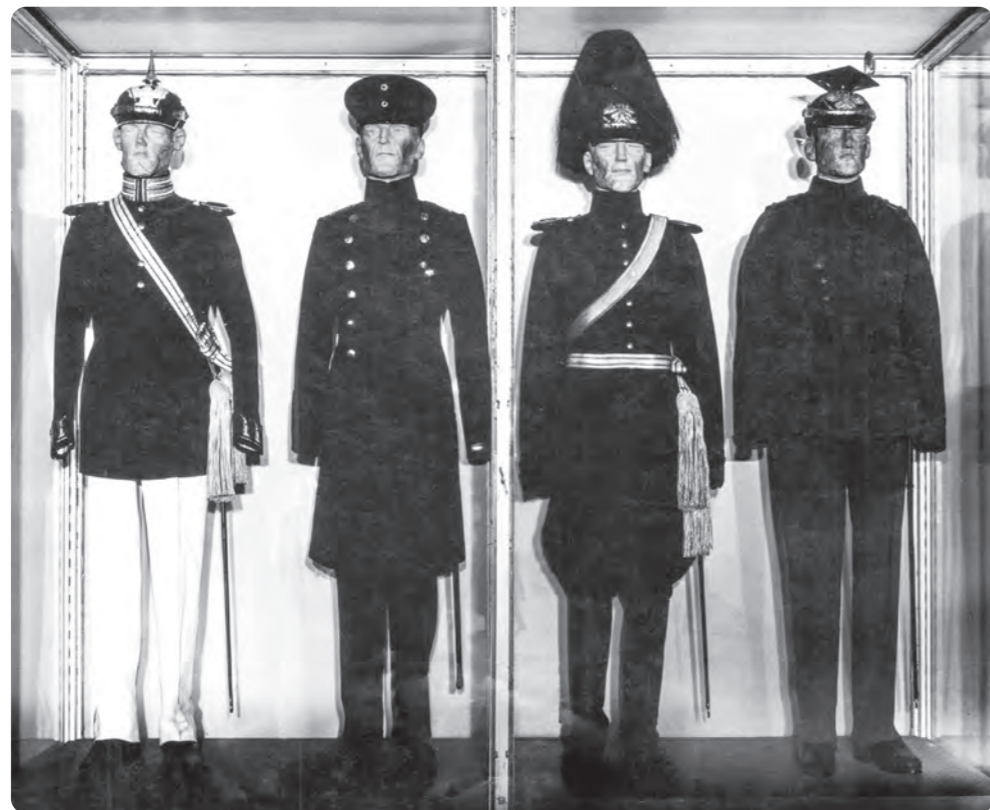
Eine Wand der Sonderausstellung „Das wehrhafte Danzig“

Wybrane strony z przewodnika wystawy „Das Wehrhafte Weichselland”, otwartej 30 XI 1940 r. H. B. Meyer, Stadtmuseum Graudenz: Führer durch die Schau „Das Wehrhafte Weichselland”, Graudenz 1940.

Pierwszą wystawę w okresie okupacji niemieckiej otwarto w dniu 30 listopada 1940 roku pod tytułem „Warowny Kraj Wisły” („Das Wehrhafte Weichselland”). O przebiegu tej uroczystości możemy przeczytać na łamach prasy niemieckiej:

[...] Grudziądzkie Muzeum Miejskie otworzyło dzisiaj swoje podwoje wielką wystawą: „Warowny kraj Wisły”. Rozległe prace renowacyjne stworzyły z muzeum wartościowe miejsce kultury. Reprezentacyjny dom przy Adolf Hitler Strasse 29 w Grudziądzu wzbudza z pewnością nieustannie uwagę przechodniów oraz tych, którzy czytając nad wejściem napis „Museum-Bibliothek” być może niecierpliwie pytali, kiedy to muzeum będzie otwarte. I w końcu stało się. Ale potrzebne było wiele, wiele pracy, by posprzątać, przegłębnić, uporządkować i wyposażyć wnętrza, aby powstało coś, co według pojęć niemieckich zasługuje na określenie Miejsca Kultury. Taki pełen sukces uwieńczył celową i ofiarną pracę dyrektora muzeum dr Meyera, którą z uznaniem doceni każdy, kto jako uważny zwiedzający wędrował będzie przez liczne, szykowne i sprawiające duże wrażenie wystawionymi przedmiotami pomieszczenia. Otwarta dzisiaj, w niedzielę przed południem, w obecności licznych gości honorowych przez nadburmistrza i dyrektora powiatu Kellera wystawa „Warowny kraj Wisły” przywróciła Muzeum Miejskiemu jego dawne przeznaczenie jako placówki kultury i edukacji niemieckości w kraju Wisły. Wielu tu przyjdzie i ujrzy w wybiegającej daleko poza obszar jednego miasta lub powiatu treści wystawy nie tylko obronną postawę mieszkańców tej ziemi od czasów prehistorycznych, ale i fakty z przeszłości i terażniejszości. Wystawa podkreśla niemieckość tej ziemi kraju i towarzyszy jego mieszkańcom w ich walce o utrzymanie własnej narodowości... Brudne, zaniedbane, częściowo obrabowane – w zbiorze monet brakuje na przykład 900 sztuk – zastał dr Meyer to muzeum z okresu polskiego. Poza bezwartościowymi rzeczami Polacy nie wnieśli do muzeum niczego, nawet nie przeprowadzili gruntownego sprzątnia. Nie było ani wyposażenia pomieszczeń zarządu, ani książek czy katalogów. Wszystko trzeba było stworzyć od nowa. Pomieszczenia oraz materiały zostały gruntownie odnowione. Te ostatnie zostały ponownie przegłębnięte i uporządkowane, założony został zbiór wycinków z gazet i warsztat fotograficzny. W końcu można było przystąpić do ponownego otwarcia [...].

Po słowach wprowadzenia dyrektora muzeum i przemówieniu burmistrza w dniu otwarcia nastąpiło zwiedzanie wystawy „Warowny kraj Wisły”. Obejmuje ona, poczynając od ziemi ojczystej w węższym znaczeniu, obszar Reichsgau [okręg Rzeszy], prowadzi od starogermańskich umocnień (znaleziska z Rządza) poprzez okres Zakonu Niemieckiego do opieki nad Grudziądzem w okresie fryderycjańskim, a następnie poprzez Courbière’a i wojny wyzwolenicze okresu napoleońskiego do tradycji byłego 17. korpusu armijnego, by wybrzmieć opisem skutków Wojny Światowej [1914–1918] dla naszej ziemi i wyzwoleniem spod polskiego panowania. Do wystawy dołączono dział specjalny „Warowny Gdańsk”. Zwiedzający rozpoczyna od broni okresu kamiennego (6000–3000 lat przed naszą erą), ogląda broń męczyzny w okresie brązu i żelaza, dowiaduje się o środkach obrony Gotów, Gepidów i Burgundów, którzy kiedyś żyli na tych ziemiach. Następnie interesujący jest grób skrzynkowy z około roku 500 przed naszą erą oraz rzadkie urny twarzowe. Zaprezentowano wiele broni z okresu zakonnego, związane z tym okresem liczne akty nadania praw miejskich przez Zakon, wilkierze i dokumenty królów z ciężkimi, starymi, oryginalnymi pieczęciami. Sztandary i chorągwie z okresu zakonnego są tak samo interesujące jak przegląd obrazów

Zdjęcie ekspozycji mundurów wojskowych, zakupionych przez H. Meyera do wystawy otwartej w 1940 r. MG, sygn. MG/IK/627a.

Kraj Wisły – Kraj Zamków. Przechodzi on od krzyża zakonnego do pruskiego orła, a następnie wkracza w okres fryderycjański. Widzi tu rozwój broni palnej, mapy i plany twierdzy Grudziądz, portrety dowodzących tu kiedyś wojskowych. Następnie wchodzi w historię 17. korpusu armijnego, opracowanej na podstawie różnych materiałów – między innymi są tu stare uniformy, które szczególnie zainteresują naszych żołnierzy. Należą do tego zbiory orderów, a wielu zainteresuje szczególnie kompletna kolekcja Żelaznych Krzyży.

Potem następuje Wojna Światowa z jej cierpieniem, przewrotem i inflacją i odstąpieniem kraju Wisły. Na obrazach przeżywa się cierpienia Niemców w Polsce, ich szczucie i prześladowania przez obcy naród. Następnie obrazy i plakaty prowadzą poprzez wyzwolenie i przez upadek nadętego państwa. Uwzględniony został tu wkład Gdańska. Zwiedzanie bogatej wystawy nowo otwartego grudziądzkiego Muzeum Miejskiego, do którego uroczystości otwarcia jeszcze powrócimy, kończy się w sali z aktualnym piśmiennictwem” [...]”¹³.

Z okazji otwarcia wystawy, na którą byli zaproszeni między innymi: gauleiter Forster (nie przybył na uroczystość), prezydent regencyjny Keudell, generałowie Janssen i Bohnstedt, SA-Gruppenführer Ivers, komendanci formacji wojskowych z miasta, senator Boeck, profesorowie Drost i Keyser, dyrektorzy muzeów w Gdańsku i Kwidzynie Langenheim i Heym¹⁴, wydano okolicznościowy przewodnik po nowej wystawie muzeum, w którym odnajdujemy wiele ciekawych informacji na temat ekspozycji:

[...] Muzeum III Rzeszy nie może być przypadkowym nagromadzeniem pojedynczych, nawet najbardziej wartościowych lub rzadkich ówczesności [sic!], lecz musi realizować trzy zadania: gromadzenie, badanie i szkolenie. Wystawianie należy do pracy szkoleniowej muzeum. Szkolenie musi być historyczno-polityczne. Z tego wynika, że również Muzeum Miejskie musi stać się, zupełnie świadomie, polityczną placówką naukowo-edukacyjną.

Dla kierującej się jednolitą myślą przewodnią koncepcji, obejmującej wszystkie, również dotychczas nieużywane pomieszczenia wystawy, zastane – w obu ostatnich dziesięcioleciach również okradzione – zbiory były o wiele za małe, tym bardziej, że rozkładały się one na większą ilość wewnątrz całkowicie różnych obszarów wiedzy. Trzeba było więc postarać się na nowo poprzez zakupy, darowizny lub depozyty o bardzo wiele przedmiotów. Temat wielkiej wystawy nie mógł ograniczać się, w błędnie rozumianym lokalnym patriotyzmie, do samego Grudziądza, ponieważ za Grudziądzem stoi Okręg Gdańsk – Prusy Zachodnie [Reichsgau Danzig – Westpreußen], a za nim Rzesza Niemiecka, na którą ukierunkowana jest ostatecznie cała nasza praca. Grudziądz mógł być więc tylko mocno zaakcentowanym punktem wyjścia, ale nie celem. Od wczesnego okresu kamienia poprzez okres brązu i żelaza po dni wędrówki ludów wystawa ta pokazuje najpierw dziedzictwo naszych germańskich przodków w kraju Wisły. Pochodzące w większości z własności muzealnej eksponaty, od kamiennej siekierki po urnę twarzową, od miecza do włóczni Wikingów, mówią więcej o germańskiej kulturze naszej ojczystej przestrzeni, niż są to w stanie uczynić naukowe abstrakcje. Znaleźiska z Rządza (powiat Grudziądz) są tu szczególnie wartościowe.

13 „Weichsel Zeitung – NS Weichsel Wacht”, nr 283, 30 XI–1 XII 1940 r. Tłumaczenie z języka niemieckiego – Biuro Tłumaczeń Jarosz, Toruń.
14 MG, sygn. MG/AR/83, Lista zaproszonych gości przesłana przez H. Meyera na ręce rajcy miejskiego Kriegera w dn. 6 XI 1940 r.

W pozostałej strukturze wystawy szczególnie dużo miejsca przeznaczono na okres Zakonny, który uczynił z kraju Wisły kraj zamków. Po nim następuje okres przynależności do Korony Polskiej, w którym niemieckość zachowała się w godny podziwu sposób. Niemiecki pozostaje język, niemieckie są nazwiska rajców i sędziów, niemieckie akta i dokumenty, i to nawet takowe polskich królów, którzy miastu Grudziądz ciągle odnawiali stare prawa, a które nie są nigdy sporządzane w języku polskim, lecz po łacinie – często z niemieckim tłumaczeniem. Kto chciał nabyć prawa obywatelskie w miastach nadwiślańskich musi być „prawego, wolnego, niemieckiego charakteru i języka”. Kto nie był „narodowości niemieckiej” – nie był dopuszczony.

Naturalnie, przy oblężeniu twierdzy Grudziądz w roku 1807 myśli się szczególnie o generale von Courbière, który jako jedyny stawiał opór aż do Pokoju Tylżyckiego, podczas gdy wszystkie inne twierdze poddały się. Odnośnie Courbière’a eksponowane są osobiste pamiątki i jednocześnie szereg broni i rysunków uniformów z jego czasu.

Klatka schodowa z przedstawieniami sztandarów, flag i koszar oraz z obrazami zachodniopruskich oddziałów przywołuje wspomnienie byłego 17. korpusu armijnego, jego dowódców i stare, znane uniformy, które prezentowane są na naturalnej wielkości figurach żołnierskich. Specjalna gablota zawiera wszystkie, kiedykolwiek nadane klasy i rodzaje Krzyża Żelaznego od roku 1813 do dzisiaj.

W dziale Wojny Światowej widzimy na obrazach i w dokumentach walczące na wszystkich frontach wojny zachodniopruskie oddziały i troszczącą się, zbierającą, ofiarującą i głodującą ojczyznę, która ostatecznie zawodzi, otwiera bramy czerwonej truciźnie i wystawiona jest na teraz pojawiającą się polską propagandę.

Wyjaśniony zostaje podział starej prowincji Prus Zachodnich przez dyktat Wersalski na cztery części, utrata, mimo wszelkich protestów, starej niemieckiej ziemi kulturowej i powstanie Państwa Polskiego. Następują dążenia do wzmocnienia tej Republiki, parcie ku „świętemu polskiemu morzu”, które dalekowzroczny Piłsudski, który chciał żyć z Niemcami w przyjaźni, ganił jako polską „chorobę morską”, rozbudowa armii i floty i wrzask o kolonie, naturalnie te niemieckie. Wszystko to jest przedstawione poglądowo obok piśmiennictwa i map, tak samo jak nigdy nie wygasła, mimo krótkiej polityki porozumienia się, głęboka pogarda dla wszystkiego, co niemieckie, która następnie prowadziła do dręczenia folksdojczów. Polski plakat propagandowy pokazuje niezmierne przesadzone roszczenia do polskiego obszaru sięgającego prawie granic Berlina.

Inne pomieszczenia ponownie przywołują na obrazach kampanię polską i dni wyzwania z września 1939. Obok radości z wolności pojawia się żałoba nad niekończącymi się szeregami zamęczonych na śmierć krwawych ofiar. Przedstawiona jeszcze w jej początkowym stadium odbudowa prowadzi do teraźniejszości naszej pracy na wyzwolonym obszarze kraju Wisły.

Dołączony do wystawy specjalny pokaz „Warowny Gdańsk” przedstawia historyczny rozwój tej stolicy okręgu Rzeszy ze szczególnym uwypukleniem wykazywanej tam, we wszystkich okresach, woli obrony – od XV wieku po walkę o utrzymanie niemieckości pod rządami gauleitera Alberta Forstera. Wystawę zamyka mała prezentacja piśmiennictwa.

Życzeniem kierownictwa muzeum jest, by wystawa „Warowny kraj Wisły” pokazała wszystkim grudziądzanom i zwiedzającym ze starej Rzeszy, a w szczególności również naszym, przeniesionym tutaj towarzyszą z Wehrmachtu, że Grudziądz powstał na ciężko wywalczonej ziemi Wschodu, że trwał i walczył, i w dalszym ciągu będzie przyczyniał się sam do tego, by umocnić i utrzymać po wsze czasy kraj Wisły jako bastion wielkoniemieckiej Rzeszy na Wschodzie [...]”¹⁵.

Jak widać z powyższego opisu, głównym celem wystawy była propaganda skierowana do Niemców, w duchu kultu Adolfa Hitlera i wyższości rasy niemieckiej nad narodami słowiańskimi, podkreślając niemiecki charakter tego obszaru na przestrzeni wieków. Można ją było oglądać codziennie w godzinach 10:00–15:00, wejście było bezpłatne.

W styczniu 1941 roku Meyer rozpoczął przygotowania do organizacji wielkiej wystawy o historii Grudziądza, z okazji 650-lecia lokacji miasta, która została otwarta w czerwcu tego roku. Już w styczniu wystosował pismo do radcy miejskiego Kriegera z prośbą o dofinansowanie muzeum w kwocie 1 200 marek, z czego 300 przeznaczono na zakup biblioteczki podręcznej, 700 na zakup obrazów, grafik, akwareli grudziądzkich i zachodniopruskich motywów oraz 200 na przygotowanie modelu w drewnie starego miasta (Modell der Altstadt Graudenz), którego głównym wykonawcą był Lewart¹⁶. Ów model, powiększony następnie o zamek w Grudziądzu, był ozdobą wystawy, powszechnie chwalono go za precyzję i dokładność wykonania. O samym zamku dużo informacji w odniesieniu do jego budowy i dziejów dostarczył Hans Jacobi, twórca monografii zamków w Grudziądzu i Rogóźnie¹⁷. W tym samym czasie stworzono model zamku w Radzynie Chełmińskim.

Pod koniec 1940 roku otwarto wystawę czasową pod tytułem „Dzieło życia Hansa Kysera” („Das Lebenwerk Hans Kysers”), poświęconą pochodzącemu z Grudziądza pisarzowi niemieckiemu. Początkowo miała ona zostać zamknięta 31 stycznia 1941 roku, jednakże, jak wynika z korespondencji, ponownie otwarto ją w drugiej połowie 1941 roku¹⁸. W styczniu tego roku miał miejsce także wernisaż specjalnej ekspozycji wojennej „Humor des Krieges”.

Bardzo cennym dokumentem, dotychczas nieznanym w literaturze tematu, jest zachowany w muzeum w Grudziądzu spis obiektów zakupionych lub nabytych dla placówki przez H. B. Meyera do maja 1941 roku¹⁹. Poza elementami wyposażenia (m.in. zestaw fotograficzny z pracownią, kurtyna, chodnik, 395 ram do obrazów i zdjęć, 36 zasłon okiennych, odkurzacz, 4 flagi, 4 szklane bariery, 665 negatywów, 335 książek biblioteczki podręcznej), wymieniono także liczbowo eksponaty:

- 92 arkusze graficzne;
- 1 akwarela;
- 23 naczynia miedziane i cynowe;
- 84 medale i odznaczenia honorowe;

15 H. B. Meyer, *Stadtmuseum Graudenz...* W przewodniku zamieszczono kilka fotografii prezentowanej wystawy: grobu kamiennego, mundurów wojskowych zakupionych przez H. Meyera, portret Courbière’a, przywileju lokacyjnego z 1291 r. (w rzeczywistości była to kopia z XV w., w posiadaniu archiwum w Grudziądzu), a także ogólnych migawek wystawy – antresoli z portretem A. Hitlera, jego cytatem i flagami, pomieszczenia prezentującego kampanię z Polską z 1939 r., specjalnej wystawy o Gdańsku („Das Wehrhafte Danzig”) oraz części poświęconej zamordowanym w 1939 r. volksdeutschem (58 000 osób, co w rzeczywistości nie odpowiada prawdzie).

16 MG, sygn. MG/AR/83, Pismo z dn. 17 I 1941 r.

17 H. Jacobi, *Die Ausgrabungsergebnisse der Deutschordensburgen Graudenz und Roggenhausen. Ein Beitrag zu baugeschichtlichen Entwicklung der Ordensburgen bearbeitet und mit einem Nachwort versehen von Udo Arnold*, Deutsche Burgenvereinigung e.V., Bonn 1996; MG, sygn. MG/AR/83, Opis zamku pod tytułem „Ordenschloss Graudenz” z dn. 5 V 1941 r.

18 MG, sygn. MG/AR/83, Pisma z dn. 19 I 1941 r. i 29 XI 1941 r.

19 Ibidem, maszynopis niedatowany, wytworzony pomiędzy 19 IV a 20 V 1941 r.

Zdjęcie wystawy prezentującej 650 lat Grudziądza, 1941 r.
MG, sygn. MG/IK/626b.

Zdjęcie wystawy prezentującej 650 lat Grudziądza, 1941 r.
MG, sygn. MG/IK/626b.

- 5 medali;
- 70 mundurów wojskowych;
- 60 plakatów historii współczesnej i odezwo.

Zachowała się ponadto kartoteka wpływów eksponatów do muzeum, prowadzona w latach 1940–1942, aczkolwiek nie wszystkie przekazane do instytucji artefakty są w niej ujęte. Ponadto część kart posiada wpis „Alte Museumsbestand” (A. Stm.), co może sugerować, iż faktycznie Meyer nie odnalazł ukrytych przez Władysława Łęgę dwóch głównych ksiąg inwentarzowych i jego następcą musiał ponownie analizować obiekty z autopsji. Łącznie zachowało się 405 kart o wymiarach 20 × 12 cm w kolorze różowym²⁰. Zakres i rodzaj pozyskanych obiektów był bardzo szeroki: mundury, broń biała, broń palna, wyposażenie wojskowe, litografie, fotografie, mapy, obrazy olejne i akwarele, rękopisy, druki, itp.

Niewiele wiadomo natomiast na temat akcji grabieży i przemieszczenia zabytków kultury, prowadzonej przez „Forschungs- und Lehrgemeinschaft das Ahnenerbe e.V.” (pol. Stowarzyszenie Naukowo-Oświatowe Dziedzictwo Przodków), bezpośrednio podporządkowane pod SS-Reichsführera, Heinricha Himmlera. Organizacja „Ahnenerbe” po napaści na Rzeczpospolitą zajmowała się między innymi wywozem dzieł sztuki z centralnej Polski. W trakcie kwerendy archiwalnej udało się odnaleźć jeden dokument powojenny, sporządzony w 1946 roku, według którego do muzeum w Grudziądzu zostało przekazanych do tymczasowego przechowania 5 obrazów z apartamentu dyrektora generalnego („preserved apartament of Polish general manager):

- Apotheosis; early 17th century;
- Horsemen's fight; 17th century;
- Battle scene; 17th century;
- The evangelist St. Mark;
- Coronation (after Rubens)²¹.

Brak jakichkolwiek innych źródeł nie pozwala w chwili obecnej określić, czy owe dzieła sztuki pozostały w grudziądzkim muzeum, czy też zostały wywiezione do innego miejsca.

22 maja 1941 roku Meyer zgłosił zamówienie do firmy Buchstaben-Mensler w Berlinie na wykonanie napisów dotyczących poszczególnych pomieszczeń w muzeum, a także podpisów poszczególnych działów do tworzącej się wystawy pod tytułem „650 lat miasta Grudziądza” („650 Jahre Stadt Graudenz”)²². Ogółem znajdowało się wówczas 14 działów ekspozycyjnych (wycofano dział „dzisiejszy zamek”):

- Prehistoria (Vorgeschichte);
- 650 lat miasta Grudziądza (650 Jahre Stadt Graudenz);
- Okres założenia miasta (Stadtgründungszeit);
- Zamek krzyżacki w Grudziądzu (Ordensburg Graudenz);

²⁰ Kartoteka eksponatów muzealnych, b.d., brak sygn. W wielu przypadkach na odwrocie karty znajdują się druki zabytków wprowadzonych w języku polskim po II wojnie światowej.

²¹ The National Archives, College Park, Stany Zjednoczone, sygn. NARA M1947. Textual records created at the Wiesbaden Central Collecting Point include administrative files and monthly reports. Źródło: Fold3, EU, Records Concerning the Central Collecting Points („Ardelia Hall Collection”): Wiesbaden Central Collecting Point, 1945–1952 (<https://www.fold3.com/publication/499/eu-ardelia-hall-collection-wiesbaden-administrative-records-1945-1952>): accessed Feb 26, 2024), database and images, <https://www.fold3.com/publication/499/eu-ardelia-hall-collection-wiesbaden-administrative-records-1945-1952> [dostęp 26 II 2024 r.].

²² MG, sygn. MG/AR/83.

7 e 1
6 e 1

Graudenz
Innungen
Fleischer

S.Z.238

Lehrbrief des Graudenzener Gewerks der Fleischhauer
für Johann Heinrich Bischoff, 1764. Nach Original
im Stadtmuseum.

A. Stm. 29.7.1941

Karta obiektu muzealnego stworzona przez H. B. Meyera, dotycząca świadectwa czeladniczego
cechu rzeźników w Grudziądzu na nazwisko Bischoff z 1764 r. Dolny przypis oznacza
stare zbiory muzeum (A. Stm.), 29 VII 1941 r. MG, brak sygn.

Der Stabschef der SA weilte in Graudenz

Besichtigung der Feste Courbiere - Empfang im Gästehaus durch Oberbürgermeister und Kreisleiter

Reichstatthalter und Gauleiter Albert Forster hat den Stabschef der SA, Viktor Lutze, wie wir bereits meldeten, zu einem mehrtägigen Besuch des Reichsgaues Danzig-Westpreußen eingeladen. Gestern traf der Stabschef, in dessen Begleitung sich Gauleiterstellvertreter Seeger, SA-Gruppenführer Iwers und andere höhere SA-Führer befanden, zu einem Besuch in Graudenz ein, der der Besichtigung der alten Feste Courbiere galt. An der Stadtkreisgrenze von dem Führer der SA-Standard Graudenz, Obersturmführer Maßhöfer, empfangen, begab sich der Stabschef mit seiner Begleitung direkt nach der Feste Courbiere, wo Oberleutnant Dr. Meyer die Führung übernahm. Von den Bastionen der alten Festung hatten die Gäste einen prächtigen Rundblick über das sonnenüberschienenen Weichseltal und gewannen einen Überblick auf die Werke dieser alten Festung, die so manchen Ansturm im Laufe der Geschichte standgehalten hat. Oberleutnant Dr. Meyer gab dem Stabschef einen Abriss der Geschichte und Entstehung der alten preussischen Festung, die durch den heldenmütigen Verteidiger Courbiere in Preußens Zeit schwerster Erniedrigung während der na-

poleonischen Kriege unsterblichen Ruhm an ihren Namen gebunden hat. Der Stabschef zeigte großes Interesse für die alten Wehranlagen, verweilte auch am Gaste Courbiere und besichtigte die Kaserne Fritz Reuters, der hier einen Teil seiner Festungshaft absitzen mußte. Er nahm auch Gelegenheit, sich mit alten SA-Männern zu unterhalten, die hier im feldgrauen Rock ihren Dienst versahen, und war erfreut, unter ihnen einen SA-Mann wiederzufinden, den er bereits von Stettin her kannte. Nach der Besichtigung begab sich der Stabschef mit seiner Begleitung nach dem Gästehaus der Stadt Graudenz, wo er von Oberbürgermeister Keller und Kreisleiter Lampe begrüßt wurde. Vor dem Gästehaus hatten sich Angehörige der SA und SA-Wehrmänner eingefunden, die den Stabschef jubelnd begrüßten. Auch hier unterhielt sich der Stabschef mit seinen SA-Männern und erkundigte sich nach ihrer Arbeit, ihrem Dienst und ihren Familienverhältnissen, für jeden ein freundliches Wort der Anerkennung und des Dankes sendend. Am Nachmittag setzten der Stabschef und seine Begleitung die Fahrt nach Danzig fort.

Stabschef der SA Lutze läßt sich von Oberleutnant Dr. Meyer den Aufbau der alten Befestigungsanlagen erklären

liegt sich in der Szene mit dem Gouverneur etwas Abdämpfung der Gestik und Sprache. Die in den Kaiser verliebte und jeden Schritt ihm näherzukommen berechnende Hofdame spielte Edith Bergen, den menschlichen Kontrast zu der natürlichen jungen Witwe gut unterstreichend. Charlotte Scheiter war die lebenskluge Kaiserinmutter und führte in sympathischem Spiel alles zum happy end. Die Regie Bauernmeisters hatte neben guter Besetzung (auch der Nebenrollen) für Tempo im Spiel gesorgt. Ein besonderes Lob dem Bühnenbildner Simeons, der ein stilles, in den Farben frohes Milieu schuf, in dem sich alle Mitwirkenden der Zeit der Handlung entsprechend grazios bewegten. Die Aufführung hätte in der Intensität des Bühnengeschehens den Charakter eines Kammerstücks und sprach bei den Qualitäten des Werkes außerordentlich an. Es gab viel herrlichen Beifall.
Dr. Karl Heinrich Schmidt

Auf den Bastionen von Courbiere
Von links: Oberleutnant Dr. Meyer, Stabschef Lutze, Obersturmführer Maßhöfer
(Aufn. 2): Der Gesellige

Artykuł prasowy z odwiedzin Szefa Sztabu SA Victora Lutze, który zwiedził cytadelę
twierdzy grudziądzkiej wraz z burmistrzem miasta i kierownikiem powiatowym
NSDAP. Przewodnikiem grupy był H. B. Meyer (pierwszy z lewej strony na zdjęciu
po prawej). „Der Gesellige”, nr 250, 2 XI 1942 r.

- Rzemiosło (Handwerk);
- Czas zakonu krzyżackiego i walka narodowa (Ordenszeit und Volkstumskampf);
- XIX wiek (19. Jahrhundert);
- Życie kulturalne, handel i przemysł (Kulturelles Leben, Handel und Industrie);
- 20 lat panowania polskiego (20 Jahre Polenherrschaft);
- Grudziądz w przyszłości (Das Graudenz der Zukunft);
- Pamiątki po dawnej armii (Den Andenken der Alten Armee);
- Dawny garnizon grudziądzki (Die alte garnison Graudenz);
- Humor wojenny, niegdyś i dzisiaj (Humor des Krieges, einst und jetzt);
- Humor Zachodniopruski (Westpreussischer Humor).

Uroczystego otwarcia wystawy, prezentującej 650 lat historii Grudziądza, dokonano 16 czerwca 1941 roku. Nowej ekspozycji towarzyszył album stworzony przez H. B. Meyera, gdzie zamieszczono kilka fotografii prezentujących najcenniejsze zbiory muzealne²³.

22 listopada 1941 roku otwarto dwie wystawy czasowe, wspomniana już wcześniej ekspozycja o życiu Hansa Kysera oraz „Wschodni Niemcy artyści na wojnie” („Ostdeutsche Künstler im Kriege”), na której swoje prace wystawili Herbert Wentscher i Alexander Kolde. Wystawa ta, na której zaprezentowano akwarele oraz rysunki z wojen z Polską, Francją, Związkiem Radzieckim i Grecją była czynna do 4 października 1942 roku.

Z początkiem 1942 roku, za zgodą Forstera, zostało przekazanych z dworku w Gołębiewku (Klein Golmkau, obecnie gmina Wielkie Trąbki, powiat gdański, woj. pomorskie) do muzeum 67 cennych obiektów, między innymi meble z okresu baroku, rokoka i empire, dwa obrazy olejne, wyroby z porcelany, drewna i metali szlacheckich (chińskie i japońskie wazy, dwie figurki Buddy, złota odznaka za rany, brązowa statua na cokole)²⁴. Przekaz ten wzbogacił ogromnie ekspozycję, na której poza meblami z okresu pruskiego i dawnego Muzeum Courbière’a, znajdującego się wcześniej w cytadeli twierdzy grudziądzkiej, nie było tego typu obiektów.

Wybuch wojny pomiędzy III Rzeszą a Związkiem Radzieckim w czerwcu 1941 roku, pomimo pasma sukcesów wojsk niemieckich w początkowej fazie konfliktu, spowodował zagrożenie nalotami wrogich wojsk, w związku z czym postanowiono najcenniejsze artefakty muzeum, archiwum i osób prywatnych, używających swoje zbiory, zabezpieczyć w kasie pancernej w piwnicy miejskiego ratusza. Protokół zdawczo-odbiorczy z dnia 14 czerwca 1942 roku został podpisany przez H. B. Meyera i pracownika A. Lewerta²⁵.

Ostatnia wystawa w 1942 roku, zorganizowana pod patronatem gauleitera A. Forstera, została otwarta 27 października. „Ziemie Zakonu w oczach malarzy z południowych Niemiec” („Süddeutsche Maler sehen das Ordensland”) premierę miała w Gdańsku i została następnie wypożyczona do Grudziądza²⁶. Swoje prace na niej prezentowali między innymi Erich Mercker, Herman Mayerhofer, Stanisław Chlebowski, Fritz Bayerlein, Bertold Hellingrath,

23 H. B. Meyer, *Graudenz. Eine Stadtgeschichte in Bildern*, Graudenz 1941.

24 MG, sygn. MG/AR/83, Pismo H. Meyera do Felixa Laubrinusa z Gdańska w kwestii przewozu obiektów do Grudziądza; Muzeum Narodowe w Gdańsku, Korespondencja 1940–1945, sygn. MNGA/IV/8, Pismo generalnego kuratora Krauta z Berlin-Dahlem do Ostdeutsche Landbewirtschaftungs-Gesellschaft m.b.H. w Gołębiewku, sporządzone 10 II 1942 r. przez SS-Obersturmführera (podpis nieczytelny) oraz dyrektora Muzeum w Gdańsku – Drosta z dn. 5 i 16 II 1942 r.

25 MG, sygn. MG/AR/83. Po otwarciu kasy pancernej w 1948 r. okazało się, że po 14 VI 1942 r. złożono w niej jeszcze inne obiekty, m.in. zabytki z porcelany.

26 A. Wajler, *Muzeum Miejskie...*, s. 24.

Alexander Kolde i Herbert Wentscher²⁷. Z początkiem 1943 roku muzeum wzbogaciło się o obraz Gustava Breuninga (Widok z Góry Zamkowej na miasto) oraz 10 akwareli i 6 rysunków, prezentowanych na czasowej wystawie „Otto Herdemertens”, zakupionych przez Wydział Kultury Urzędu Miasta Grudziądza²⁸.

Ze względu na brak źródeł archiwalnych, nie sposób obecnie ukazać w sposób pełny dziejów muzeum w 1943 roku. Przedostatnią wystawę w okresie okupacji niemieckiej zorganizowano w dniach 15–30 stycznia 1944 roku. Przedstawiono na niej akwarele i rysunki Helmuta Ahrensa²⁹. Ostatnią natomiast, prezentowaną początkowo w Gdańsku – „Ziemie Zakonu w oczach malarzy Prus Zachodnich” („Westpreussische Maler sehen das Ordensland”), zamknięto 7 maja 1944 roku³⁰. Zgromadzono na niej 131 obrazów olejnych, akwareli, rysunków i litografii następujących malarzy: Dannot, Lipczinski, Dittmann, Gebelein, Paetsch, Wentscher, Meseck, Ottenberg, Wildhagen, Chlebowski, Manhold, Zeuner, Voelner, Ziesmer, Müller, Scheffler, Stapel oraz Herdemartens³¹. Co ciekawe, większość z nich można było kupić za ustaloną wcześniej kwotę, a kolejna ich część już była wcześniej sprzedana i po zakończeniu ekspozycji wybrane dzieła miały trafić do nabywców. Najdroższe prace – obrazy olejne – kosztowały 4 400 marek (Chlebowski – Dünewald in Heldaheide, Paetsch – Blick auf Gollub, Schlosberg oraz Seelandschaft, Karthaus), najtańsza – litografia – 33 marki (Stapel – Das Boot, Aus Danzig).

W styczniu 1944 roku władze niemieckie w Grudziądzu postanowiły ewakuować najcenniejsze zbiory muzealne na tereny nieobjęte i niezagrożone konfliktem z armią radziecką wraz ze zbliżającym się frontem. Ową czynność powierzono Meyerowi, który posiadał wówczas stopień kapitana Wehrmachtu. W jednym z ostatnich pism zachowanych w muzeum z okresu okupacji, dyrektor Meyer prosił radcę szkolnego Schikorra o natychmiastowe przesłanie pisma (nie zachowało się w dokumentacji) do sztabu w Gdańsku, w kwestii powierzanych muzealiów³². Dalsze losy ewakuacji artefaktów są nieznane. Sam H. B. Meyer, który w powojennym artykule o historii miasta i grudziądzkiego muzeum (Graudenz und sein Stadtmuseum) poświęcił owemu tematowi zaledwie jedno zdanie, wspominając, iż po wcieleniu męskiego personelu do Wehrmachtu, instytucja została zamknięta jesienią 1944 roku³³.

- 27 Ibidem, s. 24. Prace dwóch ostatnich wymienionych malarzy zostały zaprezentowane na wcześniejszej wystawie, która zakończyła się 4 X 1942 r.
- 28 Ibidem. Pismo H. Meyera do radcy szkolnego Schikorra z dn. 12 I 1943 r. oraz Wydziału Kultury do muzeum z dn. 17 II 1943 r. Niestety nie odnaleziono źródeł dotyczących owej wystawy, która zakończyła się prawdopodobnie w lutym 1943 r.
- 29 Ibidem. Pismo H. Meyera do Kunstwerk Deutsches Ordensland z dn. 20 XII 1943 r.
- 30 „Der Gesellige”, nr 105, 5 V 1944 r.
- 31 MG, sygn. MG/AR/83, Spis obiektów artystycznych sporządzony w dwóch egzemplarzach z pieczęcią „Stadtmuseum Graudenz, Adolf Hitler Strasse 28”, b.d.
- 32 Ibidem. Pismo z dn. 26 I 1944 r.
- 33 H. B. Meyer, *Graudenz und sein Stadtmuseum*, „Westpreussen Jahrbuch”, t. 19, 1969, s. 127.

W powojennej historii grudziądzkiego muzeum kwestia strat wojennych, powstałych w wyniku zbrodniczej działalności państwa niemieckiego w okresie okupacji, nie była przedmiotem kompleksowych badań. Z pewnością po zakończeniu II wojny światowej ówczesny kierownik placówki, Józef Błachnio, był zobligowany przez ministerstwo kultury do podjęcia zobowiązań z zakresu strat kolekcji muzealnych z lat 1939–1945, powstałych wskutek zniszczeń w wyniku działań wojennych, grabieży lub wywózki („ewakuacji”) przed zbliżającą się Armią Czerwoną. Nie zachowały się jednak prawie żadne dokumenty lub nie udało się ich odnaleźć w toku kwerend archiwalnych, opisujące proces odtwarzania przedwojennego zasobu muzealnego i ewentualnych zgłoszeń do rejestru strat poszczególnych zabytków. W zbiorach archiwum zakładowego muzeum w Grudziądzu znajduje się zaledwie jeden niedatowany dokument (zapewne pochodzący z 1948 roku), podpisany przez J. Błachnio, z wykazem strat etnograficznych, ale tylko tych wpisanych do inwentarza z okresu II RP¹.

Podstawowym problemem tematu jest brak dokumentacji dotyczącej wywozu muzealiów, która musiała być przygotowana przez ówczesnego dyrektora, Hansa B. Meyera. Tak jak w przypadku innych ośrodków muzealnych, np. w Gdańsku, z pewnością odpowiednie spisy „ewakuowanych” zabytków zostały przygotowane i spakowane do skrzyń, oczekując na wywózkę. W dniu 12 października 1944 roku dyrektor Muzeum Miejskiego w Gdańsku otrzymał pismo podpisane przez Ministra Rzeszy ds. Nauki, Wychowania i Oświaty (Reichsminister für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung – REM), dotyczące wytycznych prowadzenia wojny totalnej w kwestii muzeów i zamków². Zgodnie z nim, niemal wszystkie muzea i zamki powinny zostać zamknięte do odwołania, a personel męski wciągnięty do wojska. Analogicznie owe pismo otrzymali wszyscy kierownicy i dyrektorzy placówek muzealnych w III Rzeszy. Plany wywozu w bezpieczne miejsce najcenniejszych zabytków były jednak przygotowywane już dużo wcześniej. W zbiorach grudziądzkiego muzeum zachowały się zaledwie dwa, bardzo krótkie dokumenty o charakterze meldunków, dotyczące przygotowań do „ewakuacji” muzealiów. Pierwszy z nich, datowany 26 stycznia 1944 roku i zaadresowany do radcy szkolnego (Schulrat) Schikorra, podpisany przez kapitana komendantury Wehrmachtu, pełniącego jednocześnie funkcję dyrektora muzeum – H. B. Meyera, informuje:

[...] W załączeniu przesyłam projekt listu odnośnie wydania pomieszczenia w twierdzy zgodnie z dzisiejszą umową telefoniczną. Proszę jeszcze raz o spowodowanie możliwie natychmiastowego wysłania pisma odnośnie dalszych powierzanych przedmiotów muzealnych do sztabu [Stellv. Gen.Kdo.XX.A.K. Danzig – zastępca dowódcy XX korpusu] w Gdańsku [...] ³.

1 MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia... Wykaz zawiera 22 pozycje z podaniem numerów inwentarzowych i liczby sztuk. Powstał na podstawie wtórnie zaginionego i odzyskanego inwentarza muzealnego z okresu międzywojennego.
2 Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej APG), Muzeum Miejskie w Gdańsku, sygn. 1384/66, Dyrektywa V 1 Nr 2585/44 (a) z dn. 2 X 1944 r.
3 MG, sygn. MG/AR/83, s. 398.

W kolejnym piśmie, z dnia 11 lutego 1944 roku, wspomniano jedynie o podziękowaniach za dwa przesłane zdjęcia Grudziądza do sztabu Stellvertretende Generalkommando XX. Armeekorps (dowództwo Okręgu XX Korpusu Armijnego). Są to jedyne znane dokumenty niemieckie dotyczące ewakuacji zbiorów muzealnych z Grudziądza.

Najprawdopodobniej w tym samym czasie co muzealia, wywieziono najcenniejsze archiwalia miasta, znajdujące się w Archiwum Miejskim. Instytucja ta jeszcze przed wybuchem wojny została przeniesiona z siedziby muzeum przy obecnej ul. Legionów do ratusza, skąd w 1941 roku jej zbiory trafiły do Wydziału Kultury (Kulturamt) przy ul. Młyńskiej 12. W zbiorach Bundesarchiv w Berlinie odnaleziono jedynie dokument z 1944 roku ze spisem instytucji archiwalnych objętych „ewakuacją”, w którym odnajdujemy również Grudziądz. Zgodnie z nim, depozyt Archiwum Miejskiego w Bydgoszczy, Malborka i Grudziądza miał zostać wywieziony do kopalni w Grasleben niedaleko Helmstedtu, gdzie Niemcy zwozili najcenniejsze dzieła sztuki i skarby w obliczu zbliżającej się klęski przegranej wojny⁴. Tak jak w przypadku muzeum, nie udało się dotychczas odnaleźć zagrabionych i wywiezionych w 1944 roku dokumentów z grudziądzkiego archiwum⁵.

Gmach muzeum nie ucierpiał zbyt mocno podczas bitwy o Grudziądz stoczonej pomiędzy wojskami niemieckimi a Armią Czerwoną, która miała miejsce od stycznia do marca 1945 roku. W tym czasie wewnątrz budynku zostało splądrowane, a wszystkie szyby z okien uległy stłuczeniu. O sytuacji muzeum po kapitulacji garnizonu niemieckiego 6 marca 1945 roku w raporcie sporządzonym 20 grudnia 1945 roku, czytamy między innymi:

[...] Z chwilą zakończenia działań wojennych w marcu 1945 r. Muzeum Miejskie posiadało jeszcze liczne zbiory, których okupant niemiecki nie zdążył wywieźć, lecz kilkudniowy chaos powojenny wystarczył, ażeby ludność cywilna zdążyła splądrować gmach muzeum. Poza tym muzeum, jako jeden z nielicznych ocalałych gmachów, stał się punktem zakwaterowania wkraczających żołnierzy [radzieckich] przez co wszystkie szafy i gabloty i przedmioty zostały usunięte z sal i stłoczone w sieni... W kwietniu, po opuszczeniu gmachu przez wojsko, władze miejskie zabezpieczyły gmach, wyznaczając stałego woźnego, a pierwsi pracownicy Referatu Kultury i Sztuki na czele z delegatem rządowym ob. Wiedniem przystąpili do pracy wewnątrz muzeum. W tym to czasie spotykało się dość często bawiącą się młodzież różnymi przedmiotami pochodzącymi z muzeum. Niemal wszystkie eksponaty i zbiory porozrzucane były wśród śmieci i brudu po ziemi. Wśród pozbieranych eksponatów osobną pozycję stanowiła skrzynka z monetami srebrnymi i miedzianymi oraz srebrna misa pamiątkowa z 1865 r. [...] Po oczyszczeniu i usunięciu z grubsza słomy i śmieci przystąpiono do przeglądu akt i dokumentów [...]. W czasie tej pracy znaleziono ponad 80 eksponatów z epoki kamiennej, 165 monet i liczne dokumenty historyczne. Ogółem w Muzeum jest ponad 1 000 przedmiotów i 1 600 monet [...]⁶.

4 Bundesarchiv, Berlin-Lichterfelde, Totaler Kriegseinsatz, 1944–1945, sygn. R 1506/1028. Zapis dotyczący Grudziądza wykonano odręcznie ołówkiem z dopiskiem w języku niemieckim „od października 44 [nieczytelne] R 1845/44”. Z pewnością jest to numer transportu przewozowego.

5 Istnieje jednak szansa, iż zbiór archiwaliów nie został całkowicie zniszczony podczas „ewakuacji”. W 2014 r. grudziądzkie muzeum nabyło księgę sądowniczą Grudziądza z XVI wieku (Acta Judicialia 1568–1583), sygn. MG/AR/1247. Po analizie tytułu i porównaniu z przedwojennym inwentarzem archiwum sporządzonym w 1925 r. ustalono, iż jest to zaginiona pozycja po jej wywiezieniu w 1944 r.

6 APB, Urząd Wojewódzki Pomorski w Bydgoszczy, Muzeum Miejskie w Grudziądzu – sprawozdania z działalności oraz finansowe, 1945–1948, sygn. 3440. W akcji segregowania i oczyszczania ocalałych zbiorów oprócz woźnego Czesława Panfila brał udział malarz Teodor Nowak.

Z powyższego opisu wynika, że zaginęło podczas wojny około 4 800 zabytków muzealnych, nie wliczając numizmatyki, co stanowi blisko 83% przedwojennego stanu! Trudno określić, jaka ich część została zagrabiona przez żołnierzy radzieckich, rozkradziona przez szabrowników lub zniszczona z innych powodów (np. pozyskanie drewna na opał). 22 maja 1945 roku funkcję kustosa muzeum powierzono przedwojnemu sekretarzowi Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Grudziądzu, Józefowi Błachnio⁷. Ze sprawozdania sporządzonego przez niego w styczniu 1946 roku wynika, iż poprzez uporządkowanie przedwojennego zbioru oraz powojenne dopływy zasób muzealny znacznie się powiększył i liczył 3 798 eksponatów⁸. W innym artykule opublikowanym przez J. Błachnio, podano odmienną liczbę ocalałych eksponatów – 3 004, w tym 1 804 monety i medale⁹.

Pierwsze dwie wystawy czasowe otwarto jeszcze pod koniec 1945 roku („Plastycy grudziądzcy”, wrzesień-listopad; „Prochy mówią”, listopad 1945 – marzec 1946 r.). 17 lutego 1946 roku dokonano uroczystego otwarcia wystawy zabytków archeologicznych, sztuki cechowej i innych pamiątek Grudziądza¹⁰.

W dniu 16 grudnia 1949 roku podpisano akt przejęcia muzeum w Zarząd i Użytkowanie Ministerstwa Kultury i Sztuki, zatwierdzony następnie sześć dni później na posiedzeniu plenarnym Miejskiej Rady Narodowej¹¹. W wyniku tej zmiany zobowiązano kierownika J. Błachnio do założenia głównego inwentarza zabytków, ponieważ jak wynikało z pisma „właściwego inwentarza nie ma”¹². Poszczególne działy posiadały własną kartotekę, aczkolwiek już w sprawozdaniu z III kwartału 1947 roku dowiadujemy się, że zaprowadzono system działowy, a zabytki były oznaczane różnymi kolorami wywieszek¹³. W tym miejscu zaczynają się spore rozbieżności. Określany jako zaginiony pod koniec II wojny światowej inwentarz muzealny z okresu II RP został odnaleziony przez pracownika muzeum około 2014 roku. Sporym zaskoczeniem przy jego analizie były dalsze wpisy zabytków sporządzone odręcznym piśmem J. Błachnio w latach 1946–1947¹⁴. W kwestii zaginionego inwentarza z okresu pruskiego uważano przez kilkadziesiąt lat, że został on zniszczony lub wywieziony przez Niemców w latach okupacji. To podstawowe źródło do badań strat wojennych, a przynajmniej jego pierwsza część, ku wielkiemu zaskoczeniu badaczy, przetrwało jednak zawieruchę wojenną.

W przypisie artykułu naukowego, napisanego przez J. Błachnio i opisującego zbiory działu numizmatycznego z 1961 roku, pośród innych zachowanych katalogów i archiwaliów, możemy odnaleźć informację o założonym

7 Ibidem.

8 Ibidem. Podział na działy: I – Prehistoria – 69 szt., II – Archeologia – 124 szt., III – Ceramika starożytna – 612 szt., IV – Okres wczesnożelazny – 212 szt., V – sztuka zdobnicza i rzemiosło – 282 szt., VI – malarstwo – 30 szt., VII – Militaria (broń palna i sieczna) – 310 szt., VIII – Wyroby murzynskie [tak w oryginale – D.S.] – 83 szt., IX – Okazy skał krajowych – 168 szt., X – Dokumenty historyczne – 151 szt., XI – Numizmatyka – 1 757 szt.

9 J. Błachnio, *O zbiorach działu historycznego Muzeum w Grudziądzu*, „Rocznik Grudziądzki”, t. V–VI, 1970, s. 550. Józef Błachnio (ur. 21 VIII 1912 r. w Symferopolu) pełnił funkcję kierownika muzeum w latach 1945–1958, a po zdegradowaniu z powodu braku wyższego wykształcenia od 1963 r. funkcję kierownika działu historycznego i etnograficznego. Zmarł 27 XI 1968 r. w wypadku samochodowym pod Chełmnem.

10 C. Zbrzeźna, O. Orzeł, *Wystawy Muzeum w Grudziądzu w latach 1945–2004*, [w:] *120 lat Muzeum...*, s. 203.

11 APT, Miejska Rada Narodowa w Grudziądzu, sygn. 1441/51, Muzeum Miejskie w Grudziądzu, 1949 r.

12 Ibidem. W archiwum zakładowym zachowało się 5 inwentarzy, które zostały założone w latach 1948–1950: historia, zbiory przyrodnicze, księga inwentarzowa negatywów, księga inwentarzowa odbitek fotograficznych i dokumenty archiwalne. Inwentarz główny również zaginął, dla współcześnie zatrudnionych pracowników merytorycznych trudne jest określenie czasu jego zaginięcia, najprawdopodobniej miało to miejsce jeszcze w okresie PRL.

13 APB, Urząd Wojewódzki Pomorski w Bydgoszczy, Muzeum Miejskie w Grudziądzu..., Sprawozdanie z dnia 8 X 1947 r., podpisane przez J. Błachnio.

14 W 1946 r. wpisano do zbiorów 99 pozycji inwentarzowych, niekiedy bardzo dziwnych i niemających nic wspólnego z zabytkami, np. 12,9 m² szkła, w 1947 r. wpisów jest 48. Ostatni zapis (tablice kolorowe do działu przyrodniczego, 6 sztuk) pochodzi z 30 czerwca.

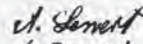
V e r z e i c h n i s
der aus Luftschutzgründen im Panzerschrank
des Rathauses untergebrachten Sammlungs-
gegenstände des Stadtmuseums .

(Schlangenarmband und 2 Ringe)

- 1.) Der Goldschmuck von Kommerau
- 2.) Silberbecher eines Graudenzner Bürgermeisters, 1695 (Leihgabe)
- 3.) Vergoldeter Deckelpokal (S.Z.184)
- 4.) Silberne Monstranz (Leihgabe, S.Z.184)
- 5.) Silberkanne der Graudenzner Bäckerinnung 1905
- 6.) Schmiedeeiserner Leuchter in Tulpenform (Leihgabe Bertram)
- 7.) 1 Kasten mit 1186 Münzen, darunter 6 Goldmünzen, (Leihgabe, S.Z.260)
- 8.) Gründungsurkunde der Stadt Graudenz, 1291 (A 1)
- 9.) Graudenzner Ratsurkunde von 1365 (A 3)
- 10.) Urkunde des Hochmeisters Küchenmeister von Sternberg, 1415 (A 12)
- 11.) Urkunde des Komturs Gebhard von Ampleben, 1366 (A 4)
- 12.) Schenkungsurkunde von 1382, Leihgabe (S.Z.212)
- 13.) Plan der Graudenzner Wiesen usw., 18. Jahrhundert
- 14.) Brief an den Graudenzner Magistrat vom 5. 7. 1809 mit Unterschrift des Feldmarschalls von Courbiere (Leihgabe Froelich)
- 15.) Nachweis der Anleihen des Gouvernements Graudenz, Mai bis Juni 1807
- 16.) Plan der Festung Graudenz (Eigentum des Stadtmuseums)
- 17.) Advocatialis 1613-15 (Nr. 1)
- 18.) Acta Judicialia 1531 - 1555 (Nr. 1)
- 19.) Acta Judicialia 1593-1599 (Nr. 7)
- 20.) Gebundene Urkunde August des II. von 1698 mit Siegel (A 29)
- 21.) Verschnürter Briefumschlag, enthaltend 20 Umschläge mit Münzen (S.Z.288)
- 22.) 1 Umschlag mit 3 silbernen Schützenketten
- 23.) Silbernes Weihrauchgefäß
- 24.) Silberpokal mit Gänsemännchen
- 25.) Handschrift des Kulmischen Rechts, 1595
- 26.) Graudenzner Willkühr, 1642
- 27.) Wettartikel
- 28.) Graudenzner Grundstücksplan, 17. Jh.
- 29.) Zinsregister, 16. Jh.
- 30.) Wiesenregister, 17. Jh.
- 31.) Recess-Akte Nr. 8.
- 32.) Kassenbuch, 1592-99
- 33.) Gebundene Urkunde Johann III., 1686 m. Siegel
- 34.) Kämmereibuch der Stadt Graudenz, 16. Jh.

(Dr. Meyer)

Vorstehend genannte Gegenstände Nr. 1-34 habe ich heute in den Panzerschrank im Kellergeschoß des Rathauses eingeschlossen.
Graudenz, den 14. Juli 1942.

(Lewert)
Angestellter

Protokół z umieszczenia najcenniejszych eksponatów muzeum i archiwum
w kasie pancerniej ratusza w dniu 14 VII 1942 r. MG, sygn. MG/AR/83

w kwietniu 1884 roku inwentarzu zabytków z lat 1884-1886 („Katalog des Graudenzner Stadt Museum”)¹⁵. Istnieje wielkie prawdopodobieństwo, że owa księga znajduje się w rękach prywatnych, być może bez wiedzy jej współczesnych właścicieli.

Sporo kontrowersji wywołuje także kwestia najcenniejszych zabytków, zabezpieczonych przez okupanta niemieckiego w 1942 roku. Z zachowanego w zbiorach muzeum spisu wynika, iż obiekty zostały ulokowane i zapieczętowane w kasie pancerniej znajdującej się w piwnicy ratusza (Kellergeschoß). Została ona odkryta dopiero 21 września 1948 roku. Otwarcia sejfu dokonał ślusarz Franciszek Piórkowski¹⁶. Obecni przy tym wydarzeniu byli Józef Błachnio i miejscowy historyk i działacz społeczny – Adam Wolnikowski (1915-1990). Po śmierci A. Wolnikowskiego w jego kolekcji odnaleziono i przekazano do zbiorów Archiwum Państwowego w Toruniu (w tamtym czasie siedziba archiwum mieściła się jeszcze w Grudziądzu), przedwojenny inwentarz grudziądzkiego archiwum. Odręczna adnotacja na drugiej stronie woluminu wyjaśnia, iż księga ta została odnaleziona w 1948 roku: „Dawny Inwentarz archiwum miejskiego w Grudziądzu jako podstawa do rewindykacji dokumentów historycznych, odkryty w żelaznej kasie 1948 r.”¹⁷. Na jednej z ostatnich stron odnajdujemy natomiast adnotację napisaną na maszynie po 1948 roku: „Adam Wolnikowski (Grudziądz) Regesta Archiwum Miasta Grudziądza do 1772 r. (Spis dokumentów historycznych w porządku chronologicznym wraz z krótkim wykazem treści i miejsca ich przechowywania)”. Do około 1990 roku księga była uznawana za zniszczoną lub zaginioną.

Z zachowanego protokołu zdawczo-odbiorczego z 1942 roku dowiadujemy się, że część włożonych do sejfu eksponatów było własnością miejskiego archiwum (litera A) lub przekazanego depozytu (Leihgabe):

**Spis przedmiotów z kolekcji muzeum umieszczonych
ze względu na ochronę przeciwlotniczą w szafie pancerniej ratusza**

(Bransoletka w kształcie węża i dwa pierścionki)

1. Złota biżuteria z Komórska
2. Srebrny puchar grudziądzkiego burmistrza, 1695 (depozyt)
3. Połączany puchar z pokrywką (sygn. 184)
4. Srebrna monstrancja (depozyt, sygn. 184)
5. Srebrny dzban grudziądzkiego cechu piekarzy 1905
6. Kuty lichtarz w formie tulipana (depozyt, Bertram)
7. 1 pudło z 1186 monetami, w tym z 6 monet złotych (depozyt, sygn. 260)
8. Akt założycielski miasta Grudziądza, 1291 (A1)
9. Grudziądzkie dokumenty rady z 1365 roku (A3)
10. Dokument wielkiego mistrza Küchenmeister von Sternberg, 1415 (A 12)
11. Dokument komtura Gebharda von Ampleben, 1366 (A4)
12. Dokument darowizny z roku 1382, depozyt (sygn. 212)
13. Plan grudziądzkich łąk itd., XVIII wiek
14. List do grudziądzkiego magistratu z 5.07.1809 z podpisem marszałka polnego von Courbiere’a (depozyt, Froelich)
15. Potwierdzenie pożyczek guberni grudziądzkiej, maj do czerwca 1807

15 J. Błachnio, *Zarys historii zbioru numizmatycznego...*, s. 159. Katalog ten jest ponownie wymieniony w artykule z 1970 r., napisanym przez J. Błachnio przynajmniej dwa lata wcześniej: idem, *O zbiorach działu historycznego...*, s. 549.

16 Informację o ślusarzu Franciszku Piórkowskim przekazał Ryszard Byner z Grudziądza.

17 J. A. Łukaszewicz, *Inwentarz Archiwum Miejskiego w Grudziądzu*, Grudziądz 1925 r., APT.

16. Plan Twierdzy Grudziądz (własność muzeum miejskiego)
17. Advocatialis 1613–1615
18. Acta Judicialia 1531–1555 (numer 1)
19. Acta Judicialia 1593–1599 (numer 7)
20. Oprawiony dokument Augusta II z 1698 roku z pieczęcią (A 29)
21. Przesnurowana koperta, zawierająca 20 kopert z monetami (sygn. 288)
22. Koperta zawierająca trzy srebrne łańcuchy Bractwa Kurkowego
23. Srebrny pojemnik na kadzidło
24. Srebrny puchar z gęsiarczykiem
25. Rękopis prawa chełmińskiego, 1595
26. Wilkierz grudziądzki, 1642
27. Artykuły wettowe
28. Grudziądzki plan działek, XVII w.
29. Rejestr czynszów, XVI w.
30. Rejestr łąk, XVII w.
31. Akta recesowe nr 8.
32. Księga kasy, 1592–99
33. Oprawiony dokument Jana III [Sobieskiego], 1686 z pieczęcią
34. Księga kamlarni miasta Grudziądz, XVI w.

Grudziądz, 14 lipca 1942.
(dr Meyer)

Wyżej wymienione przedmioty nr 1–34 zamknąłem dzisiaj w szafie pancерnej w piwnicy ratusza.

Grudziądz, 14 lipca 1942.
A. Lewert
Urzędnik¹⁸.

Pomimo szeroko zakrojonych poszukiwań nie udało się odnaleźć protokołu zdawczo-odbiorczego, który został sporządzony po otwarciu kasy pancерnej¹⁹. O zaistniałym zdarzeniu dowiadujemy się jedynie z prasy lokalnej i artykułów naukowych, opisy są jednak bardzo ogólnikowe i pobieżne²⁰. Z pewnością w późniejszym czasie dołożono jeszcze do szafy pancерnej inne przedmioty, czego dowodem jest artykuł w miejscowej gazecie z 1948 roku, gdzie oprócz innych zabytków wymieniono między innymi 20 przedmiotów z porcelany chińskiej i japońskiej, dwa stare brązowe posążki, przedstawiające boginie tybetańskie i 17 przedmiotów z Nowej Gwinei²¹. Zgodnie z przekazem kustosa

¹⁸ MG, sygn. MG/AR/83, s. 348.

¹⁹ Poszukiwania zostały przeprowadzone w archiwum zakładowym Muzeum im. ks. dr. W. Łęgi w Grudziądzu, archiwum zakładowym ratusza w Grudziądzu, Archiwum Państwowym w Toruniu, Archiwum Państwowym w Bydgoszczy i Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

²⁰ J. Błachnio, *Zarys historii zbioru numizmatycznego...*, s. 63. W artykule tym autor przyjął błędne założenie, że okupant niemiecki włożył cenne zabytki do kasy w pośpiechu w pierwszych dniach 1945 r., wskazując, iż nie zachował się wewnątrz sejfów protokół zdawczo-odbiorczy. Odpis protokołu z 1948 r. co najmniej do 1961 r. był przechowywany w kancelarii Wydziału Ogólnego Zarządu Miejskiego w Grudziądzu – w aktach muzeum za 1948 r.

²¹ H. Błachnio, W. Błachnio, *Józef Błachnio. Z kart historii Grudziądza i regionu*, Grudziądz 2016, s. 48.

brakowało najcenniejszych przedmiotów w kasie pancерnej (m.in. złote monety, złota biżuteria z Komórska)²². Tylko jeden dokument sprawozdawczy za III kwartał 1948 roku dostarcza nam informacji o odnalezionych w kasie przedmiotach: 39 eksponatów (porcelana chińska i wyroby egzotyczne z Nowej Gwinei), 19 książek i dokumentów z XV–XIX wieku dotyczących miasta Grudziądza), 1 175 monet przeważnie średniowiecznych, 65 medali i żetonów z XV–XIX wieku²³. Dwa lata wcześniej ukazał się artykuł prasowy pod znamienym tytułem „Kto okradł Muzeum Miejskie w Grudziądzu”, w którym w konkluzji czytamy:

[...] Wobec powyższych wyjaśnień nie ma żadnych wątpliwości, kto się ostatecznie zaopiekował ową rzymską biżuterią, dolarami amerykańskimi i co wartościowymi monetami. Może zainteresował się tym nieocenionym zbiorem sam Forster, który niejednokrotnie przebywał w Grudziądzu [...]²⁴.

W 1973 roku przeprowadzono pierwszy w historii muzeum spis z natury, dokonany przez nowo zatrudnionych pracowników. Komisja inwentaryzacyjna natrafiła w swej pracy na wiele trudności, wynikających między innymi z niewłaściwego prowadzenia starych ksiąg inwentarzowych. Uzyskanie jakichkolwiek informacji o losach zaginionych obiektów w latach 1947–1965 było niemożliwe ze względu na śmierć J. Błachnia w 1968 roku²⁵.

Z zachowanych źródeł archiwalnych wynika, że akcję ustalenia strat wojennych grudziądzkiego muzeum podjęto dopiero po 1949 roku, czyli po przejściu instytucji przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. Poszukiwania te nie były prowadzone w sposób należyty i najprawdopodobniej ograniczyły się do liczbowego zestawienia utraconych zabytków. W tabeli szczegółowej strat z 1950 roku zapisano, że z Muzeum w Grudziądzu zaginęło lub zostało zniszczonych:

- 7 rzeźb;
- 7 obrazów (1 dawny, 6 niemieckich);
- 1 grafika;
- 5 mebli;
- 23 obiektów ceramicznych;
- 9 obiektów ze złota;
- 1 instrument precyzyjny;
- 3 000 numizmatów;
- 2 militaria;
- 13 pamiątek historycznych;
- 23 przedmioty etnograficzne;
- 20 pudełek obiektów egzotycznych [motyle, owady?];
- 125 obiektów archeologicznych prehistorycznych;
- 1 przedmiot z kategorii różne²⁶.

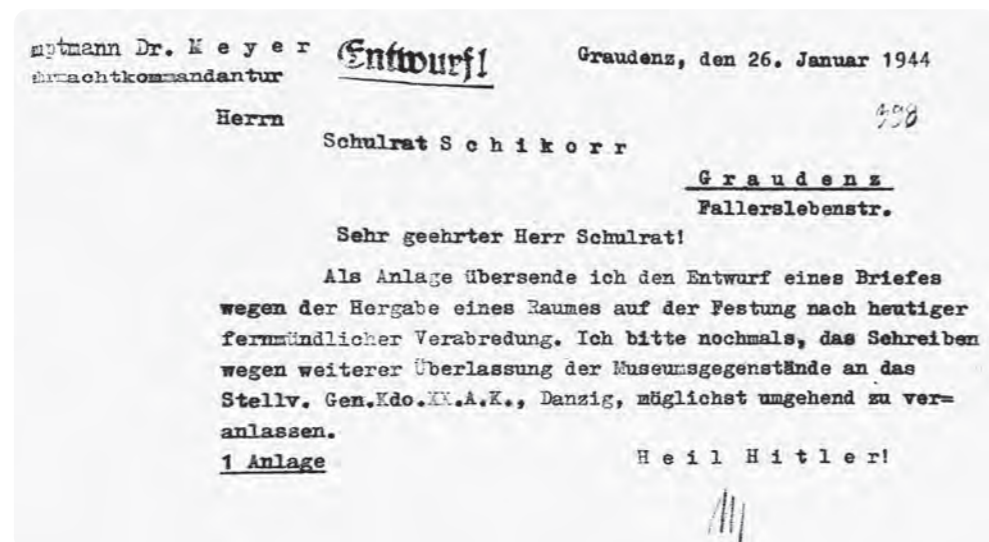
²² Por. R. Pieńkowski, *Straty wojenne numizmatyki poniesione w latach 1939–1945 w granicach Polski po 1945 r. Raport wstępny*, Poznań 2007, s. 34–35.

²³ MG, brak sygn., Sprawozdanie z działalności muzeum 1947–1949.

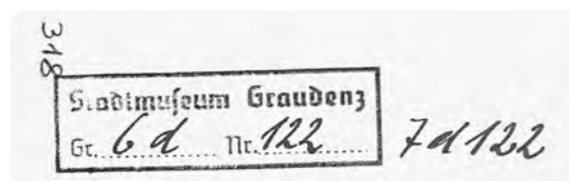
²⁴ „Robotnik Pomorski”, nr 55, 1 III 1946 r. Jeszcze przez kolejnych kilkanaście lat wzmianki w tej sprawie pojawiały się na łamach prasy. Zob.: K. Ossowski, *Co się stało ze zbiorem numizmatycznym*, „Gazeta Pomorska”, nr 244 z 13 X 1960 r.

²⁵ MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia..., Pismo z dnia 19 IV 1973 r. do Dyrekcji Muzeum Okręgowego w Toruniu. Zgodnie z zamieszczonymi załącznikami w tym okresie stwierdzono brak 46 monet, 10 medali, 16 obiektów archeologicznych, 30 obiektów etnograficznych, 11 przedmiotów działu sztuki, 23 przedmioty z działu historii.

²⁶ AAN, sygn. 387/30, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Straty wojenne muzeów i zbiorów publicznych – tabele szczegółowe, 1950.

Jedyny zachowany dokument poświadczający wywóz eksponatów muzealnych do cytadeli twierdzy grudziądzkiej, podpisany przez H. B. Meyera, 26 I 1944 r. MG, sygn. MG/AR/83.

Oznaczenie numeru inwentarzowego na zabytkach ikonograficznych, zapis w ramce dotyczył pozytywu, poza ramką negatywu. MG, sygn. MG/IK/318.

Ekspozycja muzealna z 1948 r. Pierwsze lata powojenne naznaczone są dużą dozą niejasności i braków, np. w obecnym inwentarzu nie ma rzeźby o tematyce myśliwskiej (lewa strona) oraz postawionego na szafie obok obrazu, przedstawiającego Kaphana, prezesa Towarzystwa Starożytności po śmierci Angera w 1911 r. Początkowo obraz ten został zakwalifikowany przez pracowników muzeum do grupy strat wojennych, jednakże analiza zdjęć powojennych muzeum spowodowała, że należałoby go umieścić w kategorii strat powojennych. MG, sygn. MG/IK/630 g.

W ramach kwerendy archiwalnej nie udało się ustalić, dokąd ostatecznie zbiory grudziądzkie zostały wywiezione po ich przetransportowaniu przez oddziały Wehrmachtu do Gdańska. Bliska współpraca Meyera z Drostem, pełniącym funkcję dyrektora Muzeum w Gdańsku, może sugerować, że miejscowe artefakty podzieliły los gdańskich. Zbiory prehistoryczne gdańskiego muzeum, zgodnie z przekazem prasowym, zostały zapakowane do skrzyń i wywiezione do majątku „Przyjaźń” pod Żukowem w powiecie kartuskim. Część z tych zbiorów została zniszczona wskutek działań wojennych, aczkolwiek przetrwało 45 mniej lub bardziej uszkodzonych skrzyń²⁷. Podobne zdanie na temat losów obiektów archeologicznych, przekazanych w 1941 roku do Gdańska, miał ks. dr Władysław Łęga, uznając artefakty jako stracone. W stosunku do obiektów wywiezionych w 1944 roku przedwojenny kustosz nie posiadał wiedzy, co z nimi się stało po ich przewiezieniu do grudziądzkiej cytadeli²⁸. Wiele artefaktów z instytucji muzealnych w Gdańsku wywożono także do innych, niedaleko położonych majątków, np. Rzucewo, Stegny, Rusocin k. Pruszcza, Pręgowo, Żeliszawki, Sobowidz i Orlinki. Wraz ze zbliżaniem się frontu wojennego, jesienią 1944 roku postanowiono ewakuować cenniejsze eksponaty do Halle i Gotha w Turynii, przede wszystkim zaś do zamku Reinhardsbrunn, którego właścicielem był książę Carl Eduard von Sachsen-Coburg-Gotha²⁹. Spora część niewywiezionych zabytków została zniszczona wskutek działań wojennych, a zwłaszcza bombardowań Gdańska. Natomiast po zajęciu Pomorza przez Rosjan ogromna część zachowanych zabytków została wywieziona do Związku Radzieckiego (łącznie spenetrowano 21 miejscowości w okręgu gdańskim i okolicach)³⁰.

W przypadku Grudziądza odnaleziono w trakcie kwerendy zaledwie jeden dokument, który rzuca światło na temat losów zbiorów archeologicznych. W wykazie podanym przez informatora niemieckiego z 1946 roku (czyżby Drosta?), Grudziądz pojawia się w dwóch punktach:

- „13. Grudziądz, tresor Kasy Oszczędnościowej: zbiory przedhist. z szlachetn. metalu z muzeum w Grudz.
- 14. Grudziądz, piwnica ratusza, kasa pancerna: skarb złoty z Ronsen³¹.

W następnym, poprawionym spisie, zapisano, że zabytki te przechowywane były w Elblągu, a nie w Grudziądzu i zostały one spalone, tak jak przechowywane w Kasie Oszczędności artefakty z Elbląga – obrazy i kosztowności.

Niejasna i zastanawiająca jest odpowiedź na zapytanie dotyczące strat wojennych, Deutsches Historisches Museum w Berlinie (dawny Zeughaus). Tamtejszy kierownik biblioteki, zajmujący się stratami wojennymi zbiorów berlińskich, uważa na podstawie swoich badań i źródeł, że najprawdopodobniej grudziądzkie obiekty znajdują się obecnie w Rosji. W dwóch etapach, w czerwcu 1943 i lutym 1944 roku, arsenał berliński przeniósł dzieła sztuki i część biblioteki z Berlina do twierdzy w Grudziądzu. Przedmioty przechowywano tam do listopada 1944 roku. Wraz z natarciem Armii Czerwonej w listopadzie 1944 roku obiekty załadowano łącznie do siedmiu wagonów kolejowych. Wszystkie miały zostać przewiezione do Gölzow (Mark) i Gebersdorf (Dahme) pod Berlinem. Na miejsce docelowe dotarły zaledwie dwa wagony, a pozostałych pięć przejęli Rosjanie w 1945 roku i wysłali je do Moskwy³².

27 „Robotnik Pomorski”, nr 297 A, 2 XI 1946 r.

28 W. Łęga, *Grudziądz. Dzieje...*, s. 62.

29 H. Kowalska, *Straty wojenne Muzeum Miejskiego (Stadtmuseum) w Gdańsku. Seria Nowa*, t. 1, *Malarstwo*, Gdańsk 2017, s. 40–44.

30 Ibidem, s. 46.

31 APG, sygn. 1164/1196, Urząd Wojewódzki Gdański, Muzea 1946 r. W ostatnim ze spisów (nr 19) jest odnośnik „patrz Nr 63/koniec listy/”, tej pozycji jednak w teczce archiwalnej nie ma.

32 Korespondencja D. Schoenwalda z Matthiasem Millerem z dn. 23 VI 2023 r. Oryginalny zapis w języku angielskim: „Rather, we suspect that the Red Army, when taking Graudenz in 1944, transported the remaining objects and books from the Berlin Zeughaus, as well as perhaps your museum objects, to Russia...”.

Znikoma ilość zachowanych źródeł archiwalnych, dotyczących wykazów wywiezionych przez Niemców zabytków oraz opieszałość podejmowanych prób ustalenia ich powojennych losów, uniemożliwia odpowiedź na podstawowe pytania dotyczące realizowanego projektu strat wojennych. Gdzie zostały one wywiezione, czy przetrwały zawieruchę wojenną, a jeżeli tak, to gdzie obecnie się znajdują? O ile nie zostaną odkryte kolejne źródła dotyczące tego tematu, najbardziej prawdopodobną teorią jest ich fizyczne zniszczenie w 1945 roku lub wywiezienie do Związku Radzieckiego, gdzie w dalszym ciągu są one przechowywane.

Kolejnym problemem, który utrudnia pracę badawczą, jest brak wielu źródeł archiwalnych, które przetrwały po 1945 roku i zaginęły w latach 1947–1965. Do najcenniejszych należy główny katalog muzealny z 1884 roku. W 2008 roku Muzeum w Grudziądzu nabyło do zbiorów trzy księgi inwentarzowe obiektów numizmatycznych wraz z kolekcją odrysów ołówkowych części eksponatów. Dopiero po dokładnej analizie artykułów z lat 60. XX wieku można wywnioskować, że znajdowały się one w tamtym okresie w Muzeum w Grudziądzu, nie posiadając sygnatur, umożliwiającą ich pełną identyfikację³³.

W 2023 roku pracownicy muzeum: mgr Małgorzata Kurzyńska, mgr Dawid Schoenwald, mgr Paweł Urbanowski i mgr Sławomir Kwiatkowski, przeprowadzili szeroko zakrojoną kwerendę archiwalną w instytucjach polskich i niemieckich, która poza pojedynczymi przypadkami, nie przyniosła spodziewanych rezultatów. W zbiorach Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (Berlin – Dahlem, dalej GStA) i Bundesarchiv (Berlin – Lichterfelde) nie odnaleziono dokumentów dotyczących wywózki eksponatów w 1945 roku. W polskich instytucjach odnaleziono natomiast pojedyncze, szczątkowe informacje, które w zasadzie nie wniosły wiele do badań strat wojennych (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Archiwum Państwowe w Gdańsku, Archiwum Państwowe w Poznaniu, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Muzeum Narodowe w Gdańsku). W Archiwum Państwowym w Toruniu zachowały się trzy pozycje dotyczące Towarzystwa Starożytności w Grudziądzu z lat 1899–1910 (1941), z których w dwóch (księgi korespondencji) zapisane są czasami numery inwentarzowe poszczególnych zabytków³⁴.

Więcej informacji dostarczają nam kwerendy przeprowadzone przez mgr M. Kurzyńską, kierownika Działu Archeologii. Badania przeprowadzone w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Gdańsku polegały na identyfikacji zabytków archeologicznych z przedwojennych zbiorów Muzeum Miejskiego w Grudziądzu, które w niewyjaśnionych okolicznościach trafiły po II wojnie światowej do Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (1951 r.), a stamtąd w 1953 roku jako depozyt do Muzeum Archeologicznego w Gdańsku. W wyniku przeprowadzonej kwerendy ustalono, że nie należy traktować jako stratę wojenną następujących zabytków:

- zapinka i fragmenty dwóch naczyń z Parsk, gm. Grudziądz (nr inw. 3816–3818 Muzeum Miejskiego w Grudziądzu);
- zabytków z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Grucznie (z kolekcji liczącej 28 obiektów) zachowały się 2 kolie z paciorków szklanych (nr inw. 3325, 3348); okucie pochwy noża (3368), pierścionek (nr inw. 3345) oraz dwa okucia brązowe;
- kolekcja z Rządza (z kolekcji liczącej ponad 2 700 obiektów), w Muzeum Archeologicznym w Gdańsku zachowało się 30 obiektów (zapinki, wisior, kolie szklane, bransolety).

Ustalono, że zabytki z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Kałdusie pochodzą nie z kolekcji muzeum grudziądzkiego (z badań konserwatora C. Florakowskiego), lecz z dawnych zbiorów Muzeum Prus Zachodnich w Gdańsku, z prac badawczych Paula Kumma.

Wyniki przeprowadzonych kwerend dowiodły także, że część zabytków z przekazu z Poznania trafiła do Muzeum Zamkowego w Malborku – oddział w Kwidzynie (m.in. paciorki szklane z Rządza i wisior z jednego z grobów ciałopalnych z tego cmentarzyska). Ustalono także, że w Muzeum Zamkowym w Malborku oddział w Kwidzynie znajdują się dwie amfory kultury pucharów lejkowatych z Malankowa, gm. Stolno (z badań w 1938 r.), które dotychczas uważane były za stratę wojenną.

W trakcie kwerendy w Muzeum Okręgowym im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy ustalono, że część skarbu ozdób i monet wczesnośredniowiecznych z Uścia (obecnie Kałdus-Uście), znalezione w 1872 roku i będącego w zbiorach Muzeum Miejskiego w Grudziądzu (nr. inw. 2533–36, 3744) po II wojnie światowej w niewyjaśnionych okolicznościach trafiła do prywatnego kolekcjonera S. Niewiteckiego. Pod koniec lat 60. XX wieku żona kolekcjonera sprzedała skarb (41,5 g monet i 6,7 g ozdób) do bydgoskiego muzeum, a więc skarb z Uścia tylko częściowo można uznać za stratę wojenną.

33 J. Błachnio, M. Kowalski, op. cit., s. 62; J. Błachnio, *Zarys historii...*, s. 160–161. Pełny zapis przypisów: „6. Trzy takie katalogi z lat 1892–1913 znajdują się w Muzeum w Grudziądzu” [pierwsza data z pewnością jest błędna, gdyż decyzja o wydzieleniu zbioru monet z działu historycznego i utworzeniu odrębnego działu numizmatycznego zapadła w 1901 r.]; „7. Zachowały się w Muzeum w Grudziądzu luźne kartki z odbitkami ołówkowymi monet i adnotacją o dostarczeniu zbiorów”.

34 APT, Akta organizacji i stowarzyszeń, sygn. 1428/1, 1428/2, 1428/3.

ŹRÓDŁA DO BADAŃ STRAT WOJENNYCH

Brak inwentarzy muzealnych z okresu niemieckiego (tom I z lat 1884–1886, tom II z lat 1887–1920?) uniemożliwia pełne odtworzenie przedwojennych zbiorów Muzeum w Grudziądzu. Nie zachowała się, bądź nie została dotychczas odnaleziona, przetłumaczona z języka niemieckiego wersja inwentarza, sporządzona w okresie II RP.

W ciągu kilkudziesięciu lat (1883–1939) wydano drukiem kilka przewodników muzealnych (1899 r., 1908 r., 1912 r., 1924 r.), jak również ukazało się na łamach prasy wiele artykułów poświęconych najważniejszym kolekcjom i ekspozycjom instytucji. Wiadomości w nich zawarte powielają się, ukazując jedynie najcenniejsze pojedyncze artefakty, przez co nie mogą one stanowić cennego źródła do kwestii badań strat wojennych.

Ze względu na zachowane źródła możemy rozpatrywać problem strat przez pryzmat działań merytorycznych. Od początku istnienia muzeum aż do 1939 roku kluczową rolę w instytucji odgrywały zabytki archeologiczne i z tego powodu zachowało się do współczesności najwięcej źródeł w postaci zdjęć, opisów i kolorowych tablic z najcenniejszymi obiektami. Nieco gorzej przedstawia się kwestia zbiorów etnograficznych, militarnych, archiwalnych, ikonograficznych, bibliotecznych i przedmiotów artystycznych (rzemiosło, obrazy, meble). Poza najcenniejszymi zabytkami, w chwili obecnej możemy odtworzyć owe kolekcje na podstawie zdjęć i nielicznych, czasami bardzo lakonicznych metryczek. Ów problem pojawia się zwłaszcza w przypadku nabytków z II RP. Wielokrotnie ks. Łęga opisuje zabytki w sposób niemożliwy do dzisiejszej identyfikacji (np. sygn. 5476 – „skamieniałości”, 5492 – „monety nowsze, różne”, 5664 – „dawna luneta”)³⁵. Przedmioty wpisane do tego inwentarza bardzo trudno zidentyfikować. Jest to możliwe wyłącznie poprzez analizę pojedynczego zabytku, na którym powinien znajdować się numer inwentarzowy. W przypadku obiektów ikonograficznych i archiwalnych, które były w posiadaniu muzeum w okresie prusko-niemieckim, nie ma naniesionych numerów inwentarzowych, poza tymi, które zapisano w okresie okupacji niemieckiej i po 1945 roku³⁶. Zamiast tego na rewersach wpisywano odręcznie opis osoby lub miejsca, które przedstawiały obiekty.

Nieco szerzej można przedstawić problematykę ustalania strat wojennych z zakresu numizmatyki. Obiektom tego typu poświęcano sporo uwagi w okresie działalności Towarzystwa Starożytności, co zapoczątkował dr Ignatz Praetorius. Podjęte kilka lat temu badania w zakresie utraconych podczas II wojny światowej zabytków w odniesieniu do kolekcji monet, medali i pieniądza papierowego stały się możliwe dzięki odzyskanym w 2008 roku trzem inwentarzom monet i medali z lat 1901–1920 i zestawowi odbitek ołówkowych.

Podstawowym i najważniejszym źródłem są wspomniane katalogi. Pewne uzupełnienie danych pozyskanych z ich analizy stanowią wykonane ołówkiem odrysy, których wartość historyczna jest znaczna. W przypadku znaczenia naukowego, w tym badania strat wojennych, jest ono już jednak mniejsze. Ma na to wpływ ich charakter – nie są to dokładne fotografie, co w przypadku eksponatów numizmatycznych, a więc obiektów o niewielkiej, a niekiedy nawet bardzo małej wielkości (monet), uniemożliwia dokładne rozpoznanie i stwierdzenie straty wojennej – w porównaniu do zachowanych egzemplarzy. W związku z mnogością pewnych typów monet, stanowiących ówczesne i dzisiejsze zbiory grudziądzkiego muzeum, wykazanie strat w zakresie monet bitych ze srebra oraz mniej wartościowych kruszców (miedź itd.) jest zadaniem karkołomnym, a w dużej części niewykonalnym. Eksponatów numizmatycznych nie sygnowano do końca II wojny światowej żadnymi numerami. Sprawę

³⁵ MG, brak sygn., Katalog III, s. 9, 15.

³⁶ Przykładowo zdjęcie Ignatzego Wetzkiego, przewodniczącego Sądu Krajowego w Grudziądzu, ok. 1870 r., (MG, sygn. MG/IK/655); zdjęcie Eduarda Hetza, radcy sądowego w Grudziądzu, ok. 1890 r. (MG, sygn. MG/IK/656).

dotatkowo utrudniają zapisy we współczesnych inwentarzach, które klasyfikują **wszystkie** (wyr. – P.N.) obiekty podarowane, przekazane lub zakupione do ok. połowy lat 70. XX w. (sic!) i stanowiące kolekcję obecnego Muzeum im. ks. dr. W. Łęgi w Grudziądzu jako „dawne zbiory muzeum”. W tej kategorii znalazły się więc obiekty z następujących okresów funkcjonowania placówki:

- do roku 1920 (zbiory prusko-niemieckiego Towarzystwa Starożytności);
- lata 1921–1939 (zbiory włączone w okresie międzywojennym po utworzeniu polskiego Muzeum Miejskiego);
- okres II wojny światowej (zbiory pozyskane w okresie okupacji);
- lata powojenne – do lat 70. XX wieku (zbiory odtworzonego muzeum).

Łącznie okres ten stanowi więc **ponad 90 lat** (wyr. – P.N.) funkcjonowania i powiększania kolekcji. Do tzw. „dawnych zbiorów” zaliczane jest ponad 4 800 monet, medali i banknotów.

Znacznie lepiej przedstawia się możliwość ustalenia strat wojennych w zakresie monet wybitych ze złota oraz wyrobów sztuki medalierskiej. W przypadku pierwszej wymienionej grupy, tj. numizmatów złotych, ze względu na ich unikatowość i fakt niezachowania żadnego egzemplarza we współczesnych zbiorach, można określić – na obecnym etapie badań – wszystkie z nich jako straty wojenne³⁷. Pewną trudność badawczą stanowiło natomiast precyzyjne wskazanie liczby i typów monet złotych stanowiących własność muzeum do roku 1939. W wydzielonym w 1901 roku i prowadzonym w kolejnych latach inwentarzu grupującym zbiory o charakterze wyłącznie numizmatycznym, w t. I i II³⁸, a więc stanowiących podstawowy katalog, wskazywane są 22 sztuki monet złotych³⁹. W tomie III będącym, za wyjątkiem zbiorów pieniędzy papierowych (w tym zastępczych), skorowidzem eksponatów ujętych w poprzednich księgach, wymienianych jest 20 numizmatów bitych ze złota. Ze względu jednak na brak dodatkowych informacji (np. o wykreśleniu ze zbiorów), należy uznać wszystkie 22 monety złote za stratę wojenną. Jest ona tym dotkliwsza, że w momencie publikacji niniejszego opracowania (2024 r.) grudziądzkie muzeum nie posiadało ani jednego numizmatu wykonanego z tego szlachetnego kruszcu.

Druga grupa obiektów, gdzie możliwe było po żmudnej i czasochłonnej weryfikacji ustalenie strat wojennych, to kolekcja medali. Była ona znacząca i liczyła ponad 400 egzemplarzy. Dziś w zbiorach brakuje wielu z nich. Określenie i uznanie za straty konkretnych obiektów jest w dużej części możliwe dzięki unikatowości wielu medali. Więcej trudności wzbudzają niektóre typy eksponatów, które ze względu na znaczną powszechność oraz ówczesne trendy w sztuce medalierskiej zasilają zbiory muzealne w wielu egzemplarzach. W tej grupie można wymienić m.in. medalierstwo krajów niemieckich (a później całego cesarstwa) dotyczące panujących królów i cesarzy czy też rocznice związane ze zwycięstwami koalicji antyfrancuskich w czasie wojen napoleońskich na początku XIX wieku. W tych przypadkach należy być ostrożnym w określaniu strat, dlatego też w katalogu na końcu niniejszej publikacji ukazującym konkretne pozycje ograniczono się do tych, co do których udało się zminimalizować ewentualne wątpliwości. Podobnie jednak, tak jak w przypadku innych typów zbiorów numizmatycznych, a także historycznych, etnograficznych itd., może w przyszłości okazać się, że niektóre z wymienionych obiektów przetrwały II wojnę światową, ale nie zasiły (ponownie) – z różnych powodów – porządkowanej kolekcji muzealnej.

37 Być może w toku kolejnych wysiłków badawczych podejmowanych w tym zakresie niektóre z nich zostaną zaklasyfikowane jako strata powojenna. Z dużą dozą pewności można przyjąć jednak, że monety złote nie zostały nigdy włączone do żadnego inwentarza lub spisu zbiorów wytworzonego i/lub funkcjonującego po zakończeniu II wojny światowej.

38 MG, sygn. MG/AR/1180-1; MG/AR/1180-2.

39 Nie licząc dukata niderlandzkiego z 1792 r., wykreślonego ze zbiorów w 1920 r.

Poniżej zostaną przedstawione najważniejsze źródła archiwalne dla badania strat wojennych. Znajdują się one obecnie w dwóch instytucjach – Muzeum im. ks. dr. W. Łęgi w Grudziądzu i Archiwum Państwowym w Toruniu:

MUZEUM IM. KS. DR. WŁADYSŁAWA ŁĘGI W GRUDZIĄDZU

1. **Księga protokolarna Towarzystwa Starożytności w Grudziądzu, 1883–1899 (Protokoll-Buch der Graudenger Altertums-Gesellschaft von 1883 – 7 April 1899), sygn. MG/AR/26.**

Księga oprawiona w tekturę o wymiarach 34 × 21 cm licząca 127 zapisanych stron. Zawiera wszystkie sprawozdania ze spotkań Towarzystwa Starożytności, zapisywane odręcznie oraz liczne wycinki z prasy przede wszystkim miejscowej „Der Gesellige”, w których zamieszczano artykuły dotyczące zebrań, opisy wydarzeń historycznych odnoszących się do Grudziądza i okolic, a także spisy najciekawszych nowo nabytych zabytków, przeważnie z dziedziny archeologii i numizmatyki. Trudno na ich podstawie wyszczególnić poszczególne artefakty, ponieważ nie podawano ich numerów inwentarzowych, a zapisy dotyczyły nazwy, datacji i ewentualnie darczyńcy.

2. **Księga protokolarna Towarzystwa Starożytności w Grudziądzu, 1899–1908 (Graudenger Altertums-Gesellschaft Protokollbuch II von Ostern 1899 – 30 Oktober 1908), sygn. MG/AR/25.**

Księga z okładką tekturową, oprawioną w cienką skórę o wymiarach 23 × 35,5 cm licząca 172 zapisane strony. Jej zawartość jest analogiczna jak w przypadku protokolarza z lat 1883–1899.

3. **Korespondencja adresowana do Przewodniczącego Towarzystwa Starożytności dr. S. Angera, 1906 r. (1 Januar 1906 bis ?), sygn. MG/AR/11.**

Teczka kartonowa, zszyta, o wymiarach 22 × 36,5 cm. Zawiera korespondencję prowadzoną z różnymi podmiotami państwowymi i prywatnymi (magistrat, muzea w Niemczech, firmy, fabryki, osoby prywatne) oraz artykuły o tematyce naukowej i katalogi firm (np. produkujących sejfy i kasetki na numizmaty). W niewielkim stopniu zawiera dane dotyczące zabytków muzealnych z dziedziny archeologii, etnografii i numizmatyki. Na końcu teczki znajduje się włożony luzem plan ekspozycji muzealnej wraz z podpisami poszczególnych gablot na wystawie urządzonej w 1940 roku.

4. **Korespondencja Towarzystwa Starożytności w Grudziądzu, 1889–1892 (brak tytułu na okładce, do której sznurkiem doczepiono przedarty obecnie napis Altertums-Gesellschaft 1889–1892), sygn. MG/AR/12.**

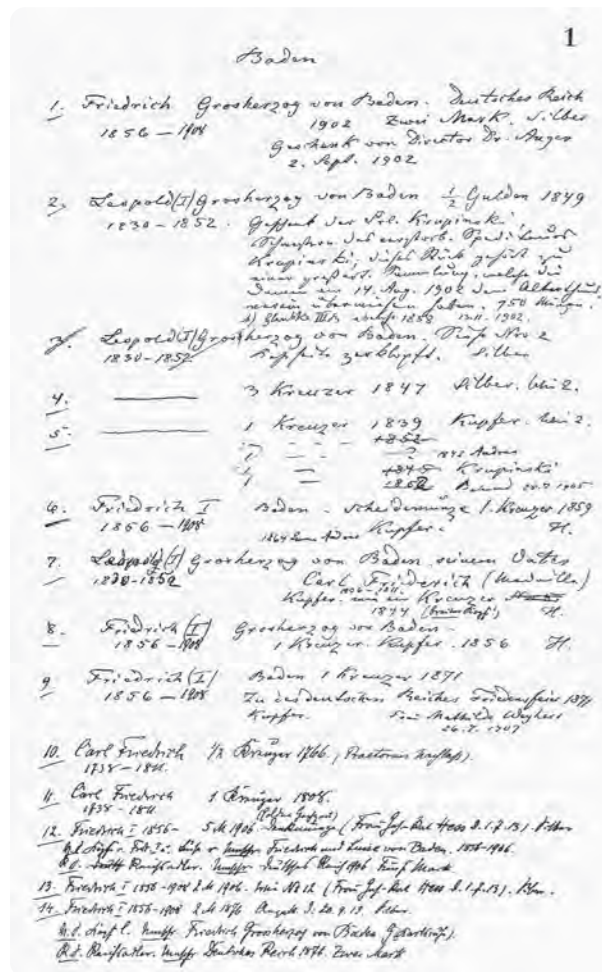
Teczka kartonowa zszyta o wymiarach 24,3 × 35,3 cm. Jej zawartość jest analogiczna z pozycją MG/AR/11.

5. **Korespondencja Towarzystwa Starożytności w Grudziądzu, 1883–1888 r. (brak tytułu na okładce), sygn. MG/AR/13.**

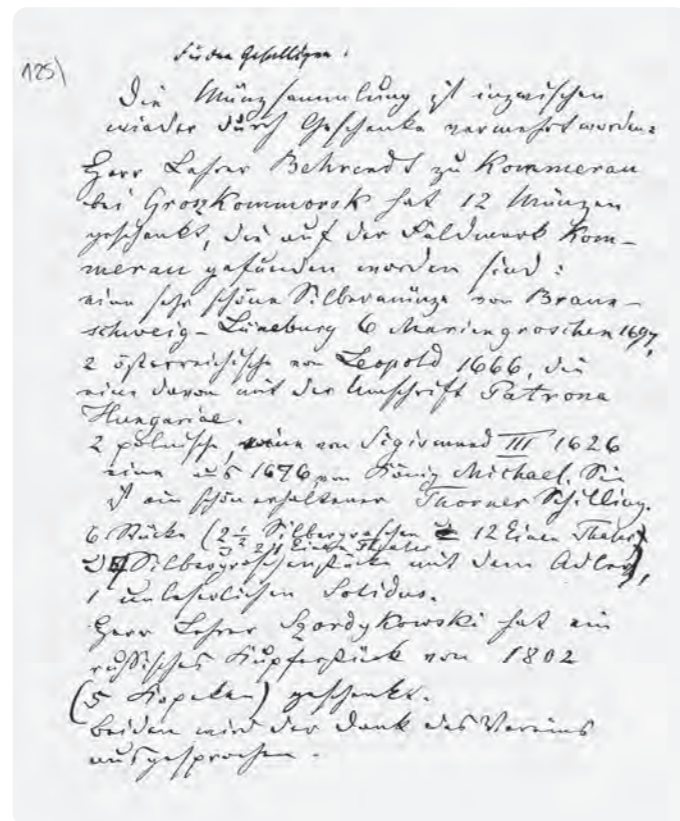
Teczka kartonowa, zszyta, o wymiarach 25 × 36,5 cm. Jej zawartość jest analogiczna z pozycją MG/AR/11 i MG/AR/12.

6. **Inwentarz numizmatyczny Muzeum w Grudziądzu – Towarzystwa Starożytności, 1901, t. I (Alterthums-Gesellschaft Graudenz, 1901, [Vol.] I, sygn. MG/AR/1180-1).**

Księga oprawiona w tekturę powleczoną cienką sztuczną skórą o wymiarach 35,7 × 22,4 cm. Liczy 96 stron numerowanych i 4 nienumerowane. W I tomie inwentarza numizmatycznego zostały skatalogowane monety i medale.

Pierwsza strona inwentarza numizmatycznego założonego w 1901 r. MG, sygn. MG/AR/1180-1.

Notatka przeznaczona do przekazania redakcji gazety „Der Gesellige”, informująca o nowych nabytkach muzealnych – monetach podarowanych przez nauczycieli Behrendta i Szordykowskiego, b.r. MG, sygn. MG/AR/513.

Odbitka ołówkowa przedstawiająca medal ku czci Jana III Sobieskiego – 200 lat odsieczy wiedeńskiej z 1883 r. MG, sygn. MG/AR/1181-364.

Obiekty trafiły do zbiorów muzealnych drogą darów i zakupów pochodzących z okresu od początku istnienia Towarzystwa Starożytności, aż do roku 1920. Pierwotnie wydzielony w marcu/kwietniu 1901 roku osobny inwentarz dla zbiorów o charakterze numizmatycznym był na bieżąco uzupełniany w kolejnych latach. Początkowo starano się zachować przyjęty układ alfabetyczny, tj. segregację monet zgodnie z ich państwem – emitentem. Z czasem, ze względu na nowe dopływy, monety dopisywano na ostatnich wolnych stronach.

W poszczególnych pozycjach katalogowych widoczna jest niekonsekwencja, choć ogólnie starano się zachować pewien kanon ich formy. Niestety wpisy, które można uznać za pełne w przyjętym wówczas ujęciu, stanowią tylko część inwentarza. Ponadto na kartach katalogu obecne są różne błędy, jak choćby dublowanie wpisów.

7. Inwentarz numizmatyczny Muzeum w Grudziądzu – Towarzystwa Starożytności, 1903, t. II (Alterthums-Gesellschaft Graudenz, 1903, [Vol.] II, sygn. MG/AR/1180-2).

Księga oprawiona w tekturę powleczoną cienką sztuczną skórą o wymiarach 35,6 × 22,4 cm. Liczy 192 strony numerowane i 2 nienumerowane. Drugi tom inwentarza numizmatów stanowiących własność Towarzystwa Starożytności został założony w lipcu 1903 roku. Jest on dwukrotnie obszerniejszy od części I, natomiast ogólny układ jest bardzo podobny. Także w tomie II starano się zachować zgodny z kolejnością alfabetyczną (emitent – państwo/władca) układ eksponatów, który z czasem został jednak nieco zaburzony. Oprócz monet w tej części katalogu znalazły się wpisy medali i żetonów (w tym liczmanów/tokenów – łącznie ponad 250 numerów inwentarzowych) oraz pieniędzy papierowych i papierów wartościowych (jedynie kilka pozycji). Zarówno I, jak i II tom inwentarza został założony przez dr. Ignatza Praetoriusa, członka Towarzystwa Starożytności, który był opiekunem zbioru numizmatycznego. On także początkowo prowadził księgi. Jego wpisy sięgają roku 1908, kiedy w październiku profesor zmarł⁴⁰.

8. Inwentarz numizmatyczny Muzeum w Grudziądzu – Towarzystwa Starożytności, 1915, t. III (Münzensammlung von Altertums und Museumgesellschaft⁴¹ zu Graudenz. Stand am 1.I.1915, [Vol.] III, sygn. MG/AR/1180-3).

Księga oprawiona w tekturę powleczoną cienką sztuczną skórą o – mniejszych w porównaniu do pozostałych tomów – wymiarach 32,4 × 20,9 cm. Liczy 192 strony numerowane i 4 nienumerowane. III część inwentarza stanowi w większości skroś widz zbiorów o charakterze numizmatycznym, które znajdowały się w zbiorach Towarzystwa Starożytności. Początkowo, tworząc księgę, zamieszczono skrócone wpisy obejmujące stan eksponatów na dzień 1 I 1915 roku – w pierwszej części monety, a dalej medale. Następnie prowadzono kolejne wpisy do przełomu 1919 i 1920 roku.

Końcowe strony inwentarza tworzy wykaz banknotów oraz papierowych pieniędzy zastępczych, w tym także bonów przeznaczonych do wewnętrznego obiegu w obozach jenieckich z okresu Wielkiej Wojny.

Ostatni, III tom inwentarza założył – i prawdopodobnie do końca prowadził – dr Friedrich Bredau.

9. Odbitki ołówkowe monet, medali i żetonów, sygn. MG/AR/1181.

Ważną spuścizną archiwalną po muzealno-naukowej działalności grudziądzkiego Alterthums-Gesellschaft stanowi kolekcja 588 wizerunków monet, medali i żetonów. Zostały wykonane w technice odbitek ołówkowych. Mają postać arkuszy papierowych w formacie zbliżonym do A5, tj. ok. 21,0 × 14,8 cm, na który wklejone zostały karty z przygotowanymi odbiciami numizmatów. Większość wizerunków dotyczy eksponatów, a więc obiektów

40 MG, sygn. MG/AR/26, Protokoll-Buch..., s. 171.

41 Warto odnotować, że na etykiecie III części inwentarza umieszczono zmienioną – rozszerzoną formę nazwy Towarzystwa Starożytności.

1923 r. 5

Nr.	Przedmiot	Miejsce	Depozytor
5370 (1-1923)	Siekierka krzemiona, pasiasta mała, gładzona	Wapcz p. chełm.	Jaśniewski z Grud.
5371 (2-1923)	6 bonów namiastkowych z Lepolna	Lepolno	Magistrat Lepolno
5372 (3)	4 bonów namiastkowe	Liciec	Kasa Miejska Licec
5373 (4)	4 " "	Tczew	Kasa Miejska Tczew
5374 (5)	9 bonów namiastkowych	Gniezno	Magistrat z Gniezna
5375 (6)	8 " "	Węzherowo	Magistrat Węzherowa
5376 (7)	Sejka bonów namiastk.	Puck	Kasa Miejska Puck
5377 (8)	3 monety J. Kar., 1 Sobiesk.	Pomorie	Jaśniewski z Grud.
5378 (8)	1 Fryd. Wilhelmowa	Pomorie	Jaśniewski z Grud.
5379 (9)	3 bonów namiastkowe	Grudziądz	Kasa Miejska Grud.
5380 (10)	13 bonów namiastkowych	Nowemiesto	Magistrat Nowemiesto
5381 (11)	26 monet i 9 bonów namiastk.	Pomorie	K. Łatos, Sarnowo
5382 (12)	4 monety, 40 bonów	"	K. Łoga, Grudziądz
5383 (13)	7 bonów pbatarycznych	Kłajpeda	Dr. Majowa, Grudziądz
5384 (14)	1 moneta Holm. Miasta	Gdańsk	K. Trumbek, Grud.
5385 (15)	4 monety namiastkowe	Pomorie	K. Wierig, Grud.
5386 (16)	1 bon bolszewicki, 1 moneta namiastk., 3 bonów z Holm. Miasta 12 str. 12 str. 12 str.	Rępa, Chelmino, Wronów, Dąbrowa (Gilgenberg)	Pisarska z Grud., K. Thorausti, Grud.
5387 (17)	1 ban Kasowy 100 kor.	Lódź	Ry. Zakład
	1 rubel For. Flite Bakoni	Dąbrowa	Gospodarzy
	1 bon sowiecki 250 rub. 100 rubli	Rosja	"
	2 bonów namiastk.	Węzherowo	Grudziądz
	1 bon	Lódź	"
	1 " "	Gdańsk	"
	2 bonów	Bytów	"
	1 bon	Łęka	"
	1 " "	Łosnowice	"
	1 " "	Łęka p. Dąbrowy	"
	1 " "	Grudziądz	"
5388 (18)	7 bonów sowieckich 1 rub.	Rosja	"
5389 (19)	1 pierścionek złob., 1 medal cesarstwa, 1 sepiłka	Włocławek	"

Karta katalogu III z wpisami z okresu międzywojennego. MG, brak sygn., Katalog III

włączonych do zbiorów muzealnych. Poszczególne z nich najczęściej opatrzone numerem pozycji, pod którą zapisano dany obiekt w katalogu numizmatycznym⁴² oraz wskazaniem datacji. Pojedyncze posiadają dodatkowo krótkie opisy awersu i rewersu.

Wartość historyczna kolekcji odbitek ołówkowych jest pokaźna. Natomiast jeśli chodzi o ich znaczenie naukowe, w tym dla celów badania strat wojennych, jest ono już mniejsze.

10. [Rękopis dotyczący zbioru monet Towarzystwa Starożytności w Grudziądzu], sygn. MG/AR/513.

Oprócz wskazanej wyżej grupy kilkuset odbitek ołówkowych, w zbiorach grudziądzkiego muzeum przechowywany jest rękopiśmienny zbiór 141 kart. Powstał on w pierwszej dekadzie XX wieku. Zawiera notatki spisane przez dr. Praetoriusa, dokumentujące kolejne lata działalności „sekcji numizmatycznej” Towarzystwa Starożytności. Są to głównie informacje o nowych nabytkach, zawierające ich krótki opis i dane darczyńcy. Większość tej zachowanej grupy źródeł tworzą karty w formacie zbliżonym do A5 z kolejnymi wizerunkami monet i medali, które wykonano w formie odrysów ołówkiem⁴³. Część z nich (wraz z zachowanymi notatkami) dokumentuje rozwój kolekcji numizmatycznej. Jednak wiele z odwzorowań monet odnosi się do obiektów, które nigdy nie zostały włączone do zbiorów muzealnych. Zachowane zapiski wymieniające z imienia i nazwiska konkretne osoby, wskazują prawdopodobnie na ich właścicieli. W tym wypadku odbitki i niektóre notatki należy traktować jako dokumentację spotkań członków i sympatyków Towarzystwa Starożytności, którzy w części sami byli prywatnymi kolekcjonerami numizmatów i podczas zebrań wymieniali swoje uwagi, doświadczenia oraz przede wszystkim – prezentowali własne zbiory. Wśród odwzorowań monet nie brakuje obiektów wybitych ze złota, których emisja miała miejsce w XVI–XIX wieku. Tak więc już na początku XX stulecia w wielu wypadkach były to monety wartościowe i posiadające duże znaczenie historyczne.

Oprócz wskazanych wyżej informacji, zbiór zawiera także robocze notatki. Niektóre z nich dokumentują m.in. stan ilościowy zbiorów z podziałem na państwo – emitenta, ilość monet złotych⁴⁴ czy też wykaz darczyńców eksponatów wraz z liczbą podarowanych obiektów.

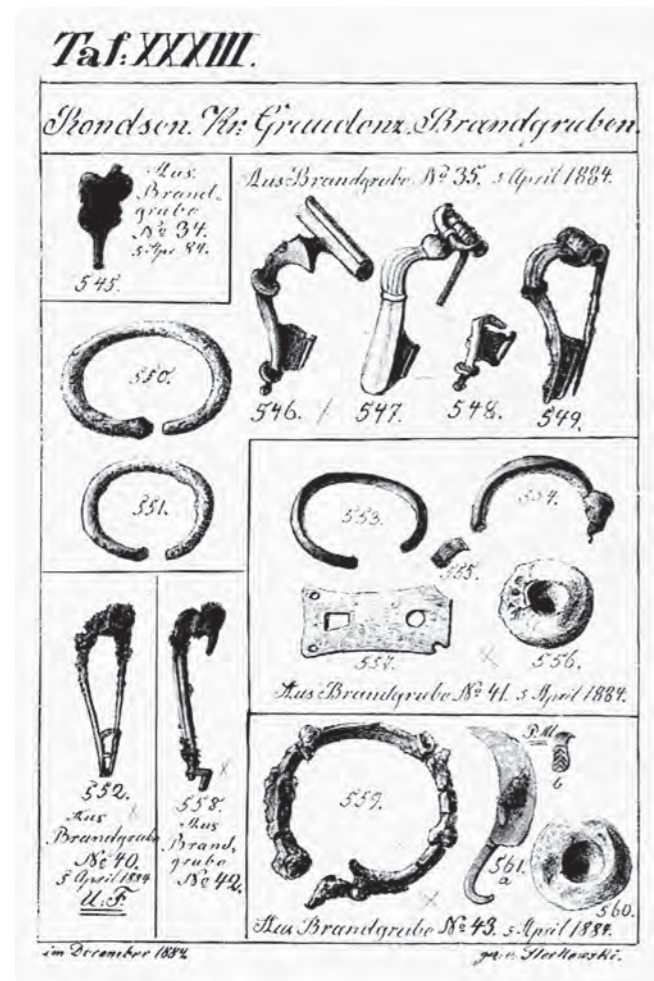
11. Inwentarz Muzeum Miejskiego w Grudziądzu z lat 1923–1947, brak sygn., Katalog III (polnische), od 1923.

Księga inwentarzowa posiada tekturową okładkę o wymiarach 22 × 34 cm, na grzbiecie oprawiona jest w tkaninę koloru brązowego. Okładka oklejona jest czarnym materiałem skóropodobnym. Posiada 38 ponumerowanych stron. Cała księga jest prowadzona odręcznym pismem w kolorze czarnym (istnieją wtórne zakreślenia oraz dopiski w kolorze czerwonym i niebieskim). Na trzeciej stronie zapisano odręcznie „Muzeum Miejskie w Grudziądzu”. Wpisy zbiorów inwentarzowych rozpoczynają się od strony 5 w formie kolumnowej z legendą na każdej stronie: „Nr./Przedmiot/Miejsce/Depozytor”. Miejsce oznacza lokalizację odnalezionych przedmiotów lub adres zamieszkania osoby, która przekazała dar do muzeum (depozytor). Przy wielu wpisach pod depozytorem widnieje podpis W. Łęgi, który prowadził aktywne badania archeologiczne. Wpisy inwentarzowe rozpoczynają się od 1923 roku, od kolejnego numeru inwentarzowego 5370 (siekierka krzemiona pasiasta mała, gładzona, Wapcz p. chełm., Jaśniewski z Grud.), aż do 1939 roku. Ostatnim numerem z okresu II RP jest 5831 (kilka monet współcz., Grudziądz). Zdecydowaną większość stanowią eksponaty archeologiczne, etnograficzne, entomologiczne oraz numizmatyczne.

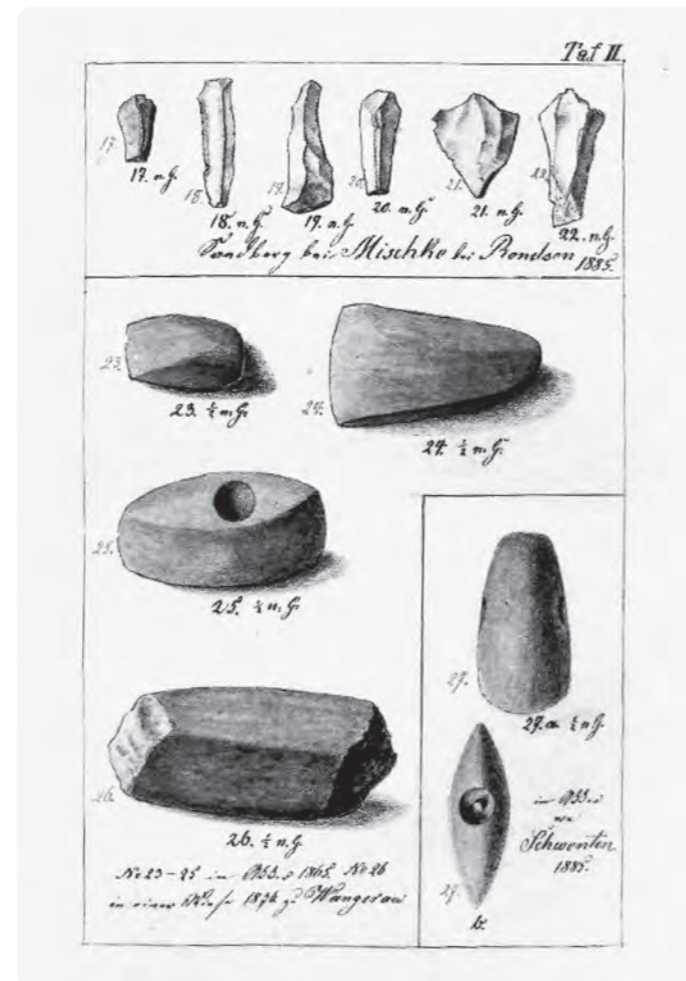
42 Nie są to klasyczne numery inwentarzowe, gdyż każda grupa w katalogu numerowana jest odrębnie, stąd wiele obiektów nosi ten sam numer.

43 Niektóre monety zostały odrysowane kilkakrotnie.

44 W stanie na dzień 27 XI 1906 r. wskazywano 6 sztuk takich monet. MG, sygn. MG/AR/513–26.

Karta XXXIII, zabytki z cmentarzyska Grudziądz-Rządź. MG, sygn. MG/A/215.

Karta II, zabytki kamienne i krzemienne. MG, sygn. MG/A/215.

12. *Abbildungen der Brandgrubenfunde von Ronsden, Kr. Graudenz nebst einer Karte des Fundortes gezeichnet von C. Florkowski Conservator des städtischen Museums Graudenz 1884, 1884–1885, sygn. MG/A/215.*

Zbiór 29 kart (pasteli) oraz dodatkowo strona tytułowa i mapa, wykonanych ołówkiem i barwną kredką o wymiarach 25,1 × 18 lub 28,5 × 20,4 lub 29,7 × 21 cm. Karty oznaczone cyframi rzymskimi od XVII do XXXVI, autorstwa C. Florkowskiego, członka Towarzystwa Starożytności w Grudziądzu (Altertums-Gesellschaft), konserwatora, malarza, przedstawiają rysunki zabytków (184 pełnych numerów inwentarzowych) znalezionych na cmentarzysku 1 Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź). Ukazane na kartach artefakty według C. Florkowskiego pochodziły z nienumerowanych grobów i źródeł luźnych opisanych ogólnie jako *Aus einer Brandgrube 22 November 1883*, *Einzelfunde 22 November 1883*, a według obecnej oceny przedstawiają zabytki odkryte na cmentarzysku już pod koniec 1881 roku, a przed 22 listopada 1883 roku i dokładnie tego dnia oraz z badań prowadzonych 2 i 5 kwietnia 1884 roku. Karty zostały wykonane w listopadzie i grudniu 1884 roku (tabl. XVII–XXXII) oraz w styczniu 1885 roku. (tabl. XXXIII–XXXVI).

13. *Kreis Graudenz, A. Einzelfunde, A. Stein, gezeichnet von C. Florkowski Conservator des Stadt Museums Graudenz, im. Februar 1886, sygn. MG/A/215.*

Zbiór 20 kart (pasteli) oraz dodatkowo strona tytułowa. Wykonanie i wymiary jak we wcześniej opisanym zbiorze. Karty oznaczone cyframi rzymskimi od I do IX (niektóre bez numeru), autorstwa C. Florkowskiego, przedstawiają rysunki zabytków z badań m.in. w Chełmnie, Kałdusie, Białym Borze, Białej Górze. Karty zostały wykonane w lutym 1886 roku.

14. *Album Fotograficzny „Album Ronsden”, 1884–1888, sygn. MG/A/536.*

Album fotograficzny z 53 kartami, wielkości 22,0 × 30,5 cm, w brązowej, tekturowej okładce o wymiarach 24,3 × 31,9 cm. Karty oznaczone cyframi arabskimi od 2 do 53 w prawym górnym rogu, wtórnie na niektórych tablicach wprowadzono ręcznie naniesione czarnym tuszem sygnatury zabytków, autor nieznan.

Zabytki na kartach przedstawiono w sposób podobny do przyjętego przez S. Angera w publikacji poświęconej cmentarzysku Rządź. Pokazano w nim 542 zabytki, wszystkie które pojawiły się we wspomnianej pracy i dodatkowo 150 nowych artefaktów. W albumie ujęto także zabytki, które pod koniec stycznia 1890 roku zostały przekazane do zbiorów Museum für Völkerkunde w Berlinie.

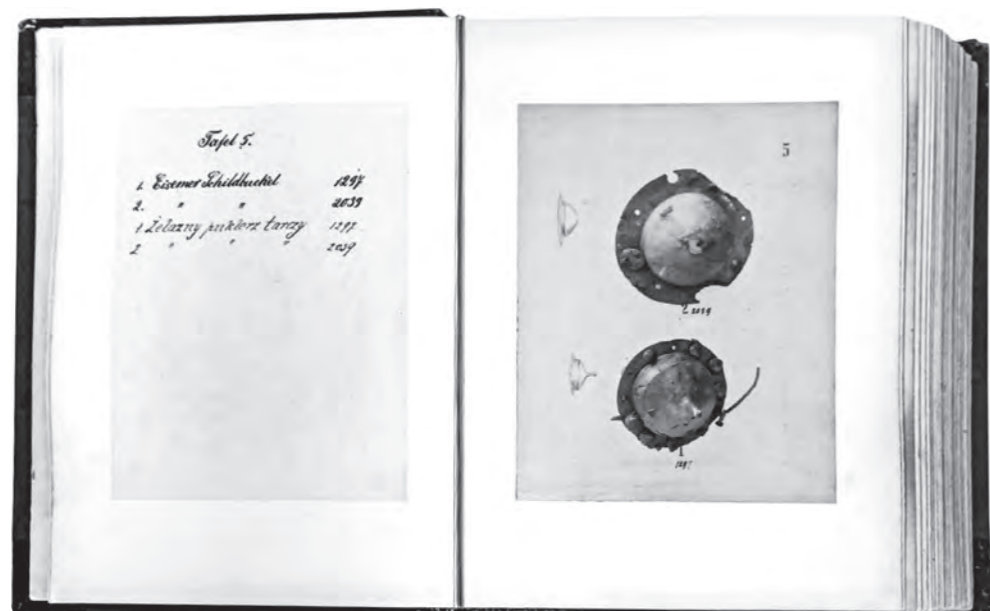
15. *Ronsden Tafel, 1905 (?), brak sygn.*

Tablice archeologiczne – 85 (na tekturze z ozdobnym złotym nadrukiem, odbitki fotograficzne w technice kolodionowej oraz na kartonie, odbitki fotograficzne w technice srebrno-żelatynowej), o wymiarach 27 × 21 cm; 26 × 20/21 cm; 31/32 × 23,7 cm.

Na tablicach zilustrowano inwentarze grobowe, ułożone w wydzielonych polach, w ramach których artefakty przytwierdzono do tekturowego podłoża metalowym drutem. W takiej formie zabytki były prezentowane w gablotach w salach ekspozycyjnych. Tablice oznaczono w lewej górnej części napisem RONDSEN, a w prawej dolnej części umieszczono napis *Tafel No 1, 3, 7, 9, 12–85* (na kilku planszach podpis widnieje w lewym dolnym rogu). Na tablicach nie ujęto zabytków przekazanych do zbiorów Westpreussische Provinzial-Museum w Gdańsku i Museum für Völkerkunde w Berlinie. Pierwotnie było 87 odbitek fotograficznych z negatywów szklanych.

16. *Kartoteka zabytków muzealnych, 1940–1942, brak sygn.*

Zachowało się w muzeum 405 kart tekturowych w kolorze różowym o wymiarach 20 × 12 cm, z tekstem w formie maszynopisu. 266 kart posiada zapis „Alte (r) Museumsbestand” (A. Stm., Abg. Stm.), odnosząc się tym

„Album Rondsens”, tablica 5, zabytki z cmentarzyska Grudziądz-Rządź.
MG, sygn. MG/A/536.

Rondsens Tafel, No. 67, zabytki z cmentarzyska Grudziądz-Rządź.
MG, brak sygn.

samym do dawnych zbiorów muzealnych. Po dokładniejszej analizie poszczególnych kart można zauważyć, że część z nich odnosi się do artefaktów nabytych po 1939 roku. Z braku innych źródeł nie jest możliwe obecnie pełne zrozumienie nowego systemu identyfikacji obiektów przez H. B. Meyera. Poszczególne numery działów merytorycznych były zapisywane w górnym, prawym rogu karty, a sygnatury pojedynczych zabytków w lewym, górnym rogu:

- S. Z. 18, 324 – litografie (przykładowa sygn. – 5 e 33 „Marienburg, Haupteingang nach dem Schlosse”, Steindruck von C.A. Mann um 1870)
- S. Z. 40 i 47 – litografie (sygn. 5 e 84 „Die alte Jakobkirche in Thorn von Südosten. Farbiger Steindruck von Arthur Bendrat, Danzig 1906”)
- S. Z. 46 – staloryty grudziądzkie (sygn. 5 e 34 „Blick von höchsten Punkt des Schloßbergs auf die Burgruine und die Stadt mit der Weichsel”)
- S. Z. 54 – rysunki, staloryty, miedzioryty (sygn. 5 e 58 „Friedrich der Große, Stahlstich von Mandel”)
- S. Z. 58 – mundur generała (sygn. 40 a 1 „Waffenrock der großen preuß. Generals – Uniform. Bis zum Weltkrieg), dar z 1940 r.):
- S. Z. 78 – rysunki, staloryty, miedzioryty dot. Prus Zachodnich, ale nie Grudziądza (sygn. 5 a 32 „General Johann Graf von Sporek, im Jahre 1657 vor Thorn”);
- S. Z. 111, 120, 204, 215, 228, 229, 234, 269, 295, 297, 318, 312, 325, 329, 339, 340, 343, 344 – ubiory wojskowe zakupione po 1940 roku;
- S. Z. 128 – rysunki ołówkiem Grudziądza (sygn. 5 b 1 „Wald an der Weichsel bei (Stremoczin), Bleistiftzeichnung von Lehrer Greger, 1862”);
- S. Z. 167 – pocztówki Grudziądza (sygn. 11 i 1, „Blick in den Rosengarten des Stadtparks”, na odwrocie zapisywano odręcznie numer działu oraz wstawiano pieczętkę prostokątną w kolorze błękitnym z odręcznym wpisem sygnatury w kolorze czerwonym);
- S. Z. 228 – grudziądzkie telegramy, dokumenty i pisma archiwalne (sygn. 5 e 70 „Schreiben des Kabinettschefs der Burenrepublik an Adolf Wosien, Graudenz, Besitzer des Gesellschaftshauses, wo der Verein der Burenfreunde tagte. Dank im Namen des Präsidenten für die Sympathien, besonders an den Schmiedemeister Kohls. Haag, 15.7.1902);
- S. Z. 231 – obrazy Grudziądza (sygn. 20 c 1 „Graudenz, vom linken Weichselufer aus gesehen, Gemälde von Bruno Paetsch, Danzig 1940”, zakupiony w 1941 r.);
- S. Z. 233 – kartografia (sygn. 5 d 22 „Carte des partages de la Pologne en 1772, 1793 et 1795”, mapa przetrwała zawieruchę wojenną i obecnie posiada numer inwentarzowy MG/IK/131);
- S. Z. 238, 263, 290, 347 – zdjęcia zabytków – oryginalne i kopie (sygn. 6 e 8 „Benediktinerinnenkloster in der Fallerslebenstrasse”, zdjęcia stanowią największą część zachowanej kartoteki, często obok numeru zapisywano odręcznie również numer negatywu – kliszy szklanej dodając jeden numer większy przy sygnaturze, np. 7 e 8);
- S. Z. 258 – maszynopisy (sygn. 3 a 4 „Xaver Froelich, Ein Brief der Königin Lusie, eingehend erläutert”);
- S. Z. 261, 291, 313 – broń biała i palna (sygn. 41 e 3 „Polnisches Seitengewehr, Beutestück von 1939”);
- S. Z. 266, 268, 274 – rysunki artystów Helingratha, Wentchera i Dohhera, zakupione w 1941 roku;
- S. Z. 332 – odznaczenia wojskowe (sygn. 30 e 3 „Ritterkreuz des Eisernen Kreuzes, gestiftet 1939”);
- S. Z. 347 – różne zabytki (zdjęcia, ubiory wojskowe, broń, obrazy, mapy) określone jako stare zbiory muzeum i wpisane do kart w sierpniu 1942 roku.

17. Negatywy (klisze szklane), ok. 1900–1942, brak sygn.

W zbiorach muzeum zachowało się 759 negatywów, w większości pochodzących z ok. 1912, 1916 i 1942 roku. Są one głównym źródłem do identyfikacji strat wojennych instytucji. Tematyka ich jest różnorodna, począwszy od zdjęć ogólnych sal muzealnych, poszczególnych szaf i pojedynczych zabytków, a skończywszy na fotografiach z życia codziennego, uroczystości, budynków itp.

18. Fotografie zabytków i sal muzealnych, ok. 1899–1942.

Najlichniesza grupa fotografii została wykonana na podstawie negatywów, zachowało się również kilka zdjęć kartonikowych ekspozycji w ratuszu z ok. 1900 roku.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W TORUNIU

1. Dziennik korespondencji Towarzystwa Starożytności, 1899–1905 (II Altertums-Gesellschaft Eingangs und Ausgangs Journal von Ostern 1899 – 3 Nov. 1905), Akta organizacji i stowarzyszeń, sygn. 1428/1.

Księga oprawiona w tekturę bez numeracji stron. Zawiera liczbowy spis (1–759) korespondencji nadawczej i odbiorczej, prowadzonej z instytucjami państwowymi, wojskowymi, muzealnymi i osobami prywatnymi. Zapisy były dokonywane odręcznie w 11 rubrykach (nie wszystkich każdorazowo wypełnianych), w których podawano datę sprawy i wpływu pisma, adresata, krótką informację o treści oraz uwagi). W księdze występują czasami zapisy dotyczące zabytków muzealnych (najczęściej archeologicznych i numizmatycznych) wraz z numerami inwentarzowymi, a nawet rysunki pojedynczych obiektów.

2. Dziennik korespondencji Towarzystwa Starożytności, 1908–1920 (Altertums-Gesellschaft Eingangs u Ausgangs Journal No IV von 24 November 1908–1920), Akta organizacji i stowarzyszeń, sygn. 1428/2.

Księga oprawiona w tekturę bez numeracji stron, zawierająca pozycje korespondencyjne o numerach 1417–2068 (ostatni wpis z 29 V 1920 r.). Jej treść jest analogiczna ze źródłem opisanym powyżej, przy czym zabytkom muzealnym poświęcono dużo mniej miejsca (sporadyczne zapisy).

3. Korespondencja z władzami miejskimi, 1909–1910 (1941) (wtórny napis Altertums-Gesellschaft Korespondencja muzeum z władzami miejskimi 1909–1910 (1941)), Akta organizacji i stowarzyszeń, sygn. 1428/3.

Teczka kartonowa zszyta, zawiera 17 nieponumerowanych stron. Nie zawiera treści dotyczących zabytków muzealnych.

The image shows a museum room with a red overlay. In the center is a large wooden display cabinet with glass doors, containing various historical artifacts. To the right, there is a wooden table and a chair. On the wall, there are framed pictures and a portrait. The floor is made of wooden planks. The text is overlaid on the right side of the image.

ROZDZIAŁ V
LISTA STRAT WOJENNYCH
MUZEUM W GRUDZIĄDZU

XIII.H

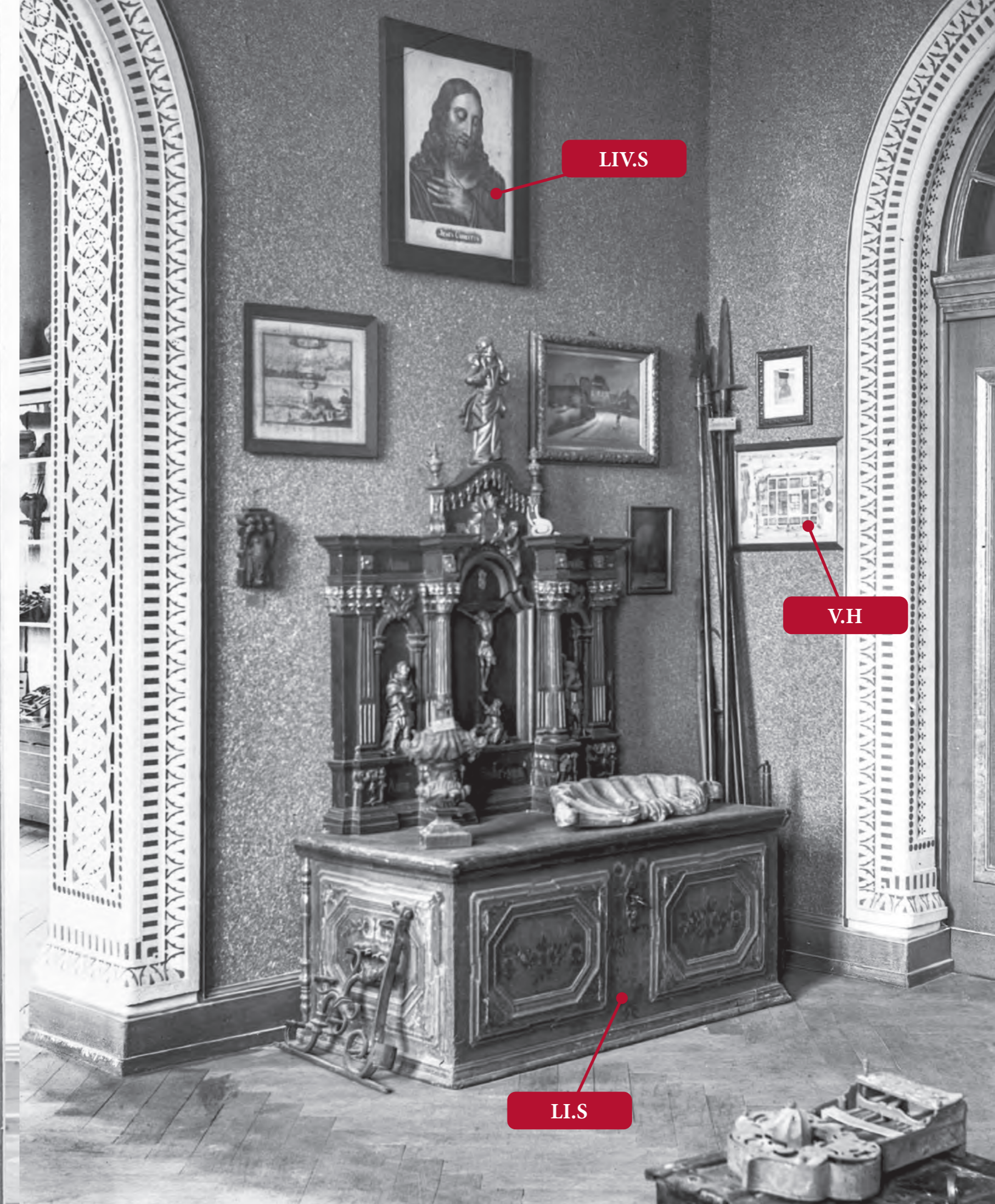
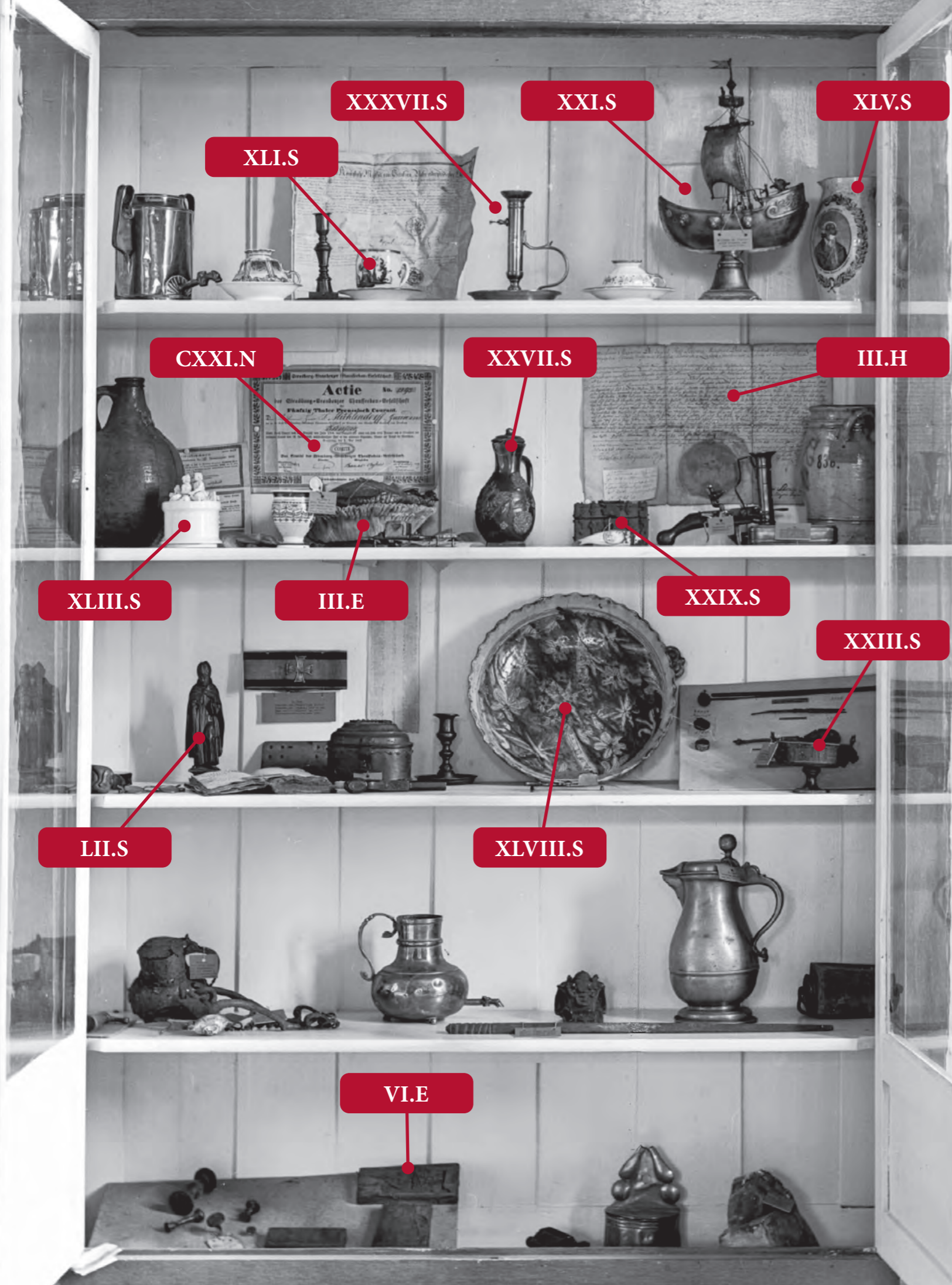
aus der Zeit
Coubieres

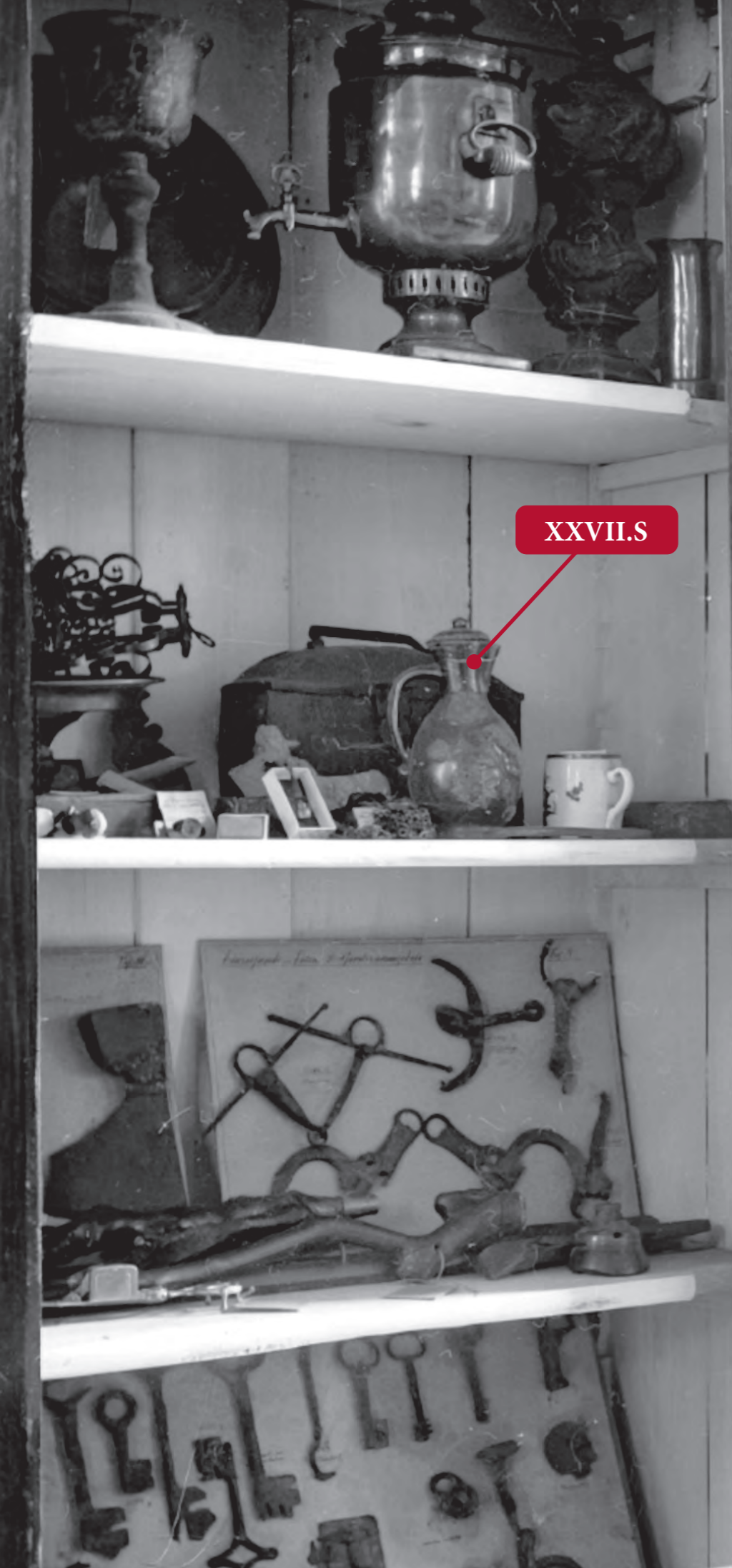

I.H

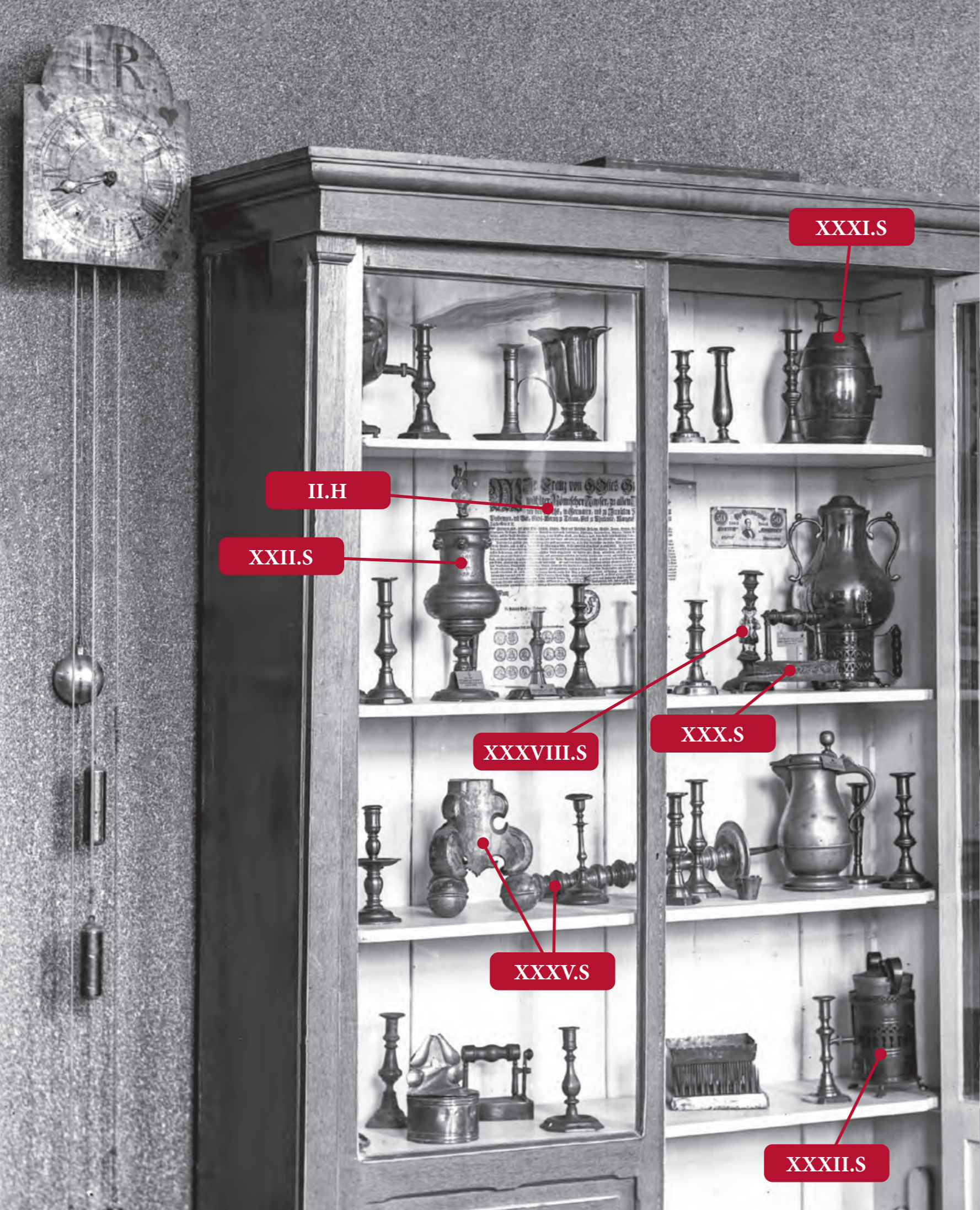

XXVII.S

IV.H

II.H

XXII.S

XXXVIII.S

XXXV.S

XXXI.S

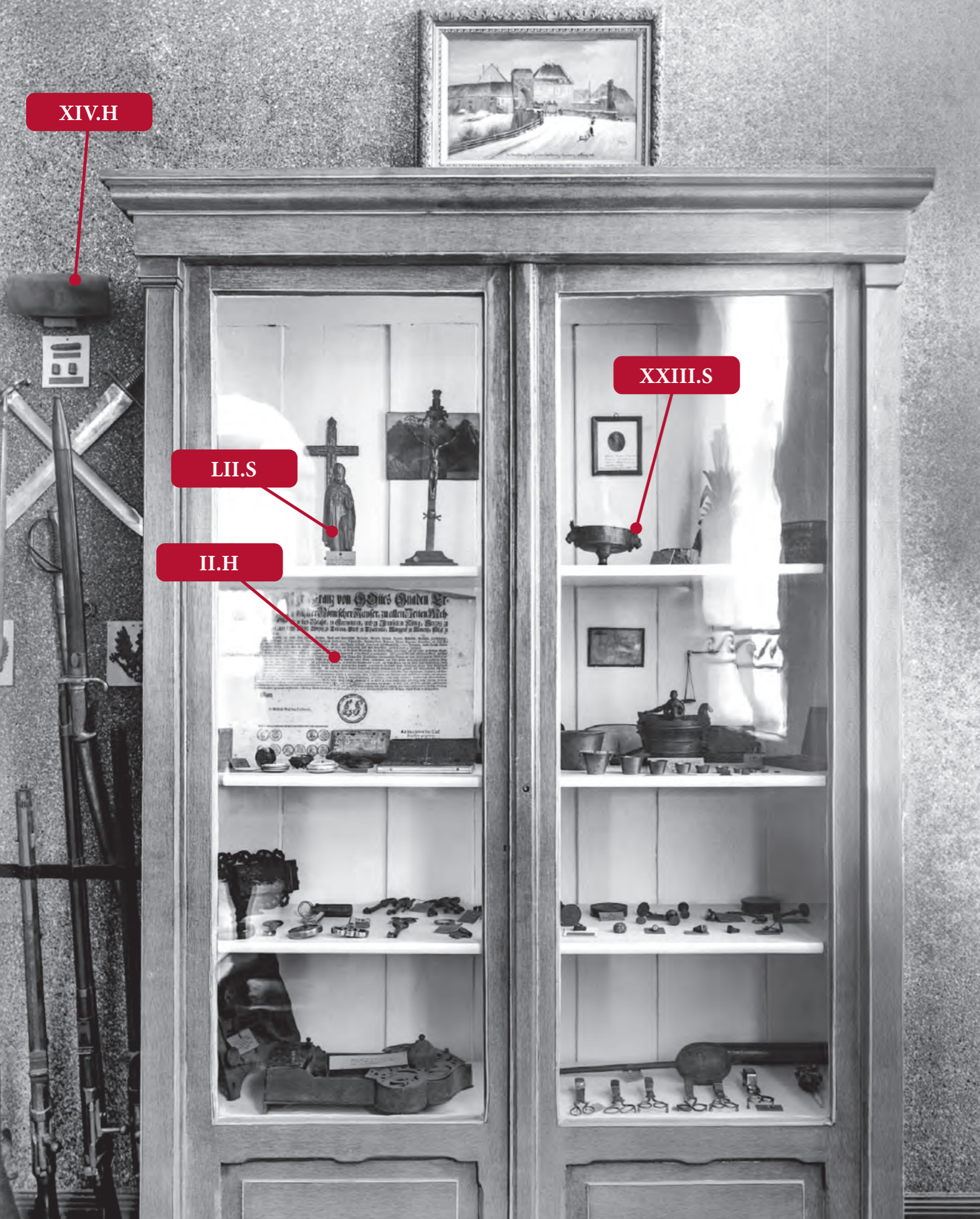
XXX.S

XXXII.S

XXVI.S

XXXI.S

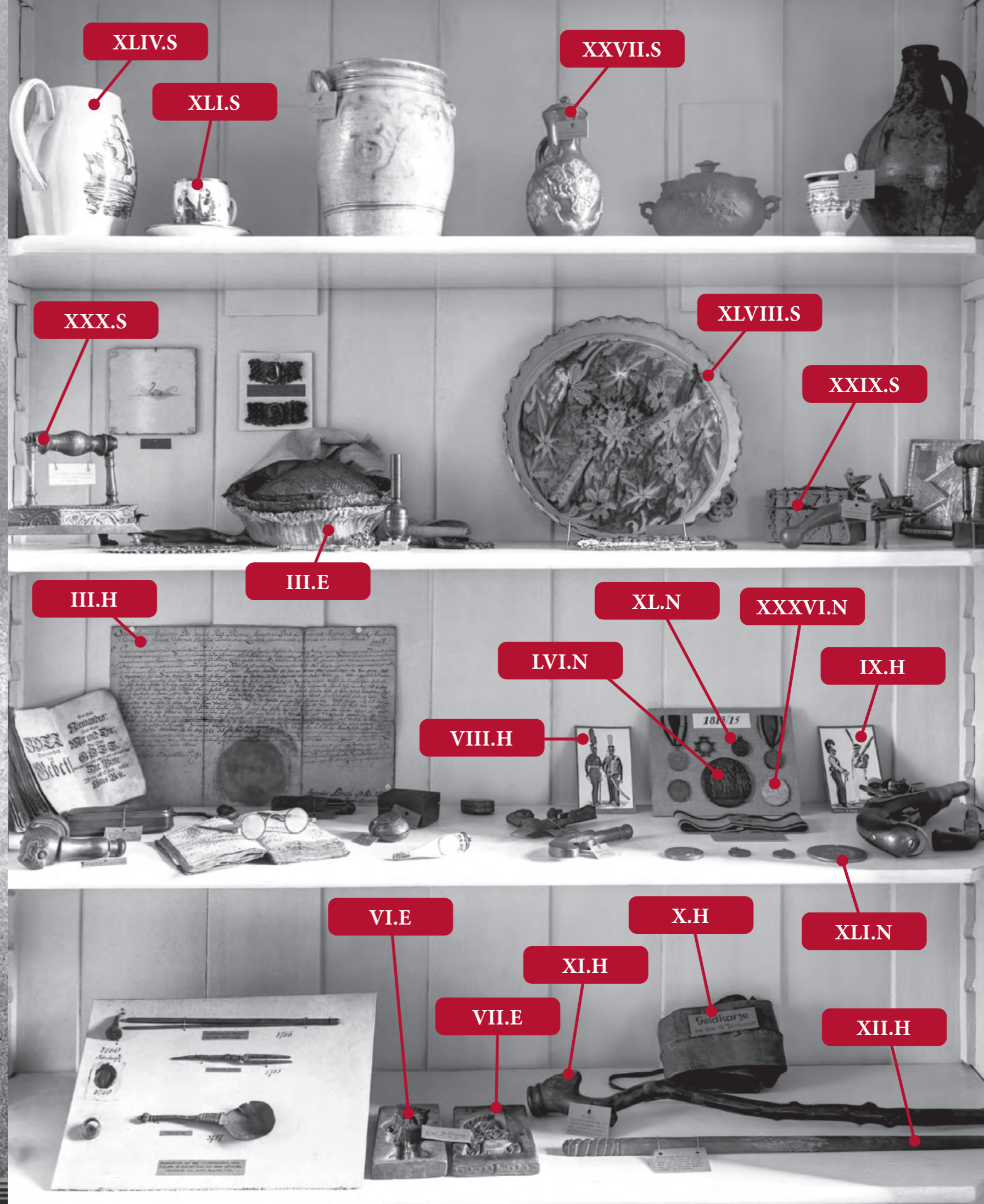

XIV.H

LII.S

II.H

XXIII.S

XLIV.S

XXI.S

XXVII.S

XXX.S

XLVIII.S

XXIX.S

III.H

III.E

XL.N

XXXVI.N

LVI.N

IX.H

VIII.H

VI.E

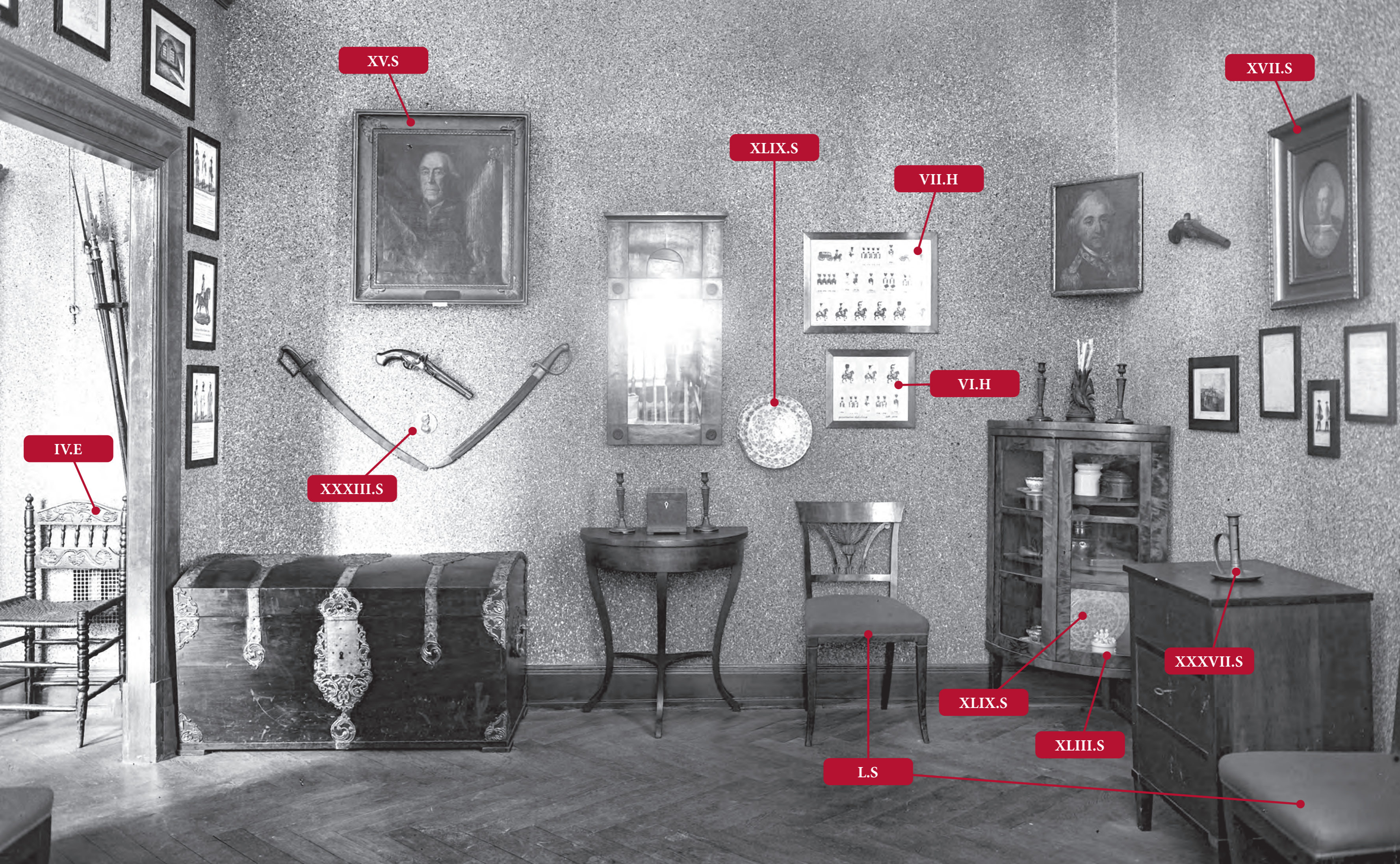
X.H

XLI.N

VII.E

XI.H

XII.H

XV.S

XVII.S

XLIX.S

VII.H

IV.E

XXXIII.S

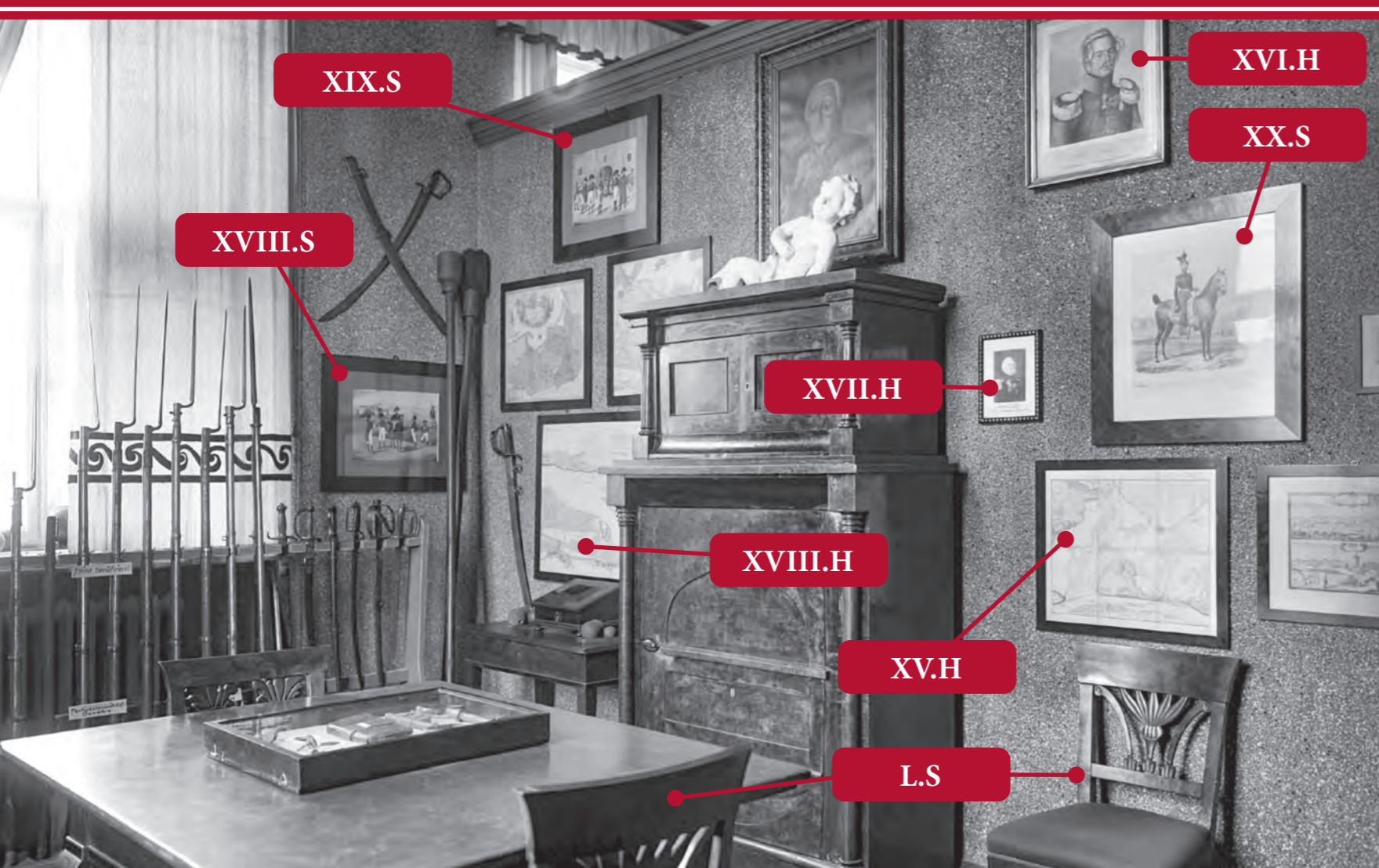
VI.H

L.S

XLIX.S

XLIII.S

XXXVII.S

W celu łatwiejszej identyfikacji obiektów wprowadzono skrócony zapis, odnoszący się do poszczególnych działów:
 A – Archeologia, E – Etnografia, H – Historia,
 S – Sztuka, N – Numizmatyka,
 wraz z dodaniem kolejnych numerów obiektów.

Lukasz Ciemiński
 Małgorzata Kurzyńska
 Emilia Markot-Borkowska
 Paweł Nastrożny
 Dawid Schoenwald

Małgorzata Kurzyńska

DZIAŁ ARCHEOLOGII (A)

I.A

1. Tytuł nadany dziełu – *naczynie gliniane – amfora z Malankowa, pow. chełmiński, kultura pucharów lejkowatych (III tys. p.n.e.)*.
2. Numer przedwojennego inwentarza – 5756.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe, w stawie, marzec 1938 r.
4. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III, 1938 r.; W. Łęga, *Cenne odkrycie w Malankowie...*, s. 73; idem, *Neolityczne wykopaliska...*, s. 118, ryc. 2; K. Langenheim, op. cit., s. 10, tabl. I:b.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr 00018; K. Langenheim, op. cit., tabl. I:b; W. Łęga, *Neolityczne wykopaliska...*, s. 118, ryc. 2.
6. Opis zabytku – amfora dwuoszna, z uszkami umiejscowionymi na styku wysokiej cylindrycznej szyjki i brzuśca; powierzchnia czarno-szara; zdobiona podwójnym zygżakiem na szyjce, a na brzuścu podwójną drabinką; szyjka uszkodzona, zrekonstruowana; na naczyniu nr inwentarza 5756; wymiary: wysokość 17,7 cm, średnica 9,3 cm.
7. W 1941 r. wywieziona do Muzeum Prus Zachodnich w Gdańsku; od 1970 r. w zbiorach Muzeum w Kwidzynie, oddział Muzeum Zamkowego w Malborku, nr inw. MK/A/282.

II.A

1. Tytuł nadany dziełu – *naczynie gliniane – amfora z Malankowa, pow. chełmiński, kultura pucharów lejkowatych (III tys. p.n.e.)*.
2. Numer przedwojennego inwentarza – nie ustalono, prawdopodobnie jeden z czterech: 5758, 5760–5762.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe, w stawie, marzec 1938 r.
4. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III, 1938 r.; W. Łęga, *Cenne odkrycie w Malankowie...*, s. 73; idem, *Neolityczne wykopaliska bagienne z Malankowa...*, s. 117–119; K. Langenheim, op. cit., s. 10, tabl. I:d.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr 00020; K. Langenheim, op. cit., tabl. I:d;

- Opis zabytku – amfora dwuuszna, z uszkami umiejscowionymi na styku szyjki i brzuśca wysoka cylindryczna szyjka; powierzchnia czarna gładzona; szyjka uszkodzona, zrekonstruowana; niezdobiona; wymiary: wysokość 21 cm, średnica wylewu 8,9 cm; średnica dna 6,5 cm.
- W 1941 r. wywieziona do Muzeum Prus Zachodnich w Gdańsku; od 1970 r. w zbiorach Muzeum w Kwidzynie, oddział Muzeum Zamkowego w Malborku, nr inw. MK/A/108.

III.A

- Tytuł nadany dziełu – *naczynie gliniane – amfora z Malankowa, pow. chełmiński, kultura pucharów lejkowatych (III tys. p.n.e.)*.
- Numer przedwojennego inwentarza – 5759.
- Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe, w stawie, marzec 1938 r.
- Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III, 1938 r.; W. Łęga, *Cenne odkrycie w Malankowie...*, s. 73; idem, *Neolityczne wykopaliska bagienne z Malankowa...*, s. 117–119; K. Langenheim, op. cit., s. 10, tabl. II:a.
- Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr 032; K. Langenheim, op. cit., tabl. II:a
- Opis zabytku – amfora dwuuszna, z uszkami umiejscowionymi na styku wysokiej cylindrycznej szyjki i brzuśca, powierzchnia czarna, błyszcząca; szyjka pierwotnie niezachowana, zrekonstruowana, uzupełniona gipsem; poniżej największej wydętości brzuśca napis czarnym tuszem: 5759; wymiary: wysokość 19,5 cm, średnica 9,5 cm.

IV.A

- Tytuł nadany dziełu – *naczynie gliniane – amfora z Malankowa, pow. chełmiński, kultura pucharów lejkowatych (III tys. p.n.e.)*.
- Numer przedwojennego inwentarza – nie ustalono, prawdopodobnie jeden z czterech: 5758, 5760–5762.
- Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe, marzec 1938 r.
- Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III, 1938 r.; W. Łęga, *Cenne odkrycie w Malankowie...*, s. 73; idem, *Neolityczne wykopaliska...*, s. 117–119; K. Langenheim, op. cit., s. 10, tabl. II:b.
- Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr 00018; K. Langenheim, op. cit., tabl. II:b.
- Opis zabytku – amfora dwuuszna, z uszkami umiejscowionymi na styku cylindrycznej szyjki i zaokrąglonego brzuśca, powierzchnia czerwonawo-brązowa; wylew uszkodzony, zrekonstruowany, uzupełniony gipsem; wymiary: wysokość 20,6 cm, wysokość szyjki 6,0 cm.

V.A

- Tytuł nadany dziełu – *naczynie gliniane – amfora z Malankowa, pow. chełmiński, kultura pucharów lejkowatych (III tys. p.n.e.)*.
- Numer przedwojennego inwentarza – nie ustalono, prawdopodobnie jeden z czterech: 5758, 5760–5762.
- Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe, w stawie, marzec 1938 r.
- Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III, 1938 r.; W. Łęga, *Cenne odkrycie w Malankowie...*, s. 73; idem, *Neolityczne wykopaliska...*, s. 117–119; K. Langenheim, op. cit., s. 10, tabl. II:c.

- Dokumentacja wizualna – K. Langenheim, op. cit., tabl. II:c.
- Opis zabytku – amfora dwuuszna, z uszkami umiejscowionymi na styku cylindrycznej szyjki i zaokrąglonego brzuśca, powierzchnia szara przechodząca w kolor szarocarny, powierzchnia zdarta, wylew uszkodzony, zrekonstruowany, uzupełniony gipsem; wymiary: wysokość 18,7 cm, wysokość szyjki 5,3 cm.

VI.A

- Tytuł nadany dziełu – *fragment naszyjnika brązowego z Nicwałdu, pow. grudziądzki, kultura lużycka, halsztat C (ok. 600–550 p.n.e.)*.
- Numer przedwojennego inwentarza – 820b.
- Pochodzenie dzieła – odkrycie przypadkowe, skarb?, w 1885 r. nad brzegiem jeziora „Skąpe”.
- Bibliografia – W. Łęga, *Naszyjniki z epoki...*, s. 191, tabl. I:3.
- Dokumentacja wizualna – W. Łęga, *Naszyjniki z epoki...*, tabl. I:3; MG, negatyw szklany nr 042: naszyjnik prezentowany w szafie nr 4 „Bronze und Hallstattzeit bis etwa 500 v. Chr.,” przytwierdzony do tekturowej tabliczki, w wydzielonym polu z podpisem: Nitzwalde, Kr. Graudenz.
- Opis zabytku – wykonany z masywnej sztabki brązowej, w centralnej części o przekroju sześciobocznym, zwężający się, przy końcach o przekroju okrągłym, zdobiony ornamentem jodełkowym i regularnymi dołkami; odłamany; pierwotnie o średnicy 15 cm, ze śladami ognia.

VII.A

- Tytuł nadany dziełu – *fragment naszyjnika brązowego z Lisnowa, pow. grudziądzki, kultura pomorska, halsztat D (500–400 p.n.e.)*.
- Numer przedwojennego inwentarza – 102.
- Pochodzenie dzieła – znaleziony w 1896 r. przez J. Scharloka, z grobu?
- Bibliografia – W. Łęga, *Naszyjniki z epoki...*, s. 193, tabl. I:5.
- Dokumentacja wizualna – W. Łęga, *Naszyjniki z epoki...*, tabl. I:5;
- MG, negatyw szklany nr 042: naszyjnik prezentowany w szafie nr 4 „Bronze und Hallstattzeit bis etwa 500 v. Chr.,” przytwierdzony do tekturowej tabliczki, w wydzielonym polu z podpisem: Leistenau, No. 102.
- Opis zabytku – wykonany prawdopodobnie z napierśnika, z jego dolnej części; sztabka długości 11 cm, w przekroju soczewkowata, lekko wygięta; zdobienie w postaci żeberk pionowych, ukośnych, łukowatych.

VIII.A

- Tytuł nadany dziełu – *naszyjnik brązowy z Wiskitna, pow. bydgoski, kultura pomorska, halsztat D (500–400 p.n.e.)*.
- Numer przedwojennego inwentarza – 3406.
- Pochodzenie dzieła – znaleziony w 1896 r., prawdopodobnie w grobie ciałopalnym, skrzynkowym?; przekazany muzeum przez rektora Kitschmanna.
- Bibliografia – W. Łęga, *Naszyjniki z epoki...*, s. 192, tabl. I:4.
- Dokumentacja wizualna – W. Łęga, *Naszyjniki z epoki...*, tabl. I:4; MG, negatyw szklany nr 042: naszyjnik prezentowany w szafie nr 4 „Bronze und Hallstattzeit bis etwa 500 v. Chr.,” przytwierdzony do tekturowej tabliczki Tafel No. 107, w wydzielonym polu, z podpisem: No. 3406.

- Opis zabytku – W przekroju półkolisty, wewnątrz pusty, o końcach równo uciętych, nie schodzących się; zdobiony poprzecznymi żeberkami, w 4 miejscach ukośnymi; na zakończeniach ramion z każdej strony po dwie pary ozdób – miniaturowe wazy; średnica 14,8 cm, grubość pręta 0,8 cm.

IX.A

- Tytuł nadany dziełu – **naszyjnik żelazny z Legnicy (Liegnitz), pow. loco, halsztat D (500–400 p.n.e.)**.
- Numer przedwojennego inwentarza – 2547.
- Pochodzenie dzieła – nieznanne.
- Bibliografia – W. Łęga, *Naszyjniki z epoki...*, s. 194–195, ryc. 1:1.
- Dokumentacja wizualna – W. Łęga, *Naszyjniki z epoki...*, ryc. 1:1; MG, negatyw szklany nr 042: naszyjnik prezentowany w szafie nr 4 „Bronze und Hallstattzeit bis etwa 500 v. Chr.”; przytwierdzony do tekturowej tabliczki, w wydzielonym polu; do naszyjnika przytwierdzona metryczka z opisem: Eis Kelering, wewnątrz naszyjnika numer – No. 2457, poniżej napis, nieczytelny i następnie: Kr. Liegnitz.
- Opis zabytku – wykonany z grubego pręta żelaznego o przekroju czworobocznym, o zwężających się końcach; końce zagięte i zakończone masywnymi kulistymi guzami; średnica 15,5 cm, grubość pręta 8 cm.

X.A

- Tytuł nadany dziełu – **szpila brązowa z Kłęczkowa, pow. chełmiński, II okres epoki brązu (ok. 1300 p.n.e.)**.
- Numer przedwojennego inwentarza – 3727.
- Pochodzenie dzieła – pozyskana w 1870 r., z grobu ciałopalnego, przekazana przez J. Scharloka.
- Bibliografia – W. Łęga, *Przyczynki do poznania kultury...*, s. 8–9, ryc. 3.
- Dokumentacja wizualna – W. Łęga, *Przyczynki do poznania kultury...*, ryc. 3; MG, negatyw szklany nr 042, szpila prezentowana w szafie nr 4 „Bronze und Hallstattzeit bis etwa 500 v. Chr.”; przytwierdzona do tekturowej tabliczki, wraz z innymi zabytkami metalowymi i szklanymi z grobów w Kłęczkowie; w centralnej części No. 3727; w lewym górnym rogu napis: Klitzkau, Kr. Graudenz; w lewym dolnym rogu napis: „Scharlokischen Nachlaß”.
- Opis zabytku – szpila uchata o kolankowato wygiętym trzpieniu z małym uszkiem na zgięciu i niewielkiej tarczowej główce; odmiana Trzęsów, typ A wg M. Gedla; długość zachowana 10,5 cm, średnica tarczki 1 cm.

XI.A

- Tytuł nadany dziełu – **szpila brązowa z Turznic, pow. grudziądzki, kultura łużycka, III okres epoki brązu (ok. 1200 p.n.e.)**.
- Numer przedwojennego inwentarza – 110.
- Pochodzenie dzieła – pozyskana w 1882 r. w grobie ciałopalnym popielnicowym.
- Bibliografia – W. Łęga, *Przyczynki do poznania kultury...* s. 9, ryc. 4.
- Dokumentacja wizualna – W. Łęga, *Przyczynki do poznania kultury...*, ryc. 4.
- Opis zabytku – szpila uchata o trzpieniu prostym i spłaszczonym zakończeniu zwiniętym w uszko; długość 12,5 cm; odmiana Trzęsów, typ A wg M. Gedla; długość zachowana 10,5 cm, średnica tarczki 1 cm.

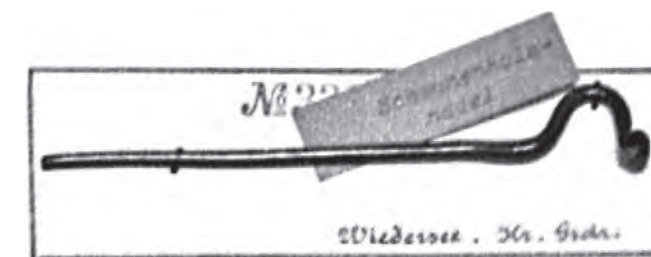
XII.A

- Tytuł nadany dziełu – **amfora z gliny z Turznic, pow. grudziądzki, kultura łużycka, IV okres epoki brązu (ok. 1000–800 p.n.e.)**.
- Numer przedwojennego inwentarza – 948.
- Pochodzenie dzieła – pozyskana w 1882 r. w grobie ciałopalnym popielnicowym.
- Bibliografia – W. Łęga, *Przyczynki do poznania kultury...*, s. 14–15, ryc. 12.
- Dokumentacja wizualna – W. Łęga, *Przyczynki do poznania kultury...*, ryc. 12.
- Opis zabytku – amfora kształtu gruszkowatego z gliny o wyeksponowanym brzuścu i zwężonej szyjce; powyżej największej wydętości brzuśca dwa spłaszczone uszka; naczynie czarne grafitowane, zdobione na wysokości uszek czterema liniami wykonanymi kółkiem zębatym; wysokość 17 cm, średnica wylewu i dna 8 cm, średnica brzuśca 18 cm; ubytki w wylewie.

XIII.A

- Tytuł nadany dziełu – **brązowa szpila z łabędzią szyjką z Wydrzna, pow. grudziądzki, kultura pomorska, halsztat C, D? (600–400 p.n.e.)**.
- Numer przedwojennego inwentarza – 3202?
- Pochodzenie dzieła – pozyskana na cmentarzysku wielokulturowym, prawdopodobnie w 1886 r.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/26, Protokoll-Buch..., s. 36.
- Dokumentacja wizualna – MG, negatyw szklany nr 042, szpila prezentowana w szafie nr 4 „Bronze und Hallstattzeit bis etwa 500 v. Chr.”; przytwierdzona do tekturowej tabliczki, w wydzielonym polu; nad szpilą metryczka zasłaniająca nr inwentarza – czytelne dwie pierwsze liczby 32...; pod szpilą napis: Widersse, Kr. Grdz.
- Opis zabytku – brązowa szpila o trzonie prostym, zakończona łabędzią szyjką i stożkową główką.

XIV.A

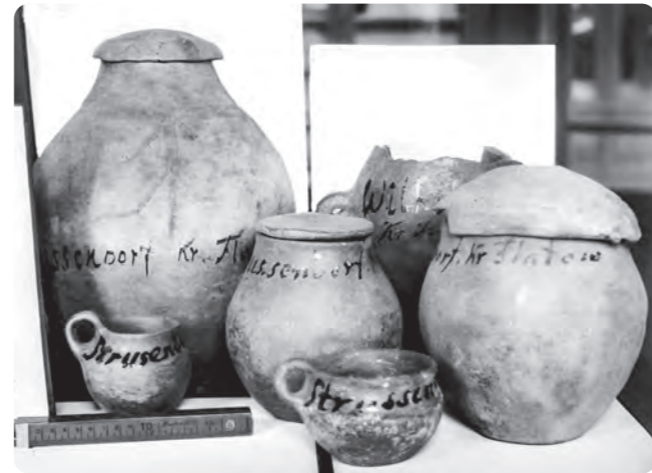
- Tytuł nadany dziełu – **popielnica z pokrywką z Głubczyna (Strussendorf-Strużnica), pow. złotowski, kultura pomorska, halsztat D (500–400 p.n.e.)**.
- Numer przedwojennego inwentarza – 4041.
- Pochodzenie dzieła – pozyskane w 1912 r., z grobu skrzynkowego kultury pomorskiej; przekazane do muzeum za pośrednictwem urzędnika kolejowego Blesa.
- Bibliografia – W. Łęga, *Grób skrzynkowy z Głubczyna...*, s. 101–102, tabl. V:1; A. Kokowski, *Nieznane stanowisko kultury wielbarskiej...*, s.109–114, ryc. 1.
- Dokumentacja wizualna – MG, negatywy szklane nr 017–021; 00064; na fotografii naczynie i oparta o nią pokrywka; W. Łęga, *Grób skrzynkowy z Głubczyna...*, tabl. V:1; A. Kokowski, *Nieznane stanowisko kultury wielbarskiej...*, s.110–111, ryc. 1.
- Opis zabytku – popielnica (nr 1) kształtu gruszkowatego, powierzchnia gładzona koloru szaro-żółtego. Naczynie zdobione ornamentem rytym bez inkrustacji; szyja podkreślona trzema równoległymi żłobkami z ukośnymi

kreseczkami, od których zwisa w czterech miejscach motyw drzewa, składający się z pnia i z czterech gałęzi; interpretowany także jako schematyczne przedstawienie „ropuch – Krötenurne”; wysokość 29,5 cm, średnica wylewu i dna 10 cm, średnica brzuśca 25,5 cm; pod krawędzią wylewu małe napisy: Strussendorf; pokrywa kształtu spłaszczonego wycinka kuli; pokryta ornamentem rytym w postaci dwóch koncentrycznych kół, od których biegnie 7 nacinanych linii z ornamentem jodełkowym; średnica 12 cm, wysokość zakładki 2 cm.

XV.A

1. Tytuł nadany dziełu – **Kolekcja dwóch popielnic wraz z dwiema przystawkami z Głubczyna (Strussendorf-Strużnica), pow. złotowski, kultura pomorska, halsztat D (500–400 p.n.e.).**
2. Numer przedwojennego inwentarza – 4041.
3. Pochodzenie dzieła – pozyskane w 1912 r., przekazane do muzeum za pośrednictwem urzędnika kolejowego Blessa.
4. Bibliografia – W. Łęga, *Grób skrzynkowy z Głubczyna...*, s. 101–105, tabl. V:1–5; A. Kokowski, *Nieznane stanowisko kultury wielbarskiej...*, ryc. 1.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw szklany nr 00064; z prawej strony fotografii stoi popielnica kształtu jajowatego (popielnica nr 2), z nałożoną miseczką zdobioną rzędem dołków: w części środkowej stoi popielnica gruszkowata (popielnica nr 3) z nałożoną płaską pokrywą, niezdobiona, czerniona, gładka: z lewej strony wysoka zdobiona popielnica (nr 1); z przodu dwa czerpaki koloru czarnego, z uchami (5–6); na naczyniach napis Strussendorf, Kr. Flatow.; z tyłu z prawej strony naczynie – garnek, dwuoszny z innej w miejscowości – Willhelmshöhe (Płachawy) z pow. chełmińskiego: W. Łęga, *Grób skrzynkowy z Głubczyna...*, tabl. V:1–5; A. Kokowski, *Nieznane stanowisko kultury wielbarskiej...*, ryc. 1.
6. Opis zabytku – popielnica (nr 2) kształtu jajowatego, barwy ceglasto-żółtej, z nałożoną miseczką zdobioną rzędem dołków: wys. 17 cm, średnica wylewu 13 cm, dna 8 cm, średnica brzuśca 19 cm; popielnica gruszkowata (nr 3) z nałożoną płaską pokrywą, niezdobiona, czerniona, gładka: wys. 16 cm, średn. otworu 9 cm, średnica brzuśca 14 cm, średnica dna 8 cm; z przodu dwa czerpaki koloru czarnego, z uchami (nr 5–6); na naczyniach napis: Strussendorf, Kr. Flatow.; z tyłu z prawej strony naczynie – garnek, dwuoszny w miejscowości Willhelmshöhe (Płachawy) z pow. chełmińskiego.

XVI.A

1. Tytuł nadany dziełu – **zapinka brązowa z Głubczyna (Strussendorf-Strużnica), pow. złotowski, kultura wielbarska, poł. II w. – początek III w.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – 4041.
3. Pochodzenie dzieła – pozyskane w 1912 r., z grobu, przekazane do muzeum za pośrednictwem urzędnika kolejowego Blessa.
4. Bibliografia – W. Łęga, *Grób skrzynkowy z Głubczyna...*, s. 101–105, tabl. V:1–5; A. Kokowski, *Nieznane stanowisko kultury wielbarskiej...*, s. 109–114, ryc. 1, 2.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw szklany nr 00064; z lewej strony fotografii ustawiona tabliczka z przytwierdzoną zapinką brązową i naczynie

z muszli; na tabliczce opis: Bronzefibel und Muschelförmiges Beigefäß mit 3 Kannen und 2 anderen Beigefäßen und einem Kistengrab von roten Platten aus dem Ansiedlerdorfe Strussdorf, Kr. Flatow Geschenk des Herrn Bahnassistenten Bless in Graudenz. N.189 („Brązowa fibula i naczynie przystawka w kształcie muszli z trzema dzbankami i dwoma innymi przystawkami w kamiennej skrzyni zbudowanej z czerwonych płyt, z osady Strussdorf, Kr. Flatow, podarunek od asystenta kolejowego pana Blessa z Grudziądza. N. 1892); z prawej strony fotografii kolekcja 6 naczyń kultury pomorskiej; W. Łęga, *Grób skrzynkowy z Głubczyna...*, tabl. V:1–5; A. Kokowski, *Nieznane stanowisko kultury wielbarskiej...*, ryc. 1, 2.

6. Opis zabytku – zapinka ze stopu miedzi, z trzema grzebykami na kabłąku; nóżka zakończona wydatnym guzkiem, typ Almgren 94; długość ok. 3,7 cm, wysokość 2 cm.

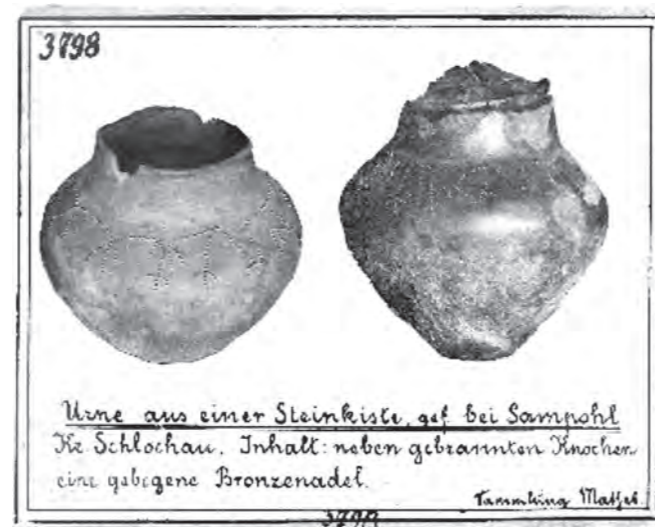
XVII.A

1. Tytuł nadany dziełu – **zespół 7 naczyń: 4 popielnic, 3 przystawek z Willhelmshöhe (Płachawy) pow. chełmiński, kultura lużycka, halsztat D (500–400 p.n.e.).**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – pozyskane 23 lipca 1890 r., z grobów w Willhelmshöhe (Płachawy).
4. Bibliografia – *Protokoll-Buch (I)*, s. 67.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatywy szklane nr 00064; 00065; 008228; na negatywie 00064 za kolekcją z Głubczyna, z prawej strony fotografii stoi garnek (nr 3), dwuoszny z napisem Willhelmshöhe; na negatywie 00065: z lewej strony stoi amfora (nr 1), w środku garnek o dwóch uchach (nr 2), z prawej strony, z tyłu, garnek (nr 3); z prawej strony z przodu – garnek (nr 4), z przodu z lewej strony czerpak (nr 5), w środku kubek (nr 6), na prawo czerpak (nr 7); na negatywie nr 008228 stoją na najwyższej półce 4 naczynia z kolekcji Willhelmshöhe – 4 naczynia nr 2–4, 6.
6. Opis zabytku – amfora (nr 1) kształtu gruszkowatego, polerowana, z dwoma uchami osadzonymi na brzuścu; na brzuścu ornament w postaci dołków układających się w 3 kręgi, centralnie niewielki guzek; garnek jajowaty (nr 2) z nieznacznie wyodrębnioną szyjką i dwoma uchami; powierzchnia wygładzana, nierówna, ubytki w partii wylewu; garnek (nr 3) baniasty o 2 uchach usytuowanych nieznacznie pod krawędzią, powierzchnia wygładzana nierówna, ubytki w partii wylewu; garnek (nr 4) workowaty bez uch, powierzchnia wygładzana, nierówna, uszkodzony w górnej partii; czerpak (nr 5) o wyodrębnionej szyjce, z uchem wystającym ponad krawędź, spękania; kubek (nr 6) o wyodrębnionej nóżce i wyodrębnionej szyjce, zdobiony brzusiec, klejony, ubytki w partii wylewu; czerpak (nr 7) z wyodrębnionym szyjką uchem wychylonym ponad krawędź wylewu; na wszystkich naczyniach napis – Willhelmshöhe.

XVIII.A

1. Tytuł nadany dziełu – *dwie popielnice z Sępolna, Sępolno, pow. człuchowski, kultura pomorska, Halsztat D (500–400 p.n.e.)*.
2. Numer przedwojennego inwentarza – 3798.
3. Pochodzenie dzieła – pozyskane w 1901 r., z grobu skrzynkowego kultury pomorskiej; przekazane do muzeum przez M. Mathesa.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/25, Graudenzers Altertums-Gesellschaft Protokollbuch II..., s. 37; „Der Gesellige”, 17 I 1902 r.; M. Kurzyńska, *Max Mathes...*, s. 262–263.
5. Dokumentacja wizualna – MG, fotografia, bez numeru: na fotografii napis: Urne aus einer Steinkiste, gef. bei Samphol. Kr. Schlochau. Inhalt: neben gebrannten Knochen eine gebogene Bronzenadel. Sammlung Mathes; w prawym górnym rogu i na dole poniżej podpisu sygnatura naczyń 3798; z lewej strony popielnica (nr 1) bez pokrywki; po prawej stronie popielnica (nr 2) z pokrywką.
6. Opis zabytku – z lewej strony popielnica (nr 1) o wyodrębnionej wygładzonej szyi, silnie wyodrębnionym brzuchu; na największej wydętości brzucha ornament narracyjny, roślinny, w postaci drobnych nakłuc, układających się w łuki, zygzaki i zwisające gałązki; po prawej stronie popielnica (nr 2), z pokrywką, dwustożkowata, z cylindrycznie wyodrębnioną szyjką; w górnej partii ornament narracyjny, roślinny, w postaci drobnych nakłuc, układających się w łuki, zygzaki, trapezy i zwisające gałązki; prawdopodobnie inkrustowana; dół naczynia chropowaty; pokrywka naczynia zdobiona; wylewy obu naczyń uszkodzone.

XIX.A

1. Tytuł nadany dziełu – *zapinka brązowa z Grudziądz-Rządza, pow. grudziądzki, kultura wielbarska, II w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 1356.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe S. Angera, 29 X 1888 r., z grobu ciałopalnego 32.
4. Bibliografia – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, s. 21, tabl. 12:19; M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządza...*, s. 97, tabl. 134/159/1.
5. Dokumentacja wizualna – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, tabl. 12:9; Ronsden Album No. 28:8; Ronsden Tafel No. 34:1356.
6. Opis zabytku – brązowa zapinka; uszkodzona (brak fragm. igły); dług. 5,5 cm; war. Garbsch 236c.

XX.A

1. Tytuł nadany dziełu – *zapinka brązowa z guzkiem z Grudziądz-Rządza, pow. grudziądzki, kultura wielbarska, II w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 1449.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe S. Angera, 23 IV 1888 r., z grobu ciałopalnego 37.

4. Bibliografia – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, s. 28, tabl. 12:6; M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządza...*, s. 104, tabl. 137/222/4.
5. Dokumentacja wizualna – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, tabl. 12:6; Ronsden Album No. 27: 7; Ronsden Tafel No. 36:1449/50.
6. Opis zabytku – brązowa zapinka z guzkiem na kabłąku w kształcie zwierzęcej paszczy, zdobionej ukośnymi zdwojonymi nacięciami, układającymi się w odwrócone trójkąty; do igły przylegał paciorek z niebieskiego szkła (nr 1450); dług. 6,5 cm; typ Almgren 71.

XXI.A

1. Tytuł nadany dziełu – *szpila żelazna z Grudziądz-Rządza, pow. grudziądzki, kultura wielbarska, II w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 1470.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe S. Angera, 24 IV 1888 r., z grobu ciałopalnego 56.
4. Bibliografia – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, s. 24, tabl. 16:16; M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządza...*, s. 106–107, tabl. 137/222/4.
5. Dokumentacja wizualna – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, s. 24, Tabl. 16:16; Ronsden Album No. 35:10; Ronsden Tafel No. 37:1470.
6. Opis zabytku – żelazna szpila z wyodrębnioną, grzybkowatą główką; dług. 15 cm; typ Juga Szymańska Weklice.

XXII.A

1. Tytuł nadany dziełu – *brązowa zapinka z grzebykiem z Grudziądz-Rządza, pow. grudziądzki, kultura wielbarska, II w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 1474.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe S. Angera, 24 IV 1888 r., z grobu ciałopalnego 56.
4. Bibliografia – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, s. 24, tabl. 13:21; M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządza...*, s. 106–107, tabl. 137/222/8.
5. Dokumentacja wizualna – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, tabl. 13:21; Ronsden Album No. 30:9; Ronsden Tafel No. 37:1474.
6. Opis zabytku – brązowa zapinka; grzebyki zdobione srebrną pseudofiligranulacją; długość 2,3 cm; typ Almgren 109.

XXIII.A

1. Tytuł nadany dziełu – *brązowa bransoleta z Grudziądz-Rządza, pow. grudziądzki, kultura wielbarska, II w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 1476.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe S. Angera, 24 IV 1888 r., z grobu ciałopalnego 56.
4. Bibliografia – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, s. 24, tabl. 13:4; M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządza...*, s. 106–107, tabl. 137/222/10.
5. Dokumentacja wizualna – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, s. 24, tabl. 17:4; Ronsden Album No. 37:2; Ronsden Tafel No. 37:1476.
6. Opis zabytku – brązowa bransoleta o ramionach stykających się, zakończonych dwustożkowatymi guzkami; wym. 6 cm × 7 cm, typ Dąbrowska-Kamieńczyk.

XXIV.A

1. Tytuł nadany dziełu – *zapinka brązowa z Grudziądza-Rządza, pow. grudziądzki, kultura wielbarska, II w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 1845.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe S. Angera, 9 V 1888 r., z grobu ciałopalnego 360.
4. Bibliografia – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, tabl. 12:18; M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządza...*, s. 146, tabl. 154/526:2.
5. Dokumentacja wizualna – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, tabl. 12:18; Ronsden Album No. 28: 7; Ronsden Tafel No. 54:1845.
6. Opis zabytku – brązowa zapinka z ośmioletnią sprężyną, górna cięciwą, haczykiem podtrzymującym cięciwę; dwoma guzkami na kabłąku, nóżka zwieńczona profilowanym guzkiem; ażurowa pochewka; uszkodzona (brak igły); długość 5,5 cm; war. Garbsch 236c.

XXV.A

1. Tytuł nadany dziełu – *zapinka ze skrzydełkami z Grudziądza-Rządza, pow. grudziądzki, kultura wielbarska, II w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 1856, 1858, 1861.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe S. Angera, 9 V 1888 r., z grobu ciałopalnego 370A.
4. Bibliografia – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, s. 34, tabl. 12:6; M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządza (Ronsden, Kr. Graudenz)...*, s. 104, tabl. 154/536/2a.
5. Dokumentacja wizualna – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, Tabl. 12:8; Ronsden Album No. 27:6; Ronsden Tafel No. 54:1858.
6. Opis zabytku – brązowa zapinka z ośmioletnią sprężyną, łukowatym kabłąkiem ze skrzydełkami, o prostej nóżce zakończonej trójkątnie, sitowatej pochewce; boczne ściany nóżki zdobione wybijanymi kręgami; uszkodzona (uszkodzona pochewka, brak igły); dług. 15 cm; szer. skrzydełek na kabłąku 3,5 cm; war. Garbsch 238c.

XXVI.A

1. Tytuł nadany dziełu – *wisiorek brązowy gruszkowaty z Grudziądza-Rządza, pow. grudziądzki, kultura wielbarska, II w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 2182.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe S. Angera, 17 V 1888 r., z grobu ciałopalnego 517.
4. Bibliografia – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, s. 42, tabl. 16:4; M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządza...*, s. 173, tabl. 167/683/1.
5. Dokumentacja wizualna – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, tabl. 16:4; Ronsden Album No. 39:1; Ronsden Tafel No. 67:2182.
6. Opis zabytku – brązowy wisiorek gruszkowaty z zachowanym fragmentarycznie uszkiem; korpus ze słabo zaznaczoną szyjką i pogrubionym, lekko wywiniętym brzegiem, na którym osadzone były kulki (zachowana jedna); na zwieńczeniu korpusu grono z pięciu kulek – czterech w górnym rzędzie, od dołu z jedną większą; grono oddzielone od korpusu dookólną pogrubioną listwą;

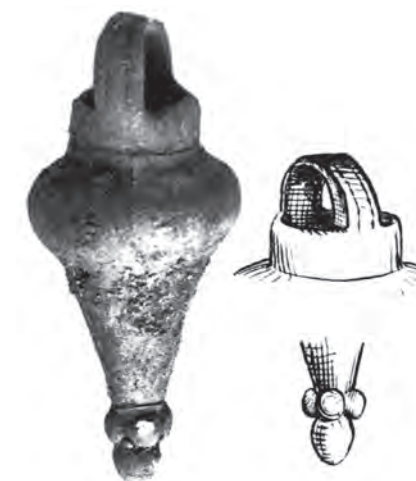

uszkodzony (uszkodzone uszko, wżery i ubytki korpusu); zach. wys. 8 cm; wys. korpusu 7 cm; wys. zwieńczenia z gronem kulek 1,5 cm, szer. 2 cm; średn. korpusu przy brzegu 2,5 cm, najw. średn. brzuśca 4,5 cm, grub. ścianki 0,5 cm; typ von Müller IV.

7. Wisiorek prawdopodobnie w 1945 r. trafił do rąk S. Niewiteckiego z Bydgoszczy, następnie w 1951 został przez niego przekazany do Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, a od 1953 r. znajduje się w depozycie w Muzeum Archeologicznym w Gdańsku – MAG/OWR/1953:145/256.

XXVII.A

1. Tytuł nadany dziełu – *wisiorek brązowy gruszkowaty z Grudziądza-Rządza, pow. grudziądzki, kultura wielbarska, II w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 2183.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe S. Angera, 17 V 1888 r., z grobu ciałopalnego 517.
4. Bibliografia – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, s. 42, tabl. 16:5; M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządza...*, s. 173, tabl. 167/683/2.
5. Dokumentacja wizualna – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, tabl. 16:5; Ronsden Album No. 39:2; Ronsden Tafel No. 67:2183.
6. Opis zabytku – brązowy wisiorek gruszkowaty z zachowanym fragmentarycznie uszkiem; korpus ze słabo zaznaczoną szyjką i pogrubionym, lekko wywiniętym brzegiem na którym osadzone były kulki (zachowana jedna); na zwieńczeniu korpusu grono z pięciu kulek – czterech w górnym rzędzie, od dołu z jedną większą; grono oddzielone od korpusu dookólną pogrubioną listwą; uszkodzony (uszkodzone uszko, wżery i ubytki korpusu); zach. wys. 8 cm; wys. korpusu 7 cm; wys. zwieńczenia z gronem kulek 1,5 cm, szer. 2 cm; średn. korpusu przy brzegu 2,5 cm, najw. średn. brzuśca 4,5 cm, grub. ścianki 0,5 cm; typ von Müller IV.
7. Wisiorek prawdopodobnie w 1945 r. trafił do rąk S. Niewiteckiego z Bydgoszczy, następnie w 1951 r. został przez niego przekazany do Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, a od 1953 r. przekazany w depozyt do Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, od 1970 r. znajduje się w zbiorach Muzeum w Kwidzynie, Oddział Muzeum Zamkowego w Malborku – MK/A/111.

XXVIII.A

1. Tytuł nadany dziełu – *wisiorek srebrny kulisty, Grudziądz-Rządza, pow. grudziądzki, kultura wielbarska, II w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 2490.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe S. Angera, 21 VIII 1888 r., z grobu ciałopalnego 672.
4. Bibliografia – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, 50, tabl. 21:3; M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządza...*, s. 201–202, tabl. 182/838/1.
5. Dokumentacja wizualna – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, tabl. 21:3; Ronsden Album No. 39:3; Ronsden Tafel No. 82:2490.
6. Opis zabytku – srebrny („elektrum”?) wisiorek kulisty złożony z gładkiego korpusu, wyodrębnionej cylindrycznej szyjki zwieńczonej uszkiem oraz cylindrycznej dolnej części; uszko i dolna część zdobione aplikacją z drucików, na zwieńczeniu grono z pięciu kulek; w dolnej części korpusu wgniecenia; wys. 3 cm; typ Kokowski Ia.

XXIX.A

1. Tytuł nadany dziełu – *naczynie guzowate z Chełmna, pow. chełmiński, kultura oksywska, (II-I w.p.n.e.)*.
2. Numer przedwojennego inwentarza – 2948.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe C. Florkowskiego, 1889–1892, z grobu ciałopalnego 87.
4. Bibliografia – W. Łęga, *Przyczynki do poznania kultury...*, s. 27–28, ryc. 26; idem, *cmentarzysko lateńsko-rzymskie...*, s. 26, tabl. IV:6.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw szklany 00016; W. Łęga, *Przyczynki do poznania kultury...*, ryc. 26; idem, *cmentarzysko lateńsko-rzymskie...*, tabl. IV:6.
6. Opis zabytku – naczynie wykonane z gliny, miseczkowate, z szyjką wyodrębnioną, z krawędzią lekko wywiniętą na zewnątrz; zdobione czterema grupami potrójnych guzów, zestawione w formie trójkątów; na ścianie naczynka napis No. 2948; wysokość 7,5 cm, średnica wylewu 9,5 cm, średnica dna 4 cm.

XXX.A

1. Tytuł nadany dziełu – *naczynie – trojaczki z Chełmna, pow. chełmiński, kultura oksywska, II-I w.p.n.e.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 2949.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe C. Florkowskiego, 1889–1892, z grobu ciałopalnego 87.
4. Bibliografia – W. Łęga, *Przyczynki do poznania kultury...*, s. 28, ryc. 27; idem, *cmentarzysko lateńsko-rzymskie...*, s. 26, tabl. IV:4.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw szklany 00023; W. Łęga, *Przyczynki do poznania kultury...*, ryc. 27; idem, *cmentarzysko lateńsko-rzymskie...*, tabl. IV:4.
6. Opis zabytku – potrójne naczynie z gliny złożone z połączonych trzech doniczkowatych części (kubków); na naczyniach ornament plastyczny – guzy; jeden z kubków zachowany częściowo; wymiary kubków: 4 cm, średnica wylewu 5 cm, średnica dna 4 cm; na naczyniach zamieszczono następujący opis: Gr. 8 No. 2949.

XXXI.A

1. Tytuł nadany dziełu – *dwa pierścienie z Komórska (obecnie Krusze-Osiek), pow. świecki, kultura wielbarska, III w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – z badań wykopaliskowych, 1915 r., z grobu szkieletowego.
4. Bibliografia – H. Günther, op. cit., s. 107, tabl. IV:1; G. Kossinna, op. cit., s. 130, ryc. 23.
5. Dokumentacja wizualna – H. Günther, op. cit., tabl. IV:1; G. Kossinna, op. cit., ryc. 23.
6. Opis zabytku – podwojony pierścień ze złota (1), z imitacją filigranu o średnicy 20 × 21 mm, zawartość złota około 99% (oszacowana z gęstości metalu

19,06); waga 20 g; typ Beckmann 10; podwojony pierścień ze złota (nr 2) o średnicy 23x24 mm, zawartość złota około 99% (oszacowana z gęstości metalu 19,06); waga 22 g, typ Beckmann 10.

XXXII.A

1. Tytuł nadany dziełu – *bransoleta żmijowata z Komórska (obecnie Krusze-Osiek), pow. świecki, kultura wielbarska, III w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe, 1915 r., z grobu szkieletowego.
4. Bibliografia – H. Günther, op. cit., s.136, tabl. IV:1; G. Kossinna, op. cit., s. 136, ryc. 28.
5. Dokumentacja wizualna – H. Günther, op. cit., tabl. IV:1; G. Kossinna, op. cit., ryc. 28.
6. Opis zabytku – złota bransoleta węzowata, z pręta trzykrotnie zwiniętego, przewężonego w części centralnej; kabłąk pokryty czterema rzędami trójkątnych łusek; ramiona zwieńczone główkami węży; długość całkowita ok. 52 cm, szerokość 0,9 cm; średnica 12–12,5 cm; waga 160,42 g.

XXXIII.A

1. Tytuł nadany dziełu – *brązowy żeton do gry z Komórska (obecnie Krusze-Osiek), pow. świecki, kultura wielbarska, III w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe, 1915 r., z grobu szkieletowego.
4. Bibliografia – H. Günther, op. cit., s. 107, tabl. II:; G. Kossinna, op. cit., s. 122, ryc. 15.
5. Dokumentacja wizualna – H. Günther, op. cit., tabl. II:; G. Kossinna, op. cit., ryc. 15.
6. Opis zabytku – stożkowaty, brązowy kamień do gry, ścięty z jednej strony; szerokość u podstawy 2,8 cm, wys. 2,8 cm, waga 88 g.

XXXIV.A

1. Tytuł nadany dziełu – *ostroga z Komórska (obecnie Krusze-Osiek), pow. świecki, kultura wielbarska, III w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe, 1915 r., z grobu szkieletowego.
4. Bibliografia – H. Günther, op. cit., s. 107, tabl. III:5.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw szklany nr 00079; H. Günther, op. cit., tabl. III:5.
6. Opis zabytku – brązowa ostroga o asymetrycznym półkolistym kształtowanym kabłąku, stożkowatym bodźcu, guziczkowatych zaczepach, wysokość ok. 6,5 cm, rozmiar ramion 7–8 cm; typ V/VI wg Godłowskiego.

XXXV.A

1. Tytuł nadany dziełu – **skarb wczesnośredniowieczny z Uścia (obecnie – Kaldus-Uście), pow. chełmiński, 960–1000 r.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – 2533.
3. Pochodzenie dzieła – odkrycie w 1872 r. w naczyniu glinianym, ofiarowane muzeum przez J. Scharlocka.
4. Bibliografia – A. Lissauer, *Die Prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*, Leipzig 1887, s. 185; T. i R. Kiersnowscy, op. cit., s. 110–111.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw szklany nr 045 (Tablica No. 137).
6. Opis zabytku – 69 monet, 1 cała, pozostałe fragmenty – dirhemów, z tego 23 pierwszych ponumerowanych zostało opisanych następująco: arabisches Dirhem 905 n. Ch., 2. Dirhem, 954 n. Ch., 3. Dirhem 916 n. Ch., 4. Dirhem 913 n. Ch, 5. Bruchstück altspanisch oder gotisch, 6. Bruchstück Deutsch (opis nieczytelny), 7. Bruchstück Bisantiniun, (icon dort), 8. Dirhem, Bruchstück, 9. Dirhem Bruchstück mit (opis nieczytelny), 10. Dirhem, 11. Dirhem 947 n. Ch., 12. Dirhem 954 n. Ch, 13. Dirhem 928 n. Ch, 14. Dirhem 934 n. Ch. – aus Samarkand, 15. Bruchstück aus... (opis nieczytelny), 16. Bruchstück 947 n. Ch., 17. Bruchstück 934 n. Ch., 18. Bruchstück 960 n.Ch., 19. Bruchstück 944 n. Ch., 20. Bruchstück 911 n. Ch., 21. Bruchstück 911 n. Ch., 22. Bruchstück 931 n. Ch., 23. Bruchstück 933 n. Ch.; 46 fragmentów monet zostało opisanych ogólnie: Bruchstücke meist... (opis nieczytelny) Silbermünzen.

XXXVI.A

1. Tytuł nadany dziełu – **skarb wczesnośredniowieczny z Uścia (obecnie – Kaldus-Uście), pow. chełmiński, 960–1000 r.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – 2534.
3. Pochodzenie dzieła – odkrycie w 1872 r. w naczyniu glinianym, ofiarowane muzeum przez J. Scharlocka.
4. Bibliografia – A. Lissauer, op. cit., s. 185; T. R. Kiersnowscy, op. cit., s. 110–111.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw szklany nr 045 (Tablica No. 137)
6. Opis zabytku – 30 monet – fragmenty dirhemów opisanych ogólnie: *Bruchstücke von, Silbermünzen.*

XXXVII.A

1. Tytuł nadany dziełu – **skarb wczesnośredniowieczny z Uścia (obecnie – Kaldus-Uście), pow. chełmiński, 960–1000 r.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – 2536.
3. Pochodzenie dzieła – odkrycie w 1872 r. w naczyniu glinianym, ofiarowane muzeum przez J. Scharlocka.
4. Bibliografia – A. Lissauer, op. cit., s. 185; T. i R. Kiersnowscy, op. cit., tabl. XXVI:2; B. Pietroń, op. cit., s. 9 nr 1.

5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw szklany nr 045 (Tablica No. 137); T. i R. Kiersnowscy, op. cit., tabl. XXVI: 2; B. Pietroń, op. cit., s. 9, nr 1.
6. Opis zabytku – 39 fragmentów dirhemów oraz ozdób (fragm. kaptorgi, lunuli, bransolety i naszyjnika, paciorków) o łącznej wadze 49, 7 g, w tym 12 fragm. biżuterii i 27 fragm. monet, prawdopodobnie dirhemów.
7. Zbiór trafił prawdopodobnie w 1945 r. do rąk S. Niewiteckiego z Bydgoszczy, następnie w został zakupiony przez Muzeum Okręgowe im. L. Wyczółkowskiego w Bydgoszczy; nr MB/MO–6698.

XXXVIII.A

1. Tytuł nadany dziełu – **grot inkrustowany z okolic Grudziądza, wczesnośredniowieczny.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – nie ustalono.
4. Bibliografia – W. Łęga, *Kultura Pomorza...*, s. 211, ryc. 305.
5. Dokumentacja wizualna – W. Łęga, *Kultura Pomorza...*, ryc. 305.
6. Opis zabytku – grot ze stali damasceńskiej o smukłym liściu z żeberkiem, rozszerzony powyżej tulejki, w przekroju deltoidalny; zdobiony trójkątami, posrebrzany ze śladami inkrustacji (złotej, srebrnej lub miedzianej).

XXXIX.A

1. Tytuł nadany dziełu – **waga z Łasina, pow. grudziądzki, okres wczesnośredniowieczny.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – prawdopodobnie znaleziona w 1886 r., w trakcie budowy dworca kolejowego w Łasinie.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/26, Protokoll-Buch..., s. 40; W. Łęga, *Kultura Pomorza...*, s. 255, ryc. 424.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw szklany nr 045; w W. Łęga, *Kultura Pomorza...*, ryc. 424; L. J. Łuka, *Wykaz nabytków...*, s. 168, ryc. 11:9.
6. Opis zabytku – waga brązowa równoramienna, dwuszalkowa, składana; złożona z pręta poprzecznego (belki), od którego odchodzą po bokach 2 pręty (rączki), z uszkami na końcach do zawieszania miseczek; rączki wykonane z grubego drutu zwężającego się ku dołowi; w części centralnej języczek wagi oraz czworoboczna rama ze spłaszczoną taśmą; brak szalek.
7. Waga w 1945 r. trafiła do rąk S. Niewiteckiego z Bydgoszczy, który przekazał ją w 1951 r. do Muzeum Archeologicznego w Poznaniu; 1951:459.

XL.A

1. Tytuł nadany dziełu – **łyżka miedziana z Grudziądza-Rządza, pow. grudziądzki, XVII w.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – 2434.
3. Pochodzenie dzieła – badania wykopaliskowe S. Angera, 24 V 1888 r., na złożu wtórnym z grobu ciałopalnego 638.
4. Bibliografia – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, s. 48, tabl. 20:3; M. Kurzyńska, *Grudziądz-Rządza...*, s. 197, tabl. 180/804/4.

5. Dokumentacja wizualna – S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden...*, tabl. 20:3; Ronsden Album No. 51:3; Ronsden Tafel No. 80:2434.
6. Opis zabytku – łyżka ze stopu miedzi z uchwytem przytwierdzonym do czerpaka za pomocą trzech nitów (od strony zewnętrznej); uchwyt zdobiony wicią roślinną; długość 17 cm, długość uchwytu 11 cm, najw. szer. uchwytu 1,5 cm, grub. 0,2 cm; długość czerpaka 6,5 cm, szer. czerpaka 5,5 cm.

DZIAŁ ETNOGRAFII (E)

I.E

1. Tytuł nadany dziełu – *dwojaki gliniane*.
2. Autor – nieznany.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5713.
4. Pochodzenie dzieła – Biały Dwór (wg zapisu J. Błachnio), Grudziądz (wg zapisu W. Łęgi).
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...; W. Łęga, *Ziemia Chełmińska*, s. 315.
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw szklany opisany jako „naczynia_467” – według informacji zawartej w: W. Łęga, *Ziemia Chełmińska*, s. 315, zdjęcie jest autorstwa W. Łęgi i pochodzi z 1934 r.
7. Opis zabytku – „Na dwojakach z Grudziądza występują linie faliste jasne i ciemne pociągnięte z góry na dół oraz pasma kresek poziomych, wachlarzowato rozszerzających się. Tło tego naczynia jest zielone, ozdoby żółte i czarne”, W. Łęga, *Ziemia Chełmińska*, s. 315.

II.E

1. Tytuł nadany dziełu – *dwojaki gliniane*.
2. Autor – nieznany.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5713.
4. Pochodzenie dzieła – Świerczynki.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...; W. Łęga, *Ziemia Chełmińska*, s. 315.
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw szklany opisany jako „naczynia_467” – według informacji zawartej w: W. Łęga, *Ziemia Chełmińska*, s. 315, zdjęcie jest autorstwa W. Łęgi i pochodzi z 1934 r.
7. Opis zabytku – „Dwojaki z Świerczynek utrzymane w kolorze szarym. Glazurą brunatną zaś zaznaczone partie przy dnach, ozdoby na brzuchu i na uchu. Przedstawiają one jodełkę, ornament koncentryczny, gdzie około większego pola kolistego grupują się mniejsze, oraz pasmo ukośnych kresek”, W. Łęga, *Ziemia Chełmińska*, s. 315.

III.E

1. Tytuł nadany dziełu – *czepiec haftowany, XVIII/XIX w.*
2. Autor – nieznany.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5665.
4. Pochodzenie dzieła – Grudziądz.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...; W. Łęga, *Ziemia Chełmińska*, s. 39–40.
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_037”, ok. 1916 r.

- Opis zabytku – czepiec kobiecy typu miejskiego z przełomu XVIII/XIX w. wykonany z atłasu haftowanego szychem, otok czepca wykonany z marszczonej tkaniny tiulowej. W tylnej części czepca długie jedwabne wstążki opadające na plecy.

IV.E

- Tytuł nadany dziełu – *krzesło drewniane*.
- Autor – nieznan.
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – ziemia chełmińska (?).
- Bibliografia – analogiczne obiekty pochodzące ze zbiorów Muzeum Etnograficznego w Toruniu i z Muzeum w Grudziądzu opisuje: W. Łęga, *Ziemia Chełmińska*, s. 324.
- Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_037”, ok. 1916 r.
- Opis zabytku – krzesło drewniane z toczonymi nogami i tralkami umieszczonymi pomiędzy deskami oparcia. Siedzisko ratanowe wyplatane. Na górnej desce wygiętej ku górze łukowato głównym motywem jest wazonik z wyrastającymi z niego motywami roślinnymi. Na dolnej desce oparcia widoczny centralnie umieszczony motyw w kształcie serca z wyrastającymi z niego palmetami.

V.E

- Tytuł nadany dziełu – *miniatura koła garncarskiego, pocz. XX w.*
- Autor – nieznan.
- Numer przedwojennego inwentarza – 330.
- Pochodzenie dzieła – nieznan.
- Bibliografia – brak.
- Dokumentacja wizualna – MG, zdjęcie opisane jako „muzeum_014” oraz widoczne w całości ekspozycji na zdjęciu „muzeum_011”.
- Opis zabytku – miniaturowy model koła garncarskiego z przysiadką wykonany z gliny (gipsu?) umieszczony na podstawie zakończonej w przedniej części łukiem na trzech niewielkich nóżkach.

VI.E

- Tytuł nadany dziełu – *forma piernikarska z przedstawieniem kogi, XIX w.*
- Autor – nieznan.
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – nieznan.
- Bibliografia – brak.
- Dokumentacja wizualna – MG, zdjęcie opisane jako „muzeum_008”.
- Opis zabytku – prostokątna forma piernikarska drewniana z przedstawieniem kogi. Motyw statku z masztem płaskorzeźbiony.

VII.E

- Tytuł nadany dziełu – *forma piernikarska z przedstawieniem mężczyzny, XIX w.*
- Autor – nieznan.
- Numer przedwojennego inwentarza – 1365 (? – w pełni nieczytelne).
- Pochodzenie dzieła – nieznan.
- Bibliografia – brak.
- Dokumentacja wizualna – MG, zdjęcie opisane jako „muzeum_38”.
- Opis zabytku – prostokątna forma piernikarska drewniana z przedstawieniem stojącego mężczyzny w pełnej postaci. Postać odziana w kaftan sięgający kolan. Na nogach wysokie buty z cholewami. Na głowie mężczyzny kapelusz (?). Lewa ręka postaci uniesiona na wysokość głowy.

VIII.E

- Tytuł nadany dziełu – *forma piernikarska z niezidentyfikowanym przedstawieniem, XIX w.*
- Autor – nieznan.
- Numer przedwojennego inwentarza – 1365 (? – w pełni nieczytelne).
- Pochodzenie dzieła – nieznan.
- Bibliografia – brak.
- Dokumentacja wizualna – MG, zdjęcie opisane jako „muzeum_38”.
- Opis zabytku – prostokątna forma piernikarska drewniana z płaskorzeźbionym niezidentyfikowanym przedstawieniem. U dołu formy widoczne ślady naprawy w postaci żelaznego okucia z nitami.

IX.E

- Tytuł nadany dziełu – *chełmińskie czepce ludowe*.
- Autor – nieznan.
- Numer przedwojennego inwentarza – 5659, 5660, 5661.
- Pochodzenie dzieła – Papowo Toruńskie.
- Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...; W. Łęga, *Ziemia Chełmińska*, s. 40–41, 166.
- Dokumentacja wizualna – zdjęcie wykonane w 1938 r. przez W. Łęgę, reprodukowane w: W. Łęga, *Ziemia Chełmińska*, s. 40–41, 166.
- Opis zabytku – czepce płócienne i tiulowe. Ozdobione koronką lub wstążką naszytą wzdłuż brzegu. Powierzchnia czepców ozdobiona haftem dziurkowym o wzorach geometrycznych. Na jednym z czepców widoczne koronkowe bandy.

X.E

1. Tytuł nadany dziełu – *czepce ludowe*.
2. Autor – nieznany.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5657, 5658.
4. Pochodzenie dzieła – Mirany, powiat Sztum.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

XI.E

1. Tytuł nadany dziełu – *czepiec ludowy*.
2. Autor – nieznany.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5683.
4. Pochodzenie dzieła – Łabdowo.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

XII.E

1. Tytuł nadany dziełu – *czepiec ludowy*.
2. Autor – nieznany.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5684.
4. Pochodzenie dzieła – Ostrowite.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

XIII.E

1. Tytuł nadany dziełu – *czepiec ludowy*.
2. Autor – nieznany.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5711.
4. Pochodzenie dzieła – Dąbrowa Chełmińska.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

XIV.E

1. Tytuł nadany dziełu – *naczynia gliniane*.
2. Autor – Pracownia Neclów.

3. Numer przedwojennego inwentarza – 5547–5560 (wzmiankowanych jest 30 obiektów, w związku z tym numery inwentarzowe spisane przez J. Błachnio nie pokrywają się z tą informacją).
4. Pochodzenie dzieła – Chmielno.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

XV.E

1. Tytuł nadany dziełu – *dwojaki gliniane*.
2. Autor – nieznany.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5713.
4. Pochodzenie dzieła – Papowo Toruńskie.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

XVI.E

1. Tytuł nadany dziełu – *rzeźba drewniana w kształcie kropielnicy*.
2. Autor – nieznany.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5662.
4. Pochodzenie dzieła – Świekatowo.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

XVII.E

1. Tytuł nadany dziełu – *łóżko drewniane ludowe z malaturą*.
2. Autor – nieznany.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5677.
4. Pochodzenie dzieła – Rozgarty, powiat Tczew.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
6. Dokumentacja wizualna – brak
7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

XVIII.E

1. Tytuł nadany dziełu – *skrzynia ludowa*.
2. Autor – nieznany.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5681.
4. Pochodzenie dzieła – Wielka Łąka.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...

6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy, była to prawdopodobnie chełmińska skrzynia wianna ozdobiona malaturą w motywy roślinne.

■ XIX.E

1. Tytuł nadany dziełu – *drewniana kapliczka rzeźbiona*.
2. Autor – nieznan.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5696.
4. Pochodzenie dzieła – Ostrowite.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

■ XX.E

1. Tytuł nadany dziełu – *łyżnik drewniany*.
2. Autor – nieznan.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5697.
4. Pochodzenie dzieła – Szczepanki.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

■ XXI.E

1. Tytuł nadany dziełu – *szopka ludowa*.
2. Autor – nieznan.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5710.
4. Pochodzenie dzieła – Dąbrowa Chełmińska.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

■ XXII.E

1. Tytuł nadany dziełu – *model chaty z Pułkowa*.
2. Autor – nieznan.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5794
4. Pochodzenie dzieła – nieznan.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

■ XXIII.E

1. Tytuł nadany dziełu – *model kościoła drewnianego z Jarantowic*.
2. Autor – Franciszek Szymański (?)
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5817.
4. Pochodzenie dzieła – nieznan.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – model drewnianego kościoła wzniesionego jako zbór ewangelicki przez osadników holenderskich w XVIII w., z dwuspadowym dachem krytym strzechą.

■ XXIV.E

1. Tytuł nadany dziełu – *model wiatraka z mechanizmem*.
2. Autor – nieznan.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5748.
4. Pochodzenie dzieła – Bieńkówka, powiat Chełmno.
5. Bibliografia – brak.
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

■ XXV.E

1. Tytuł nadany dziełu – *model tartaku z mechanizmem*.
2. Autor – nieznan.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5749.
4. Pochodzenie dzieła – Bieńkówka, powiat Chełmno.
5. Bibliografia – brak.
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

■ XXVI.E

1. Tytuł nadany dziełu – *drewniana laska sołecka zakończona głową żmii*.
2. Autor – nieznan.
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – nieznan.
5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

■ XXVII.E

1. Tytuł nadany dziełu – *wzory kraszanek krakowskich*.
2. Autor – nieznan.

- 3. Numer przedwojennego inwentarza – 5403.
- 4. Pochodzenie dzieła – nieznanie.
- 5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
- 6. Dokumentacja wizualna – brak.
- 7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

XXVIII.E

- 1. Tytuł nadany dziełu – *wzory kraszanek małopolskich.*
- 2. Autor – nieznanie.
- 3. Numer przedwojennego inwentarza – 5406, 5423.
- 4. Pochodzenie dzieła – nieznanie.
- 5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
- 6. Dokumentacja wizualna – brak.
- 7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

XXIX.E

- 1. Tytuł nadany dziełu – *naczynia ceramiczne.*
- 2. Autor – Krzemkowski.
- 3. Numer przedwojennego inwentarza – 5723–5728.
- 4. Pochodzenie dzieła – Gruczno.
- 5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
- 6. Dokumentacja wizualna – brak.
- 7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

XXX.E

- 1. Tytuł nadany dziełu – *dzban ludowy.*
- 2. Autor – nieznanie.
- 3. Numer przedwojennego inwentarza – 5798.
- 4. Pochodzenie dzieła – Biały Dwór.
- 5. Bibliografia – MG, sygn. archiwalna 37/1 – kradzieże, włamania, uszkodzenia...
- 6. Dokumentacja wizualna – brak.
- 7. Opis zabytku – przy braku jakichkolwiek opisów inwentarzowych i dokumentacji wizualnej opis zabytku jest niemożliwy.

DZIAŁ HISTORII (H)

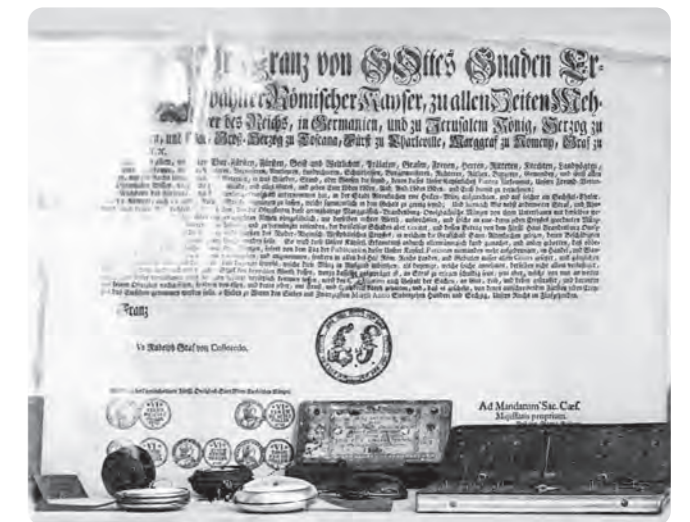
I.H

- 1. Tytuł nadany dziełu – *wiadro z herbem Grudziądza (głowa wołu lub tura) z XVIII w.*
- 2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- 3. Pochodzenie dzieła – brak.
- 4. Bibliografia – brak.
- 5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_044”, ok. 1916 r.
- 6. Opis zabytku – wiadro drewniane na którym znajduje się dawny herb komturstwa grudziądzkiej przedstawiający głowę wołu lub tura z pierścieniem żelaznym w nozdrzach (tzw. kolec), pomiędzy którym krzyżują się sztylety. Wizerunek ten był także używany jako herb pieczęci miasta. Poniżej data „179...”

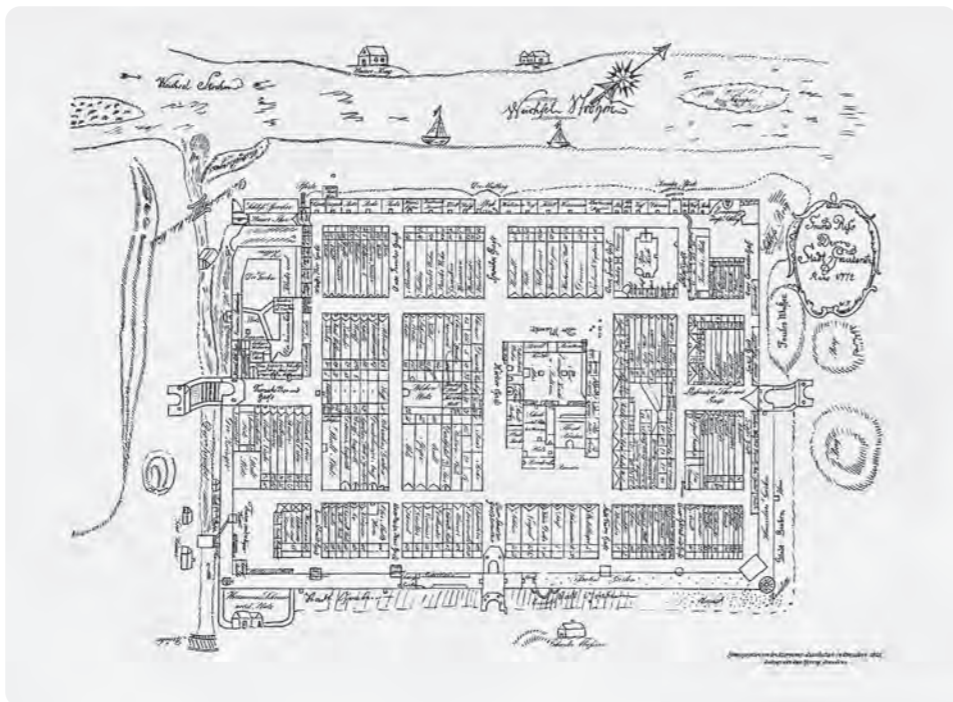
II.H

- 1. Tytuł nadany dziełu – *drukowany edykt cesarski Franciszka I Lotaryńskiego, 1760 r. dot. bezprawnego bicia monety talara przez margrabiego brandenburskiego Culmbacha.*
- 2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- 3. Pochodzenie dzieła – brak.
- 4. Bibliografia – Heidelberg University Library, <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/franz1760k> [dostęp 10 V 2024].
- 5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_006”, nr „muzeum_039”, ok. 1916 r.
- 6. Opis zabytku – dokument drukowany na papierze, którego wystawcą był cesarz Franciszek I („Franz”) oraz Rudolf Graff von Colloredo. Na środku pieczęć okrągła z inicjałami „LF”. Po lewej stronie u dołu wizerunki 10 monet. W górnych rogach okrągłe dziurki wykonane dziurkaczem.

III.H – dokument królewski Stanisława Augusta Poniatowskiego dot. kontraktu dóbr Wigodda w starostwie grudziądzkim, Warszawa, 1 V 1769 r.

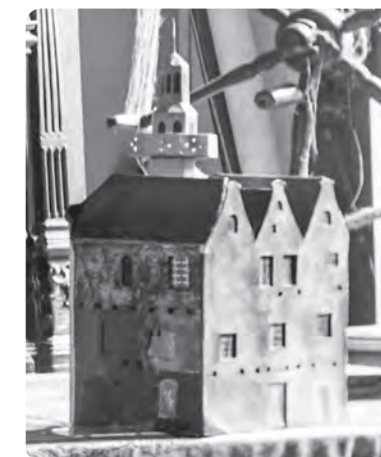
V.H – plan Grudziądza z 1772 r.

III.H

1. Tytuł nadany dziełu – **dokument królewski Stanisława Augusta Poniatowskiego dot. kontraktu dóbr Wigodda w starostwie grudziądzkim, Warszawa, 1 V 1769 r.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_038”, nr „muzeum_008”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – rękopis napisany w języku łacińskim i niemieckim, podpisany przez królewskiego pisarza Sikorskiego. Na środku u dołu dokumentu widoczna pozostałość po lakowej pieczęci. W górnych narożnikach dziurki okrągłe wykonane dziurkaczem.

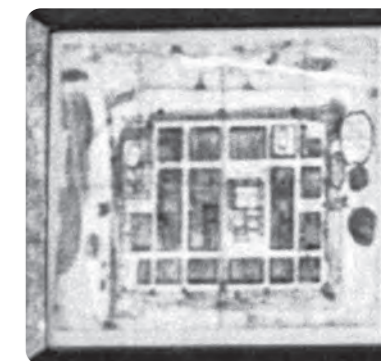
IV.H

1. Tytuł nadany dziełu – **model ratusza w Grudziądzu z lat 1850–1893.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_012”; sygn. MG/IK/629d, 1908 r.
6. Opis zabytku – drewniany model ratusza, składający się z trzech połączonych kamienic dwupiętrowych z poddaszem i spadzistymi dachami, zakończony od strony fasady wieżyczką. Zdjęcie ratusza wykonane od zaplecza.

V.H

1. Tytuł nadany dziełu – **plan Grudziądza z 1772 r.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – 610.
3. Pochodzenie dzieła – brak. W 1905 r. drukarnia Otto Heringa w Grudziądzu wydała druk litograficzny planu.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/25; M. Biskup, *Rozwój przestrzenny Grudziądza*, „Rocznik Grudziądzki”, t. I, 1960, s. 9–30; J. Frycz, *Układ urbanistyczny i architektura Grudziądza*, „Rocznik Grudziądzki”, t. I, 1960, s. 31–72; *Atlas historyczny*, t. I, *Prusy Królewskie i Warmia*, z. 4, Grudziądz, red. A. Czachorowski, Toruń 1997.
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/IK/20, MG/IK/21; negatyw nr „muzeum_012”.
6. Opis zabytku – plan rękopiśmienny nieznanego autorstwa (inicjał „W.F.”) z tytułem w kartuszu po prawej stronie „Grund Riss der Stadt Graudentz Anno 1772”. Przedstawia schematyczny plan miasta, zaznaczone parcele z nazwiskami właścicieli, w górnej części rzekę Wisłę, na której odrysowano różę wiatrów.

VI.H

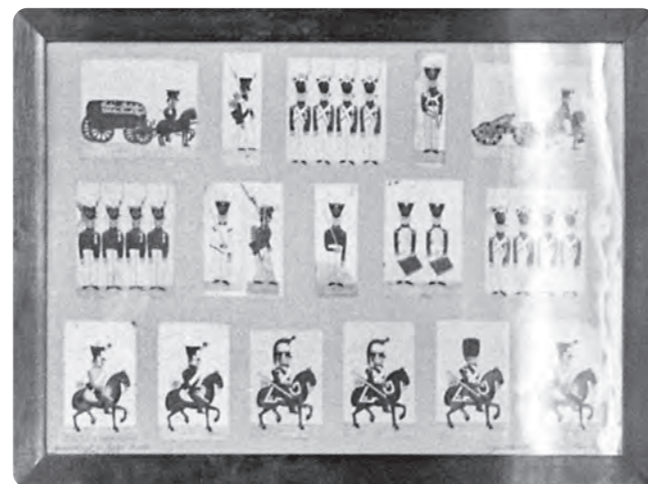
1. Tytuł nadany dziełu – **rysunki żołnierzy z czasów wojen napoleońskich autorstwa Inversa, lata 1819–1822, 8 sztuk.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.

3. Pochodzenie dzieła – brak, prawdopodobnie przekazane do muzeum z Muzeum Courbière'a z cytadeli twierdzy grudziądzkiej w 1916 r.
4. Bibliografia – R. Bergel, op. cit., s. 377.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_037”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – 8 rysunków oprawionych w ramę, przedstawiających żołnierzy batalionu fizylierów 2 Wschodniopruskiego Pułku Piechoty. U góry trzech kawalerzystów na koniach, poniżej siedmiu piechurów. W dolnym lewym rogu odręczny zapis „gezeichnet von Maler Invers”, po prawej stronie data „1819-1822”.

VII.H

1. Tytuł nadany dziełu – *rysunki żołnierzy z czasów wojen napoleońskich autorstwa Inversa, lata 1819-1822, 16 sztuk.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak, prawdopodobnie przekazane do muzeum z Muzeum Courbière'a z twierdzy grudziądzkiej w 1916 r.
4. Bibliografia – R. Bergel, op. cit., s. 377.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_037”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – 16 rysunków oprawionych w ramę, przedstawiających w trzech rzędach żołnierzy z okresu wojen napoleońskich (dwie taczanki, kawalerzystów i piechurów).

VIII.H

1. Tytuł nadany dziełu – *rysunki dwóch huzarów z lat 1806 i 1812.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_038”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – rysunek naklejony na kartonik z wizerunkami ubioru dwóch huzarów z lat 1806 i 1812 wraz z podpisami. W prawym dolnym rogu inicjał twórcy „IF”.

IX.H

1. Tytuł nadany dziełu – *rysunki dwóch żołnierzy z czasów napoleońskich, 1814 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_038”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – rysunek naklejony na kartonik z wizerunkami ubioru dwóch żołnierzy z 1814 r. Po lewej stronie na dole podpis „1814 Garde du Corps” (straż przyboczna). Po prawej stronie widoczny piechur armii francuskiej.

X.H

1. Tytuł nadany dziełu – *pas na pieniądze.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_038”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – pas na pieniądze (trzos), wykonany ze skóry z XVIII w. Na pasie umieszczony podpis „Geldkatze aus dem 18. Jahrhundert”.

XI.H

1. Tytuł nadany dziełu – *laska karczmarza z XVIII w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 1071.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_038”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – laska drewniana z XVIII w., wyrzeźbiona w górnej części w kształcie głowy z nakryciem. W dolnej części laski widoczne liczne dziurki. Należała ona do karczmarza Schwarza z Paparzyna w powiecie chełmińskim (obecnie woj. kujawsko-pomorskie).

XII.H

1. Tytuł nadany dziełu – *miara długości łokieć z 1745 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – darowizna przekazana przez nauczyciela Maltokowskiego z miejscowości Piaski (gmina Grudziądz).
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_038”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – laska drewniana z rzeźbioną rękojeścią w formie równoległych nacięć, odnaleziona pod strzechą w karczmie Eulenkrug w Piaskach. Pochodzi z 1745 r.

XIII.H

1. Tytuł nadany dziełu – *symbol herbowy gen. Wilhelma Courbière'a, XVIII w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak, prawdopodobnie przekazane do muzeum z Muzeum Courbière'a z twierdzy grudziądzkiej w 1916 r.
4. Bibliografia – brak.

5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_044”, ok. 1916 r.; ulotka reklamowa jako dodatek do paczki papierosów z herbem Courbière’a, lata 30. XX w.
6. Opis zabytku – herb szlachecki przedstawiający po bokach dwóch brodatych mężczyzn (trzymacze), tarczę herbową po środku, a nad nią hełm z klejnotem. Rysunek wykonany prawdopodobnie odręcznie na papierze.

XIV.H

1. Tytuł nadany dziełu – *francuska torba (ładownica?) z 1870 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_039”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – francuska torba (ładownica?) wykonana ze skóry. Pod nią podpis „Franzosische... vom Schlachtfelde von Sedan 1870” (bitwy podczas wojny francusko-pruskiej).

XV.H

1. Tytuł nadany dziełu – *mapa oblężenia twierdzy grudziądzkiej z 1807 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak, prawdopodobnie przekazane do muzeum z Muzeum Courbière’a z twierdzy grudziądzkiej w 1916 r.
4. Bibliografia – brak
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/IK/544; negatyw nr „skan 157”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – mapa wykonana po 1807 r. przez Lynckera, podporucznika heskiego Sztabu Generalnego. W oryginale staloryt o wym. 44 × 50 cm, znajdujący się rzekomo przed wybuchem II wojny światowej w Kriegsarchiv w Wiedniu. Na mapie zaznaczono prace oblężnicze twierdzy oraz okoliczne wsie i miasto Grudziądz. Na górze podpis „Carte der Gegend, Blockade und Belagerung der Festung Graudenz. Aufgenommen, gezeichnet und herausgegeben, von Lyncker, Leutnant im Grosherzogs Hessischen Generalstab”. Mapa była kilkakrotnie powielana (ryt. Przez G. Felsinga, wydana przez S. Schropp & Comp. Berlin), jednakże egzemplarz prezentowany na wystawie stałej muzeum, na zdjęciu z ok. 1916 r., nie posiada wydawcy, co może sugerować, iż jest to egzemplarz oryginalny

XVI.H

1. Tytuł nadany dziełu – *portret gubernatora Twierdzy Grudziądz Ludwika von Tolla*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak
3. Pochodzenie dzieła – brak, prawdopodobnie przekazane do muzeum z Muzeum Courbière’a z twierdzy grudziądzkiej w 1916 r.
4. Bibliografia – brak
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 157”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – grafika (drzeworyt lub staloryt) przedstawiająca gubernatora twierdzy grudziądzkiej w latach 1830–1833, Ludwiga von Tolla. Postać generała przedstawiona od pasa w górę, w generalskim mundurze, z licznymi medalami na lewej piersi. Poniżej napis czcionką drukarską w dwóch wierszach „LUDWIG von TOLL/General Major und Commandant von Graudenz”

XVII.H

1. Tytuł nadany dziełu – *portret gubernatora Twierdzy Grudziądz Ludwika von Tolla*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak
3. Pochodzenie dzieła – brak, prawdopodobnie przekazane do muzeum z Muzeum Courbière’a z twierdzy grudziądzkiej w 1916 r.
4. Bibliografia – brak
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 157”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – rysunek małych rozmiarów przedstawiający oficera od pasa w górę, ubranego w mundur generalski. Poniżej podpis odręczny w dwóch wierszach „Ludwig von Toll/Kommandant von Graudenz”

XVIII.H

1. Tytuł nadany dziełu – *mapa Twierdzy Grudziądz i okolic, XVIII/XIX w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak
3. Pochodzenie dzieła – brak, prawdopodobnie przekazane do muzeum z Muzeum Courbière’a z twierdzy grudziądzkiej w 1916 r.
4. Bibliografia – brak
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 157”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – mapa twierdzy grudziądzkiej i pobliskich fortyfikacji położonych po drugiej stronie Wisły, wykonana pod koniec XVIII lub na początku XIX w.

XIX.H

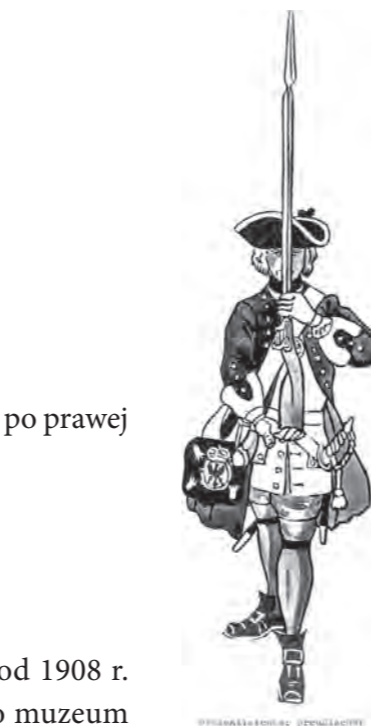
1. Tytuł nadany dziełu – *rysunek pruskiego huzara śmierci.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak, prawdopodobnie przekazane do muzeum z Muzeum Courbière’a z twierdzy grudziądzkiej w 1916 r.
4. Bibliografia – brak.

5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 169”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – rysunek przedstawiający huzara na koniu 5 regimentu von Ruescha z okresu wojen napoleońskich. Sygnowany w prawym, dolny rogu „L. S.”

XX.H

1. Tytuł nadany dziełu – *rysunek kirasjera i dragona wojsk francuskich.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.

5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 133”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – rysunek przedstawiający dwóch żołnierzy armii francuskiej na koniach – kirasjera i dragona, w pełnym umundurowaniu. Na dole podpis odręczny „Französische Cürapiers und Dragoner unter Napoleon”.

XXI.H

1. Tytuł nadany dziełu – *rysunek pruskiego muszkietera z XVIII w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 170”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – rysunek pruskiego muszkietera w pozycji „prezentuj broń”. Na dole po prawej stronie liczba „70”, po lewej inicjał twórcy „L.S.”

XXII.H

1. Tytuł nadany dziełu – *popiersie feldmarszałka Wilhelma de Courbière’a.*
1. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
2. Pochodzenie dzieła – model wykonany przez Ludwiga Brodwolfa, znajdował się od 1908 r. w Muzeum Courbière’a w twierdzy Grudziądz. W 1916 r. został przeniesiony do muzeum w Grudziądzu.
3. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/25; „Wanderer durch Ost und Westpreussen”, 1908, nr 2, s. 31–33.
4. Dokumentacja wizualna – „Wanderer durch Ost und Westpreussen”, 1908, nr 2, s. 32–33.
5. Opis zabytku – popiersie przedstawiające Courbière’a w mundurze generalskim

o wysokości ok. 1,5 m. Był pokryty jasnożółtym lakierem. Kopia popiersia znajdowała się w berlińskiej Hali Sławy (Ruhmeshalle).

XXIII.H

1. Tytuł nadany dziełu – *zbroja turniejowa, XV/XVI w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – „Weichsel Zeitung”, nr 284, 2 XII 1940 r.
5. Dokumentacja wizualna – „Weichsel Zeitung”, nr 284, 2 XII 1940 r.
6. Opis zabytku – rycerska zbroja turniejowa złożona z hełmu typu żabi pysk, napiersnika, naramienników, nałokietników, rękawic i opachy.

XXIV.H

1. Tytuł nadany dziełu – *plan Grudziądza i przedmieść autorstwa Augusta Lasta, 1810 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 611.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/25, s. 94, 102. Mapa była prezentowana na wystawie podczas Dnia Geografa (Geographentag) w Gdańsku w 1905 r. Egzemplarz mapy znajduje się w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie – Dahlem.
5. Dokumentacja wizualna – GStA, sygn. E 51103; MG, sygn. MG/AR/25, s. 94.
6. Opis zabytku – kolorowa mapa rękopiśmienna, na której przedstawiono zabudowę miasta i przedmieść wraz z numerami parceli gruntowych, tereny zielone (ogrody, pola) i ważniejsze budynki użyteczności publicznej. Legenda umieszczona w górnych narożnikach po lewej i prawej stronie. Tytuł mapy w lewym dolnym polu „Plan von der Stadt und den Vorstädten Graudenz. Nach den Instuktionen Einer Hochlöb. Westpreussischen Regierung vom 14ten Febr. u. 3ten Marz d. J., und auf Verlangen Eines Wohllob. Graudenzers Magistrats durch Abschreitung aufgenommen im Sommer 1810 von August Last Bau Conducteur”.

XXV.H

1. Tytuł nadany dziełu – *komunikat bojowy z 1863 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 5488.
3. Pochodzenie dzieła – dar od p. Poszwińskiego, 1928 r.
4. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III, s. 9; „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1935, t. X, nr 4, s. 179.
5. Dokumentacja wizualna – brak.
6. Opis zabytku – brak.

XXVI.H

1. Tytuł nadany dziełu – *Dzieła Ignacego Krasickiego, t. IX, Warszawa 1829 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 5519.
3. Pochodzenie dzieła – dar od p. Hernika, 1928 r.
4. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III, s. 10.
5. Dokumentacja wizualna – brak.
6. Opis zabytku – brak.

XXVII.H

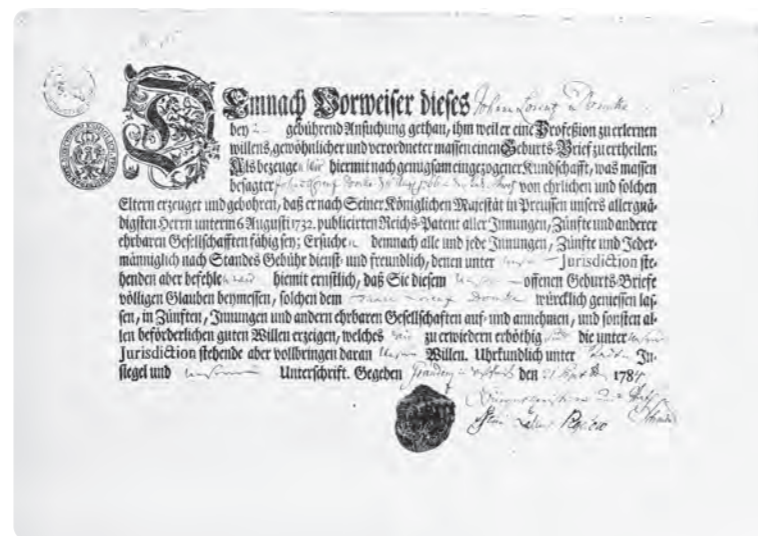
1. Tytuł nadany dziełu – *dokument z 1752 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 5654.
3. Pochodzenie dzieła – zakup w 1934 r.
4. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III, s. 15; „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1936, t. X, nr 7, s. 271.
5. Dokumentacja wizualna – brak.
6. Opis zabytku – brak.

XXVIII.H

1. Tytuł nadany dziełu – *dokument króla Augusta III Sasa z 1739 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 5656.
3. Pochodzenie dzieła – zakup w 1934 r.
4. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III, s. 15; „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1936, t. X, nr 7, s. 271.
5. Dokumentacja wizualna – brak.
6. Opis zabytku – brak.

XXIX.H

1. Tytuł nadany dziełu – *list dobrego urodzenia na nazwisko Domke, 1784 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/IK/668.
6. Opis zabytku – rękopiśmienny dokument sporządzony na pergaminie przez władze miejskie Grudziądza dla Johanna Lorenza Domke.

XXX.H

1. Tytuł nadany dziełu – *mapa starostwa grudziądzkiego z 1768 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 20 f 1 (okupacja niemiecka).
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

6. Opis zabytku – plan o wymiarach 41 × 54 cm, sporządzony w marcu 1768 r. z podpisem „Plan von dem in der Starostey Graudenz befindlichen Dorff und Feld Mark Cumrow”.

XXXI.H

1. Tytuł nadany dziełu – *list czeladniczy cechu rzeźników na nazwisko Bischoff, 1764 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – brak, nr inw. kopii fotograficznej – 6 e 1 (niezachowany).
6. Opis zabytku – dokument pergaminowy, rękopiśmienny wystawiony na nazwisko Johann Heinrich Bischoff.

XXXII.H

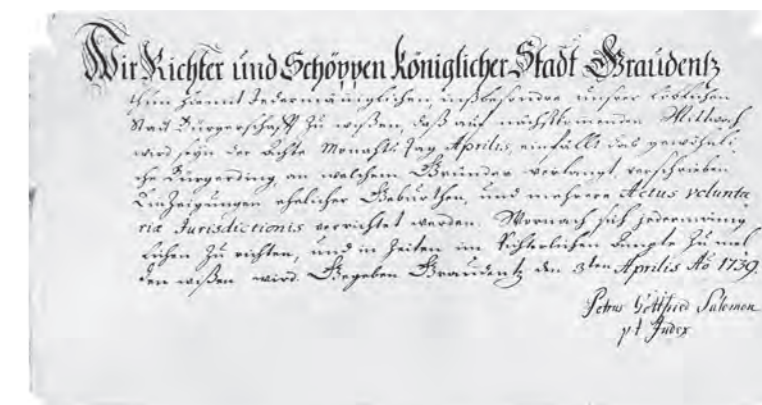
1. Tytuł nadany dziełu – *list czeladniczy cechu kapeluszników na nazwisko Bittermann, 1799 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – brak, nr inw. kopii fotograficznej – 6 e 2 (niezachowany).
6. Opis zabytku – dokument pergaminowy, rękopiśmienny wystawiony na nazwisko Johann Gottlieb Bittermann.

XXXIII.H

1. Tytuł nadany dziełu – *list czeladniczy cechu kapeluszników na nazwisko Ehlert, 1818 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – brak, numer inw. kopii fotograficznej – 6 e 19 (niezachowany).
6. Opis zabytku – dokument pergaminowy, rękopiśmienny wystawiony na nazwisko Friedrich August Ehlert.

XXXIV.H

1. Tytuł nadany dziełu – *dokument sądowy Grudziądza, 1739 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/IK/662.
6. Opis zabytku – dokument rękopiśmienny na papierze, sporządzony 3 IV 1739 r. i podpisany przez sędziego Petrusa Gottlieba Salomona.

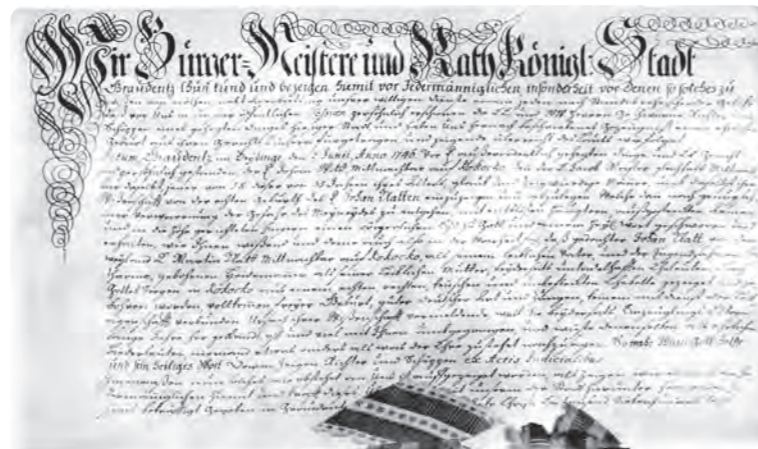

XXXV.H

1. Tytuł nadany dziełu – *list dobrego urodzenia na nazwisko Klatten, 1746 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.

4. Bibliografia – H. B. Meyer, *Graudenz. Eine Stadtgeschichte...*
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/IK/669.
6. Opis zabytku – dokument rękopiśmienny pergaminowy na nazwisko Johan Klatten, wystawiony przez burmistrza i radę miejską w Grudziądzu. Na dole pieczęć lakowa w miseczce, przywieszona za pomocą wstążki kolorów.

XXXVI.H

1. Tytuł nadany dziełu – **plakat z odezwą do mieszkańców Grudziądza, 1918 r.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/IK/661.
6. Opis zabytku – plakat drukowany na papierze, podpisany przez gubernatora generała – porucznika v. Homeyera w dniu 10 XI 1918 r. U góry nagłówek „Frieden und Ruhe”.

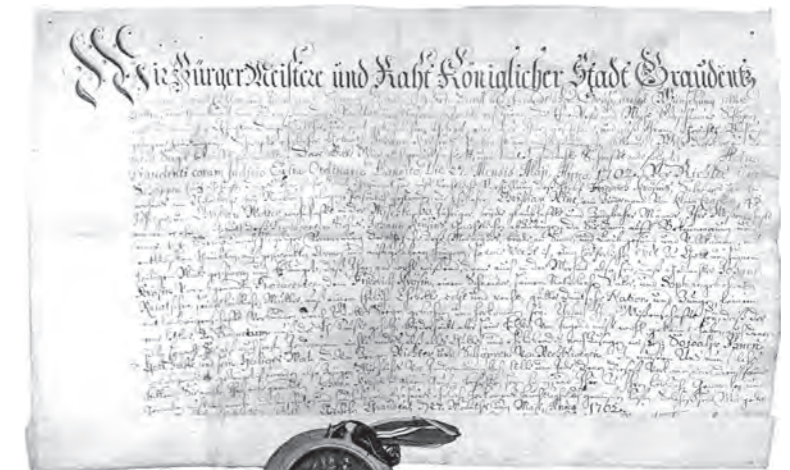
XXXVII.H

1. Tytuł nadany dziełu – **dokument wystawiony dla gubernatora twierdzy grudziądzkiej gen. Courbière'a, 1807 r.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – H. B. Meyer, *Graudenz. Eine Stadtgeschichte...*
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/IK/671.
6. Opis zabytku – rękopiśmienny dokument sporządzony na papierze w formie tabelarycznej, z zestawieniem wierzytelności dla gubernatora. Podpisany przez Meyera.

Naschreibung		Kontingente	
Titel	Nachname	1807	1808
11. Mai 1807	Herr Lieutenant Morell de Bernay	1000	1000
	Herr Major Peter Goertz	1200	1200
	Herr Major David Fiedt	1000	1000
	Herr Major Wilhelm Lenz	1000	1000
1. Juni 1807	Herr Major Michael Dynhauwen	1500	1500
11. Juni 1807	Herr Oberstleutnant Obernitz	1500	1500
	Artilleriehauptmann Capitaine Schoenwaldt	1000	1000
	Capitain Inspector Meyer	1500	1500
	Herr Major Wilhelm Lenz	1000	1000
	Summe	10000	10000

XXXVIII.H

1. Tytuł nadany dziełu – **dokument sądowy Grudziądza, 1702 r.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_009”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – Dokument rękopiśmienny na pergaminie sądu miejskiego, wystawiony 27 V 1702 r. W dole pieczęć lakowa Grudziądza z wizerunkiem biskupa na tronie, w puszcze, przywieszona za pomocą wstążki koloru.

XXXIX.H

1. Tytuł nadany dziełu – **popiersie Siegfrieda Angera, przewodniczącego Towarzystwa Starożytności i założyciela Muzeum w Grudziądzu, ok. 1905 r.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – popiersie wykonane z marmuru przez rzeźbiarza grudziądzkiego Josefa Tibora.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/25, s. 104.
5. Dokumentacja wizualna – zdjęcie z ok. 1916 r., zbiory Z. Tucholskiego, MG, negatyw nr „skan 00119”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – popiersie przedstawiające starszego mężczyznę od piersi w górę z muszką na szyi.

GABINET NUMIZMATYCZNY (N)

I.N

1. Tytuł nadany dziełu – *żeton koronacyjny Fryderyka III, Cesarstwo Niemieckie¹, 1888 r., brąz?*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 83, poz. 420; MG/AR/1180-3, s. 165.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

II.N

1. Tytuł nadany dziełu – *żeton koronacyjny Wilhelma II, Cesarstwo Niemieckie, 1888 r., cyna?*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1914 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 191, poz. 286; MG/AR/1180-3, s. 93.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

III.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Antonio Canova – rzeźbiarz, Italia, poł. XIX w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – zakup (0,2 mk), 1918 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 83, poz. 43; MG/AR/1180-3, s. 166.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

IV.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Carl Friedrich Heinrich Graf von Wylich und Lottum, 50-lecie służby wojskowej pruskiego generała i ministra stanu, Królestwo Prus, 1834 r., brąz, sygn. A. F. König młodszy.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1914 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 87, poz. 311; MG/AR/1180-3, s. 130.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

V.N

1. Tytuł nadany dziełu – *żeton (liczman), Gallicus Delphinus, Norymberga, Niemcy, b.r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1916 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 87, poz. 314; MG/AR/1180-3, s. 130.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

VI.N

6. Tytuł nadany dziełu – *medal pamiątkowy, 25-lecie 129 Regimentu Piechoty, Grudziądz, Cesarstwo Niemieckie, 1906 r.*
7. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
8. Pochodzenie dzieła – dar, 1918 r.
9. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 88, poz. 328; MG/AR/1180-3, s. 130.
10. Dokumentacja wizualna – brak.

VII. N

11. Tytuł nadany dziełu – *medal, święty Jerzy walczący ze smokiem, XIX w., srebro/cyna.*
12. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
13. Pochodzenie dzieła – dar, 1916 r.
14. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 94, poz. 13²; MG/AR/1180-3, s. 100.
15. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/1181-313.

VIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *żeton reklamowy, uzdrowisko Alexisbad, Niemcy, XIX w., żelazo?*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1916 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 88, poz. 331.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

IX.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal nagrodowy Głównego Stowarzyszenia Pruskich Rolników, Królestwo Prus, poł. XIX w., brąz, sygn. G. Loos.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 88, poz. 335; MG/AR/1180-3, s. 139.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

X.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal srebrny, Wystawa Przemysłowa w Grudziądzu, Cesarstwo Niemieckie, 1885 r., srebro.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 88, poz. 337; MG/AR/1180-3, s. 139.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

1 O ile było możliwe w tytułach wskazano precyzyjną formę państwowości danego kraju jako twórcy (emitenta) obiektów.

2 W zbiorach Towarzystwa Starożytności znajdowało się początkowo pięć medali ze św. Jerzym. Do dziś przetrwały dwie sztuki.

XI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal pamiątkowy, Hala Sztuki w Darmstadt, Cesarstwo Niemieckie, 1893 r., srebro, sygn. O. Oertel.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 88, poz. 338; MG/AR/1180-3, s. 139.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal pamiątkowy, Festiwal Niemieckiego Zrzeszenia Śpiewaczego w Stuttgarcie, Cesarstwo Niemieckie, 1896 r., aluminium, sygn. Jörgum & Trefz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1916 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 89, poz. 344; MG/AR/1180-3, s. 139.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Wystawa Przemysłowa w Berlinie, Cesarstwo Niemieckie, 1896 r., aluminium.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1916 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 89, poz. 345; MG/AR/1180-3, s. 139.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XIV.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Wystawa Przemysłowa w Lipsku, Cesarstwo Niemieckie, 1897 r., cyna.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1916 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 89, poz. 346; MG/AR/1180-3, s. 139.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XV.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Wystawa Ogrodnicza w Hamburgu, Cesarstwo Niemieckie, 1896 r., cyna.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1916 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 89, poz. 347; MG/AR/1180-3, s. 139.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XVI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Albrecht Dürer, Niemcy, Norymberga, XIX w., srebro, sygn. L. Lauer.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1917 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 89, poz. 351; MG/AR/1180-3, s. 147.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XVII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal pamiątkowy, otwarcie Mauzoleum Walhalla, Królestwo Bawarii, 1842 r., srebro?, sygn. J. J. Neuss.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1917 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 89, poz. 354; MG/AR/1180-3, s. 146.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XVIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal pamiątkowy, otwarcie przeprawy przez Kanał Ludwika w Bambergu, Królestwo Bawarii, 1845 r., srebro, sygn. J. J. Neuss i C. Rabausch.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1917 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 90, poz. 356; MG/AR/1180-3, s. 146.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XIX.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, katedra w Strasburgu (wersja francuskojęzyczna), XIX w., cynk.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1917 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 90, poz. 360³; MG/AR/1180-3, s. 147.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XX.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal nagrodowy, zawody strzeleckie, Cesarstwo Niemieckie, XIX/XX w., srebro.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1917 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 90, poz. 365; MG/AR/1180-3, s. 147.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XXI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Paweł III papież, Państwo Kościelne (Italia), 1549 r., brąz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – zakup (2 mk), 1917 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 91, poz. 371; MG/AR/1180-3, s. 147.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

---

3 W zbiorach Towarzystwa Starożytności znajdowały się cztery medale przedstawiające katedrę w Strasburgu (MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 90, poz. 358, 359, 360, 361). Awers wszystkich był identyczny, różniły się natomiast inskrypcjami umieszczonymi na rewersie. Dwa medale to wersje niemieckojęzyczne, a dwa – francuskojęzyczne. Współcześnie nie zachował się ani jeden taki obiekt.

XXII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Pius V papież, Państwo Kościelne (Italia), 1570/1571 r., brąz.*
6. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
7. Pochodzenie dzieła – zakup (2 mk), 1917 r.
8. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1 s. 91, poz. 372; MG/AR/1180-3, s. 147.
9. Dokumentacja wizualna – brak.

XXIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Aleksander VII papież, Państwo Kościelne (Italia), 1663 r., brąz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – zakup (2 mk), 1917 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 91, poz. 374; MG/AR/1180-3, s. 147.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XXIV.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Klemens XI papież, Państwo Kościelne (Italia), ok. 1700 r., brąz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – zakup (2 mk), 1917 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 91, poz. 375; MG/AR/1180-3, s. 147.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XXV.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, X Niemieckie Strzelanie Związkowe w Berlinie, Cesarstwo Niemieckie, 1890 r., mosiądz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1917 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 91, poz. 380; MG/AR/1180-3, s. 150.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XXVI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, 300-lecie dynastii Romanowów, Cesarstwo Rosyjskie, 1913 r., brąz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – zakup (0,35 mk), 1918 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 92, poz. 388; MG/AR/1180-3, s. 160.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XXVII.N

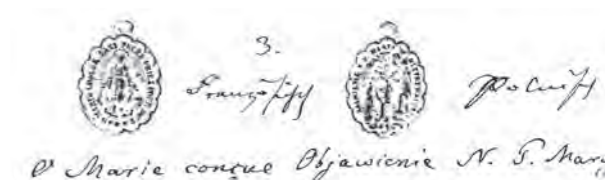
1. Tytuł nadany dziełu – *medal ku pamięci zamordowanego księcia Felixa von Lichnowsky, Niemcy, 1848 r., cyna.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1918 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 92, poz. 392; MG/AR/1180-3, s. 160.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XXVIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal pamiątkowy, 50-lecie browaru Waldschlößchen w Dreźnie, Cesarstwo Niemieckie, 1888 r., cyna.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1918 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 92, poz. 392; MG/AR/1180-3, s. 160.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XXIX.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medalik, Matka Boża z Gietrzwałdu (Objawienia Najświętszej Panny Maryi w Gietrzwałdzie), ziemie polskie (zabór), k. XIX w., mosiądz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 93, poz. 3; MG/AR/1180-3, s. 100.
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/1181-428.

XXX.N

1. Tytuł nadany dziełu – *żeton pamiątkowy, klęska głodu w Europie 1816-1817, Niemcy, 1817 r., miedź/mosiądz, srebrzony, sygn. J. T. Stettner.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 94, poz. 9; MG/AR/1180-3, s. 101.
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/513, k. 42.

XXXI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Fryderyk III – pałac Friedrichskron w Poczdamie, Cesarstwo Niemieckie, 1888 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1902 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-1, s. 94, poz. 11; MG/AR/1180-3, s. 92.
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/1181-56.

XXXII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *żeton (Rechenpfennig), Minerwa, Niemcy, XIX w., sygn. J. Lauer.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1902 r.

- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–1, s. 94, poz. 19; MG/AR/1180–3, s. 101.
- Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/1181–110.

XXXIII.N

- Tytuł nadany dziełu – **żeton (Rechenpfennig), Wilhelm III król Anglii, Niemcy, b.d.**
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – dar, 1902 r.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–1, s. 95, poz. 22; MG/AR/1180–3, s. 95
- Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/1181/107.

XXXIV.N

- Tytuł nadany dziełu – **medal, 400. rocznica urodzin Marcina Lutra, Cesarstwo Niemieckie, 1883 r., mosiądz?**
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – dar, 1902 r.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–1, s. 95, poz. 23; MG/AR/1180–3, s. 99.
- Dokumentacja wizualna – brak.

XXXV.N

- Tytuł nadany dziełu – **medal, Ugoda Altransztadzka, Austria, 1707 r., srebro, sygn. P. H. Müller.**
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – dar.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–1, s. 96, poz. 30; MG/AR/1180–3, s. 99.
- Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/513, k. 42.

XXXVI.N

- Tytuł nadany dziełu – **medal, Pokój Paryski, Niemcy, 1814 r., srebro, sygn. Loos.**
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – dar.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–1, s. 96, poz. 32; MG/AR/1180–3, s. 91.
- Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_038”; sygn. MG/AR/1181/420.

XXXVII.N

- Tytuł nadany dziełu – **medal, ustanowienie Wieczerzy Pańskiej, Niemcy, b.d.**
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – dar, 1903 r.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–1, s. 96, poz. 35; MG/AR/1180–3, s. 99.
- Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/1181/395.

XXXVIII.N

- Tytuł nadany dziełu – **medal, 600-lecie miasta Elbląga, Królestwo Prus, 1837 r., srebro, sygn. G. Loos i L. Held.**
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – brak.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–1, s. 96, poz. 36; MG/AR/1180–3, s. 94.
- Dokumentacja wizualna – brak.

XXXIX.N

- Tytuł nadany dziełu – **medal, za wojnę francusko-pruską 1870–1871 r. („Dem Siegreichen Heere”), Cesarstwo Niemieckie, 1871 r., brąz.**
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – dar, 1906 r.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 173, poz. 45; MG/AR/1180–3, s. 92.
- Dokumentacja wizualna – brak.

XL.N

- Tytuł nadany dziełu – **medal, 50. rocznica bitwy pod Lipskiem 1813 r., Niemcy, Drezno, 1863 r., żelazo.**
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – brak.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 173, poz. 47; MG/AR/1180–3, s. 147.
- Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_038”; sygn. MG/AR/1181–319.

XLII.N

1. Tytuł nadany dziełu – **medal, Kongres Wiedeński, Niemcy?, 1814 r., cyna.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 175, poz. 63; MG/AR/1180-3, s. 91.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_038”; sygn. MG/AR/1181-539.

XLIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – **medal pamiątkowy, parada ku czci cesarza Wilhelma II w Gdańsku, Cesarstwo Niemieckie, 1892 r.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 175, poz. 72; MG/AR/1180-3, s. 93.
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/1181-431.

XLIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – **żeton forteczny „Sieg und Lohn”, Niemcy, b.d., brąz.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 175, poz. 76; MG/AR/1180-3, s. 101.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XLIV.N

1. Tytuł nadany dziełu – **medal pamiątkowy, otwarcie pierwszego niemieckiego Zgromadzenia Narodowego we Frankfurcie nad Menem, Niemcy, 1848 r., cyna, sygn. C. H. Lorenz.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1905 r.⁴
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 176, poz. 78; MG/AR/1180-3, s. 92.
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/1181-114; MG/AR/513, k. 96.

4 W inwentarzu historycznym omyłka w dacie podarowania do zbiorów – 1805 r.

XLV.N

1. Tytuł nadany dziełu – **medal, zdobycie miasta Moguncji przez wojska pruskie, Niemcy, 1793 r., sygn. Loos.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1905 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 176, poz. 79; MG/AR/1180-3, s. 91.
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/1181-339.

XLVI.N

1. Tytuł nadany dziełu – **medal, 70. rocznica urodzin Maxa Jaqueta, Cesarstwo Niemieckie, 1906 r., srebro, sygn. A. Hummel.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1906 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 177, poz. 86; MG/AR/1180-3, s. 95.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XLVII.N

1. Tytuł nadany dziełu – **medal, fundacja szpitala niemieckiej wspólnoty żydowskiej w Hamburgu przez Salomona Heinego, Niemcy, 1841 r., brąz, sygn. J. Janda.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1906 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 177, poz. 89; MG/AR/1180-3, s. 98.
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/1181-122; MG/AR/513, k. 107.

XLVIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – **medal, pomnik Wilhelma I w Berlinie z okazji jego setnych urodzin, Cesarstwo Niemieckie, 1897 r., aluminium.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1906 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 178, poz. 93; MG, sygn. MG/AR/1180-3, s. 92.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XLIX.N

1. Tytuł nadany dziełu – **medal (miniatura), Napoleon Bonaparte – „au génie et au peuple”, 1804 r., srebro.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1906 r.

4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 178, poz. 95; MG/AR/1180–3, s. 96.
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/1181–472.

L.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, 80. rocznica urodzin księcia Bismarcka, Cesarstwo Niemieckie, 1895 r., srebro.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1911 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 179, poz. 106; MG/AR/1180–3, s. 92.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, książę Bismarck, niemiecki kanclerz Rzeszy – przemówienie w Reichstagu („Wir Deutsche fürchten Gott, aber sonst nichts aufs der Welt”), Cesarstwo Niemieckie, 1888 r., cynk?*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1911 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 179, poz. 107; MG/AR/1180–3, s. 92.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal pamiątkowy, poświęcenie odnowionego kościoła zamkowego w Wittenberdze, Cesarstwo Niemieckie, 1892 r., „biały metal”.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 180, poz. 126; MG/AR/1180–3, s. 99.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal pamiątkowy, II śląska wystawa przemysłowa we Wrocławiu, Cesarstwo Niemieckie, 1857 r., cyna, sygn. J. G. Junker.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 181, poz. 133; MG/AR/1180–3, s. 94.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LIV.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Pius IX papież, Państwo Kościelne (Italia), 1846 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 181, poz. 138; MG/AR/1180–3, s. 99.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LV.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal za ratowanie ginących („Für Rettung aus Gefahr”), Niemcy, XIX w., srebro, sygn. C. Pfeuffer i G. Loos.*

2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 181, poz. 139; MG/AR/1180–3, s. 91.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LVI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal pamiątkowy, wojny o wyzwolenie 1813–1815, Niemcy, XIX w., żeliwo, sygn. C. Jacob i W. M. Henschel.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 181, poz. 141; MG/AR/1180–3, s. 91.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_038”.

LVII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Aleksander VIII papież („Munit et unit”), Państwo Kościelne (Italia), ok. 1689, brąz, sygn. F. Hameranus.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 182, poz. 146; MG/AR/1180–3, s. 99.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LVIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Robert Ball – Münzen Handlung, Cesarstwo Niemieckie, b.r., brąz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 182, poz. 147; MG/AR/1180–3, s. 98.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LIX.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, 70. rocznica urodzin Karla Augusta Böttigera, Niemcy, 1830 r., brąz/miedź?, sygn. K. R. Krüger.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 182, poz. 148; MG/AR/1180–3, s. 98.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LX.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Johann Albert Eytelwein – jubileusz pracy naczelnego radcy budowlanego Prus, Królestwo Prus, 1829 r., brąz, sygn. H. F. Brandt.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 182, poz. 150; MG/AR/1180–3, s. 98.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medalik religijny, Matka Boża i Święty Józef („Święty Józefie módl się za nami – Aniele Stróżu mój chroń mnie!”), ziemie polskie (zabór), b.r., mosiądz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 182, poz. 156; MG/AR/1180–3, s. 100.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal ślubny, Ernst Ludwik i Wiktoria Melita, Wielkie Księstwo Hesji, Cesarstwo Niemieckie, 1894 r., srebro/aluminium⁵, sygn. Starck – SC. – E. – Dellenbeck – FEC.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 182, poz. 159; MG/AR/1180–3, s. 93.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Ernst I, Księstwo Saksonia – Coburg – Gotha, 1826 r., brąz, sygn. G. Loos.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 183, poz. 164; MG/AR/1180–3, s. 93.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXIV.N

- III. Tytuł nadany dziełu – *medal pamiątkowy, Albrecht Thaer – agronom, Niemcy, 1839 r., brąz.*
6. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
7. Pochodzenie dzieła – brak.
8. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 183, poz. 165; MG/AR/1180–3, s. 99.
9. Dokumentacja wizualna – brak.

LXV.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Dni Cesarskie w Poznaniu, Poznańskie Towarzystwo Numizmatyczne, Cesarstwo Niemieckie, 1902 r., brąz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 183, poz. 178; MG/AR/1180–3, s. 93.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXVI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Paweł II papież, Włochy⁶, 1890 r., brąz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1901 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–1, s. 47, poz. 6; MG/AR/1180–2, s. 183, poz. 179; MG/AR/1180–3, s. 99.
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/1181/439.

LXVII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal pamiątkowy, 25-lecie zwycięstw w wojnie francusko-pruskiej 1870–1871 r., Cesarstwo Niemieckie, 1895 r., brąz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1912 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 184, poz. 180; MG/AR/1180–3, s. 92.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXVIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, 50-lecie ślubu Wilhelma I i Augusty 1829–1879 r., Cesarstwo Niemieckie, 1879 r., brąz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1912 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 184, poz. 182; MG/AR/1180–3, s. 92.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXIX.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Pracowniczej (Società operaia di mutuo soccorso), Włochy, poł. XIX w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1912 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 184, poz. 186; MG/AR/1180–3, s. 97.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXX.N

1. Tytuł nadany dziełu – *żeton płatniczy o nominale 10 fenigów na tramwaje elektryczne w Grudziądzu, Cesarstwo Niemieckie, XIX/XX w., mosiądz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1913 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 184, poz. 194; MG/AR/1180–3, s. 94.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

5 Medal bity był w srebrze, jednak w inwentarzu historycznym, jako metal z którego wykonano obiekt, wskazano aluminium.

6 W momencie wybicia medalu nie istniało odrębne państwo kościelne Watykan.

LXXI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal pamiątkowy, bitwa pod Großbeeren 1813 r., Niemcy, 1813 r., srebro.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1913 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 185, poz. 198; MG/AR/1180–3, s. 91.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, za stłumienie zrywów powstańczych w Badenii, Niemcy, 1849 r., brąz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 185, poz. 206; MG/AR/1180–3, s. 93.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, 25-lecie panowania Wilhelma II 1888–1913 r., Cesarstwo Niemieckie, 1913 r., brąz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1913 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 185, poz. 207; MG/AR/1180–3, s. 93.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXIV.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal za osiągnięcia w dziedzinie hodowli drobiu i ptaków śpiewających, Towarzystwo Ornitologiczne w Gdańsku, Cesarstwo Niemieckie, XIX/XX w., brąz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1913 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 186, poz. 212; MG/AR/1180–3, s. 94.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXV.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, 50-lecie założenia Uniwersytetu Berlińskiego, Niemcy, 1860 r., brąz, sygn. G. Loos.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1913 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 186, poz. 215; MG/AR/1180–3, s. 91.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXVI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal ślubny, elektor Fryderyk Wilhelm i Dorota von Holstein-Glücksburg, Brandenburgia – Prusy, 1669 r., mosiądz, sygn. J. Höhn.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 186, poz. 217; MG/AR/1180–3, s. 91.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXVII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Pius IX papież (Pius IX Pont. Maxim./13 Mai 1792/16 Juli 1846/18 Juli 1870/7 Febr. 1878), Włochy⁷, 1878 r., cyna.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1914 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 187, poz. 225; MG/AR/1180–3, s. 99.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXVIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, 50-lecie Towarzystwa Przyjaciół Ojczyzny, Niemcy, Hamburg, 1855 r., brąz, sygn. F. Lorenz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1914 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 187, poz. 226; MG/AR/1180–3, s. 94.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXIX.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, 50-lecie Kasy Oszczędności w Hamburgu 1827–1877 r., Cesarstwo Niemieckie, 1877 r., brąz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1914 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 187, poz. 227; MG/AR/1180–3, s. 94.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXX.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal pamiątkowy, śmierć Johanna Georga Repsolda, Niemcy, 1830 r., brąz (srebrzony?).*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1914 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 187, poz. 228; MG/AR/1180–3, s. 98.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXXI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, 50. rocznica urodzin Friedricha Wilhelma Antona Puhlmanna, Cesarstwo Niemieckie, 1881 r., brąz, sygn. W. Kullrich.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1914 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 187, poz. 229; MG/AR/1180–3, s. 98.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

⁷ W momencie wybicia medalu nie istniało odrębne państwo kościelne Watykan.

LXXXII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, 50-lecie 53 Regimentu Piechoty 1860–1910 r., Cesarstwo Niemieckie, 1910 r., brąz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1914 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 187, poz. 230; MG/AR/1180–3, s. 92.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXXIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Wystawa Rolnicza w Bremie, Cesarstwo Niemieckie, 1874 r., cyna.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1914 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 188, poz. 233; MG/AR/1180–3, s. 94.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXXIV.N

1. Tytuł nadany dziełu – *żeton żywnościowy („Glückauf dem Harz, Glückauf uns allen! Spes non confundit”), Niemcy, 1780–1785 r., brąz, sygn. C. Seidenstücker.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1914 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 188, poz. 240; MG/AR/1180–3, s. 101.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXXV.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, straż pożarna („Einer für alle – alle für einen”), Niemcy, b.d., mosiądz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 189, poz. 253; MG/AR/1180–3, s. 101.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXXVI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *żeton żywnościowy („Dry Goods Groceries”), Stany Zjednoczone, b.r., mosiądz?*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 189, poz. 255; MG/AR/1180–3, s. 95.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXXVII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *żeton, Poskromienie lwa („Liber revinciri leo pe [rnegat]/Rosis leonem Loris mus li [berat]”), Hrabstwo Flandrii – Niderlandy Hiszpańskie, 1580 r., miedź.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 190, poz. 264; MG/AR/1180–3, s. 101.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXXVIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Georg kardynał von Kopp 1837–1914 r. – biskup wrocławski, Cesarstwo Niemieckie, 1914 r., srebro.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – zakup (4,5 mk), 1914 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 190, poz. 269; MG/AR/1180–3, s. 99.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

LXXXIX.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, generał Giuseppe Garibaldi – dowódca alpejskich myśliwych, Włochy, 1861 r., brąz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 190, poz. 271; MG/AR/1180–3, s. 97.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XC.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Stowarzyszenie Szermiercze Prus Zachodnich, Cesarstwo Niemieckie, 1885 r., brąz.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1914 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 190, poz. 273; MG/AR/1180–3, s. 101.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XCI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal nagrodowy „Verdienst um Den Staat”, Fryderyk Wilhelm III, Królestwo Prus, poł. XIX w., srebro.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1914 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 191, poz. 284; MG/AR/1180–3, s. 91.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XCII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, Emanuel Kant 1724–1804 r. („Lucifugas domuit volucres et lumina sparsit”), Niemcy, 1804 r., srebro?, sygn. F. Loos.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1915 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 192, poz. 301; MG/AR/1180–3, s. 92.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

XCIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *medal, generał pułkownik hrabia von Häsler, Cesarstwo Niemieckie, 1904 r., aluminium.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – wymiana, 1915 r.

- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 192, poz. 303.
- Dokumentacja wizualna – brak.

XCIV.N

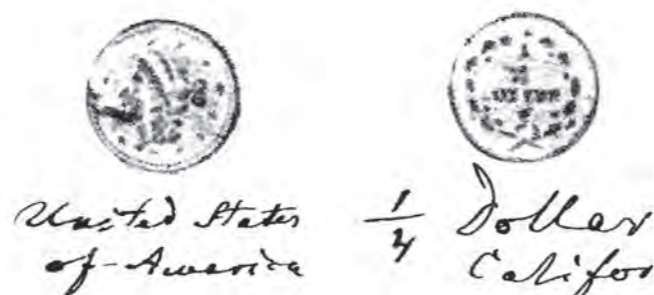
- Tytuł nadany dziełu – *medal trzech cesarzy – Wilhelm II, Fryderyk III, Wilhelm I, 25-lecie wojny francusko-pruskiej 1870–1871 r., Cesarstwo Niemieckie, 1895 r., aluminium.*
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – wymiana, 1915 r.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 192, poz. 304; MG/AR/1180–3, s. 122.
- Dokumentacja wizualna – brak.

XCV.N

- Tytuł nadany dziełu – *żeton myśliwski, św. Hubert, „Charmant Souvenir”, Austria, 1723 r., srebro.*
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – wymiana, 1915 r.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 192, poz. 306; MG/AR/1180–3, s. 122.
- Dokumentacja wizualna – brak.

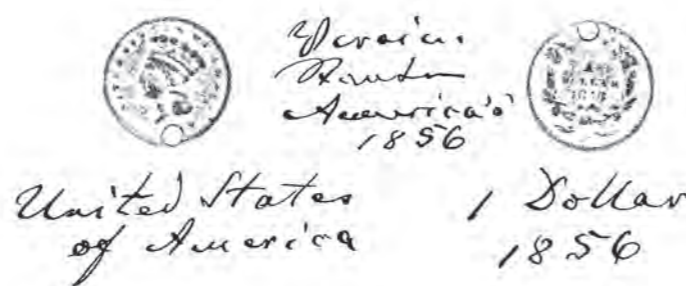
XCVI.N

- Tytuł nadany dziełu – *moneta, ¼ dolara, Stany Zjednoczone, Kalifornia, 1850 r., złoto.*
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – dar, 1906 r.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 1, poz. 15; MG/AR/1180–3, s. 85.
- Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/513–56.

XCVII.N

- Tytuł nadany dziełu – *moneta, dolar, Stany Zjednoczone, 1856 r., złoto.*
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – dar.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 2, poz. 22; MG/AR/1180–3, s. 85.
- Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/513–58.

XCVIII.N

- Tytuł nadany dziełu – *moneta, ½ dolara (ośmiokątna), Stany Zjednoczone, Kalifornia, 1854 r., złoto.*
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – dar, 1914 r.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 3, poz. 42; MG/AR/1180–3, s. 85.
- Dokumentacja wizualna – brak.

XCIX.N

- Tytuł nadany dziełu – *moneta, ¼ dolara (ośmiokątna), Stany Zjednoczone, Kalifornia, 1854 r., złoto.*
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – dar, 1914 r.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 3, poz. 43; MG/AR/1180–3, s. 85.
- Dokumentacja wizualna – brak.

C.N

- Tytuł nadany dziełu – *moneta, dolar, Stany Zjednoczone, 1853 r., złoto.*
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – zakup (4,5 mk), 1914 r.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 3, poz. 54; MG/AR/1180–3, s. 85.
- Dokumentacja wizualna – brak.

CI.N

- Tytuł nadany dziełu – *moneta, ¼ dolara, Stany Zjednoczone, Kalifornia, 1871 r., złoto.*
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – dar, 1917 r.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 8, poz. 129; MG/AR/1180–3, s. 146.
- Dokumentacja wizualna – brak.

CII.N

- Tytuł nadany dziełu – *moneta, ¼ dolara (ośmiokątna), Stany Zjednoczone, Kalifornia, 1872 r., złoto.*
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – dar, 1917 r.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 8, poz. 130; MG/AR/1180–3, s. 146.
- Dokumentacja wizualna – brak.

CIII.N

- Tytuł nadany dziełu – *moneta, dukat, Niderlandy, Józef II Habsburg, 1783 r., złoto.*
- Numer przedwojennego inwentarza – brak.
- Pochodzenie dzieła – dar, 1904 r.
- Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 70, poz. 60⁸; MG/AR/1180–3, s. 122; MG/AR/25, s. 68.
- Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/513–58.

- Podobny niderlandzki dukat z 1792 r. również był początkowo częścią zbioru muzealnego, do którego został przekazany jako dar w drugim półroczu 1916 r. Został jednak 19 IX 1920 r. (a więc już blisko 8 miesięcy po przejęciu Grudziądza i przyłączeniu Pomorza do niepodległej Rzeczypospolitej) sprzedany miejscowemu nauczycielowi o nazwisku Scalnick, również członkowi Towarzystwa Starożytności. Por. MG, sygn. MG/AR/1180–2, s. 154, poz. 161.

CIV.N

1. Tytuł nadany dziełu – *moneta, dukat, Austria, Ferdynand I, 1848 r., złoto.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1904 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 82, poz. 142; MG/AR/25, s. 68.
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/513-58. Por. MG/AR/513-56 i 61.

CV.N

1. Tytuł nadany dziełu – *moneta, dukat, Austria, Siedmiogród – Transylwania, Maria Teresa, 1772 r., złoto.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 89, poz. 331.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

CVI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *moneta, dukat, Austria, Józef II, 1787 r., złoto.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 89, poz. 332.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

CVII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *moneta, ½ Friedrich d'or, Królestwo Prus, Fryderyk II, 1774 r., złoto.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – zakup (8,5 mk), 1916 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 115, poz. 728; MG/AR/1180-3, s. 132.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

CVIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *moneta, ½ Friedrich d'or, Królestwo Prus, Fryderyk Wilhelm III, 1817 r., złoto.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – zakup (7,5 mk), 1916 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 115, poz. 729; MG/AR/1180-3, s. 132.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

CIX.N

1. Tytuł nadany dziełu – *moneta, 10 dinarów, Królestwo Serbii, 1882 r., złoto.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – zakup (9,7 Mk), 1917 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 127, poz. 9; MG/AR/1180-3, s. 145.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

CX.N

1. Tytuł nadany dziełu – *moneta, 2 ruble, Cesarstwo Rosyjskie, Elżbieta II, 1756 r., złoto.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – zakup (7,5 mk), 1916 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 129, poz. 303; MG/AR/1180-3, s. 136.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

CXI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *Moneta, dukat, Saksonia, Johann Georg I, 1616 r., złoto.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – zakup (15 mk), 1917 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 139, poz. 257; MG/AR/1180-3, s. 142.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

CXII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *moneta, dukat gdański, Polska, Jan III Sobieski, 1688 r., złoto.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1904 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 143, poz. 166; MG/AR/1180-3, s. 3.
5. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/AR/513-6. Por. MG/AR/513-56 i 58.

CXIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *moneta, dukat, Węgry, Maria Teresa, 1765 r., złoto.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – zakup (19,5 mk), 1917 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 149, poz. 370; MG/AR/1180-3, s. 144.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

CXIV.N

1. Tytuł nadany dziełu – *moneta, dukat, Niemcy, Wolne Miasto Hamburg, 1870 r., złoto.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1916 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 159, poz. 630; MG/AR/1180-3, s. 132.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

CXV.N

1. Tytuł nadany dziełu – *moneta, dukat, Niemcy, Wolne Miasto Norymberga, 1766 r., złoto.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1916 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 159, poz. 631; MG/AR/1180-3, s. 134.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

CXVI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *moneta, dukat, Salzburg, Arcybiskupstwo Salzburga, 1771 r., złoto.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – zakup (10 mk), 1918 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 162, poz. 702; MG/AR/1180-3, s. 153.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

CXVII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *moneta, dukat, Niemcy, Brunszwik – Lüneburg – Calenberg – Hanower, Georg I Ludwik, 1712 r., złoto.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – zakup (10 mk), 1918 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 163, poz. 729; MG/AR/1180-3, s. 152.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

CXVIII.N

1. Tytuł nadany dziełu – *banknot, 1 talar (nr 302996), Bank Prywatny Rycerstwa Pomorskiego w Szczecinie (Ritterschaftlichen Privatbank zu Stettin), Królestwo Prus, XIX w., papier.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 189, poz. 1.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

CXIX.N

1. Tytuł nadany dziełu – *banknot, 10 piastów, Turcja, b.d., papier.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 189, poz. 2.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

CXX.N

1. Tytuł nadany dziełu – *banknot, 10 [nowych] krajców, Austro-Węgry, Wiedeń, 1860 r., papier.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 189, poz. 3.
5. Dokumentacja wizualna – brak.

CXXI.N

1. Tytuł nadany dziełu – *akcja na 50 talarów (nr 1293), Towarzystwo Budowy Drogi Brodnica – Grudziądz wraz z 8 kuponami na lata 1852–1859, Królestwo Prus, 1847 r., papier.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – dar, 1903 r.
4. Bibliografia – MG, sygn. MG/AR/1180-2, s. 189, poz. 4; MG/AR/25, s. 54.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum_008”. Por. negatyw nr „muzeum_016”; „muzeum_044”.

9 W inwentarzu Towarzystwa Starożytności błędnie podana data – 1 XII 1860 r., prawidłowo powinien być 1 listopada.

DZIAŁ SZTUKI (S)

I.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Grudziądz od strony wody, 1795 r.*
2. Autor – W. Aschenbrenner.
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak.
5. Bibliografia – H. B. Meyer, *Graudenz. Eine Stadtgeschichte...*
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – widok Grudziądza z drugiego brzegu Wisły, od strony zachodniej. Na pierwszym planie roślinność, postacie na koniach oraz łódź do przeprawy przez Wisłę. Za wstęgą rzeki panorama miasta z zamkiem krzyżackim, ciągiem spichlerzy oraz wieżami kościoła farnego i kościoła jezuickiego, a także zabudowaniami klasztoru benedyktynek i Bramą Toruńską. Praca prawdopodobnie sygnowana przy dolnej krawędzi, pod polem obrazowym – sygnatura nieczytelna ze względu na słabą jakość zdjęcia.

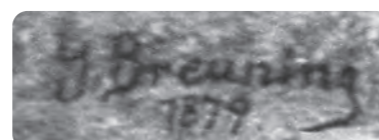
Graudenz nebst der Feste von der Wasserseite
Stadt und Ordenshaus Graudenz nach einem Aquarell von Aschenbrenner aus dem Jahre 1795 im Stadtmuseum Graudenz.

II.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Widok na Grudziądz z Góry Zamkowej, przed 1876 r.*
2. Autor – Gustav Breuning (1827–1902)?
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak, prawdopodobnie przekaz artysty.
5. Bibliografia – brak.
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 033”, okupacja niemiecka.
7. Opis zabytku – nadwiślańska panorama Grudziądza widoczna z Góry Zamkowej. Na pierwszym planie teren Góry Zamkowej z jej roślinnością. W oddali po prawej stronie wstęga Wisły. Po lewej stronie ciąg miejskich spichlerzy z dominującą nad nimi wieżą fary. Obraz olejny na płótnie, niesygnowany.

Blick vom Schloßberg unterhalb der Ruinen der zerstörten Ordensburg auf Graudenz und die 1879 fertiggestellte, über einen Kilometer lange Eisenbahnbrücke, die im September 1939 zum Teil von den Polen gesprengt, aber in kurzer Zeit wieder aufgebaut wurde.

III.S – Widok z Góry Zamkowej u podnóża ruin zamku krzyżackiego, z ponadkilometrowym mostem kolejowym zbudowanym w 1879 r.

III.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Widok z Góry Zamkowej u podnóża ruin zamku krzyżackiego, z ponadkilometrowym mostem kolejowym zbudowanym w 1879 r.*
2. Autor – Gustav Breuning (1827–1902).
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.

4. Pochodzenie dzieła – brak.
5. Bibliografia – H. B. Meyer, *Graudenz. Eine Stadtgeschichte...*
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 065”, okupacja niemiecka.
7. Opis zabytku – nadwiślańska panorama Grudziądza widoczna z Góry Zamkowej. Na pierwszym planie teren Góry Zamkowej z jej roślinnością i fragmentami ogrodzenia. W oddali po prawej stronie wstęga Wisły z mostem i jednostkami pływającymi po rzece. Po lewej stronie ciąg miejskich spichlerzy z dominującą nad nimi wieżą fary. Litografia (?) sygnowana po prawej stronie u dołu: „G.Breuning/1879 r.”

Blick auf die hochgelegene Stadt mit ihren burgartig auf die Höhe gebauten Speichern, die von alterher hier eine Stadtmauer überflüssig machten, und auf das Treiben am Weichiteler um 1880 nach einem Gemälde im Stadtmuseum. Im Vordergrund damals bekannte Graudenzer Bürger.

IV.S

1. Tytuł nadany dziełu – **Widok na Grudziądz, 1884 r.**
2. Autor – Gustav Breuning (1827–1902).
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – prawdopodobnie przekaz artysty, który był jednym z członków Towarzystwa Starożytności zakładającego muzeum.
5. Bibliografia – H. B. Meyer, *Graudenz. Eine Stadtgeschichte...*
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 021”, okupacja niemiecka.
7. Opis zabytku – obraz przedstawiający port handlowy nad Wisłą u podnóża grudziądzkich spichlerzy. Na pierwszym planie nabrzeże z zacumowanymi statkami i łodziami, sylwetkami pracowników portu oraz postaciami członków Towarzystwa Starożytności, którzy w 1884 r. założyli grudziądzkie muzeum. Drugi plan przedstawia nadwiślańską panoramę miasta z Górą Zamkową i wieżą Klimek. Obraz olejny na płótnie, sygnowany u dołu: „G. Breuning 1884”.

V.S

1. Tytuł nadany dziełu – **Ratusz przy Rynku, lata 90. XIX w.**
2. Autor – niezany.
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak.
5. Bibliografia – brak.
6. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/IK/1749.
7. Opis zabytku – Akwarela (?) przedstawiająca kamienicę przy grudziądzkim Rynku, w której znajdował się ratusz do pożaru w 1893 r.

VI.S

1. Tytuł nadany dziełu – **Ratusz na Rynku, przed 1911 r.**
2. Autor – Wilhelm Burza (1871–1945?).
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.

4. Pochodzenie dzieła – brak, prawdopodobnie przekaz artysty.
5. Bibliografia – H. B. Meyer, *Graudenz. Eine Stadtgeschichte...*
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – akwarela przedstawiająca północny narożnik grudziądzkiego Rynku. Po lewej stronie ciąg kamienic z ratuszem, który znajdował się w tej lokalizacji do pożaru w 1893 r. – nad jedną z kamienic góruje wieża z zegarem. W partii centralnej zabudowania kościoła farnego, przed którym widoczne są drzewa i brama kościelnego ogrodzenia. Po lewej stronie pierzeja rynkowa ze zwartą zabudową w postaci trzech- i czterokondygnacyjnych kamienic. Praca niesygnowana.

Das im Jahre 1893 abgebrannte Rathaus am Markt, dem jenseigen Adoll-Hitler-Platz.

VII.S

1. Tytuł nadany dziełu – **Stara Brama Wodna o zmienionym wyglądzie na skutek wcześniejszych adaptacji, 1911 r.**
2. Autor – Wilhelm Burza (1871–1945?).
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak, prawdopodobnie przekaz artysty.
5. Bibliografia – H. B. Meyer, *Graudenz. Eine Stadtgeschichte...*; MG, zbiór wycinków prasowych Jurgena Rittera; *Rund um das Graudenzer Wassertor*, „Der Westpreuße”, 1971.
6. Dokumentacja wizualna – MG, zbiór wycinków prasowych Jurgena Rittera; Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1–N–1208–2.
7. Opis zabytku – akwarela przedstawiająca po prawej stronie, na pierwszym planie, Bramę Wodną w Grudziądzu. Zaniebana budowla z otworem bramnym zasłoniętym deskami, przed którym znajdują się drewniane kurniki. Pomiędzy kurnikami przechadzają się kury. W głębi, po lewej stronie, widoczna ściana szczytowa spichlerza – obecnie Spichlerz nr 9. Praca sygnowana w lewym dolnym narożniku: „W. Burza/Graudenz 1911”.

Das die, ebenfalls stillen von spätem Eisenerz umbaute Wassertor. Nach einem Aquarell von W. Burza, Graudenz.

Graudenz, Das Wassertor, Aquarell von W. Burza, 1911

VIII.S

1. Tytuł nadany dziełu – **Panorama Grudziądza, 1922 r.**
2. Autor – Wilhelm Burza (1871–1945?).
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak, prawdopodobnie przekaz artysty.
5. Bibliografia – brak.
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 116”, okupacja niemiecka.
7. Opis zabytku – akwarela ukazująca panoramę Grudziądza od strony Wisły. Na pierwszym planie szkuta i statek parowy na rzece. Drugi plan zajmują spichlerze z górującą

nad nimi wieżą Fary i Góra Zamkowa z wieżą Klimek. Praca sygnowana w lewym dolnym narożniku: „W. Burza/Grudziądz 1922”.

W. Burza
GRUDZIĄDZ 1922

IX.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Projekt szkoły, 1914 r.*
2. Autor – C.G.
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak.
5. Bibliografia – brak.
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 026”, okupacja niemiecka.
7. Opis zabytku – Rysunek ołówkiem przedstawiający niezrealizowany gmach szkoły, która miała stać przy obecnej ul. Kalinkowej. Na głównym planie pięciokondygnacyjny budynek otoczony ogrodzeniem i zielenią. Po lewej stronie drugi budynek, którego duże przeszklenia mogą sugerować planowaną szkolną salę sportową. Praca sygnowana w prawym dolnym narożniku: „Febr. 14 C.G.”

Febr. 14, C.G.

X.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Widok na Grudziądz z Góry Zamkowej, po 1920 r.*
2. Autor – Herbert Wentscher (1900–1994 r.).
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak.
5. Bibliografia – brak.
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 124”, okupacja niemiecka.
7. Opis zabytku – Rysunek węglem z Góry Zamkowej na wieżę fary w otoczeniu sąsiadujących zabudowań: kolegium jezuickiego i spichlerzy. W oddali fragment Wisły z trzema przęsłami mostu. Praca na papierze, sygnowana w lewym dolnym narożniku: „H. Wentscher”.

H. Wentscher

XI.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Wisła, lata 40. XX w.*
2. Autor – Fritz Bayerlein (1872–1955 r.).
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak.
5. Bibliografia – brak.
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 020”, okupacja niemiecka.
7. Opis zabytku – obraz przedstawiający wstęgę Wisły. Widok z Góry Zamkowej w kierunku północnym. Obraz olejny na płótnie, sygnowany w lewym dolnym narożniku: „Fritz Bayerlein”.

Fritz Bayerlein

XII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Rogóźno, lata 40. XX w.*
2. Autor – Fritz Bayerlein (1872–1955 r.).
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak.
5. Bibliografia – brak.
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 026”, okupacja niemiecka.
7. Opis zabytku – obraz przedstawiający ruiny zamku w Rogoźnie. Wśród zieleni ukazano porośnięte ruiny z dominującym masywem zachowanej do dziś wieży bramnej. obraz olejny na płótnie, sygnowany w lewym dolnym narożniku: „Fritz Bayerlein”.

XIII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Kościół Mariacki w Gdańsku, ok. 1920 r.*
2. Autor – Berthold Frantz Hellingrath (1877–1954 r.).
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak.
5. Bibliografia – brak.
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 149”, okupacja niemiecka.
7. Opis zabytku – w centrum pola obrazowego monumentalna wieża Kościoła Mariackiego w Gdańsku otoczona dachami kamienic. Akwaforta, niesygnowana.

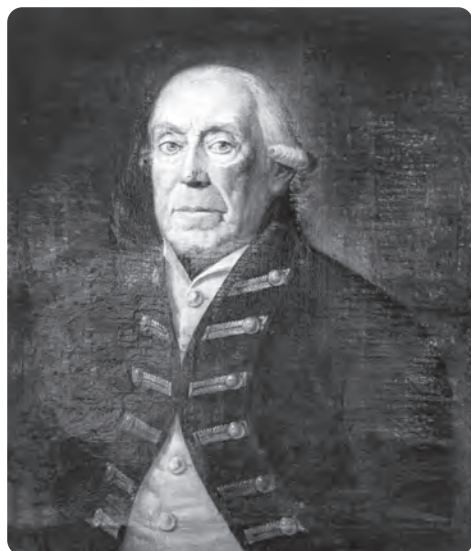

XIV.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Nauczyciel Bruno Pompecki, ok. 1917 r.*
2. Autor – Emil Stanke.
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak.
5. Bibliografia – *Aus dem Ostlande: illustrierte Monatsblätter für Heimatkunde, Kunst, Wissenschaft und Verkehr des deutschen Ostens*, 1917, z. 8.
6. Dokumentacja wizualna – MG – katalog wystawy malarzy niemieckich w Grudziądzu *Aus dem Ostlande*, 1917, „IMG_8606”; negatyw nr „skan 138”, okupacja niemiecka.
7. Opis zabytku – Portret w formie popiersia ukazanego *en trois quart*. Mężczyzna z brodą i szerokim wąsem, ubrany w kapelusz z obszernym rondem, okrągłe okulary, koszulę i marynarkę. Tło neutralne, zaznaczone esowatymi pociągnięciami pędzla. Praca malarska, sygnowana w lewym dolnym narożniku – sygnatura częściowo nieczytelna: „E. S...”

Auf persönlichen, an Ort und Stelle gegebenen und mit Handzettel erläuterten Befehl Friedrichs des Großen wurde in den Jahren 1774—1784 die Festung Graudenz gebaut. Ihr Erbauer war Pionieroberst von Gontzenbach.

XV.S – Paul von Gontzenbach, poł. XVIII w.

Der siegreiche Generalfeldmarschall von Courbière mit feinem Stabe auf dem Hornwerk der Festung, im Hintergrund die Stadt Graudenz. Nach einem Aquarell im Stadtmuseum.

XVIII.S – Courbière w otoczeniu oficerów i żołnierzy pruskich, XIX/XX w.

XV.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Paul von Gontzenbach, poł. XVIII w.*
2. Autor – nieznan.
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak.
5. Bibliografia – H. B. Meyer, *Graudenz. Eine Stadtgeschichte...*
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 037”, ok. 1916 r.; negatyw nr „skan 037”, okupacja niemiecka.
7. Opis zabytku – Portret Paula von Gontzenbach – popiersie starszego mężczyzny ukazane *an face*. Obraz olejny na płótnie, niesygnowany.

XVI.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Portret ppłk. Jaques Pierre von Borell du Vernay (1735–1807 r.), XVIII/XIX w.*
2. Autor – nieznan.
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak.
5. Bibliografia – brak.
6. Dokumentacja wizualna – MG, sygn. MG/IK/621a.
7. Opis zabytku – portret przedstawiający popiersie mężczyzny w spiętych długich włosach lub peruce i wojskowym uniformie. Prawa ręka mężczyzny uniesiona w kierunku piersi, wzrok skierowany w bok.

XVII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Schramm, 1. poł. XIX w.*
2. Autor – nieznan.
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak.
5. Bibliografia – H. B. Meyer, *Graudenz. Eine Stadtgeschichte...*
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 037”, ok. 1916 r.
7. Opis zabytku – portret malarski w otoku. Obraz przedstawia popiersie gen. artylerii Schramma w mundurze pruskim. Praca niesygnowana.

Unter dem Befehl des Gouverneurs, General von Courbière, fand die erste Kommandant der Festung Graudenz im Jahre 1807 der Artillerieoberst Schramm.

XVIII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Courbière w otoczeniu oficerów i żołnierzy pruskich, XIX/XX w.*
2. Autor – nieznan.
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak, prawdopodobnie przekazane do muzeum z Muzeum Courbière'a z cytadeli twierdzy grudziądzkiej w 1916 r.
5. Bibliografia – H. B. Meyer, *Graudenz. Eine Stadtgeschichte...*
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 141”, okupacja niemiecka.

7. Opis zabytku – akwarela przedstawiająca gen. Wilhelma de Courbière na koniu w otoczeniu stojących żołnierzy pruskich. W głębi planu uproszczona panorama miasta i wstęga Wisły widoczne z Góry Zamkowej. Praca niesygnowana.

XIX.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Courbière z oficerami przed Bramą Dolną, XIX/XX w.*
1. Autor – nieznan.
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak, prawdopodobnie przekazane do muzeum z Muzeum Courbière'a z twierdzy grudziądzkiej w 1916 r.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – fotografia „Courbière Muzeum”, przed 1916 r.; negatyw nr „skan 141”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – akwarela przedstawiająca gen. Wilhelma de Courbière w otoczeniu oficerów przed Bramą Dolną grudziądzkiej twierdzy. Na pierwszym planie widoczna grupa sześciu (?) żołnierzy, w tle fragment masywnej bramy z przejściem w formie łuku i trzema otworami okiennymi.

XX.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Ułan pruski, XIX/XX w.*
2. Autor – nieznan.
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak, prawdopodobnie przekazane do muzeum z Muzeum Courbière'a z twierdzy grudziądzkiej w 1916 r.
5. Bibliografia – brak.
6. Dokumentacja wizualna – fotografia „Courbière Muzeum.bmp”, przed 1916 r.; negatyw nr „skan 141”, ok. 1916 r.
7. Opis zabytku – akwarela przedstawiająca ułana na koniu w plenerze.

XXI.S

1. Tytuł nadany dziełu – *puchar cechu rybackiego, 1734 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – R. Bergel, op. cit., s. 376; W. Łęga, *Przewodnik...*
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 008”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – puchar w typie *nef* (z fr. statek). Cynowa (?) miniatura okrętu na stopie w kształcie dzwonu. Żaglowiec jednomasztowy z prostokątnym żaglem i gniazdem bocianim na maszcie. Kadłub zdobiony płasko-rzeźbami lwich głów. Żagiel przytrzymuje za linę figurka żeglarska, za którym wkomponowano duży ster.

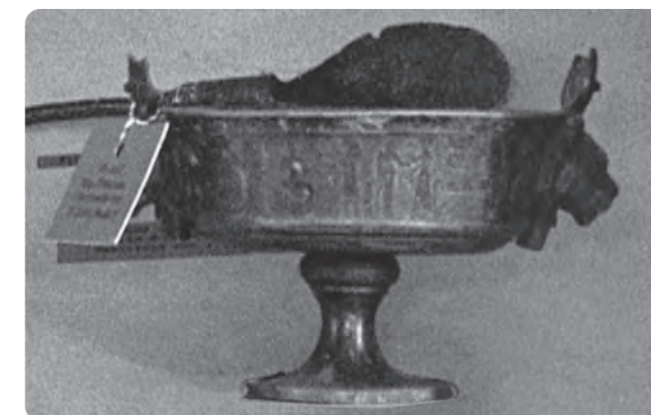
XXII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *puchar cechowy, 1735 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatywy nr „muzeum 007”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – puchar z pokrywą. Przy górnej krawędzi dekoracja w formie lwich głów. Stopa okrągła z tralkowym trzonem. Na pokrywce postać rycerza (?) z tarczą z datą: „1735”. Na powierzchni bocznej imiona członków cechu (niektóre nieczytelne): JEREMIASZ/JOHANN/ANDREAS.

XXIII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *pucharek.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatywy nr „muzeum 008” i „muzeum 039”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – niski, metalowy pucharek na okrągłej stopie. Powierzchnia boczna ozdobiona figuralnym reliefem oraz rzeźbiarsko opracowanymi dwoma (?) głowami lwów.

XXIV.S

1. Tytuł nadany dziełu – *kufel cechowy.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 007”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – cynowy kufel o prostej formie w kształcie gładkiego walca z uchem i pokrywą. Pokrywa z uchwytem do otwierania kciukiem. Uchwyt o kształcie kuli na niewielkiej stopce. Na powierzchni bocznej wyryta inskrypcja: „Zimer Gefele/... GÖRK” ilustrowana godłem cechowym cieśli: rozłożony cyrkiel, przyrząd w kształcie litery „T” (dwustronna miara?), skrzyżowany topór i siekiera (?), piła poprzeczna.

XXV.S

1. Tytuł nadany dziełu – **waza [Bractwa Strzeleckiego?]**.
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 007”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – srebrne lub cynowe naczynie w kształcie wazy na okrągłej stopie. Baniaste naczynie z dużym otworem i uchwyty w formie dwóch połączonych esownic. Przykryte pokrywką ze spiczastym uchwytem. Na powierzchni bocznej inskrypcja częściowo nieczytelna: „Schützen...”

XXVI.S

1. Tytuł nadany dziełu – **garnek z pokrywką**.
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 011”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – garnek metalowy, okrągły, bez zdobień, na niewielkiej stopie, z płaskimi uchwytami po bokach. Pokrywka z wysklepieniem w części środkowej i uchwytem w formie okrągłego żołędzia.

XXVII.S

1. Tytuł nadany dziełu – **dzban**.
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatywy nr „muzeum 008”, „muzeum 012” i „muzeum 038”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – cynowy (?) dzban o smukłym kształcie z szerokim uchem. Baniasty brzusec zdobiony wypukłe roślinne i zwierzęce (?) ornamenty. Wydłużony wylew zakończony dziubkiem i zamknięty pokrywką z okrągłym uchwytem.

XXVIII.S

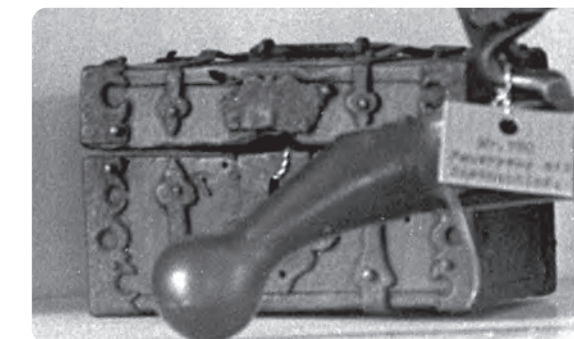
1. Tytuł nadany dziełu – **szylt z inskrypcją, 1786 r.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – W. Łęga, *Przewodnik...*

5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 031”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – metalowy szylt (kaletnika?), ażurowy. Kartusz flankują dwa lwy z mieczami. Na skrzyżowanych mieczach umieszczono orła w koronie. Na kartuszu wyryte wizerunki (od lewej): sakiewki, rękawiczki długiej, spodni z szelkami, rękawiczki krótkiej, drugiej sakiewki. Poniżej napis „Anno 1786” i kwiat w otoku. Pod kartuszem szarfa z inskrypcją: „Christian Ostendorf von Magdeburg/als Wirth Gesell”. Do szarfy przytwierdzony na środku okrągły dzwoneczek z klaperem w kształcie rękawiczki.

XXIX.S

1. Tytuł nadany dziełu – **szkatulka**.
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 038”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – żelazna szkatulka zamykana na kluczyk, w kształcie leżącego prostopadłościanu, ze składanym uchwytem na górze. Przy zamku, na krawędziach oraz powierzchni ścianek, okucia w formie pionowych pasów.

XXX.S

1. Tytuł nadany dziełu – **żelazko z podstawką, 1697 r.**
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatywy nr „muzeum 038”, ok. 1916 r. i „muzeum 003”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – zdobione, odlane żelazko z metalowym uchwytem wykończonym drewnianą, toczoną rączką. Cała powierzchnia żelazka pokryta ornamentem roślinnym. W tylnej części otwierana przestrzeń na duszę. Podstawka metalowa na trzech (?) nóżkach.

XXXI.S

1. Tytuł nadany dziełu – **beczulka**.
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 006”, ok. 1916 r.

6. Opis zabytku – miniaturowa beczka (mosiężna?), z kranikiem na górze i otworem na boku. Symbolicznie zaznaczone cztery obręcze spinające beczkę.

XXXII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *samowar*.
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatywy nr „muzeum 006” i „muzeum 013”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – zbiornik na wodę eliptyczny. Pokrywa zwieńczona uchwytem w formie obręczy, po bokach dodatkowe uchwyty w kształcie ucha. U dołu zbiornika umieszczony jest kurek. Zbiornik ustawiony jest na podstawie również eliptycznej wspartej na trzech stopach w formie zwierzęcych łap. Korpus ażurowy w formie fryzu. Całość metalowa – prawdopodobnie mosiężna.

XXXIII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *medalion*.
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 037”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – niewielki, okrągły medalion z wypukłym popiersiem kobiety ukazanej z profilu. Kobieta z włosami upiętymi i chustą/czepcem na głowie. Pierś osłonięta opadającą chustą lub fragmentem szaty.

XXXIV.S

1. Tytuł nadany dziełu – *kolia, XIX/XX w. (?)*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 034”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – kolia ze srebra oksydowanego (?) składająca się z 42 wisiorków w kształcie łezki. Wisiorki nawleczone na łańcuszek z okrągłym zapięciem ze zdobieniem z wizerunkiem wypukłego liścia bluszczu (?) – symbolu wierności i trwałości życia.

XXXV.S

1. Tytuł nadany dziełu – *lichtarz, XVIII/XIX w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatywy nr „muzeum 006” i „muzeum 013”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – wysoki lichtarz na gromnicę, metalowy, wys. ok. 1 m. Podstawa trójnożna z nóżkami w formie kuli, możliwa do odłączenia od trzonu. Trzon prosty, tralkowy. Talerzykowata profitka, w środku której umiejscowiony jest kolec.

XXXVI.S

1. Tytuł nadany dziełu – *świecznik w kształcie kwiatu*.
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 042”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – metalowy świecznik. Podstawa i trzon ażurowe w formie łodygi z korzeniami, trzema liśćmi i pąkiem kwiatowym. Tulejka w formie zamkniętego kwiatu.

XXXVII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *lichtarz, XIX w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 008”, ok. 1916 r.; negatyw nr „muzeum 004”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – lichtarz metalowy z uchwytem do przenoszenia. Okrągła podstawa w formie okapnika, prosty gładki trzon, okrągła tulejka z kołnierzem rozszerzającym się ku górze.

XXXVIII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *lichtarz, XVIII w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 006”, ok. 1916 r.; negatyw nr „muzeum 004”, okupacja niemiecka.

6. Opis zabytku – lichtarz stołowy, metalowy. Okrągła podstawa, trzon prosty, metalowo-porcelanowy w kształcie dworzanina, okrągła tulejka. Dworzaniec ubrany w surdut i tricorne.

XXXIX.S

1. Tytuł nadany dziełu – *kufel, pocz. XIX w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 036”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – ceramiczny kufel z uchem oraz metalową pokrywą i dnem. Biała ceramika ręcznie malowana – scenka rodzajowa przedstawiająca dwóch żołnierzy pruskich: strzelca po lewej i grenadiera po prawej stronie, obaj w mundurach i paradnym kapeluszu z piórem. Po ich lewej stronie schematyczny wizerunek drzewa.

XL.S

1. Tytuł nadany dziełu – *szklanka, lata 90. XVI w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatywy nr „skan 070”, „skan 071” i „skan 073”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – szklane naczynie ręcznie malowane – wizerunek kartusza herbowego, nad nim napis „Christoff von Ghorn”, na wysokości kartusza data „159...”, na odwrociu ozdobny motyw w formie gwiazdy.

XLI.S

1. Tytuł nadany dziełu – *filiżanka ze spodkiem.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatywy nr „muzeum 008” i „muzeum 038”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – okrągła, porcelanowa filiżanka ze spodkiem. Wylew filiżanki i obramowanie spodka złożone lub srebrzone. Na filiżance scena przedstawiająca klęczącą postać ze złożonymi rękami i nimbem. Szczegóły sceny nieczytelne.

XLII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *miseczka.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 036”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – biała miseczka porcelanowa o okrągłym przekroju z karbowanymi ściankami. Zdobiona motywem kwiatowym.

XLIII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *porcelanowy pojemnik/puzderko.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 037” i „muzeum 038”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – białe porcelanowe pudełko/puzderko o kształcie walca rozszerzającego się przy dolnej i górnej krawędzi. Zwieńczone pełnoplastycznym wizerunkiem pary siedzącej na ławeczce (?).

XLIV.S

1. Tytuł nadany dziełu – *dzban, ok. 1800 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 038”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – biały dzban ceramiczny z dekoracją marynistyczną. Dekoracja w formie ciemnego szkicu przedstawiającego trzymasztowy (?) żaglowiec pełnomorski z flagą amerykańską na rufie. Poniżej morskie fale, pod którymi umieszczono drapowaną wstęgę z nieczytelnym napisem: „ACCESS TO...”

XLV.S

1. Tytuł nadany dziełu – *dzban, ok. 1800 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 008”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – dzban ceramiczny z popiersiem Geорга Washingtona w otoku. Nad wizerunkiem inskrypcja: „GEORGE WASHINGTON”, pod wizerunkiem „... of AMERICA”. Otok w formie wici roślinnej oplecionej wstęgą.

XLVI.S

1. Tytuł nadany dziełu – *wazon orientalny*.
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 00126”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – wazon o baniastym brzuścu i wąskiej, wydłużonej szyjce zakończonej baniastym wylewem. Kolor jasny (biały/écru?) z ciemnymi zdobieniami. Na wylewie i szyjce ornamenty roślinne (?), na brzuścu prawdopodobnie scena figuralna.

XLVII.S

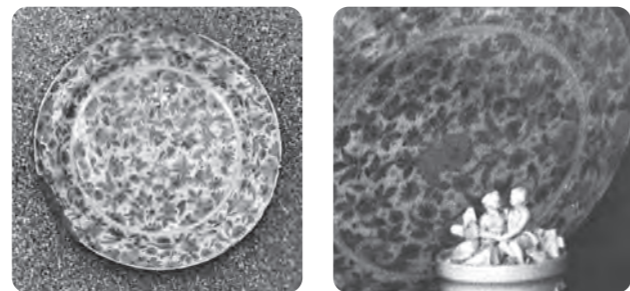
1. Tytuł nadany dziełu – *talerz*.
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 036”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – okrągły duży talerz z falowanym rantem. Dekoracja malowana, dwustrefowa. Na otoku cztery sceny rodzajowe ilustrujące kobietę w kimonie – górna i dolna: kobieta w pozycji siedzącej, prawa i lewa: kobieta w pozycji stojącej z wachlarzem (?). Pomiędzy scenami dekoracja roślinna. Wnętrze talerza ozdobione analogiczną sceną rodzajową z siedzącą kobietą wpisaną w otok z wici roślinnej.

XLVIII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *talerz, 1771 r.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – 713.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 038”, ok. 1916 r.; negatywy nr „skan 083”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – talerz do powieszenia na ścianę, okrągły z motywem roślinnym. Pomiędzy roślinami, przez środek, namalowana wstęga z inskrypcją – po lewej: „* ANNO *”, po prawej: „* 1771 *”.

XLIX.S

1. Tytuł nadany dziełu – *dwa talerze [z Delft?]*.
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – prawdopodobnie przekazane do muzeum z Muzeum Courbière'a z cytadeli twierdzy groduziądzkiej w 1916 r.
4. Bibliografia – W. Łęga, *Przewodnik...*

5. Dokumentacja wizualna – MG, fotografia „Courbière Muzeum 1.bmp”, przed 1916 r.; negatyw nr „muzeum 037”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – dwa okrągłe, duże talerze porcelanowe o jasnej kolorystyce (biały/écru?) z ciemnym ornamentem roślinnym na całej powierzchni.

L.S

1. Tytuł nadany dziełu – *dwa krzesła, poł. XIX w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 037”, ok. 1916 r.; negatyw nr „skan 157”, okupacja niemiecka.
6. Opis zabytku – dwa biedermeierowskie krzesła z prostym oparciem z dodatkową poprzeczką. Między deseczką oparcia a poprzeczką dekoracja w formie liścia palmowego. Siedzisko wyściełane, w kształcie trapezu.

LI.S

1. Tytuł nadany dziełu – *skrzynia, XIX w.*
2. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
3. Pochodzenie dzieła – brak.
4. Bibliografia – brak.
5. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 015”, ok. 1916 r.
6. Opis zabytku – drewniana skrzynia ozdobiona dużymi, prostokątnymi, wypukłymi płycinami, wewnątrz których wkomponowano ośmiobok z malowaną dekoracją kwiatową. Na środku dłuższej ścianki bocznej zamek z ozdobnym okuciem. Wieko płaskie, niezdobione.

LII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *figurka św. Wojciecha*.
2. Autor – nieznan.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 706.
4. Pochodzenie dzieła – na metryczce opis wskazujący na pochodzenie z klasztoru żeńskiego (benedyktynki?).
5. Bibliografia – brak.
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatywy nr „muzeum 008” i „muzeum 039”, ok. 1916 r.
7. Opis zabytku – niewielka figurka ceramiczna lub metalowa przedstawiająca stojącego na okrągłym postumencie biskupa w płaszczu i mitrze.

LIII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Dobry Pasterz, XVII w.*
2. Autor – nieznanymi, wpływ Guercino.
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak.
5. Bibliografia – brak.
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „skan 045”, okupacja niemiecka.
7. Opis zabytku – obraz na płótnie, niesygnowany. W partii centralnej całopostaciowy wizerunek młodego Chrystusa z owieczką na rękach. W lewym górnym narożniku dwa putta, w prawym dolnym stado owieczek.

LIV.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Jezus Chrystus, poł. XIX w.*
2. Autor – nieznanymi.
3. Numer przedwojennego inwentarza – brak.
4. Pochodzenie dzieła – brak.
5. Bibliografia – brak.
6. Dokumentacja wizualna – MG, negatyw nr „muzeum 015”, ok. 1916 r.
7. Opis zabytku – litografia przedstawiająca popiersie Jezusa Chrystusa z głową pochyloną ku dołowi, zamkniętymi oczami i dłońią na piersi. Pod wizerunkiem napis: „Jesus Christus”.

LV.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Pejzaż pomorski.*
2. Autor – Franciszek Konitzer (1882–1952).
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5426.
4. Pochodzenie dzieła – ofiarował W. Heinke w 1925 r.
5. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III; W. Łęga, *Kronika: Wpływy do Muzeum Miejskiego w Grudziądzu od r. 1925–1930*, s. 178.
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – obraz olejny.

LVI.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Lanckorona.*
2. Autor – Andrzej Grabowski (1833–1883)?
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5443.
4. Pochodzenie dzieła – zakup z 1926 r.
5. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III; Łęga, *Kronika: Wpływy do Muzeum Miejskiego w Grudziądzu od r. 1925–1930*, s. 178.
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – pejzaż.

LVII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Portret Dykierta.*
2. Autor – Piotr Stachiewicz (1858–1930 r.).
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5446.
4. Pochodzenie dzieła – ofiarodawca Jordan z Grudziądza z 1926 r.
5. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III; Łęga, *Kronika: Wpływy do Muzeum Miejskiego w Grudziądzu od r. 1925–1930*, s. 178.
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – portret ks. Zygmunta Dykierta (1890–1981), naczelnego kapelana oddziałów gen. Dowbor-Muśnickiego.

LVIII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *rzeźba renesansowa.*
2. Autor – nieznanymi.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5511.
4. Pochodzenie dzieła – dar porucznika 18 Pułku Ułanów Mariana Hernika z 1929 r.
5. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III; Łęga, *Kronika: Wpływy do Muzeum Miejskiego w Grudziądzu od r. 1925–1930*, s. 179.
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – rzeźba renesansowa, połączana miniaturowa.

LIX.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Obrona Częstochowy.*
2. Autor – nieznanymi.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5515.
4. Pochodzenie dzieła – dar porucznika 18 Pułku Ułanów Mariana Hernika z 1929 r.
5. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III; Łęga, *Kronika: Wpływy do Muzeum Miejskiego w Grudziądzu od r. 1925–1930*, s. 179.
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – sztych francuski przedstawiający Częstochowę i jej obronę w 1655 r.

LX.S

1. Tytuł nadany dziełu – *rzeźba z kropielnicy.*
2. Autor – nieznanymi.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5662.
4. Pochodzenie dzieła – depozyt ks. Władysława Łęgi z 1934 r.
5. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III.
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – drewniana rzeźba stanowiąca obramowanie kropielnicy w kościele ze Świekatowa w pow. świeckim.

LXI.S

1. Tytuł nadany dziełu – *figurka Kozła.*
2. Autor – nieznanymi.

3. Numer przedwojennego inwentarza – 5663.
4. Pochodzenie dzieła – znaleziona przez p. Menzedorfa na podwórzu grudziądzkiego ratusza w 1907 r.
5. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III.
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – figurka z brązu.

LXII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Morze*.
2. Autor – Franciszek Szymański (1905–1945).
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5699.
4. Pochodzenie dzieła – ofiarowali wystawcy wystawy malarzy grudziądzkich w 1936 r.
5. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III.
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – obraz olejny przedstawiający wybrzeże morskie z sieciami.

LXIII.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Kościół w Łąkiem*.
2. Autor – Feliks Gęstwicki (1884–1935 r.).
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5699.
4. Pochodzenie dzieła – dar Brunona Gęstwickiego – w 1936 r.
5. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III.
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – akwarela przedstawiająca nieistniejący już w 1936 r. kościół w Łąkiem w pow. lubawskim.

LXIV.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Portret dziewczynki z Skarlina pod Lubawą*.
2. Autor – Alojzy Ewertowski.
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5715.
4. Pochodzenie dzieła – dar artysty w 1937 r.
5. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III.
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – brak.

LXV.S

1. Tytuł nadany dziełu – *Portret Lwowianki*.
2. Autor – Maciej Gaszyński (1805 – po 1868)
3. Numer przedwojennego inwentarza – 5718.
4. Pochodzenie dzieła – dar rodziny w 1937 r.
5. Bibliografia – MG, brak sygn., Katalog III.
6. Dokumentacja wizualna – brak.
7. Opis zabytku – brak.

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

- **Archiwum Akt Nowych w Warszawie**
  - Ministerstwo Kultury i Sztuki, Straty wojenne muzeów i zbiorów publicznych – tabele szczegółowe, 1950, sygn. 387.
  - Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 7003, 7004.
- **Archiwum Państwowe w Bydgoszczy**
  - Towarzystwo Czytelni Ludowych w Grudziądzu, sygn. 485.
  - Urząd Wojewódzki Pomorski w Bydgoszczy, Muzeum Miejskie w Grudziądzu – sprawozdania z działalności oraz finansowe, 1945–1948, sygn. 3440.
- **Archiwum Państwowe w Gdańsku**
  - Muzeum Miejskie w Gdańsku, sygn. 1384.
  - Urząd Wojewódzki Gdański, Muzea, 1946, sygn. 1164.
- **Archiwum Państwowe w Toruniu**
  - Akta Miasta Grudziądza, Wydział Prezydialny dot. protokołów z posiedzeń Magistratu z 1920–1922, sygn. 1375/1.
  - Akta organizacji i stowarzyszeń, sygn. 1420/1, 1420/2, 1420/3.
  - Łukaszewicz, J. A., Inwentarz miasta Grudziądza, Grudziądz 1925.
  - Miejska Rada Narodowa w Grudziądzu, Muzeum Miejskie w Grudziądzu, 1949, sygn. 1441/51.
- **Bundesarchiv, Berlin – Lichterfelde**
  - Totaler Kriegseinsatz, 1944–1945, sygn. R 1506.
- **Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin – Dahlem**
  - Mapa Grudziądza i przedmieść autorstwa Augusta Lasta, 1810, sygn. E 51103.
- **Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu**
  - Album Fotograficzny „Album Ronsden”, sygn. MG/A/536.
  - Alterthums-Gesellschaft Graudenz, 1901, I, MG, sygn. MG/AR/1180–1.
  - Alterthums-Gesellschaft Graudenz, 1903, II, MG, sygn. MG/AR/1180–2.
  - Dokument założycielski Graudenzner Altertums-Gesellschaft, 19 XI 1883 r., sygn. MG/AR/47.

- Florkowski C., Kreis Graudenz, A. Einzelfunde, A. Stein, gezeichnet von C. Florkowski Conservator des Stadt Museums Graudenz, im. Februar 1886, tablice I–VIII, sygn. MG/A/215.
- Florkowski, C., Abbildungen der Brandgrubenfunde von Ronsden, Kr. Graudenz nebst einer Karte des Fundortes gezeichnet von C. Florkowski Conservator des städtischen Museums Graudenz 1884–1885, tablice XVII–XXXVI, sygn. MG/A/215.
- Florkowski, C., Abbildungen der Brandgrubenfunde, tabl. XVII–XXXVI: nr zabytków od 357 do 560, sygn. MG/A/215.
- Florkowski, C., Chełmno, tablice I–IV, po 1890 r., brak sygn.
- Florkowski, C., Urnen aus Kistengräber, Kr. Culm, 1885 (zabytki lat 1872, 1869, 1880), brak sygn.
- Graudenz Altertums-Gesellschaft Protokollbuch II von Ostern 1899 – 30 Oktober 1908, sygn. MG/AR/25.
- III Münzensammlung von Altertums und Museumgesellschaft zu Graudenz Stand am 1.I.1915, MG, sygn. MG/AR/1180–3.
- Kartoteka eksponatów muzealnych, okupacja niemiecka, brak sygn.
- Katalog „Wystawa Sztuk Pięknych Artystów Pomorskich”, sygn. MG/AR/225.
- Katalog III (polnische), Muzeum Miejskie w Grudziądzu, brak sygn.
- Korespondencja Muzeum w Grudziądzu z lat 1940–1943 (1944), sygn. MG/AR/83.
- Księga gości odwiedzających Muzeum z lat 1884–1952, sygn. MG/AR/27.
- List P. Behrend [t]a z dn. 14 IV 1904 r., MG/AR/187.
- Protokoll-Buch der Graudenz Altertums-Gesellschaft von 1883 – 7 April 1899, MG, sygn. MG/AR/26.
- Wykaz ustalonych strat Muzeum w Grudziądzu, Archiwum Zakładowe, kradzieże, włamania, uszkodzenia, 1948–1996, sygn. archiwalna 37/1.
- Zbiór negatywów szklanych, brak sygn.
- [Rękopis dotyczący zbioru monet Towarzystwa Starożytności w Grudziądzu], sygn. MG/AR/513.

• Muzeum Narodowe w Gdańsku

- Korespondencja, 1940–1945, sygn. MNGA/IV/8.

• National Archives and Records Administration, College Park, USA

- EU, Ardelia Hall Collection: Wiesbaden Administrative Records, 1945–1952 sygn. NARA M 1947.

• Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze

- Kostrzewski, J., Kartoteka, Pomorze Gdańskie, Teki 8–16, sygn. R–1.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- *Budżet miasta Grudziądza na rok 1931/32*, Grudziądz 1932.
- *Budżet miasta Grudziądza na rok 1935/36*, Grudziądz 1936.
- *Neues Adressbuch von Graudenz mit Einschluss der Feste Courbière, des Truppen-Uebung Gruppe, der Vororte Kl. Kunterstein und Kl. Tarpen*, Graudenz 1913.

PRASA

- „Aus dem Ostlande. Posener Land und Weichselgau”
- „Der Gesellige”
- „Gazeta Grudziądzka”
- „Gazeta Pomorska”
- „Głos Pomorski”
- „Robotnik Pomorski”
- „Straż nad Wisłą”
- „Thorner Zeitung”
- „Wanderer durch Ost und Westpreussen”
- „Weichsel Zeitung – NS Weichsel Wacht”

SŁOWNIKI I ENCYKLOPEDIA

- *Deutsches Literatur-Lexikon*, t. 10, Berlin 1986.
- *Polski Słownik Biograficzny*, XXIII/1, 1978.
- *Słownik Artystów Polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy*, red. J. Maurin-Białostocka i in., t. II, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975.

OPRACOWANIA

- „Biuletyn Muzeum w Grudziądzu”, 1961, nr 2.
- *120 lat Muzeum w Grudziądzu*, red. A. Wajler, Grudziądz 2004.
- Almgren O., *Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Stockholm 1897.
- Anger S., *Das Gräberfeld zu Ronsden, Kreis Graudenz*, Graudenz 1890.
- Anger S., *Eine neue aufgefundene Bronzeurne von Topolno, Kreis Schwetz*, „Zeitschrift für Archäologie”, 1897.
- Anger S., *Gräberfelder von Grutschno und Nachbarorten, Kr. Schwetz*, „Nachrichten über Deutsche Alterthumsfunde”, 1897 (1896), z. 5.
- Anger S., *Rückblick auf die fünfundzwanzig jährige Tätigkeit der Graudenz Altertums-Gesellschaft 1883–1908*, Graudenz 1908.
- Antoniewicz, J., *Losy gdańskich zbiorów prehistorycznych*, „Jantar”, 1948, t. 6, z. 2.
- *Atlas historyczny miast polskich*, t. 1, *Prusy Królewskie i Warmia*, z. 4, Grudziądz, red. A. Czacharowski, oprac. hist. W. Sieradzan, oprac. kartogr. Z. Kozieł, Toruń 1997.
- *Beiträge zur Landeskunde Westpreußens. Festschrift dem XV. Deutschen Geographentag in Danzig*, Danzig 1905.
- Bergel R., *Muzeum Miejskie w Grudziądzu*, „Przegląd Warszawski”, 1924, nr 39, tom IV.
- *Bericht über das Königliche Gymnasium zu Neustadt in Wpr. für die Zeit von Ostern 1909 bis Ostern 1910*, Neustadt Wpr. 1910.
- Błachnio H., Błachnio, W., *Józef Błachnio. Z kart historii Grudziądza i regionu*, Grudziądz 2016.

- Błachnio J., Kowalski M., *Zarys dziejów Gabinetu Numizmatycznego Muzeum w Grudziądzu*, „Wiadomości Numizmatyczne”, 1961.
- Błachnio J., *O zbiorach działu historycznego Muzeum w Grudziądzu*, „Rocznik Grudziądzki”, t. V–VI, 1970.
- Błachnio J., *Zarys historii zbioru numizmatycznego Muzeum w Grudziądzu*, „Rocznik Grudziądzki”, t. II, 1961.
- Bołoz Antoniewicz J., *Katalog wystawy Sztuki Polskiej od roku 1764–1886*, Lwów 1894.
- Chwalewik E., *Zbiory polskie. Archiwa, Biblioteki, Gabinety, Galerje, Muzeum i inne zbiory pamiątek przeszłości w Ojczyźnie i na Obczyźnie*, t. I, Warszawa – Kraków 1926.
- Ciołek R., *Katalog znalezisk monet rzymskich na Pomorzu*, Warszawa 2001.
- Czerski Z., *Powstanie Muzeum w Grudziądzu*, Grudziądz 1964 [mps w Muzeum w Grudziądzu].
- Dąbrowska T., *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*, „Monumenta Archaeologica Barbarica”, t. 3, Kraków, 1997.
- Drozd A., *Historia badań i stan opracowania materiałów źródłowych*, [w:] *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie*, red. W. Chudziak, Mons Sancti Laurentii, t. 3, Toruń 2006.
- *Festschrift zur Eiweiung des Museum und der Stadtbibliothek in Graudenz. 24 Mai 1912*, Graudenz 1912.
- Florkowski C., *Das Gräberfeld von Kommerau, Kr. Schwetz, Westpr.*, Verhandlungen der Berliner Anthropologischen Gesellschaft, „Zeitschrift für Ethnologie”, 1887.
- Florkowski C., *Ausgrabungen aus dem Burg – und Lorenzberg zu Kaldus, Kreis Kulm, Westpreussen*, „Nachrichten über Deutsche Alterthumsfunde”, (1891), 1892, z. 3.
- Florkowski C., *Gräberfeld bei Kulm, Westpreussen*, „Nachrichten über Deutsche Alterthumsfunde”, (1891), 1892.
- Gedl, M., *Die Nadeln in Polen I*, „Prähistorische Bronzefunde”, 1983
- Gedl M., *Materiały kultury łużyckiej i wschodniopomorskiej z terenu Pomorza Wschodniego i ziemi Chełmińskiej w zbiorach niemieckich*, Pomorania Antiqua, t. IV, 1971.
- Günther H., *Der Goldfund von Kommerau, Kreis Schwetz, Westpreußen*, Mannus, t. 14. 1922.
- Hachmann R., Stein, F., *Rondsen-Rządź, Gräberfeld und Fürstengräber* (reedycja), Bonn 1972.
- Hauser P., *Mniejszość niemiecka na Pomorzu w okresie międzywojennym*, Poznań 1998.
- Heidelberg University Library, <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/franz1760k> [dostęp 10 V 2024].
- Horoszko G., Piniński J., Ilisch P., Malarczyk D., Nowakiewicz, T., *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Pommern*, red. M. Bogucki, P. Ilisch, S. Suchodolski, Warszawa 2016.
- Jacobi H., *Die Ausgrabungsergebnisse der Deutschordensburgen Graudenz und Roggenhausen. Ein Beitrag zu baugeschichtlichen Entwicklung der Ordensburgen bearbeitet und mit einem Nachwort versehen von Udo Arnold*, Deutsche Burgenvereinigung e.V., Bonn 1996.
- Juga-Szymańska A., *Kontakty Pojezierza Mazurskiego ze wschodnią strefą Bałtyku w okresie wpływów rzymskich na przykładzie szpil*, Seminarium Bałtyjskie, t. 3, Warszawa 2014.
- Kaphan K., *Skelettgrab in Selnowo, Kreis Graudenz, Weßtr.*, Mannus-Bibliothek, 1914, Bd. 6, z. 1–2.
- Karnicka M., *Współczesność i historia. Medale, plakiety i żetony z lat 1800–1889*, t. I i II, Wrocław 2019.
- T. Malinowski, *Katalog cmentarzysk ludności kultury pomorskiej*, t. 2, Słupsk 1981.
- Kiersnowscy T. i R., *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Pomorza. Materiały*, Warszawa – Wrocław 1959.
- Klugowski P., *Pomorska Szkoła Sztuk Pięknych Wacława Szczeblewskiego w Grudziądzu /1922–1933/*, Toruń 1985, praca magisterska pod kier. dr. B. Mansfelda [mps w zbiorach Muzeum w Grudziądzu].
- Kokowski A., *Grób wojownika kultury przeworskiej z Orońska w woj. radomskim*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica”, 1991, t. 12, s. 105–133.
- Kokowski A., *Nieznane stanowisko kultury wielbarskiej ze Strużnicy, pow. złotowski*, [w:] *In Medio Poloniae Barbaricae Agnieszka Urbaniak in Memoriam*, red. J. Andrzejowski, Warszawa 2014.
- Kossinna G., *Das reitergrab von Kommerau in Westpreußen und die germanische Trinkhörner, Spielsteine und goldenen Schlangenkopfarmspiralen der Kaiserzeit*, Mannus, 1922, Bd. 14.
- Kostrzewski J., *Część zbiorów prehistorycznych Muzeum Gdańskiego odnaleziona*, „Z Otchłani Wieków”, 1946, R. 15, z. 11–12.
- Kostrzewski J., *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań 1958.
- Kowalska H., *Straty wojenne Muzeum Miejskiego (Stadtmuseum) w Gdańsku. Seria Nowa*, t. 1, Malarstwo, Gdańsk 2017.
- Krzemiński T., *Julius Scharlok (24 VI 1909–14 VIII 1899), przyrodnik, nauczyciel, społecznik, Honorowy obywatel Grudziądza*, „Rocznik Grudziądzki”, t. XXVII, 2019.
- Kurzyńska M., Andrzejowski J., *Cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich z Parsk, powiat grudziądzki*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. LXVIII, 2017.
- Kurzyńska M., *Archiwalne cmentarzysko kultury oksywskiej i wielbarskiej w Maruszy (Marusch), pow. grudziądzki*, „Studia Barbarica. Profesorowi Andrzejowi Kokowskiemu w 65. rocznicę urodzin”, t. II, 2018.
- Kurzyńska M., *Grudziądz-Rządź (Rondsen, Kr. Graudenz), stan. 1, archiwalne cmentarzysko kultury oksywskiej i wielbarskiej*, Grudziądz 2020.
- Kurzyńska M., *Max Mathes (24 XI 1865–28 V 1915) działacz Towarzystwa Starożytności (Altertums-Gesellschaft) w Grudziądzu*, „Rocznik Grudziądzki”, t. XXVIII, 2020.
- Kurzyńska M., *Muzeum Miejskie w Grudziądzu po odzyskaniu niepodległości*, „Rocznik Grudziądzki”, t. XXVII, 2019.
- Kwapiński A., *Kolekcja kanop pomorskich w dawnych zbiorach gdańskich. Katalog*, Warszawa 1995.
- Langenheim K., *Zur Stellung der nord – und ostdeutschen Steinzeigefässe aus Torfmooren*, Gothiscandza, Blätter für Danziger Vorgeschichte, 1941, z. 3.
- Lissauer A., *Die Prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*, Leipzig 1887.
- Łęga W., Bischoff, B., Solman, W., *Sprawozdanie sekcji muzealnej T.C.L. w Grudziądzu za czas od 1.VI.1923 do 1.VI.1924*, Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. VI, nr 9, 1925.
- Łęga W., *Cenne odkrycie w Malankowie w pow. chełmińskim*, „Z Otchłani Wieków”, t. XIII, 1938, z. 5–6.
- Łęga W., *Cmentarzysko lateńsko-rzymskie z Chełmna*, Toruń 1938.
- Łęga W., *Cmentarzysko łużyckie IV okresu brązu z Gruczna w pow. świeckim*, „Przegląd Archeologiczny”, 1938/1939, t. VI, z. 2–3.
- Łęga W., *Dwa groby ciałopalne z okresu rzymskiego odkryte w Parsku w pow. grudziądzkim*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. 8, 1930, nr 7.
- Łęga W., *Grób skrzynkowy z Głubczyna w pow. złotowskim a stosunek kultury grobów skrzynkowych do kultury łużyckiej*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XVI, 1939.
- Łęga W., *Grudziądz. Dzieje i kultura*, Grudziądz 1950.
- Łęga W., *Kronika. Wiadomości z Muzeum Miejskiego w Grudziądzu (1936)*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1936, t. X, nr 11–12.
- Łęga W., *Kronika: Wpływy do Muzeum Miejskiego w Grudziądzu od r. 1925–1930*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1935, t. X, nr 4.
- Łęga W., *Kronika: Wpływy do Muzeum Miejskiego w Grudziądzu od r. 1931–1935*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1936, t. X, nr 7.
- Łęga W., *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, Toruń 1930.

- Łęga W., *Muzeum Miejskie w Grudziądzu*, „Ziemia. Miesięcznik Krajoznawczy Ilustrowany”, 1925, nr 5.
- Łęga W., *Naszyjniki z epoki brązowej i wczesnożelaznej w zbiorach Muzeum Miejskiego w Grudziądzu*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin prof. dr. Włodzimierza Demetrykiewicza*, red. J. Kostrzewski, Poznań 1930.
- Łęga W., *Późnorzymski grób kobiety z Lembargu, w pow. brodnickim*, „Z Otchłani Wieków”, 1938, R. XIII, z. 7–8.
- Łęga W., *Neolityczne wykopaliska bagienne z Malankowa, w pow. chełmińskim*, „Z Otchłani Wieków”, 1951, t. XX, z. 7–8.
- Łęga W., *Nieznane materiały z cmentarzyska z okresu rzymskiego w miejscowości Babięta, pow. Mrągowo*, „Rocznik Olsztyński”, 1960, t. 3.
- Łęga W., *Przewodnik po Muzeum Miejskim w Grudziądzu*, Grudziądz 1924.
- Łęga W., *Przyczynki do poznania kultury „łużyckiej” na Pomorzu*, Toruń 1926.
- Łęga W., *Stan i potrzeby badań prehistorycznych na Pomorzu*, Instytut Bałtycki, Wydział Pomorzoznawczy, 1946, nr 9.
- Łęga W., *Ziemia Chełmińska na przełomie epoki brązu i żelaza*, „Rocznik Grudziądzki”, t. I, 1960.
- Łęga W., *Ziemia Chełmińska*, Prace i Materiały Etnograficzne, t. 17, 1961.
- Łuka L. J., *Kultura wschodniopomorska na Pomorzu wschodnim*, t. I, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966.
- Łuka L. J., *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1951*, Fontes Praehistorici, t. III, 1952, s. 166.
- Malinowski T., *Obrządek pogrzebowy ludności kultury pomorskiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1969.
- Markot-Borkowska E., *Życie artystyczne Grudziądza w latach międzywojennych*, „Biuletyn Koła Miłośników Dziejów Grudziądza”, nr 5 (619), 29 I 2020 r.
- Meyer H. B., *Graudenz und sein Stadtmuseum*, „Westpreussen Jahrbuch”, Bd. 19, 1969.
- Meyer H. B., *Graudenz. Eine Stadtgeschichte in Bildern*, Graudenz 1941.
- Meyer H. B., *Stadtmuseum Graudenz: Fuehrer durch die Schau „Das Wehrhafte Weichselland”*, Graudenz 1940.
- Müller von A., *Die birnen – und kugelförmigen Anhänger der älteren römischen Kaiserzeit*, „Offa”, 1956, t.15, s. 93–114.
- Nastrożny P., [Trzecia dekada funkcjonowania Muzeum – lata 1914–1924], https://muzeum.grudziadz.pl/strona-3433-14_zabytkow_na_14_dekad.html [dostęp 6 V 2024].
- *Neueingänge und Fundnachrichten im Berichtjahr 1941*, „Gothiskandza. Blätter für Danziger Vorgeschichte”, 1941, z. 3.
- *Neueingänge und Fundnachrichten im Berichtjahr 1941*, „Gothiskandza. Blätter für Danziger Vorgeschichte”, 1942, z. 4.
- Niedzielska M., „Pomniki Żelazne” I wojny światowej w Prusach Zachodnich i Wschodnich, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym”, t. 36, 2016.
- Orłowicz M., *Ilustrowany przewodnik po województwie pomorskim*, Lwów-Warszawa, 1924.
- Ossowski G., *Prusy Zachodnie z przyległymi częściami W. Księstwa Poznańskiego. Tekst Objaśniający*, 1881.
- Ossowski G., *Zabytki przedhistoryczne ziem polskich, Seryja I, Prusy Królewskie*, Kraków 1879.
- Pelczar M., *Zbiory gdańskie*, „Jantar”, t. 6, 1946, z. 1.
- Pieńkowski R., *Straty wojenne numizmatyki poniesione w latach 1939–1945 w granicach Polski po 1945 r. Raport wstępny*, Poznań 2007.
- Pietroń B., *Monety i banknoty z kolekcji Stanisława Niewiteckiego w zbiorach Muzeum Okręgowego im. L. Wyczółkowskiego w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 1999.

- Schoenwald D., *Pierwsza lokalizacja Muzeum w Grudziądzu w świetle źródeł archiwalnych*, „Rocznik Grudziądzki”, t. XXIII, 2015.
- Schoenwald D., *Zaginione skarby Muzeum*, „Kalendarz Grudziądzki”, 2023, t. 27.
- Sikorska-Nowacka B., *Zarys 100-letniej historii Muzeum w Grudziądzu. 1884–1984*, „Informator Muzeum w Grudziądzu”, R. 2, 1985.
- *Städtisches Museum*, Graudenz [1899].
- Stażewski M., *Exodus: migracja ludności niemieckiej z Pomorza do Rzeszy po I wojnie światowej*, Gdańsk 1998.
- Stażewski M., *Przymusowy wyjazd optantów niemieckich w 1925 roku*, „Studia Historica Gedanensia”, t. V, 2014.
- Treder F., *Dzieje i działalność kulturalno-oświatowa Muzeum Kaszubskiego i Zrzeszenia*, „Kartuskie Zeszyty Muzealne”, 2016, nr 1.
- Wichert W., *Niemiecki system okupacyjny na ziemiach polskich w latach 1939–1945. Zarys problematyki*, [w:] *Stan badań nad pomocą Żydom na ziemiach polskich pod okupacją niemiecką – przegląd piśmiennictwa*, red. T. Domański, A. Gontarek, Warszawa – Kielce 2022.
- Wojciechowski M., *Powrót Pomorza do Polski 1918–1920*, Warszawa – Poznań – Toruń 1981.
- *Wpisani w dzieje miasta. Znani i mniej znani ludzie Grudziądza na przestrzeni wieków*, red. W. Sieradzan, przy współpracy W. Pacuszki i A. Wajler, Grudziądz 2016.
- *Życie Pomorza. Królewskie Miasto Grudziądz*, red. A. Markwicz, Grudziądz 1926.

ISBN 978-83-88076-60-2

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

URZĄD
MIEJSKI
W GRUDZIĄDZU